

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA TOPLULUKLARI
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

ANKARA AVRUPA ÇALIŞMALARI
DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ
İncitaşı Sokak No:10
06510 Beşevler / ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 29/12/2023

ANKARA AVRUPA ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Yıl: 2023

Cilt: 22, Sayı: 2

İÇİNDEKİLER Araştırma Makaleleri

Şule ARSLAN, Gökçe KONYALI
Avrupa Birliği Mavi Kart Direktifi: Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Yüksek Nitelikli
İstihdam Amacıyla Giriş ve İkamet Koşullarına İlişkin 2021/1883 Sayılı Direktif'in
Değerlendirilmesi
291

Ali Emrah BOZBAYINDIR, Gülşah BOSTANCI BOZBAYINDIR
Avrupa Birliği'nde Ceza Muhakemesi Hukukunun Uyumlaştırılması
323

Leyla Müjde KURT
Avrupa Birliği Ürün Sorumluluğu Direktifi ve Yeni Direktif Önerisi Işığında Türk
Hukukunda Ürün Sorumluluğunda Sorumlu Kişilerin Belirlenmesi
359

Tülay YILDIRIM MAT, Miray AZAKLI KÖSE, Merve İSPİRLİ ARMAĞAN
Kitlemel Sığınmada Avrupa Birliği Sığınma Politikası: Ayrımcılık Yasağı
Temelinde Bir İnceleme
393

Gamze AŞÇIOĞLU ÖZ
Avrupa Birliği'nde Dijital Piyasa ve Hizmetlerin Düzenlenmesine İlişkin Güncel
Gelişmeler ve Yansımaları
427

Yiğit YAMANLAR
China-Central and Eastern Europe Cooperation in the Context of the Rise of China: A
Realist Perspective
477

ANKARA REVIEW OF EUROPEAN STUDIES

Year: 2023

Volume: 22, Number: 2

CONTENTS Research Articles

Şule ARSLAN, Gökçe KONYALI

EU Blue Card Directive: Evaluation of the Council Directive 2021/1883 on the Conditions of Entry and Residence of Third-Country Nationals for the Purposes of Highly Qualified Employment

291

Ali Emrah BOZBAYINDIR, Gülşah BOSTANCI BOZBAYINDIR

Harmonization of Criminal Procedure Law in the European Union

323

Leyla Müjde KURT

Determination of Persons Liable for Defective Products in Turkish Law in the Light of European Union Product Liability Directive and New Directive Proposal

359

Tülay YILDIRIM MAT, Miray AZAKLI KÖSE, Merve İSPİRLİ ARMAĞAN
The European Union Asylum Policy in Mass Influx Situations: An Analysis Based on the Prohibition of Discrimination

393

Gamze AŞÇIOĞLU ÖZ

Recent EU Regulations in Digital Markets and Services and Reflections on Competition Law in Türkiye

427

Yiğit YAMANLAR

China-Central and Eastern Europe Cooperation in the Context of the Rise of China: A Realist Perspective

477

AVRUPA BİRLİĞİ MAVİ KART DİREKTİFİ: ÜÇÜNCÜ DEVLET VATANDAŞLARININ YÜKSEK NİTELİKLİ İSTİHDAM AMACIYLA GİRİŞ VE İKAMET KOŞULLARINA İLİŞKİN 2021/1883 SAYILI DİREKTİF'İN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şule ARSLAN*
Gökçe KONYALI**
Araştırma Makalesi

Öz

Avrupa Birliği üyesi devletlere üçüncü devlet vatandaşlarının göçünün artmasıyla, AB mevzuatında ülkelere giriş ve ülkelerde ikamete ilişkin düzenlemelerin gözden geçirilme ihtiyacı doğmuştur. AB, nitelikli istihdamı teşvik etmek amacıyla 2009'da bir düzenleme kabul etmiş ve bu düzenleme 2021'de "Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Yüksek Nitelikli İstihdam Amacıyla Giriş ve İkamet Koşullarına İlişkin 2021/1883 Sayılı Direktif" olarak güncellenmiştir. Üye devletler, Direktif kapsamında ulusal mevzuatlarını 18 Kasım 2023'e kadar düzenlemekle ve yürürlüğe koymakla yükümlüdür. AB mevzuatı, Türkiye'nin aday devlet statüsü göz önüne alındığında, Türk hukuku açısından da önem taşımaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada Direktif'in hükümlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nitelikli İstihdam, Avrupa Birliği'nde İstihdam, Avrupa Birliği'nde İkamet ve Seyahat, Üçüncü Devlet Vatandaşlarının İstihdamı, Mavi Kart.

EU Blue Card Directive: Evaluation of the Council Directive 2021/1883 on the Conditions of Entry and Residence of Third-Country Nationals for the Purposes of Highly Qualified Employment

Abstract

With the increase in the migration of third-country nationals to European Union member states, there has arisen a need to review regulations regarding entry and residence in the EU legislation. In an effort to promote qualified employment, a

* Dr., E-posta: aarslansule@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7769-3851.

** Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Ana Bilim Dalı, E-posta: gokcekonyali@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1760-2262.

Makalenin Gönderilme Tarihi: 18/07/2023, Kabul Edilme Tarihi: 01/10/2023

regulation was adopted in 2009 and was later updated in 2021 as the “Directive 2021/1883 on the Conditions of Entry and Residence of Third Country Nationals for the Purpose of Highly Qualified Employment.” Member states are obliged to adjust and implement their national regulations within the scope of the Directive by November 18, 2023. Considering Turkey's status as a candidate state, EU legislation holds significance for Turkish law as well. Therefore, this study aims to comprehensively examine the provisions of the Directive.

Keywords: *Highly Qualified Employment, Employment in the European Union, Residence and Travel in the European Union, Employment of Third Country Nationals, Blue Card.*

Giriş

Göç, kişilerin uluslararası bir sınırı geçmesi veya bir devlet içerisinde yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır.¹ Bu yer değiştirme faaliyeti kalıcı veya uzun sürelidir.² Göçün temel nedenleri arasında ekonomik, sosyal, siyasi, çevresel veya kişisel faktörler yer almaktadır. Ekonomik faktöre dayalı olan iş gücü göçü ise Avrupa Birliği (AB) göç politikasının en az gelişmiş alanlarından biridir. Gelişmekte olan ülkelerden gelen düşük nitelikli göçmenlerin AB üyesi devletlerin ülkelerine girişi genellikle olumsuz algılanmaktayken tıbbi personel ve mühendis gibi yüksek nitelikli göçmenler AB'nin ekonomik gelişimi için gerekli bir önlem olarak algılanmaktadır.³ Zira AB üyesi devletlerde yaşayan nüfusun yaş ortalamasının yükselmesi ve iş piyasasında nitelikli personel ihtiyacının artması nedeniyle AB nitelikli istihdamı çekebilmek için yeni düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır.⁴

AB otuz beş yılı aşkın süredir göç politikalarını uyumlaştırma çalışmaları yapmaktadır. Bu çalışmalar üye devletler arasında ve üçüncü

¹ “Göç Terimleri Sözlüğü”, IOM Uluslararası Göç Örgütü, Erişim Tarihi, Haziran 13, 2023, [https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf).

² Everett S. Lee, “A Theory of Migration”, *Demography* 3, no 1 (1966): 49.

³ Dmitriy, Ivanov, Sofya, Zavyalova, ve Anastasia, Trofimova, “Blue Card as a Method for Regulating Migration Processes in the European Union”, 1. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3855009>. 04.07.2021, Erişim Tarihi: Aralık 28, 2022.

⁴ Adolfo, Sommaribas ve Birte, Nienaber, “Migration and Mobility Of Third-Country National Labour Workers To and Inside Europe During The Covid-19 Pandemic- A Legal Analysis”, *Comparative Migration Studies* 9 no 22 (2021): 1. doi: 10.1186/s40878-021-00229-1. Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2023. ABD ve AB sistemini karşılaştırması ve AB'nin göç politikasını geliştirme gerekliliği hakkında için bkz: Karl, Aiginger, “A Deeper Union: From a Failed Project to the European Quality Lead” *Intereconomics* 56 (2021): 174. doi: 10.1007/s10272-021-0975-8. Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2023.

devletlerden üye devletlere gerçekleşen göçü yönetme ve düzenlemeyi içermektedir.⁵ Bu politika kapsamında AB içinde serbest dolaşımı desteklemek ve aynı zamanda sınırların güvenliğini sağlamak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, AB’de nitelikli istihdamı sağlamak amacıyla göç politikasının bir gereği olarak hukuki düzenlemeler yapılmaktadır. Konuya ilişkin ilk düzenleme Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Yüksek Nitelikli İstihdam Amacıyla Giriş ve İkamet Koşullarına İlişkin 2009/50 Sayılı Konsey Direktifi’dir (2009/50 sayılı Direktif)⁶. Direktif yüksek vasıflı işçi niteliğine sahip üçüncü ülke vatandaşlarının ve aile üyelerinin bir üye devlet ülkesine giriş ve bu ülkede ikamet koşullarını ve birinci üye devlet dışındaki üye devletlere giriş ve bu ülkelerdeki ikamet koşullarını düzenlemekte idi.⁷ Ancak ilgili Direktif ile öngörülen hedeflere ulaşamamış ve yetenek yarışında AB’nin rekabet gücü yetersiz kalmıştır.

AB halen yüksek nitelikli çalışanlara ihtiyaç duyduğundan⁸, nitelikli istihdamın AB’ye yönlendirilebilmesi için avantajlı koşulların ortaya konulması ve sürdürülmesi gerekmektedir. AB’nin küresel yetenek yarışında geri kalmakta olduğu ve diğer *Organisation for Economic Co-Operation and Development* (OECD) ülkelerinin (ABD, Kanada ve Avustralya gibi) gerisine düştüğü göz önüne alınacak olursa, Direktif’in etkisi konusundaki beklentilerin yükseldiği anlaşılmaktadır. Bu hususlara ek olarak, küresel iş göçü eğilimleri dikkate alındığında, Brexit de bu konuda etkilidir. 2017 ile 2019 yılları arasında uluslararası iş gerekçesiyle yapılan göç sayısı 164 milyondan 169 milyona yükselmiştir.⁹ Brexit nedeniyle Birleşik Krallık vatandaşları artık AB içerisinde serbest dolaşım hakkından yararlanamadıkları için bu kişiler, AB üye devletlerine Mavi Kart başvurusunda bulunacaktır.

⁵ Gökçe Konyalı, *Uluslararası Hukukta Sığınma Hakkı*, 1. Baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 166.

⁶ *Council Directive 2009/50/EC of 25 May 2009 on the Conditions of Entry and Residence of Third-Country Nationals for the Purposes of Highly Qualified Employment*. OJ: 18.06.2009- L 155. Çalışmanın devamında 2009/50 sayılı Direktif olarak anılacaktır. 2009/50 sayılı Direktife ilişkin detaylı bilgi için bkz. Gülüm Bayraktaroğlu Özçelik, “Yasal Göç ve Üçüncü Ülke Vatandaşlarının Entegrasyonu”, içinde *Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği: Serbest Dolaşım ve Politikalar*, ed. Belgin Akçay et al. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012), 445-449.

⁷ İlke Göçmen, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Avrupa Birliği ve Türkiye Göç Hukuku*, 1. Baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık), 120.

⁸ Işıl Özkan, *Göç, İltica ve Sığınma Hukuku*, 4. Baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık), 228.

⁹ International Labour Office, *ILO Global Estimates on International Migrant Workers – Results and Methodology. Third ed.* (Geneva: ILO, 2021), 11.

AB’de 2020 yılında açıklanan Yeni Göç ve Sığınma Paktı¹⁰ kapsamında daha adil, etkin ve sürdürülebilir göç politikaları geliştirebilmek amacıyla düzenlemeler yapılması öngörülmüştür. Böylelikle göçün uzun vadede yönetilmesi ve tüm üye devletler açısından bir örnek uygulamaların gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.¹¹ Pakt’ın 7. bölümünde Avrupa’nın yaşlanan ve sayıca azalan nüfus yapısına değinilmekte ve sağlık, tıbbi bakım ve tarım alanları başta olmak üzere belirli alanlarda nitelikli istihdam eksikliği olduğu vurgulanmaktadır.¹² Bu bağlamda, Direktif’in yenilenmesi hedefi doğrultusunda etkili ve esnek bir düzenleme ile nitelikli istihdamın AB’ye çekilmesi amaçlanmaktadır.¹³ 2021 yılında çalışmalar tamamlanmış ve Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Yüksek Nitelikli İstihdam Amacıyla Giriş ve İkamet Koşullarına İlişkin 2021/1883 Sayılı Direktif¹⁴ kabul edilmiştir. Üye devletler 18 Kasım 2023 tarihine kadar Direktif ile ilgili ulusal mevzuatlarında gerekli düzenlemeleri yapmak ve Direktifi yürürlüğe koymakla yükümlüdür. Çalışma kapsamında, Direktif’in kabulüne yönelik gerekliliğin ortaya çıkışı, kabul sürecine esas teşkil eden hususlar, Mavi Kart almak için izlenecek usul ve gerekli şartlar ile Mavi Kartın kişilere sağladığı haklar bağlamında Direktif’in hükümleri değerlendirilecektir.

I. Yeni Bir Düzenlemeye Duyulan İhtiyaç ve 2021/1883 Sayılı Direktif’in Kabul Süreci

A. 2009/50 Sayılı Konsey Direktifi’ne İlişkin Temel Sorunlar

25 Mayıs 2009 tarihinde kabul edilen ve 2012 yılında yürürlüğe giren 2009/50 sayılı Direktif ile yaşlı nüfusun artması ve doğum oranının düşmesi sonucunda iş gücündeki meydana gelen azalmanın giderilmesi ve göç politikası kapsamında nitelikli işçilerin AB ülkelerine çekilmesi

¹⁰ New Pact on Migration and Asylum, [https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/new-pact-migration-and-asylum_en#:~:text=The%20Pact%2C%20proposed%20in%20September,people%20arriving%20in%20the%20EU](https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/new-pact-migration-and-asylum_en#:~:text=The%20Pact%2C%20proposed%20in%20September,people%20arriving%20in%20the%20EU.). Erişim Tarihi: Temmuz 13, 2023.

¹¹ *Communication from The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions on a New Pact on Migration and Asylum*, Brussels, 23.9.2020, COM (2020) 609 Final. Çalışmanın devamında *Yeni Göç ve Sığınma Paktı* olarak anılacaktır.

¹² Yeni Göç ve Sığınma Paktı, 24.

¹³ Yeni Göç ve Sığınma Paktı, 25.

¹⁴ *Directive (EU) 2021/1883 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2021 on the Conditions of Entry and Residence of Third-Country Nationals for The Purpose of Highly Qualified Employment, and Repealing Council Directive 2009/50/EC*. OJ: 28.10.2022-L 382. Çalışmanın devamında *Direktif* olarak anılacaktır.

amaçlanmıştır¹⁵. 2009/50 sayılı Direktif'te, yüksek nitelikli göçmenlere, üye devletler tarafından ülkeye giriş ve ülkede ikamet izni verilmesinin teşvik edilmesi öngörülmekteydi. 2009/50 sayılı Direktif'in beklenen etkiyi sağlayamamasına, düzenlemenin ulusal hukuklarla paralel şekilde uygulanabilmesi, AB'nin üçüncü devletlerle daha avantajlı hükümler içeren yeni anlaşmalar yapabilme olanağının açık bırakılmış olması, üye devletlerin direktifi uygularken iş piyasası testi uygulayabilmesi, AB içi hareketlilik imkânının olmaması, maaş eşliğinin yüksek olması ve halihazırda geçerli bir iş teklifinin bulunması ön şartı gibi hususlar örnek verilmektedir.¹⁶ Ayrıca, devletlerin göç politikalarında egemenlik yetkilerini kısıtlama konusunda isteksiz olması ve vasıfsız göçmen sayısının artacağı endişesi olumsuz etki yaratmıştır.¹⁷ Ayrıca 2009/50 sayılı Direktif'i ulusal hukuka aktarırken ve uygularken geniş takdir yetkisi tanınması üye devletlerin Mavi Kart başvuru koşullarını caydırıcı şekilde uygulanmasına imkân tanımıştır.¹⁸

¹⁵ Türk hukukunda yabancıların çalışma hakkı ile ilgili olarak 2016 yılında hazırlanan Uluslararası İşgücü Kanunu tasarısında nitelikli işgücünün ülkeye çekilmesi amacıyla Turkuaz Kart düzenlemesine yer verilmiştir. Gerekçede, “uluslararası işgücü potansiyeli hareketliliği ülkelerin nitelikli işgücünü çekme rekabetinin izlenerek ... nitelikli yabancı çalışanların birincil işgücü piyasasına girişinin önündeki engellerin kaldırılması”nın amaçlandığı belirtilmektedir. Kanun tasarısında, Türkiye'nin temel hedefleri arasında AB üyeliğinin bulunduğu ve bu süreç kapsamında iş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisine ilişkin üçüncü fasıl başta olmak üzere müktesebata uyum kapsamında hareket edildiği belirtilmektedir. Erişim Tarihi: Ağustos 25, 2023, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss403.pdf>. 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu (ÜİK), RG: 13.8.2016-29800. 2017 yılında Turkuaz Kart Yönetmeliği (TKY, RG: 14.3.2017-30007) ile konu ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Tarih itibarıyla bakıldığında Turkuaz Kart düzenlemesi 2009/50 sayılı Direktif döneminde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

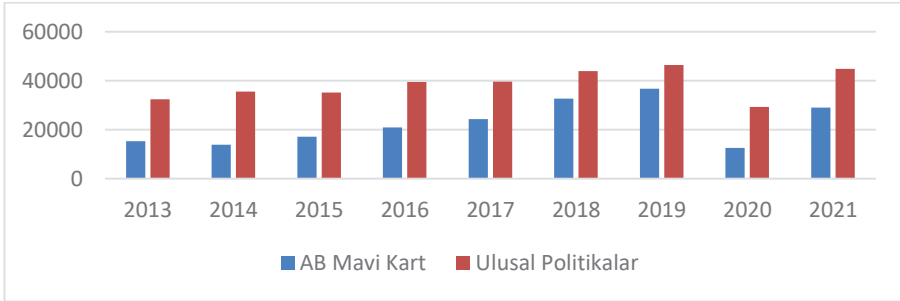
¹⁶ Steve Peers, “The Revised Blue Card Directive: The EU's Search For More Highly Skilled Non-EU Migrants”, *EU Law Analysis*, Mayıs 20, 2021, <http://eulawanalysis.blogspot.com/2021/05/the-revised-blue-card-directive-eus.html>.

¹⁷ Bellini, Simona, “EU Blue Card: A Promising Tool Among Labour Migration Policies? A Comparative Analysis Of Selected Countries”, *Institute for International Political Economy (IPE) Berlin*, Working Paper, No. 76/2016: 2, Erişim Tarihi: Nisan 03, 2023, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/148414/1/873980875.pdf>. 2009/50 sayılı Direktif döneminde her yıl verilen Mavi Kart sayısının yüzde sekseninin Almanya tarafından verildiği belirtilmektedir: Pamela Qendrai, “Work Permit Regulations and Migrants' Labor Market Outcomes”, *IZA Discussion Paper No. 15191*, 19.05.2022, 1-55 Erişim Tarihi Aralık 28, 2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4114764, 6.

¹⁸ Giovanni Facchini ve Elisabetta Lodigiani, “Attracting Skilled Immigrants: An Overview of Recent Policy Developments in Advanced Countries”, *National Institute Economic Review* 229, no 1 (2014): 10 vd. Peers, “The Revised Blue Card”.

Komasyon 2014 yılında, 2009/50 sayılı Direktif'e ilişkin istatistikler ve bu istatistiklere ilişkin değerlendirmelerin yer aldığı bir rapor hazırlamıştır.¹⁹ İstatistiklere bakıldığında, üçüncü devlet vatandaşlarına verilen Mavi Kart sayısının yıldan yıla arttığı ancak iş gerekçesiyle verilen ulusal ikamet izinlerine nazaran Mavi Kart sayısının daha az olduğu ve beklenen ekonomik etkiyi yaratmadığı anlaşılmaktadır.²⁰ Raporun yayınlandığı tarihten sonra da beklenen verime ulaşamadığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda, 2013-2021 yılları arasında kişilere verilen Mavi Kart sayısı ve yüksek nitelikli işçilere verilen ulusal ikamet izinlerinin karşılaştırması yapılmıştır. Tabloda, daha önce değinilen engelleyici sebeplerin uygulamadaki yansımaları görülmektedir. Yüksek nitelikli işçilere Mavi Kart yerine ulusal ikamet izninin verilmesi, 2009/50 sayılı Direktif'in etkili ve yeknesak uygulanmasını sekteye uğratmıştır.

Tablo 1: 2013-2021 yılları arasında Mavi Kart verilen kişi sayısı ile ulusal politikalar çerçevesinde yüksek Nitelikli işçilere verilen ulusal giriş ve ikamet izinlerinin sayısını gösterir tablo.²¹

¹⁹ *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the Implementation of Directive 2009/50/EC on the Conditions of Entry and Residence of Third-Country Nationals for the Purpose of Highly Qualified Employment ("EU Blue Card")*, Brussels, 22.5.2014, COM (2014) 287 Final. Çalışmanın devamında 2014 Raporu olarak anılacaktır.

²⁰ 2014 Raporu, 13 (Tablo 3).

²¹ Mavi Kart sayılarına ilişkin veriler için bkz: "EU Blue Cards by type of decision, occupation and citizenship", Eurostat, Erişim Tarihi: Haziran 10, 2023, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESBC1__custom_5648739/default/table?lang=en. Ulusal izinlere ilişkin veriler için bkz: "First permits issued for remunerated activities by reason, length of validity and citizenship", Eurostat, Erişim Tarihi: Haziran 10, 2023, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESOCC__custom_5648590/default/table?lang=en.

B. Komisyon Teklifindeki Temel Değişiklik Öneri ve Sonuçları

Teklif, 2009/50 sayılı Direktif'te yer alan eksiklikleri ortadan kaldırmayı amaçlayan düzenlemeler içermektedir. Bu noktada, yukarıda değinilen temel sorunlarla bağlantılı olarak değiştirilmesi ve eklenmesi teklif edilen maddeler, değişiklik gerekçeleri ve söz konusu değişikliklerin ne ölçüde kabul edildiğine ilişkin hususlar aşağıda sekiz başlık altında incelenecektir.²²

i. Kapsamın Genişletilmesi: Teklif ile 2009/50 sayılı Direktif'in kapsamına girmeyen bazı kişi gruplarının Mavi Kart alabilmesinin önü açılmak istenmiştir. Teklifte, AB vatandaşlarının üçüncü devlet vatandaşı aile üyelerinin nitelikli istihdama katılabilmeleri amacıyla, Mavi Kart başvurusu yapabilmesi ve AB vatandaşının refakati olmaksızın iş sebebiyle serbest dolaşım hakkı elde etmesi öngörülmüştür.²³ Böylelikle 2009/50 sayılı Direktif'te, kapsam dışında kalan üçüncü devlet vatandaşları listesindeki kişi grubu, Direktif'te kapsama alınmıştır. Uluslararası koruma arayan ve statülerine ilişkin karar alınmasını bekleyen kişiler, geçici korumadan yararlananlar veya geçici ikamet statüsünde bulunan kişiler, bu teklifte kapsam dışı kalmaya devam etmiştir.²⁴ Bununla birlikte teklif metninde, 3 Aralık 2011 tarihli 2011/95 sayılı Üçüncü Devlet Vatandaşlarının veya Vatansız Kişilerin Uluslararası Koruma Yararlanıcıları Olarak Vasıflandırılması İçin Standartlar, Mülteciler veya Yardımcı Koruma Hakkına Sahip Kişiler İçin Birleşik Statü ve Verilen Koruma İçeriği Hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi²⁵ uyarınca, uluslararası

²² 2009/50 sayılı Direktif ile karşılaştırma için bkz: Chiara Dello Iacono, Guillermo Orfao, Mikolaj Stanek, Editörler, *The Changing Nature Of Intra-European Mobility Of Third-Country Nationals*, 08.01.2020, 18. Erişim Tarihi: Aralık 28, 2022. <http://www.hummingbird-H2020.eu>.

²³ 2016 teklifi, 13. Düzenlemenin kapsamının genişletilmesi doktrinde bir görüş tarafından "devrim" olarak nitelendirilmiştir: Veltri, "The New Blue Card Scheme", 78.

²⁴ Veltri, "The New Blue Card Scheme", 80-81. Doktrinde bir görüş, uluslararası koruma arayan kişilerin kapsam dışı bırakılmasını, hem AB'nin nitelikli iş gücünü artırma ve gelecekteki demografik ve iş gücü taleplerini karşılama hem de entegrasyonu kolaylaştırmak ve nitelikli mültecilerin yeteneklerinin değerlendirilememesini engellemek açısından bir fırsatın kaçırılması olarak yorumlamaktadır: De Lange ve Vankova, "The Recast EU Blue Card Directive", 500.

²⁵ *Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted*. OJ: 20.12.2011- L 337. Çalışmanın devamında 2011/95 sayılı Vasıflandırma Direktifi olarak anılacaktır.

koruma statüsü elde etmiş kişilerin, Mavi Kart başvurusunda bulunabilmesine ilişkin bir değişiklik öngörülmüştür.²⁶ Böylelikle ilgili alanlarda iş gücü eksikliğinin azalacağı ve bu kişilerin yetenekleri çerçevesinde iş piyasasına katılımlarıyla entegrasyonlarının ve geçimlerinin sağlanacağı vurgulanmıştır.²⁷ Nihai metinde, Mavi Kart başvurusu yapamayan üçüncü devlet vatandaşı kişiler arasında Vasıflandırma Direktifi uyarınca uluslararası koruma statüsü elde etmiş olanlar sayılmadığından bu kişilerin Mavi Kart başvurusu yapmasında bir engel bulunmamaktadır (m. 3).²⁸

ii. Paralel Ulusal Politikaların Kaldırılması: Komisyon teklifinde, Direktif'te tanımlanan gruba dâhil nitelikli işçilere yönelik paralel ulusal politikaların uygulanmasına izin verilmeyeceğine yer verilmiştir.²⁹ Bu kapsamda üye devletlerin ulusal izin yerine, Mavi Kart vermekle yükümlü olması ve Direktif'in AB çapında uygulanan tek mekanizma olması amaçlanmıştır.³⁰ Ancak Konsey, ulusal politikaların uygulanabilmesi

²⁶ De Lange ve Vankova, "The Recast EU Blue Card Directive", 499.

²⁷ 2016 teklifi, 14.

²⁸ Ayrıca bkz: 2009/50 sayılı Direktif, m 3(b).

²⁹ Ulusal hukukların uygulanmasına ilişkin hükmün üye devletler arasındaki farklılıkların artmasına neden olacağı ve yüksek nitelikli işçilere erişim için cazip ulusal programlar sunarak rekabet etmeleri için geniş bir alan bırakacağı, ancak üye devletlerin Mavi Kart sahiplerine daha fazla hak sunmamak için ulusal programlarına uygulanacak standartları düşürmeye karar verebilme ihtimalinin bulunduğu belirtilmektedir: De Lange ve Vankova, "The Recast EU Blue Card Directive", 502.

³⁰ 2016 teklifi, 14. Almanya'da 1 Mart 2024'te yürürlüğe gireceği açıklanan "Fırsat Kartı (*Chancenkarte*)" düzenlemesi, nitelikli istihdamı Almanya'ya getirebilmek amacı taşıyan yeni ulusal politikalarından biridir. Mavi Karttan beklenen etkinin elde edilememesi sonucunda Almanya, farklı ulusal politikalar geliştirmektedir: Peter Ilg, "Ausländische Fachkräfte: Ist die Chancenkarte eine Chance?", *Heise Online*, Mart 29, 2023, Erişim Tarihi: Temmuz 06, 2023, <https://www.heise.de/-8191250>. Bu çalışmaların sonucu son dönemde Alman Yeni Göç Yasası kapsamında Fırsat Kartı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili mevzuata göre belirli koşulları taşıyan ve puanlama sistemi üzerinden 6 puana ulaşan yabancıların Fırsat Kartı elde etmesi mümkün olmaktadır. Fırsat Kartı elde eden yabancıların bir yıla kadar Almanya'da iş aramak amacıyla ikamet etmesi mümkün hale gelmektedir. Almanya tarafından tanınan bir eğitim derecesine sahip kişiler doğrudan Fırsat Kartı koşullarını karşılamış olmaktadır. Alanında ilgili devlet tarafından kabul edilen en az 2 yıllık mesleki eğitim veya üniversite eğitimi tamamlamış olan kişiler Fırsat Kartı başvurusunda bulunabilirler. Başvuranların dil yeterlilikleri, yaşı ve mesleki tecrübesi gibi hususlar puanlama kriterleri arasında yer almaktadır. Bkz. Referentenentwurf des Bundesministeriums des Innern und für Heimat und des Bundesministeriums für Arbeit und Soziales, Entwurf eines Gesetzes zur Weiterentwicklung der Fachkräfteeinwanderung, Erişim Tarihi: Temmuz 06, 2023, https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/gesetzgebungsverfahren/DE/weiterentwicklung_fachkraefteeinwanderung.html, 3 vd.

konusunda ısrarcı olmuş ve nihai metninde bu hüküm yer almamıştır.³¹ Üye devletler, kendi ülkelerindeki işverenlerin taleplerine ve ihtiyaçlarına yönelik uygun ulusal politikalar geliştirme imkânını ellerinde tutmak için 2007 yılında yapılan direktif teklifine de itiraz etmiştir.³²

iii. İş Sözleşmesi veya İş Teklifi Süresinin Kısaltılması: Direktif teklifinde, başvuruda iş sözleşmesi veya iş teklifi süresinin 1 yıldan 6 aya düşürülmesi öngörülmüştür.³³ Böylelikle, iş gücü piyasasının talepleri ve üye devletlerin uygulamaları bakımından esneklik; ikamet ve istihdam bakımından süreklilik sağlanması amaçlanmıştır.³⁴ Bu kapsamda yapılan bir diğer yenilik, Mavi Kart sahiplerinin işlerine yardımcı nitelikte olacak şekilde serbest meslek icra edebilmesi imkânının tanınmasıdır.³⁵ Böylelikle Mavi Kart sahiplerinin yenilikçi girişimlerde bulunmasının önü açılmıştır.³⁶

iv. Maaş Eşiğinin Esnetilmesi: Komisyon teklifi uyarınca, iş sözleşmesinde belirtilen maaş eşiği, ilgili üye devletteki yıllık ortalama brüt maaşın 1,0 ilâ 1,4 katı aralığında olacak şekilde üye devletlerce belirlenecektir.³⁷ Böylelikle ilgili üye devletteki yıllık ortalama brüt maaşın en az 1,5 katını öngören 2009/50 sayılı Direktif hükmünden daha düşük bir eşiğe erişilmesi ve düzenlemenin kapsayıcı olması amaçlanmıştır.³⁸ Yeni maaş eşiği teklifi, düşük maaş eşiğinin ilgili üye devletteki yıllık ortalama brüt maaşın 1,0 katından daha az olmaması şartıyla, brüt maaşın en fazla 1,6 katı olacak şekilde değiştirilerek kabul edilmiştir (m. 5(4)).³⁹

Doktrinde bu sistemin halihazırda fazlaca karmaşık olduğu için bazı eleştiriler yapılırsa da Mavi Kart uygulamasının yanında alternatif ve prosedürel olarak tamamen farklı bir yol oluşturduğu açıktır: Ilg, “Ausländische Fachkräfte”; Cordula Eubel, “Wer bekommt die Chancenkarte?”, *Mediendienst Integration*, Haziran 22, 2023, Erişim Tarihi: Temmuz 06, 2023, <https://mediendienst-integration.de/artikel/wer-bekommt-die-chancenkarte.html>.

³¹ Godlewska-Szyrkowa, “EU Legal Migration Policy”, 99, 105.

³² Guild, Elspeth, “A New Blue Card Scheme? The Commission’s Proposal for Highly Skilled Migration into the EU”, *EU Immigration and Asylum Law and Policy*, (2016). Erişim Tarihi: Nisan 10, 2023. <https://eumigrationlawblog.eu/a-new-blue-card-scheme-the-commissions-proposal-for-highly-skilled-migration-into-the-eu/>

³³ De Lange ve Vankova, “The Recast EU Blue Card Directive”, 496.

³⁴ 2016 teklifi, 15.

³⁵ Konu hakkında bkz: III.A.

³⁶ 2016 teklifi, 17.

³⁷ Doktrinde bir görüş, çoğu üye devlet ortalama maaşın 1,5 katı eşiği uyguladığı için eşik değerini değiştirme zorunluluğu bulunmadığını, yeni düzenlemelerle daha yüksek bir uyum düzeyi sağlanmasına rağmen, üye devletlerin maaş eşiği sınırı üzerinde kontrol sahibi olmaya devam ettiğini savunmaktadır: Veltri, “The New Blue Card Scheme”, 80.

³⁸ 2016 teklifi, 15.

³⁹ Veltri, “The New Blue Card Scheme”, 80.

Teklif uyarınca, istihdamın düşük olduğu belirli meslekler veya genç mezunlar için maaş eşiği, ortalama brüt maaşın %80'inden az olmamak kaydıyla daha düşük belirlenebilmektedir. Bu sayede yeterli deneyimi bulunmayan genç profesyoneller için başvuru şartları hafifletilmiştir.⁴⁰

v. *İş gücü Piyasası Testinin Sınırlandırılması*: 2009/50 sayılı Direktif'te, üye devletlere sınırlama olmaksızın iş gücü piyasası testi uygulama hakkı tanınmıştı. Buna göre, üye devletler kendi iş gücü piyasalarının durumunu inceleyebilmekte ve istihdamın sağlanmasına ilişkin ulusal prosedürlerini uygulayabilmekteydi.⁴¹ Teklifte, söz konusu hakkın kısıtlanması öngörülmüş ve üye devletlerin kendi ülkelerindeki belirli bir bölgede, belirli bir meslekte veya sektörde yüksek oranda işsizlik bulunması gibi iş gücü piyasasında ciddi bozukluk durumlarında, iş gücü piyasası testini uygulayabilmesine ve ancak bu gerekçeyle Mavi Kart başvurusunun veya yenilenme talebinin reddedilmesine ilişkin hüküm yer almıştır.⁴²

İş gücü piyasası testine ilişkin hüküm, bazı değişikliklerle kabul edilmiştir. Buna göre, iş gücü piyasası durumunun kontrol edilmesi sonrasında, örneğin yüksek işsizlik durumlarında; ilgili kadroların ülke veya Birlik iş gücü tarafından veya hâlihazırda üye devlette yasal olarak ikamet etmekte olup Birlik hukuku veya ulusal mevzuat uyarınca ilgili iş gücü piyasasının bir parçasını oluşturan üçüncü devlet vatandaşları yahut 2003/109 Sayılı Uzun Süreli İkamet Eden Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Statüsüne İlişkin Konsey Direktif'inin⁴³ 3. Bölümü kapsamında üye devlete yüksek nitelikli istihdam amacıyla taşınmak isteyen uzun süreli ikamet sahipleri tarafından doldurulabilecekse başvuru reddedilebilecektir. Her ne kadar hükümde ilgili hâller belirtilmiş olsa da "örneğin" ifadesinin kullanılmış olmasından dolayı kısıtlama sebeplerinin sınırlı sayıda olmadığı anlaşılmaktadır.

vi. *İş Piyasasına Erişimin Daha Serbest Hale Getirilmesi*: Komisyon teklifi, Mavi Kart sahiplerine yüksek nitelikli istihdam olanaklarına tam erişim hakkı tanınmasını içermektedir. Bu bağlamda, üye devletlerin, yalnızca işveren değişikliklerini veya Mavi Kart kabul şartlarını etkileyebilecek değişiklikleri bildirmelerini talep edebileceklerine ilişkin değişiklik öngörülmüştür.⁴⁴

⁴⁰ 2016 Teklifi, 25. De Lange ve Vankova, "The Recast EU Blue Card Directive", 504.

⁴¹ 2009/50 sayılı Direktif, m. 8(2).

⁴² 2016 Teklifi, 16, 35, m. 6(2).

⁴³ *Council Directive 2003/109/EC Of 25 November 2003 Concerning the Status of Third-Country Nationals Who Are Long-Term Residents*. OJ: 23.1.2004-L 16. Çalışmanın devamında 2003/109 sayılı Direktif olarak anılacaktır.

⁴⁴ 2016 Teklifi 17, 40 (m. 13).

vii. *Aile Birleşiminin Kolaylaştırılması*: Teklife, aile birleşiminin kolaylaştırılmasına yönelik bazı hükümler eklenmiştir. Komisyon teklifi uyarınca, Mavi Kart başvuru sahibinin aile üyelerine, Direktif'te belirtilen koşulları taşıması halinde, ilgili kişiye Mavi Kart verildiği an itibariyle ikamet izni tanınması; eğer ilgili kişiye Mavi Kart verildikten sonra aile birleşimi ile ilgili bir başvuru olursa başvurudan itibaren en geç 60 gün içinde ikamet izni verilmesi öngörülmüştür.⁴⁵ Söz konusu değişiklik, son cümlede belirtilen süre koşulunun 90 güne çıkarılmış haliyle kabul edilmiştir.

viii. *AB İçi Hareketlilik Olanaklarının Tanınması*: Mavi Kart sahiplerine Birlik içi hareketlilik imkânı tanınması en temel değişikliklerden biridir.⁴⁶ Özellikle çoğu şirketin birden fazla üye devlette faaliyet göstermesi nedeniyle iş seyahatleri ve kısa süreli görevlendirmelerin sıklaşmasıyla, Birlik içi hareketlilik konusu önemli hale gelmiştir. Bu olanağın tanınması, özellikle Mavi Kart uygulamasının ulusal politikalar yerine tercih edilir hale gelmesinde etkili olacaktır.⁴⁷ Söz konusu teklif ile 2009/50 sayılı Direktif hükümlerinde bulunmayan kısa dönem hareketlilik imkânının getirilmesi ve mevcut olan uzun dönem hareketlilik imkânının kolaylaştırılmasıyla, iç hukuka tabi yurtdışı iş faaliyetlerine ilişkin olarak AB nezdinde uyum sağlanması amaçlanmıştır.⁴⁸ Bu düzenleme, Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) yorumu ile de paralellik göstermektedir. 1994 yılında verilen "*Vander-Elst*" kararında, bir üye devlet yasaları uyarınca çalışma iznine sahip olan üçüncü ülke vatandaşlarının, yeni bir çalışma izni başvurusu yapmaksızın başka bir üye devlette çalışabileceğine hükmedilmiştir.⁴⁹

C. Direktif'in Kabul Süreci

Komisyon, Direktif'e ilişkin teklifini 2016 yılının haziran ayında AB kurumlarına ve üye devletlere sunmuştur.⁵⁰ Komisyonun teklifi, Konsey ve

⁴⁵ 2016 Teklifi 17, 42 (m. 16).

⁴⁶ Godlewska-Szyrkowa, "EU Legal Migration Policy", 107.

⁴⁷ Jo Antoons ve Andreia Ghimis, "What It Takes to Have A Successful New Blue Card Scheme: the Practitioner's Viewpoint", *European Law Journal* 26, no 3-4(2021): 271.

⁴⁸ De Lange ve Vankova, "The Recast EU Blue Card Directive", 510.

⁴⁹ Court of Justice of the European Union, Case C-43/93 (ECLI:EU:C:1994:310), Erişim Tarihi: Ağustos 27, 2023, <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=99020&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2936548>.

⁵⁰ *Proposal for A Directive of the European Parliament and of The Council on the Conditions of Entry and Residence of Third-Country Nationals for the Purposes of Highly*

Parlamento tarafından uzun süre görüşülmüştür. Avrupa Parlamentosu, 12 Nisan 2016 tarihinde alınan kararla⁵¹ Mavi Kart düzenlemesinde gerekli değişikliklerin üzerinde durmuştur. Bu bağlamda paralel ulusal politikalar başta olmak üzere, tutarsızlıkların ortadan kaldırılması ve iş gücü piyasasındaki boşlukları doldurabilecek üçüncü devlet vatandaşlarının kapsamında yer alması şeklinde yeniliklerin yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁵² Komisyonun teklifi Sivil Özgürlükler, Adalet ve İçişleri Komitesi'ne iletilmiştir. Komite ise 15 Haziran 2017'de kurumlar arası müzakerelerin açılması doğrultusunda oy kullanmıştır.⁵³

Konsey, teklifi 2016 yılında incelemeye başlamış, 2017 tarihinde birinci okuma yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde Konsey'in Mavi Kart başvurularında beceriler ve eğitim niteliklerine eşdeğer mesleki tecrübelerin tanınmasında uzlaşmaya yanaşmaması, Parlamento cephesinde bir hayal kırıklığı yaratmıştır.⁵⁴ Özellikle nitelikli işçilere yönelik ve Mavi Kart düzenlemesine alternatif oluşturabilecek paralel ulusal politikaların kaldırılması ve orta nitelikli göçmen işçilerin Mavi Kart almasını kolaylaştıracak maaş eşliğinin düşürülmesi ve mesleki tecrübenin tanınması konularına, üye devletler itiraz etmiştir.⁵⁵ Üye devletlerin ilgili Direktif'in gözden geçirilerek yenilenmesi konusunda aktif bir katılım göstermemesi nedeniyle görüşmeler 2017 yılında durma noktasına gelmiştir. Nihayetinde 2020'de Almanya'nın başkanlığı döneminde görüşmeler yeniden açılmış⁵⁶, 2021 yılında Portekiz başkanlığı döneminde uzlaşma sağlanmış ve nihai metin 20 Ekim 2021 tarihinde imzalanmıştır. Üye devletler 18 Kasım 2023 tarihine kadar Direktif ile ilgili ulusal mevzuatlarında gerekli düzenlemeleri yapmak, Direktif'in uygulanmasına ilişkin ulusal mevzuatta belirledikleri yöntemleri Komisyon'a bildirmek ve düzenlemeleri yürürlüğe koymakla yükümlüdür.

Skilled Employment, 7.6.2016, 2016/0176(COD). Çalışmanın devamında 2016 Teklifi olarak anılacaktır.

⁵¹ European Parliament, "European Parliament resolution of 12 April 2016 on the situation in the Mediterranean and the need for a holistic EU approach to migration (2015/2095(INI))", Erişim Tarihi: Ağustos 27, 2023, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0102_EN.html.

⁵² "European Parliament resolution of 12 April 2016 on the situation in the Mediterranean and the need for a holistic EU approach to migration (2015/2095(INI))", par. 131-133.

⁵³ European Parliament, "Revision of the Blue Card Directive", 20.03.2023, Erişim Tarihi: Nisan 12, 2023, <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-towards-a-new-policy-on-migration/file-jd-revision-of-the-blue-card-directive>.

⁵⁴ European Parliament, "Revision of the Blue Card Directive".

⁵⁵ De Lange ve Vankova, "The Recast EU Blue Card Directive", 495.

⁵⁶ De Lange ve Vankova, "The Recast EU Blue Card Directive", 496.

II. Mavi Kart için Gerekli Şartlar ve Usul

A. Başvuru Usulü

Direktif'in kapsamına, yüksek nitelikli istihdam⁵⁷ amacıyla bir üye devlete kabul edilmek için başvuran veya kabul edilen üçüncü devlet vatandaşları girmektedir (m. 3(1)). Başvurunun, üçüncü devlet vatandaşının kendisinin veya işverenin yapması mümkündür. Başvuruda ilgili kişinin kabul edilmek istediği üye devlet dışında ikamet etmesi veya zaten AB'de geçerli bir ikamet izni veya uzun dönem kalış vizesi sahibi olarak ikamet etmesi dikkate alınacaktır. İstisnai olarak üye devlet, ulusal hukuku uyarınca geçerli ikamet izni veya uzun süreli vizeye sahip olmayan ancak yasal olarak topraklarında bulunan üçüncü devlet vatandaşı tarafından yapılan Mavi Kart başvurusunu kabul edebilir.

Mavi Kart başvurusunun sonucu, usule uygun şekilde yapılması üzerine başvuru tarihinden itibaren en geç 90 gün içinde üye devlet, iç hukukuna uygun şekilde başvurana yazılı olarak bildirecektir. Başvuruda işveren tanınmış statüdeyse başvuru en geç 30 gün içinde sonuçlandırılacaktır.

Mavi Kart belirli bir süre için verilmektedir. Üye devletler Mavi Kart için en az 24 ay süre olmak üzere geçerlilik süresi belirlemekle yükümlüdür.⁵⁸ Ancak bu konuda ilgili kişinin iş sözleşmesinin ve seyahat belgesinin süresi dikkate alınmaktadır. Bu bakımdan süre, kişinin iş sözleşmesinin süresinden en az 3 ay kadar fazla olacak ve Mavi Kart standart süresinden fazla olmayacaktır. Ancak, Mavi Kart sahibinin seyahat belgesinin geçerlilik süresi Mavi Kartın geçerlilik süresinden daha kısaysa Mavi Kart en az seyahat belgesinin geçerlilik süresi kadar geçerli olacaktır.

B. Esasa İlişkin Şartlar

Mavi Kart başvurusu için yerine getirilmesi gereken bazı şartlar bulunmaktadır.⁵⁹ İlk olarak bir ülkede çalışmak, ülkeye usule uygun giriş ve

⁵⁷ Yüksek nitelikli istihdam, yasal ilişkiye bakılmaksızın ilgili üye devlette ulusal istihdam kanunu veya ulusal uygulamaya göre çalışan olarak korunan bir kişinin, gerçek ve etkili iş yapmak amacıyla veya başka bir kişinin yönetimi altında istihdam edilmesini, bu iş için kişiye ödeme yapılmasını ifade etmektedir. Bkz: Veltri, "The New Blue Card Scheme", 79.

⁵⁸ Godlewska-Szyrkowa, "EU Legal Migration Policy", 107.

⁵⁹ Türk hukukunda Turkuaz Kart, yüksek nitelikli işgücü, yüksek nitelikli yatırımcı, bilim insanı veya araştırmacı veya Türkiye'nin veya Türk kültürünün tanınırlığına katkı sağlayan, faaliyette bulunan yabancılar olmak üzere dört grup yabancıya verilmektedir

ikamet etme önkoşuluna bağlı olduğu için başvuruda üye devlet tarafından seyahat belgesi, vize başvurusu, kalıcı ikamet izni veya uzun dönem kalış vizesi talep edilebilir ((m. 5(1)d).

Esasa ilişkin bir diğer şart sağlık güvencesidir. Kişilerin sağlık güvencesi, ilgili üye devlet bakımından külfet teşkil edebilmektedir. Bu bağlamda başvuru sırasında, kişilerin sigortalı olduğunu ispat etmesini gerekir. Bunun dışında kişiler iş sözleşmesiyle bağlantılı veya bunun sonucunda sigortalılık kapsamında veya sigortadan faydalanma hakkı bulunmayan dönemler için üye devletin vatandaşları için normalde karşılanan riskler bakımından hastalık sigortasına sahip olduğunu veya bunun ulusal hukuka uygun olduğunu kanıtlaması gerekmektedir (m. 5(1)e).

Mavi Kart başvurusunda bulunan kişinin üye devlette yüksek nitelikli iş olarak kabul edilen bir alanda en az 6 ay süreli bir iş sözleşmesi veya bağlayıcı bir iş teklifi bulunmalıdır (m. 5(1)a).⁶⁰ Düzenlenmemiş mesleklerde ilgili iş bakımından yüksek mesleki yeterlilik belgesi sunulmalıdır. Düzenlenen mesleklerde, bu mesleğin üye devlet vatandaşları

(TKY m. 5). Turkuaz Kart başvurusunda yabancının, “*Nitelikli işgücü olarak değerlendirilen yabancı için diploma, iş sözleşmesi, özgeçmiş, atama veya görevlendirme yazısı, mesleki tecrübe, anadil dışında bilinen yabancı dilleri gösteren uluslararası düzeyde kabul edilen belgeler ile benzeri, Nitelikli yatırımcı olarak değerlendirilen yabancı için yatırım büyüklüğü, istihdam düzeyi, ihracat tutarı, mali yeterlilik, faaliyet gösterilen bölge, sektör ve işi gösterir belgeler ile benzeri, Bilim insanı veya araştırmacı için, diploma, akademik kariyer ve unvanı gösterir belge, sahip olunan akademik çalışmalar veya lisans, ticari marka veya patent belgeleri ile benzeri, Kültürel, sanatsal veya sportif faaliyetler açısından ulusal veya uluslararası düzeyde başarılı olmuş yabancı için başarılı olduğunu gösterir belgeler ile benzeri, Türkiye’nin veya Türk kültürünün tanınırlığına veya tanıtımına katkı sağlayan yabancılar için: Turkuaz gönüllüsü olarak uluslararası düzeyde yürütülen faaliyetlere ilişkin belgeler, fikir ve sanat eserleri, süresi, sürdürülebilirliği, devamlılığı ve etki alanı gibi bilgileri içeren tanıtım faaliyetlerine ilişkin belgeleri*” başvuru sistemine yüklemesi gerekmektedir (TKY m. 8). Turkuaz Kart başvuru puanlama sistemi kullanılarak değerlendirilmektedir. Olumlu değerlendirmenin ardından Turkuaz Kart ilk üç yıl geçiş süresi kabul edilerek düzenlenmektedir (TKY m. 15). Bu sürenin uygun şekilde tamamlanmasının ardından usule uygun şekilde yapılan başvuru üzerine Turkuaz Kart süresiz hâle gelmektedir (TKY m. 18). Turkuaz Kart hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Alparslan Ayan, “Türk Hukukunda Turkuaz Kart Sahibi Yabancıların Çalışma Şartları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, no(1)(2018): 53-81; Dilara Karagül, “Turkuaz Kart Uygulaması”, *PPIL* 39, no 2(2019): 393-414; Bengül Kavlak, “Uluslararası İşgücü Kanunu ile Getirilen Bir Yenilik: Turkuaz Kart”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, no 2(2019): 337-362; Alihan Çelik, *Türk Yabancılar Hukuku Bakımında Turkuaz Kart*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023).

⁶⁰ Ivanov, Zavyalova ve Trofimova, “Blue Card”, 2; Veltri, “The New Blue Card Scheme”, 78-79.

tarafından yürütülmesi için belirtilen şartların yerine getirildiğine dair belgeler sunulmalıdır. Başvurularda yüksek nitelikli iş için yürürlükteki yasal şartların ve mesleki kuruluşlar arasında yapılan anlaşmalarda veya mesleki uygulamalarda belirlenen şartların karşılanması gerekmektedir.⁶¹ Başvuruda sunulacak iş sözleşmesi veya bağlayıcı iş teklifinde belirtilen aylık veya yıllık maaşa yönelik yıllık brüt maaş miktarı, ilgili üye devlet tarafından belirlenen asgari maaş eşliğinden düşük olmamalıdır (m. 5(3)).⁶²

Başvuruda bulunan kişinin ilgili üye devlette yüksek nitelikli bir işte çalışması ve ikamet iznine sahip olması durumunda daha önce yapılan ikamet izni başvurusunda mesleki yeterlilik doğrulanmışsa, ilgili kişiden iş sözleşmesi veya bağlayıcı bir iş teklifi, yüksek mesleki yeterlilik belgesi talep edilmeyecek ve sağlık sigortasına ilişkin belgeler istenmeyecektir (m. 5(6)a).

C. Başvurunun Ret Sebepleri

Mavi Kart başvurusunun reddedilme sebepleri, zorunlu ve takdiri nedenler olmak üzere ayrımlı düzenlenmektedir. Buna göre; kabul kriterlerinin bulunmaması, sunulan belgelerin hileli şekilde elde edilmesi veya üzerinde tahrifat yapılması, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığına yönelik bir tehdit bulunması ve başvuruya esas işyerinin temel amacının üçüncü devlet vatandaşlarının ülkeye girişini sağlama amacıyla kurulmuş olması halinde başvuru reddedilecektir (m. 7(1)).

İş piyasası durumunun kontrol edilmesi sonrasında, örneğin yüksek işsizlik durumlarında, ilgili boşluğun ülke veya Birlik iş gücü tarafından veya o üye devlette yasal olarak ikamet eden üçüncü devlet vatandaşları veya Birlik mevzuatının veya ulusal mevzuatın bir sonucu olarak zaten o iş piyasasının bir parçası olan uzun süreli ikamet sahibi kişiler tarafından doldurulabileceği sonucuna varılması, sosyal güvenlik, vergilendirme, çalışma hakları veya çalışma koşullarına ilişkin yasal yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi, işverenin işinin ulusal iflas kanunları uyarınca tasfiye edilmesi ya da ediliyor olması veya herhangi bir ekonomik faaliyette bulunmaması, işverenin yasa dışı olarak ülkede kalan üçüncü devlet vatandaşlarının istihdamı veya hukuka aykırı şekilde beyan edilmemiş veya

⁶¹ Mavi Kart başvurusu için gerekli mesleki deneyimi ve belgelenen bilgi, beceri ve yetkinliklerin, yüksek öğrenim niteliklerince belgelenen bilgi, beceri ve yetkinliklerle eşdeğer kabul edileceği meslekler Direktif'in ekinde listelenmektedir.

⁶² Bkz: I.B.

yasa dışı çalıştırma nedeniyle yaptırma tabi tutulmuş olması, belirli mesleklerde nitelikli işçi sıkıntısını nedeniyle etik işe alımı sağlamak amacıyla üçüncü devletlerle yapılan belirli mesleklerin yer aldığı listeye dayanılması hallerinde başvuru reddedilebilir (m. 7(2)).

D. Mavi Kartı Geri Çekme veya Yenilememe Sebepleri

Mavi kartı geri çekme veya yenilememeye ilişkin sebepler zorunlu ve takdiri hâller olarak düzenlenmektedir. Buna göre Mavi Kartın veya sunulan belgelerin hileli bir şekilde elde edilmesi, üzerinde tahrifat yapılması; ilgili üçüncü devlet vatandaşının artık yüksek nitelikli istihdam için geçerli bir iş sözleşmesine sahip olmaması; ilgili üçüncü devlet vatandaşının gerekli niteliklere artık sahip olmaması; ilgili üçüncü devlet vatandaşının maaşının Direktif uyarınca belirlenen maaş eşiğini artık karşılamaması hâlinde üye devlet Mavi Kartı geri çeker veya Mavi Kart yenileme başvurusunu reddeder (m. 8(1)).

Yetkili makamın bazı hâllerde Mavi Kartı geri çekme veya yenilememe konusunda takdir hakkı bulunmaktadır. Düzenlemeye göre, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı gerekçeleri; uygun hâllerde, işverenin sosyal güvenlik, vergilendirme, çalışma hakları veya çalışma koşullarına ilişkin yasal yükümlülüklerini yerine getirmemesi; yürürlükteki mevzuatta, toplu iş sözleşmelerinde yer alan veya ilgili meslek dallarındaki uygulamalarla yüksek nitelikli istihdam için belirlenen şartların artık karşılanmaması⁶³; Mavi Kart sahibinin, ilgili üye devletin sosyal yardım sistemine başvurmak zorunda kalmaksızın kendisinin ve aile fertlerinin geçimini sağlayacak yeterli gelir kaynağına sahip olmaması; Mavi Kart sahibinin ilgili üye devlette yetkili makamlarca onaylanan ikamet etme amacı dışında bir amaçla ikamet etmesi; Mavi Kart sahibinin, işgücü piyasasına erişime ilişkin usule uymaması; üye devletin Mavi Kart sahibinin artık geçerli bir seyahat belgesine sahip olmaması⁶⁴ veya Mavi Kart

⁶³ İşverenin sosyal güvenlik, vergilendirme, çalışma hakları veya çalışma koşullarına ilişkin yasal yükümlülüklerini yerine getirmemesi veya yürürlükteki mevzuatta, toplu iş sözleşmelerinde yer alan veya ilgili meslek dallarındaki uygulamalarla yüksek nitelikli istihdam için belirlenen şartların artık karşılanmaması gerekçeleriyle Mavi Kartı geri çekme veya yenilememe kararı verilmesi için Mavi Kart sahibinin bilgilendirilmesi ve gerekli koşulları sağlayan bir iş araması için en az üç aylık bir süre verilmesi, eğer kişi daha önce en az iki yıldır çalışmışsa altı aylık bir iş arama süresi tanınmalıdır (m. 8(6)).

⁶⁴ Bu durumda geçerli bir seyahat belgesi alınması ve sunulması için makul bir son tarih belirlenmesi gerekmektedir.

sahibinin hareketlilik koşullarına uymaması hâlinde ilgili üye devlet Mavi Kartı geri çekebilir veya yenilemeye ilişkin başvuruyu reddedebilir (m. 8(2)).

III. Mavi Kart Sahibinin Hakları

A. İş Gücü Piyasasına Erişim Hakkı

İş gücü piyasasına erişim hakkı, bir kişinin yabancı bir ülkede çalışma ve istihdam edilme hakkını ifade eder⁶⁵. Bu hak, yabancıların o ülkedeki iş fırsatlarına başvurma, iş bulma ve istihdam edilme sürecine katılma özgürlüğünü içerir. Çalışma konusu bakımından iş gücü piyasasına erişim, Mavi Kart sahibinin iş değiştirme hakkını ve bu kapsamda üye devlette iş arama hakkını ve işsiz kaldığı sürede haklarının güvence altında olmasını kapsamaktadır⁶⁶. Mavi Kart sahibine tanınan iş gücü piyasasına erişim hakkı m. 15'te düzenlenmekte ve süre bakımından ayırım yapılmaktadır.

Mavi Kart sahibinin istihdam edildiği 12 aylık süre boyunca bir işveren değişikliği veya Mavi Kartın verilmesine ilişkin kabul kriterlerinin karşılanmasını etkileyecek bir değişikliğin ilgili makama bildirilmesi gerekmektedir. Üye devlet, işveren değişikliğinde başvuruyu iş gücü piyasası kontrolüne tabi tutabilecektir. Mavi kart sahibinin iş değiştirme

⁶⁵ Türk hukukunda Turkuaz Kartın iptali sebepleri ayrıntılı şekilde düzenlenmekte olup bunlardan biri “*yabancınn en az bir yıl kesintisiz bir şekilde çalışmadığının tespiti*” durumudur. Turkuaz Kart sahibinin işveren ve iş değişikliğine ilişkin TKY’de özel bir düzenleme bulunmamakta olup bu konuda UİK hükümleri uygulanacaktır (TKY m. 24). TKY m. 19 uyarınca Turkuaz Kart sahibi süresiz çalışma izni sahibinin haklarından yararlanmaktadır. Süresiz çalışma izni, yabancınn çalışma iznini yenilemesi veya bir başka işveren yanında çalışmak için yeniden başvuru yapmasını gerektirmeyen izin türüdür. Bu bakımdan Turkuaz Kart sahibi yabancınn çalışmasının sona ermesi üzerine bir yıllık süre dolmadan nitelikli işgücünü kullanabileceği yeni bir iş bulmasının mümkün olduğu sonucuna varılabilir. Turkuaz Kartta yabancınn iş ve işveren değişikliği ile buna ilişkin hususları bildirim yükümlülüğü ve yetkili makamın işgücü piyasası kontrol yetkisinin kapsamının Direktif hükümlerine benzer şekilde açık olarak düzenlenmesinin yerinde olduğu kanaatindeyiz.

⁶⁶ Direktif m. 8(5)’e göre, kişinin 2 yıldan daha az bir süredir Mavi Kart sahibi olması ve 3 aydan daha fazla süredir işsiz olması veya en az 2 yıldır Mavi Kart sahibi olması ve toplamda 6 aydan fazla süre ile işsiz olması dışında üye devletin işsizlik nedeniyle Mavi Kartı gerçi çekme ve yenilemeyi reddetme imkânı bulunmamaktadır. İşgücü piyasasına erişime ilişkin düzenlemenin son fıkrası uyarınca, düzenleme ilgili Katılım Antlaşmaları bakımından uygulanabilir olduğu durumlarda Birlik vatandaşlarının önceliği ilkesine hâlel getirmeyecektir. Detaylı bilgi için bkz: Sophie Robin Olivier, “The Community Preference Principle in Labour Migration Policy in the European Union”, *Documents de l’OCDE* 182, (2016): 6-12. Erişim Tarihi: Mayıs 16, 2023, <https://hal.science/hal-01755312/document>.

hakkı 30 güne kadar askıya alınabilmektedir. Nihayetinde üye devletin 30 gün içinde iş değişikliğine itiraz etmesi mümkündür (m. 12(1)). Mavi Kart sahibinin istihdamına ilişkin 12 aylık sürenin sona ermesinden itibaren Mavi Kart sahibinin iş değişikliği yapması durumunda işe başlama veya devam etme hakkı askıya alınmamaktadır. Ayrıca üye devletler yalnızca işveren değişikliği ve kabul kriterlerinin karşılanmasına ilişkin olarak usule uygun bildirimde bulunulmasını talep edebilmektedir (m. 12(2)).

Mavi Kart sahibinin izne esas alınan asıl işi dışında bir mesleki faaliyette bulunması mümkündür. Öncelikle bu şekilde bir mesleki faaliyette bulunmanın Mavi Kart kabul kriterlerine hânel getirmemesi ve serbest mesleğin kişinin asıl faaliyetine yardımcı nitelikte olması gerekmektedir. Üye devletler, yüksek vasıflı istihdam amacıyla ulusal ikamet izni verdikleri durumlarda, Mavi Kart sahiplerine en az ulusal düzeyde sağlanan koşullarda serbest meslek faaliyetlerine erişimlerini garanti edeceklerdir.

B. Eşit Muamele Görme Hakkı

Eşit muamele; vatandaşlık, ırk, etnik köken, cinsiyet, din veya inanç, engellilik, yaş, cinsel yönelim veya başka herhangi bir nedenle ayrımcılığa uğramadan eşit ve adil bir şekilde muamele görme hakkıdır. Eşit muamele hakkı üye devletin vatandaşları ve ulusal ikamet izni olan kişilere kıyasen değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Mavi Kart sahibi, asgari çalışma yaşı dâhil olmak üzere istihdam edilme şartları, ücret ve işten çıkarılma dâhil çalışma koşulları, çalışma saatleri, izin ve tatiller ile işyeri sağlık ve güvenlik gereklilikleridir.⁶⁷ Ayrıca Mavi Kart sahipleri ilgili üye devlet

⁶⁷ Şu ana kadar ABAD'ın önüne giden uyuşmazlıklarda doğrudan 2009/50 sayılı Direktif hükümlerinin söz konusu edildiği tek bir karar bulunmaktadır (Bkz. Tesselteje de Lange, "A new narrative for European migration policy: Sustainability and the Blue Card recast", *European Law Journal* 26, no 3-4(2021): 275). İlgili ön karar başvurusunda, 2011/95 sayılı Direktif uyarınca sağlanan aile kartı'nın bir sosyal yardım teşkil edip etmediği konusuna ilişkin bazı sorular Divan önüne götürülmüş ve üçüncü ülke vatandaşlarına sağlanan haklar kapsamında 2009/50 sayılı Direktif'in eşit muameleye ilişkin 14/1(e) hükmünün de değerlendirmeye alındığı görülmüştür. Divan kararında, 2009/50 sayılı Direktif'in eşit muameleye ilişkin hükmünün, kamu veya özel kuruluşlar tarafından sağlanan mal ve hizmetleri satın alırken indirimlerden veya fiyat düşmelerinden yararlanmaya izin veren aile kartından yararlanma hakkını hariç tutan üye devletlere ait mevzuat hükümlerini engelleyici nitelikte olmadığını belirtmiştir. Bkz. Court of Justice of European Union, Case C-462/20 (ECLI: EU: C: 2021: 894), Erişim Tarihi, Ağustos 27, 2023, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=248292&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2936548>.

vatandaşları ile işçi ve işverenleri temsil eden bir kuruluş veya mesleki kuruluşa üyelik ve örgütlenme özgürlüğü ile bu kuruluşların sağladığı hak ve menfaatlerden faydalanma bakımından bu kişilere eşittir (m. 16(1))⁶⁸.

Çalışma hayatı dışında, Mavi Kart sahiplerinin eğitim ve mesleki eğitim, ulusal hukuka uygun olmak şartıyla diploma, sertifika ve diğer mesleki niteliklerinin tanınması öngörülmektedir. Mavi kart sahipleri Sosyal Güvenlik Sisteminin Koordinasyonu hakkında 29 Nisan 2004 tarihli 883/2004 sayılı Tüzük⁶⁹ m. 3'te belirtilen sosyal güvenliğe ilişkin konularda da eşit muamele görme hakkına sahiptir.⁷⁰ Ayrıca Mavi Kart sahibi kişilerin mal ve hizmetlere erişim ve kamuya sunulan mal hizmetlerin tedariki, konut edinme usulü ve istihdam büroları tarafından sağlanan bilgilendirme ve danışmanlık hizmetlerinden faydalanma hakkı bulunmaktadır (m. 16(1)).

⁶⁸ Türk hukukunda Turkuaz Kart sahibi diğer yabancılara kıyasla ayrıcalıklı bir statüye sahiptir. Bu kişilerin hak ve yükümlülükleri TKY'de ayrıntılı olarak düzenlenmektedir (m. 19). Buna göre, “*Turkuaz Kart sahibi süresiz çalışma izninin sağladığı haklardan yararlanır. Turkuaz Kart sahibi olan yabancılar; Türkiye’de askerlik yapma yükümlülüğünden muaftırlar. Seçme ve seçilme, kamu görevlerine girme haklarından yararlanamazlar. Sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı olup bu hakların kullanımında ilgili mevzuattaki hükümlere tabidirler. Bu kişilerin, Türkiye’deki ikamet, seyahat, çalışma, yatırım, ticari faaliyet, miras, taşınır ve taşınmaz iktisabı ile ferağ gibi konulara yönelik işlemleri, ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından Türk vatandaşlarına uygulanmakta olan mevzuata göre yürütülür*”. Hükümde süresiz çalışma izni sahibi yabancıların haklarına ilişkin bir gönderme bulunmaktadır. Bu kişiler uzun dönem ikamet izninin sağladığı haklardan faydalanmaktadır (UİK m. 10(4)). Uzun dönem ikamet izni sahipleri ise bazı istisnalar dışında Türk vatandaşının sahip olduğu haklardan yararlanmaktadır (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) m. 44, RG: 11.4.2013-28615). Ayrıca Turkuaz Kart sahibi kişiler Türk vatandaşlığını kazanma bakımından istisnai usule tabidir. Düzenlemeye göre, “...*Türk Vatandaşlığı Kanununun 12 nci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamında Turkuaz Kart sahibi ve yakını, millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmaması ve geçiş süresi kaydının kaldırılması şartıyla Bakanlıkça teklif edilmesi halinde Türk vatandaşlığını kazanabilir*” (TKY m. 12(3)).

⁶⁹ *Regulation (EC) No 883/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the Coordination of Social Security Systems*. OJ: 30.04.2004-L 166. Çalışmanın devamında 883/2004 sayılı Tüzük olarak anılacaktır.

⁷⁰ Tüzükte hastalık, doğum ve eşdeğer babalık, özürllülük, yaşlılık, ölüm, iş kazaları ve meslek hastalıklarına ilişkin yardımlar, ölüm, işsizlik, emeklilik öncesi yardımlar ve aile yardımları sosyal güvenlik kolları olarak düzenlenmektedir: Francesco, Costamagna, Stefano, Montaldo ve Romanelli, Francesca, *Access to Social Advantages For EU Citizens and Third Country Nationals Under The Law of The European Union* (Torino: Università degli Studi di Torino, 2022), 35-36, 45-46. Erişim Tarihi: Mayıs 17, 2023, <https://www.collane.unito.it/oa/items/show/110#?c=0&m=0&s=0&cv=0>

Üçüncü bir ülkeye giden Mavi Kart sahipleri veya Mavi Kart sahibinden haklar elde eden ve üçüncü bir ülkede ikamet eden mirasçıları, yaşlılık, sakatlık ve ölümle ilgili olarak, Mavi Kart sahibinin önceki istihdamına dayanan, 2004/883 sayılı Tüzük m. 3'teki mevzuata uygun olarak edindiği yasal emeklilik maaşını, üçüncü bir ülkeye taşınan üye devlet vatandaşlarıyla aynı şartlarda ve aynı oranlarda almaya hak kazanmaktadır (m. 16(3)).⁷¹ Görüldüğü üzere, düzenleme ile Mavi Kart sahibi kişilere ve bu kişilerin aile üyelerine, sosyal güvenlik haklarının korunması ve eşit muamele ilkesine dayalı olarak, üçüncü devletlerde bulunmaları hâllerinde adil bir şekilde emeklilik, sakatlık ve ölüm maaşlarından yararlanma hakkı tanımaktadır.

C. Aile Birleşimi Hakkı

Aile birleşimi, yabancı bir ülkede hukuka uygun şekilde ikamet eden veya çalışan kişinin aile üyelerinin bu ülkede bulunmasına ilişkin kurumdur.⁷² AB'de aile birleşimi 2003/86 sayılı Direktif'te⁷³ düzenlenmektedir.⁷⁴ 2003/86 sayılı Direktif'e göre, aile birleşimi başvurusu

⁷¹ Costamagna, Montaldo ve Romanelli, *Access to Social Advantages*, 47.

⁷² Türk hukukunda yabancıların aile üyeleri Türkiye'de çalışma izni sahibi yabancıyı destekleyici göstererek aile ikamet iznine başvurabilmektedir. Turkuaz Kart sahibi yabancının aile üyelerine ilişkin ise özel bir düzenleme bulunmaktadır. Düzenleme uyarınca, "Turkuaz Kart sahibi yakını için Turkuaz Kart sahibi yakını kartı düzenlenir. Düzenlenen bu kart, Turkuaz Kartın geçerlilik süresi içinde ikamet izni yerine geçer" (TKY m. 20). AB hukukunda Mavi Kart ile kıyaslandığında aile birleşimi imkânı oldukça Turkuaz Kartta otomatik olarak gerçekleşmektedir. Aile birleşimi hakkında bkz: İlke Göçmen, "Avrupa Birliği Hukuku Çerçevesinde Avrupa Birliği'ndeki Türk Vatandaşları ve Aile Birleşimi", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16 no 1(2014): 73-121; İlke Göçmen ve Narin Tezcan, Göçmen, "Avrupa Birliği'ndeki Türk Vatandaşları ve Aile Birleşimi", *Ankara Barosu Dergisi* no 4(2014): 609-621; Şule Arslan, *Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahat Hakkı*, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018), 142-154; Emre Esen, Türk Hukukunda Yabancıların İkamet İzinleri (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2019) 212-242; Zeynep Özgenç, "Sığınmacıların Aile Birleşimi Hakkı", *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 37, no 2(2018): 297-342; Şule Arslan, "Avrupa Birliği Vatandaşları ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbest Dolaşımı ve İkametine İlişkin 2004/38 Sayılı Direktif" (Innovation and Global Issues in Multidisciplinary Sciences IV, Antalya, Türkiye, Kasım 22-24, 2018) 1089-1097; Şule Arslan, "Türk Hukukunda Aile Birleşimi" (Uluslararası Yönetim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, İstanbul, Türkiye, Kasım 17-19, 2018) 378-386.

⁷³ *Council Directive 2003/86/EC of 22 September 2003 on the Right to Family Reunification*. OJ: 03.10.2003- L 251. Çalışmanın devamında 2003/86 sayılı Direktif olarak anılacaktır.

⁷⁴ 2003/86 sayılı Direktif'in kapsamı hakkında bkz. Judy Walsh ve Fergus Ryan, *The Rights of De Facto Couples*, Irish Human Rights Commission Report, 2006, 36. Erişim Tarihi: Şubat 16, 2023, [http://www.ihrec.ie/download/pdf/report_defactocouples.pdf]; Arslan, *İkamet ve Seyahat Hakkı*, 83. ABAD'ın 2008 yılında verdiği "Metock" kararı, AB

için destekleyicinin, benzer ailelerin sahip olduğu genel sağlık ve güvenlik standartlarına uygun bir barınma imkânına, üye devletlerden sosyal yardım almaksızın kendini ve ailesini geçindirecek kalıcı ve düzenli bir gelire, kendisini ve ailesini tüm risklere karşı koruyan bir sağlık sigortasına sahip olması gerekmektedir (m. 7).⁷⁵ Bu şartların dışında destekleyicinin üye devlette en az 1 yıl veya daha fazla süreli ikamet iznine sahip olması ve uzun süreli ikamet hakkını elde etmede makul beklentisinin olması gerekmektedir (m. 3(1)).⁷⁶ Direktif'te Mavi Kart sahiplerinin aile birleşimi hakkına ilişkin istisnalar düzenlenmektedir. Bu bakımdan 2003/86 sayılı Direktif'te düzenlenen sürekli ikamet hakkı elde etme konusunda makul beklenti, 1 yıl veya daha fazla geçerli ikamet iznine veya minimum ikamet süresi şartları Mavi Kart sahibinin ailesine uygulanmayacaktır.

Aile birleşimine ilişkin şartların sağlanması ve başvuruların eksiksiz olarak eş zamanlı olarak yapılması hâlinde, aile üyelerinin başvuruları ile Mavi Kart başvurusuna ilişkin karar kişilere aynı zamanda bildirilecektir. Aile üyelerinin Mavi Kart verildikten sonra başvurması durumunda başvuruya ilişkin karar, başvuru tarihinden itibaren en geç 90 gün içinde ilgilie tebliğ edilecektir. Aile üyelerinin üye devlette ikamet süresi Mavi Kartın süresine paralel şekilde belirlenmektedir.

Aile üyelerinin münferiden ikamet izni alması mümkündür. Münferiden ikamet izni için gerekli ikamet süresinin hesaplanmasında farklı üye devletlerdeki ikamet süreleri toplanmaktadır. Üye devletler, ilgili başvurunun sunulmasından hemen önce münferit ikamet izni başvurusunun yapıldığı üye devlet topraklarında 2 yıl yasal ve sürekli ikamet etme şartı talep edebilmektedir (m. 17(7)).

---

vatandaşlarının üçüncü devlet vatandaşlarıyla evlilik ve aile birleşimi hakkını güçlendiren bir karardır. Bu kararda, Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD), AB vatandaşının başka bir üye devletin vatandaşı olmayan bir kişiyle evlendiğinde, bu kişiye ikamet izninin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir Bkz. Court of Justice of European Union, Case C-127/08 (ECLI:EU:C:2008:449), Erişim Tarihi: Mayıs 14, 2023, <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-127/08>.

2011 yılında verilen bir karar ise AB vatandaşı çocuğun AB vatandaşı olmayan ebeveynleriyle birlikte yaşama hakkına ilişkindir. Karar, AB vatandaşlarının çocuklarının yaşama hakkını ve aile birleşimini güvence altına almaktadır. Buna göre, üye devletler, vatandaş olmayan ebeveynlerin AB vatandaşı çocuklarıyla birlikte yaşamasını engelleyen politikalar veya düzenlemeler uygulayamayacağı belirtilmektedir. Court of Justice of the European Union, Case C-34/09 (ECLI:EU:C:2011:124), Erişim Tarihi: Mayıs 14, 2023, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62009CJ0034>.

⁷⁵ Arslan, *İkamet ve Seyahat Hakkı*, 83-84.

⁷⁶ Arslan, *İkamet ve Seyahat Hakkı*, 84.

D. Uzun Süreli İkamet Hakkı

AB’de uzun dönem ikamet hakkı, üçüncü devlet vatandaşlarının bir AB üyesi devlette, uzun süreli ikamet etme ve çalışma hakkını tanıyan bir statüdür (m. 18-19). AB’de uzun dönem ikamet düzenlemesi 2003/109 sayılı Direktif’tir⁷⁷. Direktif’te düzenlenen istisnalar dışında uzun süreli ikamet bakımından 2003/109 sayılı Direktif esas alınmaktadır.

İlk olarak, kişilerin uzun süreli ikamet iznine başvurabilmek için 2003/109 sayılı Direktif uyarınca ilgili ülkede 5 yıl ikamet etmesi gerekmektedir.⁷⁸ Ancak Direktif’e göre, uzun süreli hareketlilikten faydalanan Mavi Kart sahibi, yüksek nitelikli istihdam için ulusal ikamet izni veya araştırmacı izni almış veya öğrenci ya da uluslararası korumadan yararlanan bir kişi olarak gerekli yasal ve kesintisiz ikamet süresini tamamlamışsa, farklı üye devletlerdeki ikamet süreleri birleştirilebilecektir.⁷⁹ Ayrıca Mavi Kart sahibi, ilgili başvurunun hemen öncesinde, AB uzun süreli ikamet statüsü başvurusunda bulunacağı üye devlette Mavi Kart sahibi olarak geçerli ve kesintisiz 2 yıl ikamet etmişse farklı üye devletlerdeki ikamet sürelerini birleştirebilecektir (m. 18(2)).

İkinci olarak 2003/109 sayılı Direktif uyarınca uzun süreli ikamet izni için esas alınan sürenin kesintisiz olması gerekmektedir. Buna göre uzun süreli ikamete esas alınan süreler, kişinin ardışık olarak 6 ay veya toplamda 10 aylık süre ile ülkede bulunmaması hâlinde kesintiye uğramaktadır. Ancak Direktif’te ilgili üye devlet topraklarından ayrılma süreleri, ardışık 12 ay ve toplamda 18 ay olarak belirlenmiştir (m.18(3)).

Uzun süreli ikamet hakkının kazanılmasında 5 yıllık ikamet süresi konusunda birleştirme imkânının tanınması dairesel göç konusunda kolaylık

⁷⁷ Bkz. dipnot 43.

⁷⁸ Arslan, *İkamet ve Seyahat Hakkı*, 72-73. Direktif teklifinde, üye devletlerde 3 yıl ikamet etme şartıyla Mavi Kart sahiplerine uzun süreli ikamet hakkı tanınması teklif edilmiş ancak müzakerelerde sürecin hukuki ve pratik açıdan zor olması nedeniyle teklif kabul görmemiştir. Doktrinde bu teklifin kabul görmemesinin, Direktif’in nitelikli göçmenleri çekme konusunda daha rekabetçi olmasını engellediği savunulmaktadır. Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda gibi göçmen odaklı programlara sahip hedef ülkelerin uzun süreli ikamet hakkı sağladığı, bu durumun, Almanya’nın Mavi Kart sahiplerinin Avrupa’daki ana hedef ülkesi olmaya devam edebileceği anlamına geleceği, zira Alman ulusal hukuku uyarınca zaten Mavi Kart sahiplerine Almanca diline hakim olmaları şartıyla 33 ay veya daha kısa bir sürede uzun süreli ikamet hakkı sağladığı belirtilmektedir: De Lange ve Vankova, “The Recast EU Blue Card Directive”, 511. Almanya’da 2009/50 sayılı Direktif dönemi Mavi Kart uygulaması hakkında bkz: Qendrai, “Work Permit Regulations”, 1-55.

⁷⁹ De Lange ve Vankova, “The Recast EU Blue Card Directive”, 497.

sağlayacak niteliktedir. Ancak pratik açıdan düşünüldüğünde ardışık 12 aylık sürede kişinin Mavi Kart şartlarını taşıması mümkün değildir. Zira bu uzun süre boyunca herhangi bir işverenin sözleşmeyi sürdürmesi ve maaş eşliği şartına uygun maaş bedelini ödemesi olası değildir. Bu şartların yokluğu hâlinde ilgili üye devlet Mavi Kartı geri çekecektir.

Uzun süreli ikamet izni sahibi kişilerin bu statüsü bazı hâllerde sona ermektedir. İlk hâl, kesintiye ilişkin 12 aylık süredir. Ancak Mavi Kart sahibi kişilerin uzun süreli ikamet iznine hak kazanması hâlinde bu kişinin ve ailesinin birlik topraklarından ayrılmasına ilişkin süre ardışık 24 ay olarak uzatılmaktadır (m. 18(4)). Sürenin daha uzun tutulmuş olması, Mavi Karta dayalı uzun süreli ikamet izni sahiplerine, ulusal uzun süreli ikamet izni sahiplerine kıyasla avantaj sağlamaktadır. Zira bu kişiler ekonomik faaliyet, gönüllü hizmet veya öğrenim gibi sebeplerle AB dışında bulunabilmektedir.

E. Üye Devletler Arasında Hareketlilik

1. Kısa Süreli Hareketlilik

Kısa süreli hareketliliğe ilişkin düzenleme, Mavi Kart sahipleri ve işverenler için cazip hâle getiren en önemli temel değeri, adeta “sihirli aracı” olarak ifade edilmektedir⁸⁰. Düzenlemeyle üye devletlerdeki farklı ulusal uygulamalar ve hukuki belirsizlikler karşısında yeknesak bir kural ile yurtdışı iş faaliyetlerinde kolaylık sağlanması amaçlanmaktadır.

Kısa süreli hareketlilik, üçüncü devlet vatandaşlarının yüksek nitelikli istihdam amacıyla AB’ye kısa süreli olarak seyahat etme ve çalışma imkânına ilişkin olup Direktif’in 20. maddesinde düzenlenmektedir. Bu bağlamda, bir üye devlet tarafından yüksek nitelikli işe kabul edilen bir üçüncü devlet vatandaşı, kısa süreli hareketlilik programı kapsamında başka bir üye devlette en fazla 90 gün süreyle çalışma ve ikamet etme hakkına sahiptir. Kısa süreli hareketlilik, kişilerin diğer bir üye devlette iş faaliyetlerinde bulunmasına ilişkindir.

Kişilerin bu kapsamda iş faaliyetlerini yürütmek için 180 gün içinde herhangi bir dönemde 90 günü geçmeyen bir süre için ikinci bir üye devlete giriş ve ülkede kalış hakkı bulunmaktadır. Bu noktada AB içinde sınır güvenliği ve kontrolünün sağlanması için kişilerden belge talep etme bakımından üye devletin Schengen mevzuatını tam uygulayıp

⁸⁰ De Lange ve Vankova, “The Recast EU Blue Card Directive”, 509.

uygulamamasına göre bir ayırım yapılmaktadır. Schengen mevzuatını tam olarak uygulayan bir üye devlet tarafından verilen geçerli Mavi Karta sahip üçüncü devlet vatandaşından Mavi Kart dışında herhangi bir belge talep edilmeyecektir. Ancak Schengen mevzuatını tam olarak uygulamayan bir üye devlet tarafından verilmiş geçerli Mavi Karta sahip üçüncü devlet vatandaşından ülkede kalışının iş amaçlı olduğunu kanıtlanmasını istenebilir. Ancak kişinin ilgili faaliyeti yürütebilmesi için Mavi Kart dışında herhangi bir belge talep edilemez.

2. Uzun Süreli Hareketlilik

a) Başvuru Usulü ve Başvurunun Reddi Sebepleri

Uzun süreli hareketlilik, Mavi Kart sahibinin ilk üye devlette 12 ay süreyle yasal ikametinin ardında nitelikli istihdam amacıyla Mavi Kart ve geçerli bir seyahat belgesi uyarınca diğer bir üye devletin ülkesine girişi, ülkede kalması ve çalışma hakkına ilişkindir (m. 21)⁸¹.

Uzun süreli hareketlilik kapsamında ikinci bir üye devlete geçiş için yapılacak başvuru, kişinin ilk bulunduğu ülke veya geçiş yaptığı ülkeden ve hâlen birinci ülkede ikamet ederken yapılabilmektedir. Eğer ilgili devletin ülkesine giriş yapılmışsa en kısa sürede ve nihayetinde 1 aylık sürede başvurunun yapılması gerekmektedir. Başvuru yapılan üye devlet, uzun süreli hareketliliğe ilişkin şartların yerine getirilmesi hâlinde Mavi Kart sahibinin nitelikli istihdam amacıyla ülkesinde ikamet etmesine izin vermektedir. Eğer kişi gerekli koşulları taşııyorsa başvuru reddedilecek ve ilgili kişi ve ailesinin ulusal hukuk uyarınca ülkeden çıkışına karar verilecektir. Başvurunun reddine karar verilebilmesi için gerekli şartların bulunmaması, yetkili makama sunulan belgelerin hileli şekilde elde edilmesi veya belgelerde tahrifat bulunması, istihdamın yürürlükteki kanunda, toplu sözleşmelerde veya ilgili mesleğe ilişkin uygulamalarda belirlenen koşullara uygun olmaması veya Mavi Kart sahibinin kamu düzeni, güvenliği veya kamu sağlığı bakımından tehdit oluşturması gerekmektedir (m. 21(6)).

⁸¹ Direktif'in 23. maddesinde hareketlilik hakkına ilişkin güvenceler düzenlenmektedir. Burada uzun süreli hareketlilik kapsamında yapılan başvuru sonuçlanmadan ilk ülke Mavi Kartın geri çekilmesine karar verememektedir. İkinci olarak uluslararası koruma sahibinin başvurusu hakkında ret kararı verilecekse uluslararası koruma sağlayan üye devletten ilgili bilgiler alınmakta ve kişi bu ülkeye sınır dışı edilebilmektedir. Üye devlet, geçerli olan AB veya ulusal yasalara ve aile birliği ilkesine zarar verilmemek kaydıyla, o kişinin ve aile üyelerinin herhangi bir formalite olmaksızın derhâl yeniden giriş yapmasına izin vermekle yükümlüdür.

b) Esasa İlişkin Şartlar

Uzun süreli hareketlilik hakkında faydalanmak için yapılacak başvuruda kişilerin sunacakları belgeler, Direktif'te ayrıntılı şekilde düzenlenmektedir. Başvuruda kişiler yetkili makama, ilk üye devlet tarafından düzenlenen Mavi Kartı, yüksek nitelikli istihdam amaçlı en az 6 ay süreli geçerli bir iş sözleşmesini veya ilgili ulusal hukuk uyarınca bağlayıcı bir iş teklifini, düzenlemeye tabi meslekler bakımından iş için gerekli nitelikleri taşıdığını kanıtlayan belgeyi, seyahat belgesini ve ikinci üye devlette asgari maaş eşiği şartını sağlandığına ilişkin belgeyi sunmalıdır. Başvuran kişi ilk üye devlette düzenlemeye tabi olmayan bir mesleği 2 yıldan daha az süredir icra ediyorsa, kişiden üye devlette yapacağı işle ilgili daha yüksek niteliklere sahip olduğunu kanıtlayan bir belgenin temin edilmesi istenebilir (m. 21(5)).⁸²

Üçüncü devlet vatandaşının Mavi Kartı, Schengen mevzuatını tam uygulamayan bir ülke tarafından düzenlenmiş ve uzun süreli hareketlilik kapsamında Schengen mevzuatını tam olarak uygulayan bir ülkeye giriş yapılacaksa bu ülke, ilgili kişiden ilk ülke tarafından düzenlenen geçerli Mavi Kartı ve nitelikli istihdama ilişkin en az 6 ay süreli bir iş sözleşmesini veya bağlayıcı iş teklifini sunmasını talep edebilmektedir (m. 21(2)).

3. Aile Üyelerinin İkinci Bir Üye Devlette İkamet Etmesi

Mavi kart sahibi kişi, uzun süreli hareketlilik hakkı kapsamında diğer bir üye devletin ülkesine taşındığında, bu kişilerin aile üyelerinin bu ülkeye giriş ve ülkede ikamet etme hakkı m. 22'de düzenlenmektedir. Düzenleme uyarınca, Mavi Kart sahibinin ailesi ilk üye devlette kurulmuşsa aile üyeleri Mavi Kart sahibine eşlik etme veya katılma hakkına sahipken⁸³ aile ilk üye devlette kurulmamışsa, bu durumda aile üyelerine ilişkin m. 17 uygulanmaktadır.

2003/86 sayılı Direktif m. 13(1) uyarınca, aile birleşimi başvurusu kabul edildiği anda, ilgili üye devletin aile üyelerinin girişine izin verilmekte ve ilgili kişilerin gerekli vizeleri almaları için tüm imkânlar sağlanmaktadır. Bu düzenlemenin istisnası olarak Mavi Kart sahibinin aile üyelerinin Mavi

⁸² Mavi Kart başvurusunda sağlık sigortasına ilişkin aranan şartın aynısı aranmaktadır. Bkz: II.B.

⁸³ Mavi kart sahibinin aile üyelerinin bu kişiye eşlik etme veya katılma hakkı bakımından 2003/86 sayılı Direktif ve Mavi Kartın sağladığı haklar bağlamında Direktif'in m. 17(2) ve (7) istisnai hükümleri uygulama alanı bulacaktır.

Karta dayalı elde ettikleri ikamet izinleri, ikinci üye devletin ülkesine girme ve ülkesinde kalma hakkı sağlamaktadır. Burada da ülkeye kabul için Schengen mevzuatının tam uygulanıp uygulanmadığına ilişkin ayırım önem taşımaktadır⁸⁴.

Direktif uyarınca ikamet izni başvurusu için ikinci üye devletin ülkesine girişten en geç 1 ay içinde ilgili aile üyeleri veya Mavi Kart sahibi, ulusal mevzuata uygun olarak yetkili makama ikamet izni başvurusu yapmakla yükümlüdür. İlk üye devlet tarafından verilen aile üyesi ikamet izninin süresi, bu süreç sırasında sona ererse veya verilen ikamet izni ikinci üye devletin ülkesinde yasal olarak ikamet etme hakkını artık vermiyorsa, gereklilik hâlinde ikinci üye devlet ulusal geçici ikamet izni veya eşdeğer bir belge vererek ikinci üye devletin yetkili makamları tarafından bir karar verilene kadar aile üyelerinin ülkede kalmasına izin verecektir (m. 22(3)).

İkinci üye devlet, aile üyelerinin ikamet izni başvurusunda ilk üye devlet tarafından düzenlenen ikamet izinlerini ve geçerli bir seyahat belgesini veya bunların onaylı kopyalarını, Mavi Kart sahibinin ailesi olarak ilk üye devlette ikamete ilişkin belgeleri ve 2003/86 sayılı Direktif'in 7(1)b maddesinde belirtilen belgeleri talep edebilmektedir (m. 22(4)).

Sonuç

AB, yüksek eğitilmiş potansiyel göçmenler için nispeten güçlü bir cazibeye sahiptir. Ancak, AB'ye çekilen yüksek nitelikli işçi sayısı ve yeteneklerin tutulma oranı düşüktür. Bu nedenle konuya ilişkin olarak yapılacak düzenlemelerde sadece ücretler ve çalışma koşulları değil, aynı zamanda sosyal güvenlik, vergi rejimleri, eğitim imkânları, idari yükümlülükler, göçmenlere yönelik tutum ve toplumsal bakış açısı, güvenlik ve uzun vadeli kariyer ve ikamet olanakları gibi birden fazla faktör ve bileşen birlikte ele alınmalıdır.

Çalışmada ayrıntılı şekilde incelendiği üzere, Direktif'te kabul edilen yeni düzenlemelerle daha kapsayıcı kabul koşulları belirlenmiştir. Buna ek olarak Mavi Kart sahipleri geniş bir haklar ve avantajlar setine sahiptir. Bu haklar arasında; Mavi Kart veren üye devlete giriş, tekrar giriş ve üye devlette kalma hakkı; çalışma koşulları, eğitim ve mesleki eğitim, sosyal güvenlik ve hizmetlere erişim açısından üye devlet vatandaşlarıyla eşit muamele görme hakkı; farklı üye devletlerdeki ikamet sürelerini birleştirerek

⁸⁴ Bkz: III.E.1.

uzun süreli ikamet hakkı, aile birleşimi talep etme ve koruma sağlayan üye devlete erişim sağlama hakkı bulunmaktadır. Bu değişiklikle birlikte, aile birleşimi haklarının çok daha liberal olması beklenmektedir.

Mavi Kart düzenlemesine ilişkin çalışmalarda ulusal politikalar ve Mavi Kart düzenlemesi arasındaki farkın azaltılmasının amaçlandığı beyan edilmesine rağmen, yeni kuralların asgari standartları belirleyecek şekilde kaleme alınması ve takdir yetkisi içeren hükümlere ve ulusal düzenlemelere atıfta bulunuyor olması, üye devletlere takdir hakkı tanımaya devam etmektedir. Ulusal politikalar halen Mavi Kartla birlikte uygulanabilir haldedir. Bu bağlamda üye devletlerin nitelikli istihdamın üye devletlere çekilmesi için Mavi Kart düzenlemesine öncelik tanınması ve buna ket vuran ulusal düzenleme ve uygulamalardan kaçınması gerekmektedir. Eksiklikleri bulunsa dahi, sağladığı haklar göz önüne alındığında en cazip ikamet izinlerinden biridir. Bu noktada yerel ihtiyaçlara uygun olarak düzenlenen ulusal düzenlemelerle esneklik sunulabilir. Bu bağlamda, üye devletlerin rekabet ve farklılıklara odaklanmaktan ziyade “güçlendirilmiş ve entegre” bir iş birliğine girmeleri ve kendi aralarında faydalı politikalar oluşturmaları gerekmektedir. Bu bağlamda yeni Mavi Kart düzenlemesine ilişkin uyuşmazlıkların yerel mahkeme önüne götürülmesi halinde ön karar prosedürü kapsamında ABAD yorumunun da entegrasyona katkı sağlaması beklenmektedir.

AB, ortak bir göç politikası geliştirmek ve Mavi Kartın tercih edilebilirliğini artırmak arzusunda ise, ilerleyen süreçte Mavi Kart uygulamasının sürdürülebilirliğine ilişkin çalışmalarını devam ettirmelidir. Nitelikli işçilerin faydalanabileceği Fırsat Kartı gibi ulusal politikaların Mavi Kart yanında bir seçenek oluşturacağı açıktır. Bu bağlamda başvuru bakımından daha avantajlı koşullar sunulması ve başvuru prosedürünün anlaşılabilir ve pratik olması gibi hususlar, Mavi Kartın öne çıkmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aiginger, Karl. “A Deeper Union: From a Failed Project to the European Quality Lead”. *Intereconomics* 56, (2021): 174-177. doi: 10.1007/s10272-021-0975-8. Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2023.
- Antoons, Jo ve Ghimis, Andreia. “What it takes to have a successful new Blue Card scheme: The practitioner’s viewpoint”. *European Law Journal* 26, no 3-4 (2021): 264-273.
- Arslan, Şule. “Avrupa Birliği Vatandaşları ve Aile Fertlerinin Üye Devlet Ülkelerinde Serbest Dolaşımı ve İkametine İlişkin 2004/38 Sayılı Direktif”. *Innovation and Global Issues in Multidisciplinary Sciences IV*, Antalya, Türkiye, Kasım 22-24, (2018): 1089-1097.
- Arslan, Şule. “Türk Hukukunda Aile Birleşimi”. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye, Kasım, 17-19 (2018): 378-386.
- Arslan, Şule. *Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahat Hakkı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018.
- Ayan, Hasan Alparslan. “Türk Hukukunda Turkuaz Kart Sahibi Yabancıların Çalışma Şartları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, no 1(2018): 53-81.
- Bayraktaroğlu Özçelik, Gülüm. “Yasal Göç ve Üçüncü Ülke Vatandaşlarının Entegrasyonu”. İçinde *Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği: Serbest Dolaşım ve Politikalar*, editörler Belgin Akçay ve Gülüm Bayraktaroğlu Özçelik, 413-457. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.
- Bellini, Simona. “EU Blue Card: A promising tool among labour migration policies? A comparative analysis of selected countries”. *Institute for International Political Economy (IPE) Berlin*, Working Paper, no. 76(2016), Erişim Tarihi: Nisan 03, 2023, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/148414/1/873980875.pdf>.
- Costamagna, Francesco, Montaldo Stefano ve Francesca, Romanelli. *Access to Social Advantages For EU Citizens and Third Country Nationals Under The Law of The European Union*. Torino: Università degli Studi di Torino, 2022. Erişim Tarihi: Mayıs 17, 2023, <https://www.collane.unito.it/oa/items/show/110#c=0&m=0&s=0&cv=0>.
- Court of Justice of the European Union. Case C-34/09 (ECLI:EU:C:2011:124). Erişim Tarihi: Mayıs 14, 2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62009CJ0034>.
- Court of Justice of the European Union, Case C-43/93 (ECLI:EU:C:1994:310), Erişim Tarihi: Ağustos 27, 2023, <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=99020&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2936548>.

- Court of Justice of European Union, Case C-127/08 (ECLI:EU:C:2008:449), Erişim Tarihi: Mayıs 14, 2023, <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-127/08>.
- Court of Justice of European Union. Case C-462/20 (ECLI:EU:C:2021:894). Erişim Tarihi, Ağustos 27, 2023. <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=248292&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2936548>.
- Çelik, Alihan. *Türk Yabancılar Hukuku Bakımında Turkuaz Kart*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.
- De Lange, Tesseltje. “A new narrative for European migration policy: Sustainability and the Blue Card recast”. *European Law Journal* 26, no 3-4 (2021): 274-282.
- De Lange, Tesseltje ve Vankova, Zvezda. “The Recast EU Blue Card Directive: Towards a Level Playing Field to Attract Highly Qualified Migrant Talent to Work in the EU?”. *European Journal of Migration and Law* 24, (2022): 489-515. doi: 10.1163/15718166-12340138. Erişim Tarihi: Mayıs 17, 2023.
- Earl, Emilie Marjatta. “Limits Of Recognition Of Academic Diplomas In Regulated Professions Under EU Law”. Lisans Bitirme Tezi, Tallinn University Of Technology School of Business and Governance, 2021.
- Esen, Emre. *Türk Hukukunda Yabancıların İkamet İzinleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2019.
- Eubel, Cordula. “Wer bekommt die Chancenkarte?”. *Mediendienst Integration*, Haziran 22, 2023. Erişim Tarihi: Temmuz 06, 2023. <https://mediendienst-integration.de/artikel/wer-bekommt-die-chancenkarte.html>.
- European Parliament. “European Parliament resolution of 12 April 2016 on the situation in the Mediterranean and the need for a holistic EU approach to migration (2015/2095(INI))”. Erişim Tarihi: Ağustos 27, 2023, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0102_EN.html.
- Eurostat. “EU Blue Cards by type of decision, occupation and citizenship”. Erişim Tarihi: Haziran 10, 2023, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESBC1__custom_5648739/default/table?lang=en.
- Eurostat. “First permits issued for remunerated activities by reason, length of validity and citizenship”. Erişim Tarihi: Haziran 10, 2023, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESOCC__custom_5648590/default/table?lang=en.
- Giovanni Facchini ve Elisabetta Lodigiani. “Attracting Skilled Immigrants: An Overview of Recent Policy Developments in Advanced Countries”. *National Institute Economic Review* 229, no 1(2014): 3-21.

- Göçmen, İlke. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Avrupa Birliği ve Türkiye Göç Hukuku*. 1. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015.
- Göçmen, İlke. “Avrupa Birliği Hukuku Çerçevesinde Avrupa Birliği’ndeki Türk Vatandaşları ve Aile Birleşimi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, no 1(2014): 73-121.
- Göçmen, İlke ve Tezcan, Narin. “Avrupa Birliği’ndeki Türk Vatandaşları ve Aile Birleşimi”. *Ankara Barosu Dergisi*, no 4(2014): 609-621.
- Guild, Elspeth. “A New Blue Card Scheme? The Commission’s Proposal For Highly Skilled Migration into the EU”. *EU Immigration and Asylum Law and Policy*, (2016). Erişim Tarihi: Nisan 10, 2023. <https://eumigrationlawblog.eu/a-new-blue-card-scheme-the-commissions-proposal-for-highly-skilled-migration-into-the-eu/>
- Iacono, Chiara Dello, Orfao, Guillermo, Stanek, Mikolaj Editörler. *The Changing Nature Of Intra-European Mobility Of Third-Country Nationals*. 08.01.2020 <http://www.hummingbird-H2020.eu> Erişim Tarihi: Aralık 28, 2022.
- Ilg, Peter. “Ausländische Fachkräfte: Ist die Chancenkarte eine Chance?”. *Heise Online*, Mart 29, 2023. Erişim Tarihi: Temmuz 06, 2023. <https://www.heise.de/-8191250>.
- International Labour Office. *ILO Global Estimates on International Migrant Workers – Results and Methodology. Third ed.* Geneva: ILO, 2021.
- IOM Uluslararası Göç Örgütü. “Göç Terimleri Sözlüğü”. Erişim Tarihi, Haziran 13, 2023, [https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf).
- Ivanov, Dmitriy/ Zavyalova, Sofya ve Trofimova, Anastasia. “Blue Card as a Method for Regulating Migration Processes in the European Union”. 1-4. 04.07.2021, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3855009>. Erişim Tarihi: Aralık 28, 2022.
- Justyna, Godlewska-Szyrkowa. “EU Legal Migration Policy: Are There Prospects for Progress or Is It at a Standstill?”. *Studia Europejskie* 25, no 4 (2021): 99-112. Erişim Tarihi: Mayıs 17, 2023. doi: 10.33067/SE.4.2021.6.
- Karagül, Dilara. “Turkuaz Kart Uygulaması”. *PPIL* 39, no 2(2019): 393-414.
- Kavlak, Bengül. “Uluslararası İşgücü Kanunu ile Getirilen Bir Yenilik: Turkuaz Kart”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, no 2(2019): 337-362.
- Konyalı, Gökçe. *Uluslararası Hukukta Sığınma Hakkı*. 1. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Lee, Everett S. “A Theory of Migration”. *Demography* 3, no 1(1966): 47-57.
- Özgenç, Zeynep. “Sığınmacıların Aile Birleşimi Hakkı”, *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. 37, no 2(2018): 297-342.

- Özkan, Işıl. *Göç, İltica ve Sığınma Hukuku*. 4. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022.
- Peers, Steve. “The Revised Blue Card Directive: The EU's Search For More Highly Skilled Non-EU Migrants”, *EU Law Analysis*, Mayıs 20, 2021, <http://eulawanalysis.blogspot.com/2021/05/the-revised-blue-card-directive-eus.html>.
- Qendrai, Pamela. “Work Permit Regulations and Migrants' Labor Market Outcomes”, *IZA Discussion Paper* No. 15191, 19.05.2022 1-55. Erişim Tarihi Aralık 28, 2022. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4114764
- Referentenentwurf des Bundesministeriums des Innern und für Heimat und des Bundesministeriums für Arbeit und Soziales, Entwurf eines Gesetzes zur Weiterentwicklung der Fachkräfteeinwanderung, Erişim Tarihi: Temmuz 6, 2023, https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/gesetzgebungsverfahren/DE/weiterentwicklung_fachkraefteeinwanderung.html,
- Robin-Olivier, Sophie. “The Community Preference Principle in Labour Migration Policy in the European Union”. *Documents de l'OCDE* 182, (2016): 6-12. Erişim Tarihi: Mayıs 16, 2023, <https://hal.science/hal-01755312/document>.
- Sommarribas, Adolfo ve Nienaber, Birte. “Migration and Mobility Of Third-Country National Labour Workers To and Inside Europe During The Covid-19 Pandemic- A Legal Analysis”. *Comparative Migration Studies* 9, no 22(2021): 1-17. doi: 10.1186/s40878-021-00229-1. Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2013.
- Veltri, Mariateresa. “The New Blue Card Scheme: A Second Chance For Europe To Attract Foreign Talents” İçinde *Annuario ADIM 2021* editörler Alessandro Bufalini, Giulia Del Turco, Francesco Luigi Gatta, Mario Savino, Michela Tuozzo, Flavio Valerio Virzi, Daniela Vitiello, 76-85. Napoli: Editoriale Scientifica srl, 2022.
- Walsh, Judy and Ryan, Fergus. *The Rights of De Facto Couples, Irish Human Rights Commission Report*. 2006, Erişim Tarihi: Şubat 16, 2023, http://www.ihrec.ie/download/pdf/report_defactocouples.pdf

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE CEZA MUHAKEMESİ HUKUKUNUN UYUMLAŞTIRILMASI

Ali Emrah BOZBAYINDIR*
Gülşah BOSTANCI BOZBAYINDIR**

Araştırma Makalesi

Öz

Avrupa Birliği (AB) müktesebatında (acquis communautaire) ceza ve ceza muhakemesi hukuku sahasında, daha önceki Avrupa Birliği Antlaşmalarından farklı olarak 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'ndan itibaren önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Lizbon Antlaşması ile ceza muhakemesi hukukunda uyumlaştırma faaliyetleri özellikle sanık ve mağdur hakları konusunda gerçekleştirmiştir. Bu alana öncelik verilmesinin nedeni, karşılıklı tanıma ilkesinin hayata geçirilebilmesi için üye devletler arasındaki güvenin güçlendirilmesi ihtiyacıdır. Bu bağlamda, Lizbon Antlaşması m. 82 hükmünde tanınan yetkiye dayanılarak ceza muhakemesinde uyumlaştırma amacıyla bir dizi Direktif kabul edilmiştir. Bu direktifler, tercüman yardımından yararlanma, bilgi edinme, avukat yardımından yararlanma hakkı ve masumiyet karinesine ilişkindir. Mağdur hakları ve çocuk yargılaması konusunda da birer Direktif kabul edilmiştir. Çalışmada direktiflerle getirilen düzenlemeler incelenerek, AB'nin ceza muhakemesi alanındaki işbirliğinden ulusal-üstü bir modele geçiş süreci değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karşılıklı Tanıma İlkesi, Karşılıklı Güven, Uyumlaştırma, Sanık Hakları, Mağdur Hakları.

Harmonization of Criminal Procedure Law in the European Union

Abstract

Significant developments in the European Union *acquis communautaire* in criminal and criminal procedure law have occurred since the entry into force of the Lisbon Treaty. The harmonisation activities took place, concerning the rights of defendants and victims. The prioritisation of these fields has resulted from the need

* Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Usul Hukuku ABD, E-posta: ali.bozbayindir@boun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7995-2474.

** Doç.Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Usul Hukuku ABD, E-posta: gulsah.bozbayindir@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0602-2713.
Makalenin Gönderilme Tarihi: 28/03/2023, Kabul Edilme Tarihi: 02/10/2023

to enhance mutual trust, which is necessary for enforcing the principle of mutual recognition. In this context, several directives were adopted under the authorisation enshrined in Lisbon Treaty. Directives pertain to the right to interpreter, translation, information, the right to assistance of a lawyer, and the presumption of innocence. Study provides an analysis of the ongoing process of transformation from the cooperation model towards a supranational model by examining the provisions of the directives mentioned earlier.

Keywords: *the Principle of Mutual Recognition, Mutual Trust, Harmonisation, Defendant Rights, Victim Rights.*

Giriş

Avrupa Birliği'nde, bütün bileşenleriyle ortak bir ceza kanunu veya ceza muhakemesi kanunu marifetiyle kodifiye edilmiş bir ceza adaleti sisteminden söz edilememektedir. Bununla birlikte, Lizbon Antlaşması olarak adlandırılan, Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) ve Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın (ABİA) yürürlüğe girmesiyle AB ceza hukukunun yapısal çerçevesinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler neticesinde etkin bir Avrupa Ceza Adaleti sisteminin temelini teşkil edecek bir mevzuat altyapısı oluşturulması noktasında önemli mesafeler kat edilmiştir. Öncelikle, Avrupa Birliği Antlaşması 6. madde 1. fıkra uyarınca Birlik Avrupa Birliği Temel Haklar Şartını tanımış; 2. fıkra ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve dolayısıyla bu Sözleşme ile güvence altına alınan temel haklar Birlik hukukunun genel ilkelerinin parçası olmuştur. Bunun neticesi olarak ceza muhakemesine ilişkin AİHS'de yer alan haklar da Birlik hukukunun koruma alanına dâhil edilmiştir. Bu hakların başında ise şüphesiz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 6 ve Avrupa Temel Haklar Şartı m. 47'de düzenlenmiş olan adil yargılanma hakkı gelmektedir. Bu hak şemsiyesi altında da masumiyet karinesi ve savunma hakları gibi bir dizi hak grubu yer almaktadır. Bu haklar, ilgili ulusal hukuk sistemlerinin ceza muhakemesi işleyişi bakımından önemlidir. Buna ilave olarak, Avrupa Birliği Hukuku'nda bu kapsamda yer alan hakların uyumlaştırılması ihtiyacının esas nedeni, üye devletler arasında cezai işlerdeki işbirliğinin temelini teşkil eden karşılıklı tanınma ilkesinin hayata geçirilebilmesi için zorunlu olan karşılıklı güvenin tesisine katkıda bulunmaktır. Böylece, üye devletlerin birbirlerinin ceza adaleti sistemlerinin meşruiyetine olan karşılıklı güvenin sağlanması suretiyle, mahkeme kararlarının karşılıklı tanınması ve cezai işlerde adli yardımlaştırmayı kolaylaştırmak üzere AB kanun koyucusu, ceza muhakemesinde sanık ve

mağdur haklarına ilişkin asgari kuralları ikincil hukuk marifetiyle belirlemiş bulunmaktadır.¹

ABİA 82. maddesi ile Birlik ceza muhakemesi hukuku alanında açık bir yetkiye dayanmak suretiyle asgari kurallar belirleme yetkisine sahip olmuştur. Bu kuralların başında, Avrupa Yakalama Müzekkeresi, hapis ve para cezalarının karşılıklı tanınması, Avrupa Birliği Soruşturma Düzeni gibi karşılıklı tanıma araçlarıyla etkin işbirliği sağlama amacına hizmet eden kurumlar yer almaktadır. Bu kurumlardan Avrupa Yakalama Müzekkeresi, Avrupa sathında savcılık ve mahkemeler tarafından yaygın ve etkin bir şekilde kullanılan bir kurum haline gelmiştir.² Ceza adaleti alanında, bu tür ortak Avrupa kurumlarının kabulü ve uygulanması beraberinde, tüm AB sathında geçerli olacak ceza muhakemesinde asgari standartların uyumlaştırılması ihtiyacını beraberinde getirmiştir.³ Burada Lizbon Antlaşması'ndan önce karşılıklı tanıma ilkesine dayanan çerçeve kararların hatırı sayılır bir yeri bulunmaktadır. Bir üye devlette yargılanan ve verilen hükmün diğer bütün üye devletler tarafından tanınmasına ilişkin olarak en tipik örnek Avrupa Yakalama Müzekkeresidir⁴. Müzekkere karşılıklı tanıma ilkesine dayanan çerçeve kararlardan ilki olma özelliğine sahiptir. Bu dönemde cezai konularda yargı kararlarının karşılıklı tanınması ilkesi uyarınca, Avrupa Birliği üye devletleri arasında yoğun bir işbirliği uygulanmaktaydı. İşbirliği esasına göre ise ceza muhakemesine ilişkin kararların, kural olarak herhangi bir denetime tabi olmaksızın, diğer üye devletlerde de geçerliliği iddia edilebilmeli ve yürürlüğü ileri sürülebilmelidir⁵.

Yasama ve işbirliği tekniği açısından değerlendirildiğinde ise Avrupa ceza adaletinin ne saf bir işbirliği ne de saf bir ulusal-üstü modeli takip ettiği

---

¹ Martin Böse, "Fundamental Rights Protection", *The Cambridge Companion to European Criminal Law*, ed. Kai Ambos ve Peter Rackow (Cambridge: Cambridge University Press, 2023), 242.

² Dominik Brodowski, "European Criminal Justice- From Mutual Recognition to Coherence", in *20 Years Anniversary of the Tampere Programme*, ed. Sergio Carrera, Deirdre Curtin ve Andrew Geddes (Florence: European University Institute, 2020), 225.

³ Jan Wouters & Michal Ovadek, *The European Union and Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2021), 160.

⁴ Peter Asp, 'Mutual Recognition and the Development of Criminal Law Cooperation within Europe' in *Harmonisation of Criminal Law in Europe*, ed. EJ Husabo/A Strandbakken, (Antwerpen: Intersentia, 2005), s.26.

⁵ Bernd Hecker, 'Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Ceza Hukuku' Çev: Gülşah Bostancı Bozbayındır, in: *Küresel Bakış Çeviri Hukuk Dergisi*, (Yıl 3, Sayı 11, Ekim 2013), 34.

görülmektedir. Bunun yerine, yakalama müzekkeresinde geleneksel suçluların iadesi rejimine nazaran oldukça sınırlı olarak iadenin reddi sebeplerini içerdiği, ayrıca oldukça güçlü bir işbirliği ve belli alanlarda uyumlaştırmayla birlikte ulusal-üstü uyumlaştırma modelinin benimsendiği görülmektedir. Bu karma model, çalışmamızda ele alacağımız ceza muhakemesinde uyumlaştırmanın birincil hukukta temelini teşkil eden Lizbon Anlaşması m. 82 hükmünde de kendisini göstermektedir ki maddenin Avrupa Birliği'ne ilk kez ceza muhakemesi alanında bireylerin haklarına ilişkin asgari kuralları kabul etme yetkisi sağladığı vurgulanmalıdır. Bu hükmün birinci fıkrası işbirliği modelinde kaleme alınmışken, çalışmamızın esas konusunu teşkil eden ceza muhakemesinde belli alanlarda uyumlaştırma yetkisi tanıyan ikinci fıkra hükmü bir ulusal-üstü modele uygun düşmektedir. Bu nedenle, m. 82 hükmünden de yola çıkarak Avrupa ceza adaletinde bu iki modelin bir arada kullanıldığı karma bir modelin benimsendiği görülmektedir.⁶ Amsterdam Anlaşması döneminde salt işbirliği modeli benimsenen ceza muhakemesi alanında, Lizbon Anlaşması sonrası dönemde en azından belli bir oranda ulusal-üstü modele geçildiği görülmektedir.⁷ Bir başka deyişle, Lizbon Anlaşması öncesi dönemde de hükümetler arası üçüncü sütun faaliyetleri kapsamında hem maddi ceza hem de ceza muhakemesi sahasında mevzuat çıkarılabilmiş, gerçekten bu dönemde, cezai işlerde adli ve polis işbirliği kapsamında yukarıda zikredilen AB yakalama müzekkeresi kurumu ihdas edilmiştir. Buna ilave olarak, Avrupa Polisi (Europol), Adli İşlerde Merkezi Avrupa Teşkilatı (Eurojust) ve Dolandırıcılıkla Mücadele Avrupa Örgütü (OLAF) de anılan dönemde oluşturulmuş kurumlardır. Lizbon Anlaşması'ndan sonra AB'nin sütunlu yapısı terk edilmiş ve önceleri hükümetler arası faaliyetin konusu olan ceza ve ceza muhakemesi hukuku alanında Birlik hukukunun temel ilkelerinden olan karşılıklı tanıma, birincil hukuk seviyesinde kabul edilmiştir.⁸ Bu bağlamda, AB ceza hukuku politikasının en tartışmalı konularından biri, AB sathında savunma ve mağdur haklarını temin eden ortak asgari kuralların getirilmesi olmuştur. Bu konudaki ihtiyacın ardında yatan başlıca sebepler, Tampere'den bu tarafa daha baskıcı ve soruşturma odaklı yaklaşımın dengelenmesi ve üye devletler arasındaki güvenin güçlendirilmesidir. Maddi

⁶ Brodowski, "European Criminal Justice", 229.

⁷ Martin Böse, "Kompetenzen der Union auf dem Gebiet des Straf- und Strafverfahrensrechts", in *Europäisches Strafrecht*, ed. Martin Böse, 2. Auflage (Baden-Baden: Nomos, 2021), 179-180.

⁸ Helmut Satzger, "Grundsätze eines europäischen Strafrechts" in *Europäisches Strafrecht*, ed. Martin Böse, 2. Auflage (Baden-Baden: Nomos, 2021), 63-65.

ceza hukukunun uyumlaştırılmasının güven tesisine katkısı kuşkuyla karşılanırsa da ceza muhakemesi alanındaki uyumlaştırmanın üye devletler arasında güvenin tesisine katkıda bulunacağı (*trust-building capacity*) genellikle kabul gören bir düşüncedir.⁹ Gerçekten, çalışmamızda değerlendireceğimiz AB ceza muhakemesinde şüpheli ve sanıklar ile mağdur haklarını uyumlaştıran ikincil mevzuatın temel gayesi, AB üyesi devletler arasında güven ve itimadın kuvvetlendirilmesi marifetiyle karşılıklı tanınmanın kolaylaştırılması amacına ulaşılmasıdır.¹⁰

Bu kapsamda çalışmada, 2009 tarihli Lizbon Anlaşması'nın m. 82 hükmünde tanınan yetkiye dayanılarak 2010 yılından itibaren çıkarılan direktiflerle gerçekleştirilen ceza muhakemesinin belli alanlarının uyumlaştırılması konusu ele alınacaktır. Gerçekten, AB mevzuatının ceza muhakemesi hukuku sahasında düzenlemeler yapmaya başlamış olması, 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Lizbon Anlaşmasıyla birlikte zirveye ulaşan siyasal entegrasyonun bir sonucudur. Birliğin temel amaçlarından olan ortak bir hürriyet, güvenlik ve adalet sahasının oluşturabilmesi (m. 3 II EUV) bakımından ceza ve ceza muhakemesi hukuklarının en azından belli bir seviyede uyumlaştırılması ihtiyacı doğal olarak ortaya çıkmıştır.¹¹ Bununla birlikte, söz konusu yetkinin müstakil (self-standing) bir uyumlaştırma yetkisi olmadığı vurgulanmalıdır. Buna göre Birliğin ceza muhakemesindeki uyumlaştırma yetkisi niteliği salt işlevsel nitelikte olup, yalnızca m. 82 f. 1 hükmünde düzenlenmiş olan cezai işlerde adli yardımlaşma ve sınır aşan işlerde adli ve polis işbirliği konularında karşılıklı tanınmanın kolaylaştırılmasının sağlanması amacıyla tanınmıştır.¹² Bir başka deyişle, AB hukukunda ceza muhakemesinde sanık ve mağdur haklarının uyumlaştırılması, karşılıklı tanınma ve bunun zeminini teşkil eden karşılıklı güvenin tesisi gerekçesiyle gerçekleştirilebilecektir. Bu bağlamda, AB'de karşılıklı tanınmanın hayata geçirilmesi, AB'de ceza muhakemesindeki hakların belli bir seviyede uyumlaştırılmasını zorunlu kılmış; deyim yerindeyse, bu haklar gittikçe ceza adaletinde entegrasyonun yaşandığı bir ortamda merkezi bir rol oynamaya başlamıştır.¹³ Aşağıda ele alacağımız ikincil hukuk düzenlemelerinin uygulama kapsamının yalnızca ikili tanıma bağlamındaki vakalara değil salt iç hukuk karakteri taşıyan

⁹ Bkz. Auke Willems, *The Principle of Mutual Trust in EU Criminal Law* (Oxford: Hart Publishing, 2021), 167.

¹⁰ Willems, *The Principle of Mutual*, 171.

¹¹ Bernd Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 6. Auflage (Berlin: Springer, 2021), 7.

¹² Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 257.

¹³ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 258.

vakalara da uygulanabilir nitelikte olmaları, bu mevzuatın AB üyesi ülkelerin ceza muhakemesi sistemleri üzerinde doğrudan bir etki meydana getirmiş bulunmaktadır.

Bu çerçeve dâhilinde çalışmada öncelikle AB ceza muhakemesi kavramı, AB'nin ceza muhakemesi alanındaki mevzuatında uyumlaştırma çalışmalarının gelişim süreci ana hatlarıyla izah edilecektir. Bu kapsamda Lizbon Anlaşması m. 82 hükmü ve hükmün tanıdığı uyumlaştırma yetkilerinin üzerinde durulduktan sonra, AB sathında sanık haklarının uyumlaştırılması amacıyla hazırlanan Stockholm Programı ve bu program çerçevesinde hazırlanan yol haritası üzerinde durulacaktır. Sonrasında bu yol haritası çerçevesinde 2010-2016 yılları arasında sanık, mağdur ve çocuk yargılamalarına ilişkin ikincil hukuk düzenlemelerinin temel kavramları ve kapsamı izah edilecektir. Kronolojik bir sıra takip etmek suretiyle tercüme ve çevirmenlik desteğine ilişkin direktiften başlamak üzere çocuk yargılamasına ilişkin direktif de dâhil olmak üzere, bu konudaki AB mevzuatının genel görünümü ortaya konulacaktır.

I. Avrupa Birliği Ceza Muhakemesi Kavramı

Avrupa Birliği Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku denildiğinde, ilk akla gelen ulusal ceza hukuklarıyla uyumlu olan ve bütün üye devletlerde doğrudan uygulanan normlar bütünü şeklinde anlaşılması olmaktadır. Birlik tarafından oluşturulan, usuli ve maddi ceza hukuku normlarını ve bununla beraber ulusal hukuktaki uyumlaştırmayı kapsayan bir çerçeve olarak nitelendirilebilir. Ancak bu anlamda tüm üye ülkelerde yeknesak olarak uygulanan bir ceza muhakemesi sistemi bulunmamaktadır¹⁴. Bunun yerine Avrupa Birliği sathında ceza muhakemesi hukuku, Avrupa Birliği mevzuatındaki uyumlaştırma faaliyetlerine ve gittikçe artan Avrupa etkisine rağmen halen büyük ölçüde ulusal hukukların inhisarındadır.¹⁵ Avrupa Birliği üyesi ülkeler, Roma hukukundan, Aydınlanma Felsefesi etkisindeki dönemden günümüze uzanan ortak bir hukuk mirasını paylaşıyor olmalarına rağmen, ceza hukuku sistemleri arasında çok önemli farklılıklara sahiptir. Bu farklar kendisini ceza muhakemesinin yürüyüşü, sanık, tanık ve mağdurların hukuki statüleri, müdafî hakları ve ispat hukuku sahalarında göstermektedir. Keza muhakemenin süjelerinin oynadıkları ve bunların ağırlığı arasında da

¹⁴ Gülşah Bostancı Bozbayındır, *Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği Ceza Hukuku*, (Ankara: Adalet, 2019), 21.

¹⁵ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 387.

hatırı sayılır farklar söz konusudur. Örneğin, bir ülkede soruşturma aşamasında savcılık ve polisin ağırlığı söz konusuysen bir başka Birlik üyesi ülkede soruşturma hakimi bu rolü üstlenmiştir.¹⁶ Bununla birlikte, bilhassa 2009 tarihli Lizbon Anlaşması'ndan günümüze kadar olan süre zarfında gerek maddi gerekse ceza muhakemesi hukuku alanında Birlik hukuku hatırı sayılır bir gelişim göstermiştir. Deyim yerindeyse ceza hukukundaki bu "Avrupalılaşıma" rüzgârı, salt Birlik müktesebatı (*aquis communautaire*) ile sınırlı olmayan, buna ilave olarak Avrupa Konseyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Mahkemesi'nin veya AB üyesi olmayan ülkelerle gerçekleştirilen adli ve polis uluslararası işbirliği gibi kaynaklardan da beslenmektedir.¹⁷

Günümüze gelindiğinde AB ceza hukuku kavramı, nevi şahsına münhasır Birliğin ceza hukuku mevzuatı, bölgesel uluslararası hukuk (*regionales Völkerrecht*) ve bunların etkisiyle ortaya çıkmış ulusal mevzuatı kapsayan bir kaynak çeşitliliğine sahip müstakil bir hukuk sahası niteliği kazanmış durumdadır.¹⁸ Bir anlamda aynı zamanda bir Avrupa Birliği reformu niteliği taşıyan Lizbon Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, Avrupa Birliği Ceza Hukukunda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Avrupa Birliği'nin İşleyişine Dair Antlaşma 82. maddesi ile Birlik ceza muhakemesi hukuku alanında açık bir yetkiye dayanmak suretiyle minimum kurallar belirleme imkânına sahip olmuştur. Bu kurallar usuli haklar, mağdur hakları ve üye devletler arasında delillerin karşılıklı kabul edilebilirliğine ilişkin kuralların yanı sıra 83. maddede belirtilen alanlara ilişkin kurallardır. Bunların başında da çalışmanın konusunu teşkil eden, ikincil mevzuat marifetiyle ceza muhakemesinde sanık ve mağdur haklarının uyumlaştırılması olmuştur.¹⁹

II. Ceza Muhakemesinde Uyumlaştırma Mevzuatının Gelişimi

Lizbon Anlaşmasıyla birlikte cezai işlerde işbirliği sahası, çok farklı bir hukuki zemine kavuşmuş bulunmaktadır. Bir reform anlaşması niteliğindeki Lizbon Anlaşması adli işbirliğini genişletmiş ve daha açık düzenlemelere

¹⁶ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 387.

¹⁷ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 3-5.

¹⁸ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 5-6.

¹⁹ Valsamis Mitsilegas, *EU Criminal Law* (Oxford: Hart Publishing, 2022), 254.

kavuşturmuştur.²⁰ Önceki dönemde bu alanda hükümetler arası işbirliği temel teşkil ederken, ABİA 82. madde hükmüyle beraber bu alan tabiri caizse ulusal-üstü bir hukuk sahası haline getirilmiştir (*Supranationalisierung*).²¹ Bu değişimin en önemli sonuçları arasında artık bu sahada tamamen Birlik hukukunun önceliği ilkesinin geçerli olması ve bu nedenle ulusal ceza muhakemesi hukukunun Birlik hukukuna uygun bir şekilde yorumlanması önde gelmektedir.²² Birlik hukukunun önceliği ilkesi gereğince, Birlik hukuku ile ulusal hukuk arasında herhangi bir çatışma olması durumunda, Birlik hukukunun ulusal hukuka göre öncelikli olarak uygulanması söz konusu olacaktır.²³ Buna ilave olarak, Birlik birincil hukukun tanıdığı bu yetki nedeniyle ceza muhakemesi hukuku alanında tüzük dâhil olmak üzere tüm ikincil mevzuat türlerinde yasama faaliyetinde bulunabilecektir. Keza, daha ziyade aşağıda görüleceği gibi direktiflerle düzenlenen ceza muhakemesi alanında, bu mevzuat önceki dönemdeki çerçeve kararların aksine belli şartlar dâhilinde doğrudan uygulama kabiliyeti dahi bulabilecektir. Bu sınırlı da olsa doğrudan uygulanabilme kabiliyeti, bilhassa sanığa doğrudan tanınan birtakım hakların açıkça tanımlandığı direktiflerin vaktinde iç hukuka aktarılmadığı durumlarda pratik bir önem kazanabilecektir.²⁴

Bir bakıma ceza muhakemesinin Avrupalılaşması olarak adlandırılabilir bu süreçte üç önemli unsur ya da mekanizma mevcuttur. Bunlar; yukarıda ifade edilen ulus ötesi işbirliği kapsamında yargı kararlarının karşılıklı olarak tanınması; ulus ötesi yürütülen soruşturmalarda polis ve ceza soruşturması makamlarının Europol gibi kurumlar marifetiyle ulusal-üstü seviyede birbiriyle bağlanması ve nihayet çalışmamızın esas konusunu teşkil eden ceza muhakemesinde özellikle sanık ve mağdur haklarına ilişkin mevzuatın asgari uyumlaştırılmasıdır

²⁰ Markus Kotzur & Janwillem van de Loo, in Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union Kommentar, ed. Rudolf Geiger, Daniel-Erasmus Khan, Markus Kotzur ve Lando Kirchmair, 7. Auflage (München: C. H. Beck, 2023), AEUV Art. 82 kn. 1.

²¹ Helmut Satzger, in Beck'sche Kurz Kommentare, Vertrag über die Europäische Union, Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union, Charta der Grundrechte der Europäischen Union (EUV/AEUV), ed. Rudolf Streinz ve Walther Michl, 3. Auflage 2018 (München: C. H. Beck, 2018) AEUV Art. 82 kn. 1; Kotzur ve van de Loo, AEUV Art. 82 kn. 2.

²² Martin Böse, in EU-Kommentar, ed. Ulrich Becker, Armin Hatje, Johann Schoo ve Jürgen Schwarze, 4. Auflage (Baden-Baden: Nomos, 2018) AEUV Art. 82 kn. 3,

²³ Birlik hukukunun önceliği ilkesi hakkında bkz: Bostancı Bozbayındır, *Avrupa Birliği Ceza Hukuku*, 97 vd.

²⁴ Satzger, AEUV Art. 82 kn. 1; ayrıca bkz. Böse, AEUV Art. 82 kn. 4.

(*Mindestangleichung*).²⁵ Ceza muhakemesindeki uyumlaştırmanın birincil hukuktaki dayanağını teşkil eden Lizbon Anlaşması 82. madde hükmünün ceza muhakemesinde uyumlaştırmanın kapsam ve şeklini belirleyen kısmı şu şekildedir:

1. Birlik içinde cezai konularda işbirliği mahkemelerin verdiği hükümlerin ve diğer kararların karşılıklı tanınması ilkesine (*the principle of mutual recognition*) dayanır. Bu işbirliği, 2. paragraf ve 83. maddede belirtilen alanlarda üye devletlerin kanun ve düzenlemelerinin yakınlaştırılmasını içerir.

Avrupa Parlamentosu ve Konsey, olağan yasama usulüne uygun olarak, aşağıdaki konularda şu tedbirleri alır:

- a) Mahkemelerin verdiği her türlü hüküm ve kararın, tüm Birlik altında tanınmasını sağlayacak kural ve usulün tesis edilmesi;
  - b) Üye devletler arasında ihtilafların önlenmesi ve çözümü;
  - c) Yargı mensupları ve adli personelin eğitiminin desteklenmesi;
  - d) Üye devletlerin yargısal ve muadil makamları arasında, ceza davalarında ve kararların tenfizi konusunda işbirliğinin kolaylaştırılması.
2. Mahkemelerin verdiği hükümlerin ve diğer kararların karşılıklı tanınması (*mutual recognition*) ve sınır ötesi boyutu olan cezai konularda polis ve adli işbirliğinin kolaylaştırılması için gerekli olduğu ölçüde, Avrupa Parlamentosu ve Konsey, olağan yasama usulüne uygun hareket ederek, direktifler vasıtasıyla asgari kuralları belirleyebilir. Bu kurallar, üye devletlerin hukuk gelenekleri ve hukuk sistemleri arasındaki farklılıkları dikkate alır. Bu kurallar, aşağıdaki konularla ilgilidir:
    - a) Üye devletler arasında delillerin karşılıklı kabul edilebilirliği;
    - b) Kişilerin ceza muhakemesindeki hakları;
    - c) Suç mağdurlarının hakları;
    - d) Konsey tarafından daha önce bir kararla belirlenmiş olan ceza muhakemesinin başka özel veçheleri. Bu nevi bir kararın kabulü için Konsey, Avrupa Parlamentosu'nun onayını aldıktan sonra

²⁵ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 388.

oy birliğiyle hareket eder. Bu paragrafta belirtilen asgari kuralların kabul edilmesi, üye devletlerin kişiler hakkında daha yüksek seviyede bir koruma sağlamaya devam etmelerine veya böyle koruma getirmelerine engel teşkil etmez.

Maddenin sistematik yapısı incelendiğinde, birinci fıkrada, AB içinde cezai işlerde adli yardımlaşmada karşılıklı tanıma ilkesinin; ikinci fıkrada ise karşılıklılık ilkesinin hayata geçirilmesi bakımından önem arz eden alanlarda ceza muhakemesi normlarının uyumlaştırılması konusunun düzenlendiği görülmektedir.²⁶ Görüleceği üzere, birinci fıkra hükmünde üye devletlerin mahkeme kararlarının karşılıklı olarak tanınması, üye devletler arasındaki yetki ihtilaflarının çözümü ve meslek içi eğitim gibi konularda işbirliğinin esasları düzenlenmiştir. ABİA m. 82/2. fıkra ise maddi ceza hukukuna ilişkin 83. madde hükmü benzeri bir uyumlaştırma yetkisi niteliğindedir. Bu bağlamda, m. 82 f. 1 hükmü ile m. 82 f. 2 hükümlerinin birbirini dışlamaktan ziyade tamamlayıcı nitelikte oldukları vurgulanmalıdır. Aşağıda da ele alınacağı üzere, uyumlaştırma ancak karşılıklı tanımanın kolaylaştırılması işlevini sağlayacak ölçüde gerçekleştirilecektir.²⁷ Buna ilave olarak, m. 82 f. 2’de düzenlenen “bu kurallar, üye devletlerin hukuk gelenekleri ve hukuk sistemleri arasındaki farklılıkları dikkate alır” cümlesi de yedeklik ve orantılılık ilkelerinin bir ifadesidir.²⁸

AB ceza hukukunun temel ilkelerinden olan karşılıklı tanımanın etkin bir şekilde uygulanabilmesi bakımından tarafların birbirine, ulusal hukuk düzenlerinin hukuk devleti ilkelerine uygun olarak ceza muhakemesinde asgari hakları garanti ettiğine güven duyması elzemdir.²⁹ Gerçekten zikredilen hükmün birinci fıkrası, AB’de cezai işlerdeki işbirliği programının esasını ifade etmektedir. Bu işbirliğinin temelini de karşılıklı tanıma ilkesi teşkil etmektedir.³⁰ Buna göre, yalnızca üye ülkelerin yargı mercileri değil, aynı zamanda ceza muhakemesine dâhil olan tüm kişilerin, bir başka üye ülke yargı mercilerinin vermiş olduğu kararları, kendi ülkelerinde verilmiş kararlar gibi nitelendirmeleri ve adil yargılanma ilkesine uygun bir şekilde

²⁶ Robert Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 2. Auflage (München: C. H. Beck, 2018), 103; Satzger, “Grundsätze eines europäischen Strafrechts“, 65-66.

²⁷ Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 105.

²⁸ Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 105; İlkeler hakkında ayrıntılı izah için bkz: Bostancı Bozbayındır, *Avrupa Birliği Ceza Hukuku*, 228.

²⁹ Böse, AEUV Art. 82 kn. 46.

³⁰ Gudrun Hochmayr, in *Frankfurter Kommentar zu EUV, GRC und AEUV*, ed. Matthias Pechstein, Carsten Nowak ve Ulrich Häde, Band II (Tübingen: Mohr Siebeck, 2017), AEUV Art. 82 kn. 1.

muamele görmeleri gereklidir.³¹ Bir başka deyişle, karşılıklı tanınma ilkesi bir üye devlette verilen bir yargı kararının, bir başka üye devlette içeriği incelenmeksizin geçerli sayılması ve ilgili kararının gereğinin yerine getirilmesine temel teşkil etmektedir. Esasen burada söz konusu olan adli işlerde karşılıklı yardımlaşmanın, oldukça kolaylaştırılmış ve hızlandırılmış bir görünüm biçimidir.³² Özellikle, AB üyesi vatandaşların serbest dolaşımı neticesinde kendi ülkeleri dışında yaşayan vatandaşların sayısının artmış olması, ceza yargılamasındaki haklar konusunda müşterek asgari kriterlerin belirlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.³³ Buna karşılık, bir hukuki ilke olarak karşılıklı tanınma ilkesi doğrudan uygulanabilir nitelikte olmadığından, ikincil mevzuat marifetiyle somutlaştırılması gerekmektedir.³⁴ Bu ihtiyaca cevap vermek ve Avrupa Konseyi'nin daha önce 1999 tarihli Tampere programında belirlediği adli işlerde işbirliğinin temel taşı (*Eckstein*) olarak tavsif edilen karşılıklı tanınma ilkesini ceza muhakemesi alanında hayata geçirmek amacıyla, 10-11 Aralık 2009 tarihli Stockholm Programı'nda Konsey, Lizbon Anlaşması yürürlüğe girmezden bir gün önce, ceza muhakemesinde şüpheli ve sanık statüsündeki kişilerin usuli haklarının güçlendirilmesi konusunda bir yol haritası benimsemiştir.³⁵ Ceza muhakemesinde kabul edilecek mevzuata ilişkin programı belirleyen yol haritası şu konularda tedbirler alınmasını öngörmektedir:

- a) Tercüme ve çeviri desteğine ihtiyacı olanların, bu ihtiyacını giderecek bir düzenleme;
- b) Şüpheli ve sanığın, kendilerine yöneltilen suçlamaları öğrenmelerini ve bu konudaki haklarını içeren bir düzenleme;
- c) Adli yardım ve tavsiye hakkını belli sınırlar dâhilinde sağlayacak bir düzenleme;

³¹ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 413.

³² Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 5.

³³ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 413.

³⁴ Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 5.

³⁵ Resolution of the Council of 30 November 2009 on a Roadmap for strengthening procedural rights of suspected or accused persons in criminal proceedings [2009] Official Journal C295/1; ayrıca bkz. Willems, *The Principle of Mutual Trust*, 170; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 259; Oliver Suhr, in *EUV/AEUV Der Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtecharta*, ed. Christian Calliess ve Matthias Ruffert, 5. Auflage (München: C. H. Beck, 2016) AEUV Art. 82 kn. 42; Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 6; Satzger, AEUV Art. 82 kn. 9; Böse, "Fundamental Rights Protection", 243.

- d) Gözaltındaki şüphelilerin akraba, işveren ve konsolosluk yetkilileriyle görüşmelerine imkân sağlayan bir düzenleme;
- e) Kırılğan durumda olan şüpheli veya sanıklara özel korumalar sağlayan bir düzenleme;
- f) Tutuklama hakkında bir Yeşil Kitap (Green Paper).³⁶

Birlik bu yol haritasındaki mevzuat düzenlemelerinin yapılması noktasında tedrici bir yöntem izlemiş, bu aşamalı yöntem (step-by-step approach) neticesinde de ceza muhakemesindeki temel haklara ilişkin detaylı, tematik bir ikincil mevzuat yapısı ortaya çıkmıştır.³⁷ Konu hakkında yapılan düzenlemelerde yol haritası büyük ölçüde takip edilse de yukarıdaki sıralama sıkı bir şekilde takip edilmemiştir.³⁸

ABİA m. 82 hükmüyle de karşılıklı tanıma ilkesi, cezai işlerde işbirliğinin temeli olarak ilk defa birincil hukukta kabul edilmiş bulunmaktadır.³⁹ Gerçekten, karşılıklı tanıma bir hukuk düzeninde mahkeme ve diğer yetkili organlar tarafından verilen kararların, bir başka hukuk düzeninde büyük ölçüde otomatik olarak kabul edilmesidir. Bu durum, Avrupa ulus devletleri arasında geçmişte cari olan adli yardımlaşma modeline nazaran oldukça farklı ve geniş kapsamlı bir işbirliği anlamına gelmektedir. Karşılıklı tanımadan önceki dönemlerde, adli yardımlaşma ilgili devletin takdir yetkisinde olan ve sağlanması halinde de görevden ziyade bir lütuf olarak görülen bir faaliyet niteliğindedir. Bu tür kararlarda son karar mercii de genellikle yürütme makamlarıydı. Klasik suçluların iadesi rejimi ve adli yardımlaşma bu şekilde gerçekleştiriliyordu.⁴⁰ Gerçekten önceleri hükümetler arası işbirliği esasının geçerli olduğu, 20.04.1959 tarihli Cezai İşlerde Karşılıklı Adli Yardım Avrupa Sözleşmesi ve 23.8.2005 tarihinde yürürlüğe giren Ceza İşlerinde Adli Yardımlaşmaya Dair Avrupa Sözleşmesi bu alanı düzenleyen uluslararası sözleşmelerdir.⁴¹ Hâlihazırda Birlik üyesi ulus devletlerin üçüncü ülkelerle yürüttüğü suçluların iadesi rejimi de bu

³⁶ John R Spencer, “EU Criminal Law” in *European Union Law*, ed. Catherine Bernard ve Steve Peers, 2. Ed. (Oxford: Oxford University Press, 2017), 788; Wouters ve Ovadek, *The European Union and Human Rights*, 162; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 259.

³⁷ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 259-260.

³⁸ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 260.

³⁹ Hennig Rosenau ve Szabolcs Petrus, in *Europäisches Unionsrecht*, ed. Christoph Vedder ve Wolff Heintschel von Heinegg, 2. Auflage (Baden-Baden: Nomos, 2018), AEUV Art. 82 kn. 1; Böse, AEUV Art. 82 kn. 13.

⁴⁰ Spencer, “EU Criminal Law”, 778.

⁴¹ Satzger, AEUV Art. 82 kn. 6.

duruma örnek teşkil etmektedir. Bu çerçevede, klasik adli yardımlaşma ve suçluların iadesinin bir talep modeline (*request model*), AB hukukundaki karşılıklı tanımanın ise bir emir modeline (*order model*) istinat ettiği ifade edilmektedir. Bu geçiş ihtiyacı, egemen devletlerin işbirliği esasına dayanan geleneksel adli yardımlaşma hukukunun, artık tek bir hukuk düzeni olan Avrupa Birliği için uygun veya yeterli bir işbirliği modeli olmamasıyla izah edilmektedir.⁴² Gerçekten, geleneksel suçluların iadesi hukukunda klasik iadenin reddi gerekçeleri ilgili suçun her ülkede suç teşkil etmesi ve ülke vatandaşlarının iade edilmezliği ilkeleri bu sistemik uyumsuzluğu gözler önüne sermektedir. Esasen, geleneksel suçluların iadesi sistemi yerine üye ülke mahkeme kararlarının işin esasına girmeksizin tenfizini sağlayan AB yakalama müzekkeresi bu sahada bir paradigma değişimini beraberinde getirmiş ve bu nedenle münakaşalara sebebiyet vermiştir.⁴³ AB yakalama müzekkeresinin de esasını teşkil eden karşılıklı tanıma ilkesi, bir başka ülkenin ceza mahkemesinin kararlarına, ulusal hukuktaki bir mahkemenin sahip olduğu statünün tanınması anlamına gelmektedir.⁴⁴

Bu noktada, esasen ortak pazarın ihtiyaçlarını karşılamak üzere ihdas edilen karşılıklı tanıma ilkesinin cezai işler bakımından da kabul edilmesinin başından itibaren tenkide uğradığı ifade edilmelidir. Bu eleştirilerin temel dayanağı, ortak pazarın sağlıklı işlemesi ve iktisadi anlamda mübadele kolaylığını sağlayan karşılıklı tanımanın, ceza ve ceza muhakemesi sahasında tüm Birlik sathında geçerli olan mahkeme kararları marifetiyle esasen hürriyeti kısıtlayıcı bir işlev üstlenmiş olmasıdır.⁴⁵ Gerçekten, karşılıklı tanıma ilkesi çok sınırlı hallerde sanığın yararına bir işlev görmektedir. Bu sınırlı hallere örnek olarak, kişinin hapis cezası ve denetimli serbestlik tedbirlerini kendi memleketi olan üye devlette çekmesi imkânı verilebilir.⁴⁶ Bunun dışında, başka bir ülkede çıkarılan yakalama müzekkeresinin muhatabı olan kişinin, sınırlı bir hukuki korumaya sahip olduğu vurgulanmalıdır. Zira genellikle kişi kendisi hakkında müzekkere çıkaran ülkenin ne dili ne hukuk sistemi ne de hukuki korunma imkânları hakkında bilgi sahibidir. Keza, kişinin müdafî yardımından yararlanıp yararlanamayacağı da belirsizdir. Buna ilave olarak, cezai takibatta en geniş imkânı sunan üye ülkelerin seçilmesi (*forum shopping*) ihtimali de yabana

⁴² Satzger, AEUV Art. 82 kn. 7.

⁴³ Satzger, AEUV Art. 82 kn. 7; Kotzur ve van de Loo, AEUV Art. 82 kn. 6.

⁴⁴ Spencer, 'European Criminal Law', 778.

⁴⁵ Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 11; Rosenau/Petrus, AEUV Art. 82 kn. 3; Satzger, AEUV Art. 82 kn. 11.

⁴⁶ Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 11.

atılmamalıdır.⁴⁷ Öğretideki bir görüşe göre de karşılıklı tanıma ilkesinin ne sanığın lehine ne de aleyhine sonuç doğuran, tarafsız bir model olduğu (“*neutrales-Model*”) şeklindedir.⁴⁸ İkincil hukukta, ceza muhakemesindeki temel haklara ilişkin uyumlaştırma faaliyetiyle birlikte, karşılıklı tanıma ilkesine yöneltilen bu eleştirilerin dikkate alındığı ve karşılıklı güvenin tesisi için gayret sarf edildiği görülmektedir.⁴⁹ Gerçekten, karşılıklı tanıma ilkesinin temelini karşılıklı güven (*mutual trust*) teşkil etmektedir.⁵⁰ Bir başka deyişle, kişilerin hürriyetini kısıtlayan tedbirleri ve mahkeme kararlarının tüm Birlik sathında içerik denetimi yapılmaksızın tenfizi, asgari ceza muhakemesi kıstasları ve garantilerinin tesis edilmesini zorunlu kılmaktadır.⁵¹ Bu bağlamda, ceza muhakemesinin uyumlaştırılmasının da işte bu karşılıklı tanıma ilkesinin hayata geçirilmesi bakımından elzem olan karşılıklı güvenin tesisi bakımından tamamlayıcı bir niteliği söz konusudur. Bir başka deyişle, burada nihai amaç yeknesak ya da yekpare bir Avrupa ceza muhakemesi kanununa ulaşılması değil; karşılıklı tanıma ve işbirliğinin zeminini teşkil edecek asgari hukuki garantilerin tesisidir. Bu çerçevede, ceza muhakemesinde uyumlaştırma ancak karşılıklı tanıma ve polis ve adli işlerde yardımlaşma bakımından zorunlu olan hallerle sınırlıdır.⁵² M. 82 II hükmünde de açıkça sayılan uyumlaştırma sahaları olmak üzere üye devletler arasında delillerin karşılıklı kabul edilebilirliği, kişilerin ceza muhakemesindeki hakları ve suç mağdurlarının hakları sayılmıştır.⁵³ Bunlardan delillere ilişkin uyumlaştırma yetkisi, esasen bir başka üye devlette bir suça ilişkin elde edilmiş olan delillerin, “*locus regit actum*” ilkesi uyarınca diğer bir üye ülkede kullanılıp kullanılmayacağı ve buna ilişkin şartlara hususunda asgari uyumlaştırma yetkisini ihtiva etmektedir.⁵⁴

Mevcut ceza muhakemesinin uyumlaştırmasına ilişkin mevzuat, sanık ve mağdur haklarına ilişkin direktiflerden müteşekkildir. Sanık haklarına ilişkin Avrupa’da asgari garantiler Avrupa Temel Haklar Şartı m. 47-50 ve AİHS m. 6 f. 2 hükmünde düzenlenmiştir. AB’de ceza muhakemesinde sanık haklarının uyumlaştırılması ise Aralık 2009 tarihli Stockholm Programı ile

⁴⁷ Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 12; AEUV Art. 82 kn. 4.

⁴⁸ Böse, AEUV Art. 82 kn. 15.

⁴⁹ Böse, AEUV Art. 82 kn. 15-16.

⁵⁰ Spencer, ‘*European Criminal Law*’, 779.

⁵¹ Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 13.

⁵² Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 24.

⁵³ Böse, “*Kompetenzen der Union*“, 187-188.

⁵⁴ Suhr, AEUV Art. 82 kn. 38-39; Satzger, AEUV Art. 82 kn. 49; Böse, AEUV Art. 82 kn. 44; Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 110.

belirlenen yol haritasıyla şekillenmiştir.⁵⁵ 20 Nisan 2010 tarihinde de AB Komisyonu Stockholm Programı'nın hayata geçirilmesi için bir eylem planı benimsemiş; bu kapsamda sanık haklarının yanı sıra mağdur haklarının da güçlendirilmesinin acilen gerçekleştirilmesi düşüncesi hâkim olmuştur. Bunun üzerine Konsey, 10 Haziran 2011 tarihinde mağdur haklarının güçlendirilmesi hakkında bir yol haritası benimsemiştir.⁵⁶ Benzer şekilde, üye devletlerde benzer hukuk devleti standartlarının sağlanması amacıyla, 2021-2017 yılları arasında uygulanacak olan adalet programı, 2021/693 sayılı Tüzükle kabul edilmiş bulunmaktadır.⁵⁷

Birincil hukukta yukarıda zikredilen Lizbon Anlaşması m. 82 II hükmündeki yetkiye istinaden, bu yol haritalarına uygun bir şekilde 2010 ve 2016 yılları arasında bir dizi direktif kabul edilmiştir. Aşağıda ele alınacak olan bu direktiflerin kronolojik sıralaması şu şekildedir:

- Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 2010/64/EU sayı ve 20.10.2010 tarihli, ceza muhakemesinde tercüman ve çeviri hizmetlerinden yararlanma hakkına ilişkin direktif;
- Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 2012/13/EU sayı ve 22.05.2012 tarihli, ceza muhakemesinde bilgi hakkına ilişkin direktif;
- Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 2012/29/EU sayı ve 25.10.2012 tarihli, suç mağdurlarının haklarına, desteklenmelerine ve korunmalarına ilişkin asgari standartların belirlenmesine ilişkin direktif (bu direktif aynı zamanda 2001/220/JHA sayılı Konsey Çerçeve Kararı'nın yerini almıştır);
- Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 2013/48/EU sayı ve 22.10.2013 tarihli, ceza muhakemesinde ve Avrupa yakalama müzakeresi usulünde avukattan yararlanma hakkı ile üçüncü kişilerin hürriyetten yoksun bırakılma hakkında bilgilendirilmesi ve hürriyetten yoksun kaldığı sırada üçüncü kişiler ve konsolosluk yetkilileriyle iletişime geçebilme hakkına ilişkin direktif;

---

⁵⁵ Satzger, AEUV Art. 82 kn. 52; Böse, AEUV Art. 82 kn. 48; Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 115.

⁵⁶ Rosenau&Petrus, AEUV Art. 82 kn. 5; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 413; Satzger, AEUV Art. 82 kn. 52.

⁵⁷ Regulation (EU) 2021/693 of the European Parliament and the Council of 28 April 2021; ayrıca bkz. Kozur ve van de Loo, AEUV Art. 82 kn. 4.

- Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 2016/343 sayı ve 09.03.2016 tarihli, masumiyet karinesine ve yargılamada, hazır bulunma hakkının belli veçhelerinin güçlendirilmesine ilişkin direktif;
- Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 2016/800 sayı ve 11.05.2016 tarihli, ceza muhakemesinde şüpheli veya sanık statüsünde olan çocukların yargılanmasındaki usule ve garantilere ilişkin direktif;
- Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 2016/1919 sayı ve 26.10.2016 tarihli, ceza muhakemesinde şüpheli veya sanık sıfatını ve Avrupa yakalama müzakeresi kapsamında bir başka üye ülke tarafından iadesi istenen kişilerin adli yardımdan yararlanmasına ilişkin direktif.⁵⁸

Görüldüğü üzere, ceza muhakemesindeki haklara ilişkin Birlik mevzuatı, nitelik ve nicelik bakımından belli bir olgunluğa ulaşmış bulunmaktadır. Başlangıç itibarıyla, tercümandan yararlanma ve bilgi edinme hakkı direktiflerinde olduğu gibi daha sınırlı bir alan düzenlenmiştir. Devamında ise her ne kadar müteakip direktifler “asgari standartlar” olarak isimlendirilmişse de bunların Birlik üyesi ülkelerin ceza muhakemesi sistemleri üzerinde hatırı sayılır bir etki meydana getireceği öngörülmektedir. Bu kapsamda, avukat hakkından yararlanma, adli yardım ve masumiyet karinesine ilişkin direktifler başı çekmektedir.⁵⁹ Bununla birlikte Direktifler, çok sayıda istisna hükmü içeriyor olmaları ve bazı üye ülke standartlarının gerisinde kaldıkları eleştirisine uğramıştır.⁶⁰ Bu noktada vurgulanması gereken bir husus da anılan direktiflerin yalnızca iki üye ülkeyi ilgilendiren ceza yargılamalarına değil; fakat aynı zamanda sadece ulusal niteliği olan ve bir üye devlette gerçekleşen yargılamalara da uygulanmalarıdır.⁶¹ Direktiflerin iç hukuka uygulanma süreçleri büyük ölçüde tamamlanmış olsa da bu gibi ihlaller bakımından AB Komisyonunun yetkili olduğu hatırlanmalıdır. Buna ilave olarak, öğretide bir üye devletin anılan direktifleri uygulamaması halinde doğrudan etki (direct effect) doktrini çerçevesinde, şüpheli veya sanıkların kendilerine bu mevzuatta tanınan hakları doğrudan iddia edebilecekleri ifade edilmektedir.⁶²

⁵⁸ Ayrıca bkz. Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 27; Satzger, AEUV Art. 82 kn. 53-58; Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 115-116; Böse, “Fundamental Rights Protection”, 243-245.

⁵⁹ Valsamis Mitsilegas, “The European Union and the rights of individuals in criminal proceedings”, in *The Oxford Handbook of Criminal Process*, ed. Darryl K. Brown, Jenia I. Turner ve Bettina Weisser (Oxford: Oxford University Press, 2019), 116.

⁶⁰ Rosenau/Petrus, AEUV Art. 82 kn. 18.

⁶¹ Spencer, ‘*European Criminal Law*’, 789.

⁶² Spencer, ‘*European Criminal Law*’, 789; Satzger, AEUV Art. 82 kn. 1.

III. Sanık Haklarına İlişkin Mevzuat

Ceza muhakemesi hukukunun bir süjesi olan sanığın gerek ulusal mevzuatlarda gerekse Avrupa Birliği mevzuatında temel hakları açık ve kapsamlı bir biçimde düzenlenmiştir. En başta sanığın adil yargılanma hakkı çerçevesinde kanunla kurulmuş olan bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde makul sürede yargılanma hakkı bulunmaktadır.⁶³ Bu kapsamda diğer bütün haklar adil yargılanma hakkının adeta birer tamamlayıcısıdır. Sanık hakkında gerçekleştirilecek aleni yargılamalarda savunma hakkının tam olarak sağlanmış olması gerekmektedir. Bu nedenle savunma hakkı da adil yargılanma hakkına benzer bir biçimde direktiflerde birçok hakkı barındıran bir biçimde düzenlenmiştir. Bu hak kapsamında direktiflerde yer alan müdafiden yararlanma hakkı, sessiz kalma hakkı olarak da ifade edilen susma hakkı, tercümandan yararlanma hakkı, bilgi edinme hakkı ve masumiyet karinesi aşağıda ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

1. Tercüman ve Çeviri Hizmetlerinden Yararlanma Hakkı

Tercüman ve çeviri hizmetleri hakkına ilişkin Direktif, önceleri Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadıyla gelişmiş olan bu hakkı AB ikincil hukuk mevzuatı kapsamında alarak daha görünür hale getirmiştir.⁶⁴ Öğretide *Klip*'e göre, bu Direktifteki haklar, iç hukuka uyarlanmalarını gereksiz kılacak şekilde yalın ve açık bir şekilde kaleme alınmıştır.⁶⁵ Direktif, AB yakalama müzekkeresi kapsamındaki muhakeme işlemlerinin yanında bir üye devletin ulusal ceza yargılamaları bakımından da uygulama kabiliyeti bulacaktır.⁶⁶ Direktifle birlikte ceza muhakemesinde tercüman hakkından yararlanmak için gerekli olan temel kıstaslar ortaya konulmuştur. Direktifin m. 2 f. 2 hükmü üye devletler, şüpheli veya sanık ile müdafî arasında tercüme hizmeti sağlanması yükümlülüğünü getirmektedir.⁶⁷ Buna göre, üye devlet ilgili ülkenin dilini anlayamayan ve konuşamayan şüpheli veya sanıklara gecikmeksizin tercüman desteği sağlama mükellefiyeti altına sokulmuştur. Bu hak soruşturma ve kovuşturma aşamasında tercüman

⁶³ Sanık hakları hususunda geniş bilgi için bkz: Nur Centel&Hamide Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 21. Bası, Beta, 2022, 179 vd; Feridun Yenisey&Ayşe Nuhoğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 10. Baskı, Seçkin, 2022, 201 vd; Veli Özer Özbek&Koray Doğan&Pınar Bacaksız, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 16.Baskı, Seçkin, 2023, 194 vd.

⁶⁴ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 261.

⁶⁵ Klip, *European Criminal Law*, 326.

⁶⁶ Klip, *European Criminal Law*, 325; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 415.

⁶⁷ Mitsilegas, "The European Union", 116; Klip, *European Criminal Law*, 325-326.

hakkından yararlanmanın yanı sıra polis sorgusu veya yargılama sırasındaki ara duruşmaları da kapsamaktadır (m. 2/4).⁶⁸ Bir başka deyişle bu Direktifte öngörülen haklar, zamansal olarak kişinin bir üye devlet yetkililerinin resmi tebliği veya başka bir şekilde bir suçun şüphelisi olduğunu öğrenmesinden kanun yollarına başvurulması da dâhil olmak üzere kesin hükme kadar olan tüm muhakeme safhaları bakımından geçerlidir.⁶⁹ Hakkın etkin bir şekilde uygulanabilmesi bakımından video konferans, telefon ve internet teknolojileri kullanılabilir. Bunun istisnası, tercümanın bizzat ilgili usuli işlem sırasında bulunmasının adil bir yargılanmanın sağlanması için gerekli olan hallerdir (m. 2/6).⁷⁰

Direktif çerçevesinde üye devletlere ceza yargılamasındaki dili anlayamayan sanık veya şüpheliye belli bir süre zarfında, savunma hakkının kullanılması ve adil bir yargılamanın temini için elzem olan belgelerin (*essential documents*) yazılı çevirilerinin sağlanması gerekmektedir (m. 3/1).⁷¹ Bu belgeler arasında iddianame, kişiyi hürriyetinden mahrum bırakan tutuklama türü kararlar ve her türlü karar yer almaktadır (m. 3/2). Yetkili makamlar her vakada bir belgenin tercümesinin elzem olup olmadığı konusunda karar vermelidir. Bu hususta şüpheli veya sanık ile müdafileri talepte bulunabilecektir (m. 3/3).⁷² Yazılı çeviride, adil yargılama hakkını zedelemeyecek, muhakemenin esasıyla ilgili olmayan kısımların çevrilmesi zorunluluğu bulunmamaktadır (m. 3/4).⁷³ İstisnai hallerde, sözlü tercüme veya tercümesi gerekli olan evrakın sözlü olarak özetlenmesi de yargılamanın adilliğine hanel gelmediği sürece mümkündür (m. 3/7). Bu hakların hayata geçirilebilmesi bakımından üye devletlerin, kendi ulusal hukuklarında tercümenin gerekli olmadığı veya tercümenin kalitesinin yargılamanın adil olmasını temin edecek vasıfta olmadığı hususunda şikayette bulunma imkanı tanımları yükümlülükleri de bulunmaktadır (m. 3/5).⁷⁴ Bu Direktif kapsamında sağlanacak sözlü ve yazılı çeviri hizmetlerine ilişkin masraflar, üye devletler tarafından karşılanacaktır (m. 4).⁷⁵

⁶⁸ Mitsilegas, “The European Union”, 116; Klip, *European Criminal Law*, 325.

⁶⁹ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 415.

⁷⁰ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 415; Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 117.

⁷¹ Mitsilegas, “The European Union”, 117; Böse, “Fundamental Rights Protection”, 243.

⁷² Mitsilegas, “The European Union”, 117.

⁷³ Klip, *European Criminal Law*, 327; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 415.

⁷⁴ Mitsilegas, “The European Union”, 117.

⁷⁵ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 416.

Avrupa Birliği Mahkemesi bu Direktifin kapsamı ve uygulama şartlarını ilk kez, 2015 tarihli *Covaci* davasında ele almıştır.⁷⁶ Ön karar usulü çerçevesinde Mahkeme'nin önüne gelen bu vakada öncelikle bu Direktifte tanınan hakları adil bir yargılanmanın temin edilmesi bağlamında değerlendirmiş; bu çerçevede, m. 2 hükmünde düzenlenmiş olan sözlü tercüme ile m. 3'te düzenlenmiş olan yazılı belge çevirisi haklarının kapsamının farklı olduğuna işaret etmiştir. Bu kapsamda Mahkeme, m. 3'te öngörülen yazılı çeviri hakkının şüpheli ve sanıktan sadır olan her türlü belgenin yazılı olarak çevrilmesi gerektiği şekilde anlaşılmasını gerektiğine hükmetmiştir. Mahkeme, m. 3 hükmünün altında yatan düşüncenin sanığın kendisine yöneltilen suçlamaları öğrenmesi ve davasındaki temel evrakın ne olduğunu bilmesi olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷ Bunun sonucu olarak, sanığın sunduğu her türlü yazılı dokümanın çevrilmesi gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Bu noktada Direktifin, sanığın anladığı bir dile sözlü veya yazılı tercüme (*in a language the individual understands*) hakkı tanınması nedeniyle, tercüme sunulan dilin mutlaka sanığın anadili olması gerekmemektedir.⁷⁸

2. Bilgi Edinme Hakkı

Ceza muhakemesinde bilgi edinme hakkına ilişkin Direktif de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadını tabiri caizse kodifiye etmek suretiyle, ikincil mevzuat marifetiyle üye devletlere bu konuda açık yükümlülükler yüklemektedir. Gerçekten bu konudaki AİHM içtihadı, çekişmeli yargılanma hakkıyla bilgi edinme hakkı arasında zorunlu bir bağ olduğu esasına dayanmaktadır.⁷⁹ Direktif genel olarak, şüpheli ve sanıkların, ceza muhakemesindeki bilgilendirilme ve haklarındaki suçlamaları öğrenme hakları ve bu nevi bir bilgilendirmenin şekil şartlarını düzenlemektedir.⁸⁰

Direktifin m. 3 hükmüne göre şüpheli veya sanığın, yargılamaya ilişkin haklardan etkin bir şekilde yararlanabilmesi bakımından, ulusal hukukta uygulandıkları şekliyle en azından şu haklar konusunda bilgilendirilmesi yükümlülüğü söz konusudur:

---

⁷⁶ 15 October 2015, Case C-216/14, criminal proceedings against Gavril Covaci.

⁷⁷ Para. 38; Klip, *European Criminal Law*, 32-327.

⁷⁸ Klip, *European Criminal Law*, 327; Opinion of Advocate General Wahl of 11 May 2017, Case C-278/16, criminal proceedings against Frank Sleutjes, para 40.

⁷⁹ Mitsilegas, "The European Union", 118.

⁸⁰ Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 117-118.

- a) Avukat yardımından yararlanma hakkı;
- b) Adli yardımdan yararlanma (ücretsiz adli yardım ve bundan yararlanmanın koşulları) hakkı;
- c) Suçlamaların niteliği hakkında bilgilendirilme hakkı;
- d) Sözlü ve yazılı çeviriden yararlanma hakkı;
- e) Sessiz kalma hakkı.⁸¹

Üye devletler, sayılan bu haklar hakkında sözlü veya yazılı şekilde, basit ve anlaşılır bir dille bu bilgilendirmenin yapılmasını sağlamakla mükelleftir. Bu hususta, kırılğan durumdaki şüpheli ve sanıkların özel ihtiyaçları da gözetilmelidir.⁸² Bu Direktif kapsamındaki bilgi edinme hakkının en önemli unsurlarından biri de şüpheli ve sanığa sunulması gereken bir haklar mektubudur (*a Letter of Rights*).⁸³ Buna göre sanık ve şüphelilere, haklar mektubunu okuma ve hürriyetten alıkonuldukları sürece yanlarında bulundurmalarına izin verilmelidir (m. 4). Bu nevi bir mektubun verilmesi mükellefiyetiyle, kişinin hakları hakkında sözlü olarak da bilgilendirilmesinin doğurabileceği sakıncalar dengelenmiştir.⁸⁴ Direktif ekinde, bu nevi bir haklar mektubuna ilişkin örnek de sunulmuştur. Üye devletlerin, haklar mektubu sunma yükümlülüğü AB yakalama müzekkeresi usulünü de kapsamaktadır (m. 5).⁸⁵

Aşağıda ele alacağımız, çocukların ceza yargılanmasındaki haklarına ilişkin 2016/800 sayılı Direktif ise şüpheli veya sanık statüsündeki çocukların bilgi edinme haklarına ilişkin daha özel ve tafsilatlı hükümler içermektedir.⁸⁶ Direktifin üçüncü maddesinde sayılan haklara ilave olarak, şüpheli veya sanık yukarıda zikredilen mektupta ayrıca şu haklara ilişkin de bilgilendirilmelidir:

- Dava dosyasındaki evrakı inceleme hakkı;
- Konsolosluk yetkilileri ve bir kişiyi bilgilendirebilme hakkı;
- Acil tıbbi desteğe ulaşma hakkı;

⁸¹ M. 3/1; ayrıca bkz. Mitsilegas, “The European Union”, 117-118; Klip, *European Criminal Law*, 312; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 417.

⁸² M. 3/2; Mitsilegas, “The European Union”, 118.

⁸³ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 262-263.

⁸⁴ Klip, *European Criminal Law*, 313.

⁸⁵ Klip, *European Criminal Law*, 314.

⁸⁶ Klip, *European Criminal Law*, 314.

- Bir yargısal otorite önüne getirilinceye değin şüpheli veya sanığın hürriyetinden yoksun bırakılacağı azami saat ve günlerin sayısı (m. 4/2).⁸⁷

Haklara ilişkin mektup ayrıca ulusal hukuka göre yakalama kararının hukuka uygunluğuna itiraz; tutukluluk halinin değerlendirilmesi veya tahliye talebinde bulunma konularında temel bilgileri ihtiva etmelidir (m. 4/3). Öğretide, işte bu temel haklara ilişkin bilgilendirilme hakkının söz konusu hakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi bakımından adeta bir anahtar niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸ Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer husus Direktifin m. 3 ve 4 hükümleriyle yeni haklar ihdas edilmediği; burada söz konusu olanın hâlihazırda ulusal hukukta tanınmış olan haklar hakkında bilgi edinme konusunda imkânın sağlanmış olmasıdır. Üye devletler bakımından, ulusal hukuktaki bu hakların asgari sınırını ise AİHM içtihatları belirlemektedir.⁸⁹

Direktifin m. 6 hükmünde suçlamalar hakkında bilgi edinme hakkı düzenlenmiştir. Bu kapsamda, şüpheli veya sanık işledikleri iddia edilen suç hakkında bilgilendirilmelidir. Benzer şekilde, yakalanan veya gözaltına alınan şüpheli veya sanıklar işledikleri suçlara ilişkin olanlar da dâhil olmak üzere bu koruma tedbirlerinin kendilerine uygulanma nedenleri hakkında bilgilendirilir (m. 6/2).⁹⁰ Direktif m. 6 f. 3 hükmüne göre de en geç iddianame mahkemeye sunulana kadar kişi suçlamaların niteliği ve vasfı hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirilmelidir. Savunmanın, iddianame mahkemeye sunulduktan sonra ve fakat mahkeme tarafından incelemeden evvel suçlamalar hakkında detaylı bilgilendirilmesinin de yeterli olacağı kabul edilmektedir.⁹¹ Direktifin m. 7 hükmünde ise dosya inceleme hakkı düzenlenmiştir. Buna göre, ceza muhakemesinin hangi aşamasında olursa olsun, tutuklandığında ve hürriyetinden yoksun bırakıldığına, üye devletler tutuklama kararına etkin bir şekilde itiraz edilmesini sağlayacak evrakı, tutuklu veya avukatının almasına izin vermelidir (m. 7/1). Bu kapsamda üye devletler, en azından şüpheli veya sanığın leh veya aleyhinde olup olmadığına bakılmaksızın, yetkili mercilerin elinde bulunan maddi delillere erişme imkânı sağlamalıdır. Bu hak, adil bir yargılamanın sağlanması ve

⁸⁷ Ayrıca bkz. Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 417; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 263.

⁸⁸ Klip, *European Criminal Law*, 313; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 263.

⁸⁹ Klip, *European Criminal Law*, 313.

⁹⁰ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 417-418; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 264.

⁹¹ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 417-418.

savunma hazırlıkları bakımından önem taşımaktadır.⁹² Direktif belli hallerde bu hakkın kullanılmasına istisna getirilmesine müsaade etmektedir. Buna göre, adil yargılanma hakkına halel getirmeksizin, dosyadaki belli bilgi ve bilgilere erişim, bunların erişime açılması, şayet üçüncü kişilerin hayatı ve temel hakları bakımından ciddi bir tehdide yol açabilecekse veya erişim açılmasının reddi önemli bir kamu menfaatini korumak için elzemse reddedilebilir. Bu konudaki önemli kamusal menfaatlerin başında ulusal güvenliğin korunması gelmektedir (m. 7/4). Direktifte yer alan hakların hayata geçirilmesi bakımından, sanık ve müdafine bilgi edinme taleplerinin reddi kararlarına karşı itiraz usulünün de öngörülmesi düzenlenmiştir (m. 8). Böylece bu Direktifte de belli yaptırımlarla donatılmış usuli hakların kabulü anlayışı sürdürülmüş olmaktadır.⁹³

3. Avukat Yardımından Yararlanma Hakkı

Avukat yardımından yararlanma hakkı, ceza muhakemesindeki haklardan yararlanılabilmesi bakımından büyük önem arz eden, adeta diğer hakların etkin bir şekilde hayata geçirilmesi bakımından anahtar niteliğindedir. Bu hakkın önemine rağmen, üye devletlerin ceza muhakemesi sistemleri arasındaki önemli farklar, avukat hakkından yararlanma hakkına ilişkin asgari standartların belirlenmesi konusunda bilhassa Konsey ve Avrupa Parlamentosu arasındaki bir mutabakata varılmasını zorlaştırmış; üzerinde uzlaşılabilen noktaların çokluğu kendisini 59 maddelik dibacede (*preamble*) de göstermiştir. Buna ilave olarak Direktif hükümlerinde de çok sayıda istisna ve çekince hükmü yer almaktadır.⁹⁴ Buna karşın, avukat yardımından yararlanmaya ilişkin 2016/1919 sayılı Direktifle birlikte AB kanun koyucusu, savunanın haklarını daha da güçlendirmiştir. Bu Direktif yukarıda ele aldığımız 2013/48 sayılı avukat yardımından yararlanma hakkındaki Direktifin etkin bir şekilde hayata geçirilmesi amacıyla kabul edilmiştir.⁹⁵ Direktifin dibacesinde bu direktif kapsamındaki savunma haklarının AB Temel Haklar Şartı m. 47, AİHS m. 6 ve Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi m. 14 hükümlerinde düzenlenmiş olan adil yargılanma

⁹² Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 264.

⁹³ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 265.

⁹⁴ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 265-266.

⁹⁵ Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 120-121; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 417; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 266; Böse, "Fundamental Rights Protection", 244.

hakkı bağlamında anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir.⁹⁶ Direktife göre avukat yardımından yararlanma hakkı hem şüpheli hem sanıkları kapsamaktadır (m. 1). Bu hakkın zamansal açıdan kapsamı, kişinin bir suç şüphesi altında olduğunu öğrenmesinden itibaren başlayıp, kanun yolları tamamlanıp karar kesinleşene kadar devam etmektedir (m. 2). Burada temel kıstas kişilerin avukat yardımından pratik ve etkin bir şekilde yararlanabilmelerinin temin edilmesidir.⁹⁷ Bunun hayata geçirilebilmesi için kişinin polis sorgusu sırasında, soruşturma makamları önünde, hürriyetinden alıkonulduktan hemen sonra ve duruşmaya çağırıldığı zaman duruşma öncesinde avukat yardımından yararlandırılması gerekmektedir (m 3).⁹⁸ Söz konusu yardımdan yararlanırken şüpheli veya sanığa arzu etmesi halinde avukatıyla özel görüşme imkânı tanınmalıdır. Sorgu sırasında avukat bulundurma hakkı Direktifte düzenlenmiştir (m. 3).⁹⁹

Belli hallerde kişi ceza muhakemesinde avukat yardımından yararlanma hakkından feragat edebilecektir. Bunun için m. 9 hükmünde yer alan şartların gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Buna göre feragate ilişkin karar, yeterince bilgilendirilmiş, gönüllü ve şüpheye yer bırakamayan bir rızanın sonucu olması gerekir. Feragat kararı sözlü veya yazılı olarak ifade edilebilir. Kişinin bu feragatini geri alması halinde, bu hakkından feragat ettiği dönemde yapılan usuli işlemler (procedural acts) geçerliliğini koruyacaktır.¹⁰⁰

Direktif, idari yargı makamları tarafından karara bağlanıp, ceza mahkemelerinde kendilerine itiraz edilebilen ve hapis cezasını gerektirmeyen hafif suçlar (*minor offences*) bakımından uygulama kabiliyeti bulmayacaktır (m. 2/4). Keza, Direktif disiplin ve askeri suçlar bakımından da uygulanmayacaktır.¹⁰¹ Buna ilave olarak direktifte bir şüpheli veya sanığın hürriyetinden alıkonulduğu yerin coğrafi uzaklığı nedeniyle kendisine gecikmesizin avukat temin edilmesinin imkânsız olduğu haller de sadece soruşturma aşamasıyla sınırlı olmak kaydıyla ilgili Hükümete geçici olarak bu hakkı askıya alma yetkisi tanınmıştır (m. 3/5).¹⁰² Benzer şekilde, istisnai hallerde başkalarının yaşamı ve temel hakları bakımından risk teşkil

⁹⁶ Klip, *European Criminal Law*, 314.

⁹⁷ Klip, *European Criminal Law*, 315.

⁹⁸ Klip, *European Criminal Law*, 315-316; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 266.

⁹⁹ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 267.

¹⁰⁰ Klip, *European Criminal Law*, 316-317.

¹⁰¹ Klip, *European Criminal Law*, 315; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 268.

¹⁰² Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 269.

ettiği veya soruşturma makamlarının ceza yargılaması bakımından esaslı tehlikenin söz konusu olması nedeniyle derhal hareket etmeleri gereken durumlarda da bu hak soruşturma aşamasıyla sınırlı olmak kaydıyla geçici olarak askıya alınabilecektir (m. 3/6).¹⁰³

4. Masumiyet Karinesi

2016/343 sayılı Direktifte düzenlenen masumiyet karinesiyle, AB Temel Haklar Şartı m. 48'de yer alan ilkeler, ceza muhakemesinde uygulanabilir nitelikte detaylı bir düzenlemeye kavuşturulmuştur. Direktifle birlikte, masumiyet karinesinin belli veçheleri ve duruşmada hazır bulunma hakkı konusunda asgari ortak hükümler ihdas edilmiştir.¹⁰⁴ Ceza muhakemesinin her aşamasında uygulanabilen bu hak, şüpheli ve sanıkların kanuna göre suçlu oldukları ispatlanıncaya değin masum sayılmaları şeklinde tanımlanmıştır (m. 3).¹⁰⁵ İç hukukta kararın kesinleşmesinden sonra kendisine başvurulabilen hukuki yollar, AİHM'ye bireysel başvuru da dâhil olmak üzere bu Direktifin uygulama kapsamı dışındadır.¹⁰⁶ Kişi hakkında tutuklama koruma tedbirinin uygulanması, kendi başına kişinin suçlu olduğu şeklinde yorumlanamaz.¹⁰⁷ Keza, şüpheli veya sanığın suçluluğu ispatlanıncaya kadar, yetkililer sanığın suçluluğuna ilişkin açıklamalardan kaçınmalıdır. Buna karşılık bu yükümlülük, kamu otoritelerini bir suç soruşturmasıyla yakından irtibatlı durumlarda veya kamu menfaatini ilgilendiren hallerde bir ceza soruşturması hakkındaki bilgileri kamuya açıklamaktan alıkoymaz (m. 4/3).¹⁰⁸ Tüzel kişiler bilinçli bir şekilde Direktifin kapsamı dışında tutulmuştur. Bunun başlıca sebebi, belli durumlarda şirketlerin kendilerinin suçlanmasına neden olabilecek belgeleri ibraz etme zorunluluklarının olmasıdır.¹⁰⁹

Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) bu ilkeye ilişkin uygulamasında, bir suçtan müşterek fail olarak yargılanan kişilerden birinin iddia pazarlığı neticesinde hakkında hüküm verilmesinin, diğer müşterek faillerin suçunun ispatlandığı şeklinde yorumlanmaması gerektiği ve bunlar hakkında masumiyet karinesinin devam ettiğini kabul etmektedir.¹¹⁰ Direktifin belki

¹⁰³ Bu hususta detaylı bir değerlendirme için bkz. Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 269-270.

¹⁰⁴ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 424; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 277.

¹⁰⁵ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 424.

¹⁰⁶ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 424.

¹⁰⁷ Klip, *European Criminal Law*, 329.

¹⁰⁸ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 425.

¹⁰⁹ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 278.

¹¹⁰ Bkz. Klip, *European Criminal Law*, 329-330; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 425.

de önemli hükmü ispat külfetini düzenleyen 6. maddedir. Buna göre, üye devletler şüpheli ve sanıkların suçluluğunu ispat yükünün savcılığın (*prosecution*) üzerinde olmasını sağlamalıdır. Elbette bu durum hâkim veya yetkili mahkemenin kişin leh ve aleyhindeki delilleri toplama yükümlülüğünü ortadan kaldırmayacaktır. Savunmanın da ilgili ulusal hukuka göre delil sunma hakkı saklıdır (m. 6/1). Direktifin m. 6 f. 2 hükmü ise şüpheden sanık yararlanır ilkesini düzenlemektedir. Buna göre, şüpheli veya sanığın suçluluğu hakkındaki herhangi bir şüphe onun lehine yorumlanır. Buna karşılık, bu kural kişinin suçluluğunu ispata ilişkin olduğu suç şüphesi, yakalama ve tutuklama gibi tedbirler bakımından uygulama kabiliyeti bulmayacaktır. Bir başka deyişle, koruma tedbirlerine müracaat edilmesi bakımından kişinin suçluluğu hakkında şüphenin varlığı kabul edilirken; mahkûmiyet kararı bakımından bu nevi bir şüphenin izale edilmiş olması gerekmektedir.¹¹¹

Direktifte, kişinin kendini suçlamama ve sessiz kalma hakları da düzenlenmiş bulunmaktadır (m. 7). Buna göre üye devletler, şüpheli veya sanıkların işledikleri şüphesi altında oldukları veya işlemekle suçlandıkları bir suç hakkında susma hakkını temin edecektir (m. 7/1). Benzer şekilde, kişinin kendini suçlamama hakkı (*nemo tenetur se ipsum accusare*) Direktif kapsamında yer almaktadır (m. 7/2).¹¹² Bu haklar, devlet yetkililerinin kanunda öngörülen koruma tedbirlerine müracaat etmek suretiyle, hukuka uygun şekilde delil elde etmelerinin önünde engel teşkil etmez. Bu, şüpheli veya sanığın iradesi dışında mevcut olan delilleri de ihtiva etmektedir. Örneğin susma hakkı, sanığın nefes, kan, idrar örneği ile DNA-Testi için gerekli olan dokuların alınmasına engel teşkil etmez.¹¹³

Direktifte masumiyet karinesine ilave olarak kişinin duruşmada bulunma hakkı da düzenlenmiş bulunmaktadır (m. 8-9). Buna karşın üye devletler aşağıdaki hallerde şüpheli veya sanığın suçluluğu veya masumiyeti hakkındaki bir kararı onun yokluğunda verebilir:

- Şüpheli veya sanığın, zamanında duruşma ve duruşmada bulunmamasının sonuçları hakkında bilgilendirilmiş olması;
- Şüpheli veya sanığın, duruşma hakkında bilgilendirilmiş ve kendisi tarafından veya Devlet tarafından atanmış bir avukat tarafından duruşmada temsil ediliyor olması (m. 8 II/a-b).

¹¹¹ Klip, *European Criminal Law*, 330-331; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 279.

¹¹² Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 122.

¹¹³ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 425; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 280.

Yukarıdaki şartlara uygun olarak sanığın yokluğunda verilen karar infaz edilebilecektir (m. 8 f. 3). Üye Devletlerin mevzuatı, şüpheli veya sanığın yokluğunda yargılamaya müsaade ediyor olmasına rağmen, m. 8 f. 2 hükmündeki şartların, tüm çabalara rağmen şüpheli veya sanığa ulaşılamaması nedeniyle sağlanamadığı durumlarda da sanığın yokluğunda verilen karar infaz edilebilir. Bu durumda üye devletler, şüpheli veya sanığın karar hakkında bilgilendirilmesini sağlayacaktır. Özellikle, bu gibi kişiler yakalandıklarında karara itiraz edebilecekleri yolunda ve m. 9 kapsamında yeni bir yargılama veya başka bir hukuki korumadan yararlanma hakkı konusunda bilgilendirileceklerdir.¹¹⁴ Bu bağlamda üye devletler, şüpheli ve sanıkların duruşmaya etkin bir şekilde katılmalarını ve ulusal hukuktaki usullere uygun olarak savunma haklarını kullanmalarını temin etmelidir (m. 9/2). Üye devletler, şüpheli ve sanıkların, bu Direktifte düzenlenmiş olan haklarının ihlali halinde etkin hukuki çareleri sağlamalıdır (m. 10/1).¹¹⁵

5. Adli Yardımdan Yararlanma Hakkı

Kişinin avukat yardımından yararlanmasını mümkün kılan bir hak olan adli yardımdan yararlanma hakkı 2016/1919 numaralı Direktifte düzenlenmiştir. Buna göre adli yardım, bir üye devletin kişinin avukat yardımından yararlanmasının maliyetini karşılaması anlamına gelmektedir (m. 3). Temel Haklar Şartı m. 47 hükmüne istinat eden bu hak, aynı zamanda 2013/48 ve 2016/800 sayılı Direktifler üzerine bina edilmiştir. Bu Direktif yukarıda ele aldığımız 2013/48 sayılı avukat yardımından yararlanma hakkındaki Direktifin etkin bir şekilde hayata geçirilmesi amacıyla kabul edilmiştir.¹¹⁶ Bu Direktifler üzerindeki müzakereler, adli yardımdan yararlanabilecek kişilerin kapsamı ve sınırı konusuna düğümlenmiştir. Müzakereler neticesinde, hürriyetinden yoksun bırakılmış şüpheli ve sanıkların yanında ilgili ulusal hukukta zorunlu müdafî hakkından yararlanma hakkına sahip olanlar ve belli sorgu işlemlerine tabi tutulan kişilerin de adli yardım hakkından yararlanması kararlaştırılmıştır.¹¹⁷

Hakkın kullanılması bakımından benimsenen temel kıstas, kişinin etkin bir şekilde adalete erişiminin sağlanması bakımından adli yardımın gerekli olmasıdır.¹¹⁸ Bu şekilde, adli yardımdan yararlanma hakkı bakımından bir AB vatandaşı ile ilgili üye devletin vatandaşlarının eşit imkânlarla sahip

¹¹⁴ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 426.

¹¹⁵ Ayrıca bkz. Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 426; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 281.

¹¹⁶ Esser, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 122-123; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 429; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 270-271.

¹¹⁷ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 271-272.

¹¹⁸ Klip, *European Criminal Law*, 317.

olmaları öngörülmektedir.¹¹⁹ Bu haktan hürriyeti kısıtlanmış şüpheli veya sanıklar, Birlik Hukuku ve ulusal hukuk çerçevesinde avukat yardımından yararlanması gerekenler ile bir soruşturma ve delil elde etme tedbiri çerçevesinde en azından kimlik tespiti, yüzleşme ve keşfe katılan şüpheli ve sanıklar yararlanır (m. 2/1).¹²⁰ Ayrıca adli yardım hakkından, bir üye devlette şüpheli ve sanık statüsünde olan kişilerin yanı sıra hakkında AB yakalama müzekkeresi çıkarılmış ve müzekkereyi icra eden devlette tutuklanmış kişiler de yararlanabilecektir.¹²¹ Bunlara ilave olarak, esasen şüpheli veya sanık sıfatını taşımayan ancak polis veya başka bir yetkili ceza muhakemesi yetkilisi tarafından sorgulandığı sırada bu sıfatı kazanan kişiler de Direktifte öngörülen haktan yararlanabilecektir (m. 2/3).¹²²

Kişinin adli yardıma ihtiyaçlarının olup olmadığının belirlenmesinde malvarlığı (means) veya maruz kalınan (merits) suçlamaların niteliği ile bunların bir arada uygulanması suretiyle bir tespit yapılacaktır (m. 4).¹²³ Malvarlığını esas alan test kapsamında kişinin gelir, sermaye ve ailevi durumu gibi tüm objektif koşullar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu nevi bir hesaplamada, avukat yardımının maliyeti ve ilgili üye devletteki yaşam standardı da değerlendirmeye dâhil edilecektir. Bütün bu unsurların değerlendirilmesi neticesinde şüpheli veya sanığın, bir avukat yardımını karşılama noktasında mali gücünün olup olmadığı saptanacaktır. Bir üye devletin, ilgili suçlamaları esas kıstas olarak belirlemesi halinde ise kişinin yargılandığı suçun ağırlığı, vakanın karmaşıklığı ve muhtemel cezanın ağırlığı gibi unsurlar esas alınacaktır. Bu değerlendirmeler ışığında kişinin, adli yardımdan faydalanmasının adalet menfaatlerine uygunluğu konusunda bir değerlendirme yapılacaktır.¹²⁴

Değerlendirmeler neticesinde, kişinin adli yardımdan yararlanmasına karar verildiği takdirde, gecikmeksizin her halükarda kişinin sorgusundan veya soruşturma işlemleri yapılmadan evvel kişi bu haktan yararlandırılmalıdır. Avrupa Birliği Yakalama Müzekkeresi kapsamında talep eden üye devlete teslim edilecek olan kişiler iadelerine veya teslim etmeme kararı kesinleşene kadar bu haktan yararlanabilirler (m. 5). Bu hak hem yakalama müzekkeresi çıkararak hem de bu kararı icra eden üye devlette kullanılabilir.¹²⁵

¹¹⁹ Klip, *European Criminal Law*, 317; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 272.

¹²⁰ Klip, *European Criminal Law*, 317.

¹²¹ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 271.

¹²² Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 429 Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 272.

¹²³ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 429; Klip, *European Criminal Law*, 318.

¹²⁴ Klip, *European Criminal Law*, 318; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 272.

¹²⁵ Klip, *European Criminal Law*, 318; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 430.

IV. Mağdur Haklarına İlişkin Mevzuat

Mağdur haklarına ilişkin 2012/29/EU sayılı Direktif, suç mağdurlarının korunması ve desteklenmesine ilişkindir. Direktif, daha önce aynı konuyu düzenleyen 2001/220/JHA sayılı Çerçeve Kararın yerini almış ve buna nazaran mağdur hakları konusunda daha yüksek bir korumanın sağlanması amacıyla kabul edilmiştir.¹²⁶ Direktif eleştirilere uğramış olmasına rağmen, genel olarak ceza muhakemesinde mağdurun konumunun güçlendirilmesi bakımından olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Zira mağdur hakları konusunda adım atılması hususunda ortaya çıkan genel bir ihtiyacın temel sebebi de mağdurların genelde AB ülkeleri ceza muhakemesi sistemleri yargılamalarında deyim yerindeyse kenarda bırakılmış olmalarıdır.¹²⁷ Mağdur haklarının uyumlaştırılması daha ziyade ortak bir Avrupa hukuk kültürü oluşturulması çabaları çerçevesinde izah edilmektedir.¹²⁸

Direktifin amacı, suç mağdurlarının ceza muhakemesinde bilgilendirilme, destek ve koruma sağlanmasıyla, ceza muhakemesine katılımlarının temin edilmesidir (m. 1/1).¹²⁹ Direktif mağdur kavramını, kanuni tanıma kavuşturmuştur. Buna göre mağdur; doğrudan bir suç nedeniyle maddi, manevi, duygusal zarara veya ekonomik kayba uğramış gerçek kişinin yanı sıra bir suç nedeniyle hayatını kaybeden kişinin ailesi ve kişinin ölümü dolayısıyla zarara uğrayan kişiler olarak tanımlanmıştır (m. 2/1). Direktifte yer alan mağdur hakları bilgi edinmeye ilişkin (m. 3-9) haklar; ceza muhakemesine katılıma ilişkin haklar (m. 10-17) ve korunma taleplerine ilişkin haklar (m. 18-24) şeklinde tasnif edilebilir.¹³⁰

Sanık hakları bakımından oldukça önemli sayılan bilgi edinme hakkı, mağdurların da kendilerine tanınan hakları kullanmaları bakımından büyük önem arz etmektedir. Direktif m. 4 f. 1 hükmüne göre, Üye Devletler mağdurların Direktifle sağlanan haklardan istifade edebilmeleri için yetkililerin onlarla irtibata geçtiği ilk andan itibaren gecikmeksizin şu bilgileri sağlamalıdır:

- Kendilerine sağlanacak desteğin türü ve bu desteğin kim tarafından sağlanacağı hakkında bilgilendirme. Gerekli hallerde bu bilgilendirme tıbbi destek, psikolojik destek de dahil olmak

¹²⁶ Hochmayr, AEUV Art. 82 kn. 29; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 419.

¹²⁷ Willems, *The Principle of Mutual Trust*, 168.

¹²⁸ Willems, *The Principle of Mutual Trust*, 168.

¹²⁹ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 419.

¹³⁰ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 419.

üzere herhangi bir uzman yardımı ve alternatif konut imkanlarını içermelidir (m. 4 f. 1/a);

- Suç hakkında şikâyetle bulunma usulü ve mağdurun bu usuldeki rolü hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/b);
- Nasıl ve hangi koşullarda mağdur korumadan yararlanabilecekleri hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/c);
- Nasıl ve hangi koşullarda hukuki tavsiye, adli yardım ve başka herhangi bir destek alabilecekleri hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/d);
- Nasıl ve hangi koşullarda tazminat alabilecekleri hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/e);
- Nasıl ve hangi koşullarda tercüman ve çeviri desteğe alabilecekleri hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/f);
- Şayet suçun işlendiği yerden başka bir üye devlette mukimlerse, resmi mercilerle ilk iletişime geçilen üye devlette kendilerine sağlanabilecek özel tedbir, usul ve düzenlemeler hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/g);
- Ceza muhakemesi kapsamında işlem yapan yetkili merciiin haklarına saygı göstermemesi halinde şikayette bulunulabilecekleri usuller hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/h);
- Vakalarıyla alakalı bilgilendirmede bulunabilecekleri iletişim bilgileri hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/i);
- Mevcut onarıcı adalet hizmetleri (m. 4 f. 1/j);
- Nasıl ve hangi şartlarda ceza muhakemesine katılmak için yaptıkları masrafların karşılanacağı hakkında bilgilendirme (m. 4 f. 1/k).

Direktifte, mağdurların ceza muhakemesine katılımına ilişkin başlıca hakları ise şunlardır:

- Hukuki dinlenilme ve delil sunma hakkı (m. 10 f. 1);
- Kovuşturmaya yer olmadığına dair kararı inceleme hakkı (m. 11 f. 1);

- Onarıcı adalet hizmetlerinin sağlanması sırasında ikincil ve tekrar eden mağduriyetin, korkutma ve misillemeden (retaliation) korunmalarının sağlanması (m. 12 f. 1);
- Adli yardımdan yararlanma hakkı (m. 13);
- Yargılamaya katılmalarından kaynaklı masrafların karşılanması (m. 14);
- Ceza muhakemesinde müsadere edilen taşınır malvarlığının iadesi (m. 15);
- Failden tazminat talebi hakkı (m. 16 f. 1);
- Suçun işlendiği yerden başka bir üye devlette mukim olan mağdurun bundan kaynaklı zorlukların asgari seviyeye indirilmesi hakkı (m. 17).¹³¹

Direktifin m. 18 hükmüne göre, mağdurlar ve aileleri genel bir korunma (*right to protection*) hakkına sahiptir. Bu genel hakka ilave olarak Direktif, mağdura faille iletişime geçmeyi reddetme hakkı (m. 19); ceza soruşturmaları sırasında mümkün olan en geniş korunmadan yararlanma hakkı (m. 20) ve mahremiyetin korunması (m. 21) gibi hakları da düzenlemektedir.¹³² Direktifte ayrıca, özel korumaya ihtiyaç duyan mağdurlar (*victims with special protection needs*) ve çocuk mağdurlar (*child victims*) için öngörölmüş özel hükümler mevcuttur. Örneğin, özel koruma ihtiyacı içinde olan mağdurların korunması amacıyla mağdur ile failin, mağdurun ifade vermesi de dâhil olmak üzere göz teması kurulmasının önlenmesi için tedbirler alınması sağlanmalıdır. Bu gibi durumlarda, uygun olan iletişim teknolojisi kullanılabilir (m. 23 f. 3/a). Keza özel koruma ihtiyacı içinde olan bir mağdurun duruşma salonunda bulunmaksızın dinlenmesi, yine uygun bir teknoloji marifetiyle sağlanmasına yönelik tedbirler alınmalıdır (m. 23 f. 3/b). Mağdurun özel hayatına ilişkin, yargılama konusu suçla ilgisi olmayan sorulara mâni olunması için gerekli tedbirlerin alınması ve yargılamanın kamuya kapalı şekilde yapılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması da bu kapsamda yer almaktadır (m. 23 f. 3/c-d).¹³³

Avrupa Konseyi'nin 2019 yılında mağdur hakları konusundaki görüşleri çerçevesinde Komisyon, 24.06.2020 tarihinde AB-Mağdur Hakları

¹³¹ Ayrıca bkz. Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 420.

¹³² Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 420.

¹³³ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 421.

Stratejisini (2020-2025) benimsemiştir.¹³⁴ Strateji belgesine göre mağdur haklarının geliştirilmesi ve mağdur hakları için birlikte çalışmadan müteşekkil ikili bir yaklaşım benimsenmiştir. Stratejide öncelikli meseleler olarak mağdurlarla etkin iletişim; en kırılgan durumdaki mağdurlara yönelik destek ve korumanın geliştirilmesi; mağdurların tazminat hakkından yararlanmasının kolaylaştırılması, tüm ilgili aktörler arasındaki işbirliği ve koordinasyonun güçlendirilmesi ve mağdur haklarının uluslararası boyutunun güçlenmesi sayılmaktadır.¹³⁵

V. Çocuk Yargılamasına İlişkin Mevzuat

Çocuk yargılamasına ilişkin 2016/800 sayılı Direktif, çocuk yargılamalarına ilişkin bir dizi kural getirmekte ve bu kurallar bütünü çocuklar lehine önemli düzenlemeler ihtiva etmektedir. Çocuk tanımı ise bu konudaki uluslararası sözleşmelere uygun bir şekilde 18 yaşın altındaki kişileri kapsamaktadır (m. 3). Direktif, kanun yolları da dâhil olmak üzere ceza muhakemesinin tüm aşamalarında uygulama kabiliyeti bulacaktır. Buna mukabil Direktif, kişinin hürriyetinden yoksun bırakılması sonucunu doğuran hafif suçlar hakkında yapılan yargılamalarda uygulanmayacaktır. Direktifin getirdiği en önemli yeniliğin, istisnai haller dışında çocuklara gecikmesizin avukat yardımından yararlandırılması hakkı olduğu ifade edilmektedir.¹³⁶

Yetişkinlere ilişkin savunma hakkına yönelik Direktiflerin hükümlerinin çocuklar hakkında da uygulanabileceği gibi, 2016/800 Direktif de çocuklara belli konularda ayrıcalıklar tanıyan kuralları öngörmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki konularda çocuğun bilgilendirilmesi, çocuğun bir suç şüphelisi veya sanığı olduğunu öğrendiği sırada gerçekleştirilmelidir. Direktifte yer alan haklar katalogu arasında şunlar yer almaktadır:

- Velisini bilgilendirme hakkı (m. 5);
- Çocuğun feragat edemeyeceği, avukat yardımından yararlanma hakkı (m. 6);
- Çocuğun korunma, yetiştirilme, eğitim ve sosyal entegrasyon ihtiyaçlarını dikkate alarak bireysel durumunu değerlendirme talep etme hakkı (m. 7);

¹³⁴ Kotzur & van de Loo, AEUV Art. 82 kn. 14.

¹³⁵ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/criminal-justice/protecting-victims-rights/eu-strategy-victims-rights-2020-2025_en

¹³⁶ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 274.

- Tıbbi muayene ve gerektiğinde tıbbi destek hakkı (m. 8);
- Mümkün mertebe hürriyeti kısıtlayıcı koruma tedbirleri ve hapis cezası yerine alternatif tedbirlere başvurulması hakkı (m. 10, 11);
- Hürriyetinden yoksun bırakıldığı takdirde çocuğa, bu sırada özel muamelede bulunulması hakkı (m. 12);
- Mahremiyetin korunması hakkı. Burada çocuk yargılanmasındaki duruşmaların kamuya açık olamayacağı kastedilmektedir (m. 14);
- Çocuğun üstün yararı bakımından sakıncalı olan haller de dahil olmak üzere belli durumlarda velisinden başka bir kişi tarafından yargılamada kendisine eşlik edilmesi hakkı (m. 15/2).
- Çocuğun duruşmada bulunma hakkı (m. 16);
- Adli yardımdan yararlanma hakkı (m. 18).
- Direktifte sayılan hakların ihlali halinde çocuğa uygun tazminin sağlanması hakkı (m. 19).¹³⁷

Direktif çocuk yargılaması usulüne ilişkin de detaylı düzenlemeler ihtiva etmektedir. Örneğin, m. 9 hükmü çocuğun polis veya diğer ceza yargılama makamları tarafından gerçekleştirilen sorgusunun, olayın şartları kapsamında uygun olması halinde işitsel-görsel (audio-visual) kaydının alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu hususta değerlendirme yapılırken, avukatın hazır bulunup bulunmadığı da dikkate alınacaktır. Her halükârda, çocuğun üstün menfaati öncelikli değerlendirme kıstası olmalıdır.¹³⁸ Ayrıca çocuk yargılamalarının mümkün olan ihtimam ve uygun süre zarfında neticelendirilmesi gerekmektedir (m. 13). Bu kapsamda, ceza yargılaması safahatında veya çocukların alıkonuldukları kurumlarda çalışan yetkililerin, çocuk psikolojisi ve iletişimi konusunda eğitime tabi tutulmaları gerekmektedir (m. 20/1).¹³⁹ Buna ilave olarak, çocuk yargılamasına katılan hâkim ve savcılarının, tarafsızlıklarına hanel gelmeksizin konu hakkında meslek içi eğitimden geçirilmeleri hususunda üye devletlerin gerekli tedbirleri alması öngörülmektedir (m. 20/II).

¹³⁷ Klip, *European Criminal Law*, 352; Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 427-428; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 274-276.

¹³⁸ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 428.

¹³⁹ Ayrıca bkz. Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 428.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 2016/800 sayılı direktif, çocukların savunma haklarının etkin bir şekilde korunması bakımından önemli bir merhale teşkil etmektedir. Bu sahada çocuklara tanınan haklar, benzer durumdaki yetişkinlere tanınanlara nazaran daha geniştir. Bu noktada özellikle, çocukların özel durumunu göz önüne alan düzenlemeler ön plana çıkmaktadır. Öğretide Direktifin kapsamının hafif suçlara ve ilgili ulusal hukukta ceza yargılaması olarak tavsif edilmeyen yargılamalara teşmil edilmemiş olması eleştiri konusu olmasına rağmen, bu mevzuatın çocukların yargılamadaki haklarının korunması bakımından önemli bir adım teşkil ettiği de görülmektedir.¹⁴⁰

Sonuç

Ceza ve ceza muhakemesi hukuku, devlet egemenliğinin ve dolayısıyla ulusal hukukun en belirgin olduğu alanlardandır. Her ne kadar üye devletlerin hukuk sistemleri ortak bir gelenekten gelse de her devlet birbirinden oldukça farklı sistemlere sahiptir. Bu nedenle, konumuzu teşkil eden şüpheli, sanık ve mağdurların ceza muhakemesindeki haklarının bir dizi tematik Direktif marifetiyle uyumlaştırılması Birlik Hukukunda bilhassa Lizbon Anlaşması sonrası dönemde ceza muhakemesi hukuku alanındaki en önemli gelişmedir. Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle, birincil hukukta tanınan bu yetkiye istinaden AB kanun koyucusu, ceza muhakemesinde sanık ve mağdur haklarına ilişkin asgari kuralların kodifiye edilmesi suretiyle uyumlaştırılması yolunda önemli adımlar atmıştır. Ceza ve ceza muhakemesi sahasındaki bu uyumlaştırma ihtiyacının arkasında Birliğin genel amacı olan özgürlük, güvenlik ve adalet sahasının inşası ve korunmasına hizmet edilmesi yatmaktadır. Ceza hukuku alanında bu amaçlara yönelik en önemli tehditler mal, hizmet, sermaye ve kişilerin yanı sıra suç ve suçluluğun da *Schengen* bölgesinde serbestçe dolaşıyor olmasıdır. Bu nedenle Avrupa ceza adaletinin sınır aşan suçlar ve AB'nin menfaatlerini etkileyen suçlara yoğunlaşmış olması tesadüf değildir.¹⁴¹ Böylelikle ABİA ilk kez sanığa ilişkin haklar alanında minimum uyumlaştırma yetkisini açık bir biçimde vermiştir.

Somut olarak ifade etmek gerekirse, birincil hukuk hüviyetindeki Lizbon Anlaşması'nın m. 82 I hükmüyle birlikte mahkeme kararlarının karşılıklı olarak tanınması, cezai işlerde de birliğin temel yapısal unsurlarından biri

¹⁴⁰ Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 276.

¹⁴¹ Brodowski, "European Criminal Justice", 227-228.

haline gelmiştir.¹⁴² Keza aynı hükümlerle birlikte Birliğe, daha önce Birliğin mevzuat çıkarma yetkisinin tartışmalı olduğu, ceza muhakemesi sahasında belli alanlarda uyumlaştırma yetkisi artık açıkça devredilmiş bulunmaktadır.¹⁴³ Böylece, Birlik üyesi ülkelerin sadece maddi ceza hukuku değil aynı zamanda ceza muhakemesi hukuku da Birlik mevzuatının tesiri altına girmiştir. Bu doğrultuda ABİA m. 82 hükmü ortaya çıkmakta olan “Avrupa Ceza Muhakemesi Hukukunun” temelini teşkil etmektedir.¹⁴⁴ Temel hakların korunmasını teşvik etmek, arttırmak ve Avrupa ceza adalet alanında etkin bir adli koruma mekanizması geliştirmek için gerekli görülen uyumlaştırma yetkisinin, karşılıklı tanıma ilkesi çerçevesinde adli işbirliği işleyişini kolaylaştırmak adına yasal temelin oluşturulması ulusal yargılamalarda da uygulanabilir direktiflerin kabul edilmesi de yukarıda izah edilen amaçlara hizmet etmektedir. Bu çerçevede, ceza muhakemesinde temel haklara ilişkin asgari kuralların belirlenmesinin temel amacı, karşılıklı tanıma ilkesinin üye devletler arasında güvenin tesisi suretiyle hayata geçirilmesi olduğundan, bu amacın hayata geçirilmesi yönünde önümüzdeki dönemde de ceza muhakemesi alanında uyumlaştırma faaliyetlerinin devam edeceğini öngörmek pek zor olmayacaktır.

---

¹⁴² Mitsilegas, “The European Union”, 115; Suhr, AEUV Art. 82 kn. 1.

¹⁴³ Hecker, *Europäisches Strafrecht*, 10; Mitsilegas, *EU Criminal Law*, 257.

¹⁴⁴ Satzger, AEUV Art. 82 kn. 1.

Kaynakça

- Asp, Peter, 'Mutual Recognition and the Development of Criminal Law Cooperation within Europe' in *Harmonisation of Criminal Law in Europe*, ed. EJ Husabo/A Strandbakken, (Antwerpen: Intersentia, 2005).
- Böse, Martin "Kompetenzen der Union auf dem Gebiet des Straf- und Strafverfahrensrechts", in *Europäisches Strafrecht*, ed. Martin Böse, 2. Auflage, (Baden-Baden: Nomos, 2021).
- Böse, Martin, "Fundamental Rights Protection", *The Cambridge Companion to European Criminal Law*, ed. Kai Ambos ve Peter Rackow, 231-253 (Cambridge: Cambridge University Press, 2023)
- Böse, Martin, in *EU-Kommentar*, ed. Ulrich Becker, Armin Hatje, Johann Schoo ve Jürgen Schwarze, 4. Auflage (Baden-Baden: Nomos, 2018) AEUV Art. 82.
- Bostancı Bozbayındır, Gülşah, *Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği Ceza Hukuku*, (Ankara: Adalet, 2019).
- Brodowski, Dominik "European Criminal Justice- From Mutual Recognition to Coherence", in *20 Years Anniversary of the Tampere Programme*, ed. Sergio Carrera, Deirdre Curtin ve Andrew Geddes, 225-238 (Florence: European University Institute, 2020).
- Centel, Nur & Zafer, Hamide, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 21. Bası, Beta, 2022.
- Esser, Robert, *Europäisches und Internationales Strafrecht*, 2. Auflage (München: C. H. Beck, 2018).
- Hecker, Bernd, 'Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Ceza Hukuku' Çev: Gülşah Bostancı Bozbayındır, in: *Küresel Bakış Çeviri Hukuk Dergisi*, (Yıl 3, Sayı 11, Ekim 2013). 31-49.
- Hecker, Bernd, *Europäisches Strafrecht*, 6. Auflage (Berlin: Springer, 2021).
- Hochmayr, Gudrun, in *Frankfurter Kommentar zu EUV, GRC und AEUV*, ed. Matthias Pechstein, Carsten Nowak ve Ulrich Häde, Band II (Tübingen: Mohr Siebeck, 2017), AEUV Art. 82.
- Kotzur, Markus & van de Loo, Janwillem, in *Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union Kommentar*, ed. Rudolf Geiger, Daniel-Erasmus Khan, Markus Kotzur ve Lando Kirchmair, 7. Auflage (München: C. H. Beck, 2023) AEUV Art. 82.
- Mitsilegas, Valsamis "The European Union and the rights of individuals in criminal proceedings", in *The Oxford Handbook of Criminal Process*, ed. Darryl K. Brown, Jenia I. Turner ve Bettina Weisser, 115-136, (Oxford: Oxford University Press, 2019).

- Mitsilegas, Valsamis, *EU Criminal Law* (Oxford: Hart Publishing, 2022).
- Özer Özbek, Veli & Doğan, Koray & Bacaksız, Pınar, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 16.Baskı, Seçkin, 2023.
- Rosenau, Hennig & Petrus, Szabolcs, in *Europäisches Unionsrecht*, ed. Christoph Vedder & Wolff Heintschel von Heinegg, 2. Auflage (Baden-Baden, Nomos, 2018), AEUV Art. 82.
- Satzger, Helmut, “Grundsätze eines europäischen Strafrechts“ in *Europäisches Strafrecht*, ed. Martin Böse, 2. Auflage, 61-98 (Baden-Baden: Nomos, 2021).
- Satzger, Helmut, in *Beck'sche Kurz Kommentare, Vertrag über die Europäische Union, Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union, Charta der Grundrechte der Europäischen Union (EUV/AEUV)*, ed. Rudolf Streinz ve Walther Michl, 3. Auflage 2018 (München: C. H. Beck, 2018) AEUV Art. 82.
- Spencer, John R “EU Criminal Law” in *European Union Law*, ed. Catherine Bernard ve Steve Peers, 761-790, 2. Ed., (Oxford: Oxford University Press, 2017).
- Suhr, Oliver, in *EUV/AEUV Der Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtecharta*, ed. Christian Calliess ve Matthias Ruffert, 5. Auflage (C. H. Beck: München, 2016) AEUV Art. 82.
- Willems, Auke, *The Principle of Mutual Trust in EU Criminal Law* (Oxford: Hart Publishing, 2021).
- Wouters, Jan; Ovadek, Michal, *The European Union and Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2021).
- Yenisey, Feridun & Nuhoglu, Ayşe, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 10. Baskı, Seçkin, 2022.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜRÜN SORUMLULUĞU DİREKTİFİ ve YENİ DİREKTİF ÖNERİSİ İŞİĞİNDA TÜRK HUKUKUNDA ÜRÜN SORUMLULUĞUNDA SORUMLU KİŞİLERİN BELİRLENMESİ

Leyla Müjde KURT*
Araştırma Makalesi

Öz

Avrupa Birliği mevzuatında, kamu hukuku kaynaklı bir konu olan ürün güvenliği ile özel hukuk kaynaklı bir mesele olan ürün sorumluluğu farklı Direktiflerde düzenlenmiştir. Oysa Türk hukukunda ürün sorumluluğu, ağırlıklı olarak ürün güvenliği meselesini düzenleyen bir kanun olan 7223 s.lı ÜGTDK bünyesinde düzenlenmiştir. Bu durum, kavram bütünlüğünün sağlanamamasına ve tazminat sorumlularının belirlenmesi dâhil olmak üzere ürün sorumluluğu bakımından bazı belirsizliklere yol açmıştır. ÜGTDK AB mevzuatına uyum sağlanması amacıyla hazırlanmış olduğundan, söz konusu sorunlar konuyla ilgili AB mevzuatına uygun değerlendirmeler yapılarak aşılabilir. Bu çalışmada, Türk hukukunda ürün sorumluluğunda tazminat sorumlusu kişilerin kimler olduğu sorusuna 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi ve 2022 yılında Avrupa Birliği Komisyonunun bu Direktifin yerine geçmek üzere yayınladığı yeni Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi ışığında cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ürün Sorumluluğu, İmalâtçı, İthalâtçı, Dağıtıcı, Yetkili Temsilci

Determination of Persons Liable for Defective Products in Turkish Law in the Light of European Union Product Liability Directive and New Directive Proposal

Abstract

Product safety and product liability are regulated in different Directives in the EU legislation. However, in Turkish law, product liability is regulated by Law numbered 7223 which mainly regulates product safety. This situation caused a lack of conceptual integrity and some uncertainties in terms of product liability,

---

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-posta: merkumay@law.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0155-5054.
Makalenin Gönderilme Tarihi: 12/05/2023, Kabul Edilme Tarihi: 19/07/2023

including the identification of economic operators liable for defective product. Since the Law numbered 7223 has been prepared in order to harmonize with the EU legislation, these problems can be solved by considering the relevant EU legislation. This study aims to determine the economic operators liable for defective products in Turkish law, in the light of the Directive 85/374/EEC and the new Product Liability Directive Proposal published by EU Commission in 2022.

Keywords: *Product Liability, Manufacturer, Importer, Distributor, Authorised Representative*

Giriş

Ürün sorumluluğu; piyasaya sürülmüş hatalı üründen kaynaklanan zararı tazmin etme yükümlülüğüdür¹. Günümüzün endüstriye ve seri üretime dayalı ekonomik düzeninde piyasaya sürülen hatalı ürünlerin yol açtığı zararların tazmininde sözleşme sorumluluğu hükümlerinin yetersiz kalması, hatalı ürünlerden sorumluluğun haksız fiil sorumluluğu alanında ve kusura dayanmayan biçimde düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır². Türk hukukunda ürün sorumluluğu, sadece tüketicileri değil zarar gören tüm üçüncü kişileri kapsamına alacak biçimde ilk defa 7223 s.lı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu (ÜGTDK) ile düzenlenmiştir³. Ürün sorumluluğu bir kusursuz sorumluluk hali olarak düzenlenmiştir⁴. Bu

¹ Heinrich Honsell/Bernhard Isenring/Martin A. Kessler, *Schweizerisches Haftpflichtrecht*, 5. Baskı (Zürich: Schulthess, 2013), § 21, N. 1; Çiğdem Kırca, *Ürün Sorumluluğu*, (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2007), s. 1.

² Sözleşme sorumluluğu hükümleri bu tür zararların tazmininde yetersizdir. Zira, günümüzde satılan ürünler çoğunlukla satıcı tarafından imal edilmemekte, hatalı ürünler sözleşme ilişkisinin tarafı olmayan üçüncü kişilere de zarar verebilmekte, imalâtçının kimliği tespit edilse dahi kusurunun ispatı son derece güç olabilmektedir. Gerhard Wagner, *Münchener Kommentar zum BGB, Band 7: Schuldrecht - Besonderer Teil IV*, 8. Baskı (München: C.H.Beck, 2020), BGB § 823, N. 922; Kırca, s. 31 vd.; Yeşim M. Atamer/Gökçe Kurtulan Güner, “Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu İle İmalâtçının Sorumluluğu Konusu Türk Hukuku Açısından Çözülmüş Müdür?”, *AÜHFĐ* 70 (2) (2021): s. 544-545; Erhan Kanişlı, “Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu (ÜGTDK) Uyarınca Üreticinin Sorumluluğu”, *İstanbul Hukuk Mecmuası* 78 (3) (2020): s. 1418.

³ ÜGTDK, 12.3.2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Mevzuatımızda imalâtçının sorumluluğuna ilişkin ilk kanunî düzenleme 4077 s.lı (mülga) TKHK m. 4 f. 2 hükmü ile yapılmıştı. Ancak bu sorumluluk sadece tüketici sözleşmelerine konu olan ürünler ve tüketicinin uğradığı zarara ilişkindi. 6502 s.lı TKHK’da ise bu yönde bir düzenleme bulunmamaktadır.

⁴ Sorumluluğun hangi kusursuz sorumluluk esasına dayandığına ilişkin tartışmalar için bkz. Hans-Joachim Hess, *Produktehaftpflichtgesetz (PrHG)*, 3. Baskı (Bern: Stämpfli, 2016), Art. 1, N. 20 vd.; Ayşe Havutçu, *Türk Hukukunda Örtülü Bir Boşluk: Üreticinin*

sorumluluğun doğması için piyasaya arz edilmiş bir ürünün⁵ hatalı⁶ (uygunsuz) olması⁷, ürünün bir kişiye veya bir mala zarar vermiş olması⁸ ve üründeki hata ile zarar arasında nedensellik bağı bulunması gerekmektedir (ÜGTDK m. 6). Ürün sorumluluğunun koşulları gerçekleştiğinde, tazminat sorumlusu kişinin kim olduğunun tespiti büyük önem arz etmektedir. Zira tazminatın kimden talep edileceği belirlenmeden zarar görenin zararı tazmin edilemez.

Avrupa Birliği mevzuatında ürün güvenliği⁹ ve ürün sorumluluğu¹⁰ farklı Direktifler vasıtasıyla ayrı ayrı düzenlenmişken, ÜGTDK’da kamu hukuku kaynaklı ürün güvenliği ve özel hukuk kaynaklı ürün sorumluluğu tek kanun çatısı altında düzenlenmeye çalışılmıştır. Ürün güvenliği ve ürün sorumluluğu meselelerinin ÜGTDK bünyesinde birlikte düzenlenmiş olması isabetsiz olmuştur¹¹. ÜGTDK ağırlıklı olarak ürün güvenliğine ilişkin AB

Sorumluluğu, (Ankara: Seçkin, 2005), s. 93 vd.; Kırca, s. 102 vd.; M. Alper Gümüş, *Borçlar Hukuku Genel Hükümleri*, (Ankara: Yetkin, 2021), s. 498.

⁵ ÜGTDK m. 3 f. 1 (s)’de ürün “*Her türlü madde, müstahzar veya eşya*” olarak tanımlanmıştır.

⁶ Sunumu, özgülendiği kullanım amacı gibi somut olayın tüm şartları dikkate alındığında kendisinden haklı olarak beklenebilen güvenliği sağlamayan ürünler hatalıdır. Honsell/Isenring/Kessler, § 21, N. 32; Hess, Art. 4, N. 5; Lâle Sirmen, “Prof. Dr. Lâle Sirmen Röportajı”, *Tüze Hukuk Dergisi* 9. Sayı (2022): s. 10.

⁷ Kanun (teknik düzenlemelere ve genel ürün mevzuatına uygun olmama anlamına gelen) “uygunsuzluk” ifadesini kullanmaktadır. Ancak uygunsuzluk ölçütü ürün güvenliği açısından isabetli olsa da ürün sorumluluğu açısından belirleyici ölçüt ürünün uygunsuzluğu değil, hatalı olmasıdır. Sirmen, s. 11; Atamer/Kurtulan Güner, s. 559 vd.; Kanışlı, s. 1435 vd.; Gümüş, s. 498; Akın Ünal/Arif Kalkan, “Türk Hukukunda Ürün Sorumluluğu Üzerine Olan ve Olması Gereken Hukuka Dair Genel Düşünceler”, *TAAD* Yıl 11, Sayı 39 (2019): s. 56.

⁸ Ürün sorumluluğu kapsamında tazmini talep edilebilecek zararlar, hatalı ürünlerin kişilerin ölümüne veya yaralanmasına yol açması sonucu meydana gelen zararlar ile hatalı ürünün kendisi dışındaki eşyalara verdiği zararlardır. Tazmini istenen zarar, maddî veya manevî zarar olabilir. Atamer/Kurtulan Güner, s. 566 vd.; Kanışlı, s. 1439 vd.

⁹ Ürün güvenliği, 2001/95 s.lı “Genel Ürün Güvenliğine İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi” ile düzenlenmiştir.

¹⁰ Ürün sorumluluğu, 85/374 s.lı “Hatalı Ürün Sorumluluğuna İlişkin Avrupa Topluluğu Konseyi Direktifi” ile düzenlenmiştir. (Bundan sonra, Ürün Sorumluluğu Direktifi olarak anılacaktır).

¹¹ Piyasaya ilgili teknik düzenlemelere uygun güvenli ürünlerin sunulmasını temin etmeyi amaçlayan “ürün güvenliği” kamu hukuku kaynaklı ve idarî yaptırımlar öngören bir kurum iken, piyasaya arz edilmiş hatalı ürünlerden zarar görenlerin zararını gidermeyi amaçlayan “ürün sorumluluğu” özel hukuk kaynaklı ve tazminat yaptırımı öngören bir kurumdur. Bu konuda bkz. Pelin Oğuzer/ Başak Baysal, “Ürün Güvenliği ve Ürün Sorumluluğu Ekseninde Sorumluluktan Kurtuluş Sebepleri”, İçinde *Ürün Sorumluluğu, Sorumluluk*

mevzuatına uymaya çalışarak ürün güvenliği sorununu düzenlediğinden, ürün güvenliği ve ürün sorumluluğu arasında kavram bütünlüğünü sağlanamamış ve tazminat sorumlularının belirlenmesindeki sıkıntılar da dâhil olmak üzere ürün sorumluluğu düzenlemesi bakımından bazı aksaklıklar ortaya çıkmıştır. ÜGTDK, genel gerekçesinde de işaret edildiği üzere, Avrupa Birliği mevzuatına uyum sağlamak amacıyla çıkarılmış bir kanundur¹². İdeal olan, ürün sorumluluğunun ÜGTDK bünyesinden çıkarılarak bu konuda çıkarılacak ayrı bir kanun ile düzenlenmesidir¹³. Ancak bugün için yapılabilecek olan, ürün sorumluluğu ile ilgili sorunları Kanun'un uyum çabası içinde bulunduğu Avrupa Birliği'nin ürün sorumluluğuna ilişkin mevzuatına uygun değerlendirmeler yaparak aşmaya çalışmaktır.

Avrupa Birliği mevzuatında, ürün sorumluluğu ile ilgili temel düzenleme halen yürürlükte olan 85/374 s.lı AB Ürün Sorumluluğu Direktifidir. Ancak bu Direktifin yerine geçmek üzere COM (2022) 495 s.lı "Hatalı Ürün Sorumluluğuna İlişkin Direktif Önerisi" hazırlanmıştır¹⁴. Bu çalışmada, Türk hukukunda ürün sorumluluğunda tazminat sorumlularının kimler olduğu sorusuna ürün sorumluluğuna ilişkin Avrupa Birliği mevzuatı ışığında cevap aranacaktır. Ayrıca bu konuda Avrupa Birliği mevzuatına tam uyum sağlanabilmesi için ÜGTDK'da ürün sorumluluğu alanında bazı değişiklikler yapılması önerilecektir. Mevcut Direktifin yerine geçmek üzere hazırlanan yeni Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi Türkçe literatürde henüz incelenmemiş olup, tazminat sorumlularını Direktif Önerisi'ni de dikkate alarak ele alan bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışma bu noktadaki boşluğu da doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışmamızda, öncelikle ürün sorumluluğunda aslî (birinci derecede) tazminat sorumlusu olan kişiler,

---

Hukuku Konferansları-I, editörler Yeşim M. Atamer, Başak Baysal (İstanbul: Onikilevha, 2022), s. 113 vd.; Atamer/Kurtulan Güner, s. 547; Cemre Polat, "Türk ve Avrupa Birliği Hukukunda Ürün Sorumluluğu", *AÜHFĐ* 70 (4) (2022): s. 977 vd.; Ayşe Havutçu, *Üreticinin Sorumluluğunda Sorumluluğun Süjesi*, (İstanbul: Aristo, 2022), s. 9-10.

¹² ÜGTDK'nın ürün sorumluluğu tazminatını düzenleyen 6. maddesinin gerekçesinde de "Söz konusu düzenleme AB'nin üye devletlerin ürün sorumluluğuna ilişkin 25 Temmuz 1985 tarihli ve 85/374/AET sayılı Konsey Direktifi doğrultusunda hazırlanmaktadır." ifadesine yer verilmiştir.

¹³ Havutçu, Sorumluluğun Süjesi, s. 27.

¹⁴ Bu Direktif Önerisi, Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 28.9.2022 tarihinde yayımlanmıştır. COM (2022) 495, 2022/0302 (COD) "Hatalı Ürün Sorumluluğuna İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi Önerisi". Bkz. EUR-Lex - 52022PC0495 - EN - EUR-Lex (europa.eu) (Erişim Tarihi: 15.2.2023). (Bundan sonra Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi olarak anılacaktır).

ardından aslî sorumlular belirlenemediği takdirde sorumluluğu söz konusu olan tâli (ikinci derecede) sorumlu kişiler incelenecektir.

I. Ürün Sorumluluğunda Aslî (Birinci Derecede) Sorumlu Kişiler

ÜGTDK m. 6 f. 1'e göre “*Ürünün, bir kişiye veya bir mala zarar vermesi halinde, bu ürünün imalatçısı veya ithalatçısı zararı gidermekle yükümlüdür.*” ÜGTDK bu düzenleme ile ürün sorumluluğunda aslî (birinci derecede) sorumlu kişileri, ürünün imalatçısı ve ithalatçısı olarak belirlemiştir¹⁵. 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde (m. 1; m. 3 f. 2) ve 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde (m. 7 f. 1, f. 2) de imalatçı ve ithalatçı hatalı ürünün yol açtığı zararlardan dolayı aslî olarak sorumlu tutulmuştur.

A. İmalâtçı

ÜGTDK m. 6 f. 1'e göre hatalı ürünün imalatçısı ürünün bir kişiye veya mala verdiği zararı tazminle yükümlüdür. Kanunda daha geniş bir kapsamı olan üretici kavramı yerine imalatçı kavramının kullanılmış olması doktrinde haklı olarak eleştirilmektedir¹⁶. ÜGTDK'da ürün kavramı endüstriyel ürünlerle sınırlı olmaksızın tarım ürünleri, hayvansal ürünler vb. de dâhil edilebilecek biçimde geniş tanımlanmıştır (m. 3 f. 1 (s)). Kanun'daki geniş ürün tanımı dikkate alındığında, hükümde geçen imalatçı kavramının Kanun'un uygulama alanını sınırlandıran bilinçli bir tercih olmadığı, bu durumun kavramların doğru terimlerle ifade edilmemesinden kaynaklandığı kanaatindeyiz¹⁷. ÜGTDK'da yer alan geniş ürün kavramı ile uyumlu olabilmesi bakımından, sorumlu kişi için sadece sınaî ürün üretimine işaret

¹⁵ Murat İnceoğlu, “Ürün Sorumluluğunda Sorumlular”, İçinde *Ürün Sorumluluğu, Sorumluluk Hukuku Konferansları-I*, editörler Yeşim M. Atamer, Başak Baysal (İstanbul: Onikilevha, 2022), s. 82; Havutçu, Sorumluluğun Süjesi, s. 19.

¹⁶ Sözlük anlamıyla üretim “*Belirli faaliyet ve işlemler sonucu yeni bir mal veya hizmet meydana getirme*” iken, imalat “*işlenerek yapılan üretim*”dir. Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, 2011, <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 1.3.2023). İmalâtçı kavramı, sadece sınaî ürünlerin üretimine işaret ederken; üretici kavramı, tarım ürünleri, hayvan ürünleri, ham madde üretimini de kapsayan daha geniş bir kavramdır. Kırca, s. 203; Sirmen, s. 12; Kanişlı, s. 1426 dn. 31; Polat, s. 1007; Tuba Akçura Karaman, *Ayıplı Ürünün Sebep Olduğu Zararlar Nedeniyle Üçüncü Kişilere Karşı Sorumluluğu*, (İstanbul: Doktora Tezi, 2007), s. 31; Ünal/Kalkan, s. 72.

¹⁷ ÜGTDK'da imalatçı kavramının kullanılmasının bilinçli bir tercih olmadığı, kanun koyucunun imalatçı kavramı ile üretici kavramını eş anlamlı kabul ettiği yönünde: Kanişlı, s. 1426 dn. 31.

eden imalâtçı kavramı yerine, hem doğal yollardan ürün elde edilmesini, hem de ham madde işlenerek ürün elde edilmesini kapsayan üretici kavramının tercih edilmesi daha isabetli olurdu¹⁸. ÜGTDK’da imalâtçı ifadesi kullanıldığı için, terminolojik karışıklık yaratmamak bakımından bu çalışmada üretici ile eş anlamlı olmak üzere imalâtçı kavramını kullanacağız¹⁹.

ÜGTDK m. 3 f. 1 (g)’ye göre imalâtçı, “Ürünü imal ederek veya ürünün tasarımını veya imalatını yaptırarak kendi isim veya ticari markası ile piyasaya arz eden gerçek veya tüzel kişi”dir²⁰. Bu tanımda gerçek imalâtçının yanında, imalâtı yapmadığı halde imalâtçı sayılan kişilere (imalâtçı benzerlerine) de yer verilmiştir²¹. Tanım, ürün güvenliğine ilişkin 2019/1020 s.lı Piyasa Gözetimi ve Denetimi ile Ürünlerin Uygunluğuna İlişkin AB Tüzüğü m. 3 (8)’de yer alan imalâtçı tanımı ile özdeş ise de AB ürün sorumluluğu mevzuatındaki imalâtçı tanımından farklılıklar arz etmektedir²².

1. Kanun’un İmalâtçı Tanımına Giren Kişiler

Kanun koyucu, ÜGTDK m. 3 f. 1 (g)’de yapmış olduğu imalâtçı tanımında, gerçek imalâtçı ve ürünü imal etmediği halde imalâtçı tanımına dâhil ettiği kişiler olmak üzere iki kişi kategorisini esas almıştır.

¹⁸ Sirmen, s. 12; Kanişlı, s. 1426 dn. 31.

¹⁹ Belirtmek gerekir ki 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi’nde “üretici (producer)” terimi kullanıldığı halde (m. 1), 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi’nde de “imalâtçı (manufacturer)” terimi kullanılmıştır (m. 7).

²⁰ Genel Ürün Güvenliği Yönetmeliği m. 4 (ğ)’de ÜGTDK’da yer alan imalâtçı tanımından büyük ölçüde farklılık arz eden bir “üretici” tanımına yer verilmiştir. Ürün güvenliğini düzenleyen 2001/95 s.lı AB Direktifi esas alınarak düzenlenmiş olan Yönetmeliğin ürün sorumluluğu bakımından esas alınamayacağı doktrinde haklı olarak ifade edilmektedir. Bkz. Havutçu, Sorumluluğun Süjesi, s. 9; İnceoğlu, s. 91.

²¹ Havutçu, Sorumluluğun Süjesi, s. 19; Kanişlı, s. 1426; Polat, s. 1009.

²² 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi m. 3 f. 1’de üretici kavramının “*nihai bir ürünün üreticisini, herhangi bir ham maddenin üreticisini veya bir bileşen parçasının üreticisini ve ismini, ticari markasını ya da diğer ayırt edici özelliğini ürün üzerinde belirtmek suretiyle kendisini ürünün üreticisi olarak tanıtan herhangi bir kişiyi*” ifade ettiği belirtilmiştir. 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi m. 4 b. 11’de imalâtçı “*Bir ürünü geliştiren, imal eden veya üreten ya da tasarımını yaptıran veya imal ettiren ya da ürünü kendi ismi veya markası altında pazarlayan yahut ürünü kendi kullanımı için geliştiren, imal eden veya üreten her gerçek veya tüzel kişi*” olarak tanımlanmıştır.

a. Gerçek İmalâtçı

Gerçek imalâtçı; bir ürünü kendi organizasyon alanında ve kendi sorumluluğu altında meydana getiren gerçek veya tüzel kişidir²³. ÜGTDK m. 3 f. 1 (g)'de imalâtçı tanımında yer alan “*Ürünü imal ederek (...) piyasaya arz eden*” ifadesi ile kastedilen kişi, gerçek imalâtçıdır. İmalâtçı, faaliyeti ile ürünün güvenliği ile ilgili niteliklerine etki edebilmiş kişidir²⁴. İmalâtçı kendi sorumluluğu altında bir ürünü meydana getiren kişi olduğundan, bir başka kişinin sorumluluğu altında imalât sürecine dâhil olan işçiler, ustalar, mühendisler imalâtçı değildir²⁵.

Ürünü imal etmiş olan kişinin ÜGTDK kapsamında imalâtçı kabul edilebilmesi için ürünü piyasaya bizzat arz etmiş olması da gerekli midir? Bir görüşe²⁶ göre, ürünü imal etmiş olmak imalâtçı sayılmak için yeterlidir. Ürünü imal eden kişi ile ürünü kendi isim veya markası altında piyasaya arz eden kişiler farklı olduğunda, her ikisi de imalâtçı kabul edilerek zarardan müteselsilen sorumlu tutulmalıdır. Bir başka görüşe²⁷ göre, ürünü imal etmiş ancak fiilen piyasaya arz etmemiş olan kişi, ürünün sürüm zincirindeki sonraki kişilerce piyasaya arz edileceğini bilerek ürünü dolaşıma soktuğu takdirde, ürünün piyasaya arzını hedeflediğinden, o da ürünü piyasaya arz etmiş kabul edilmelidir. Kanaatimizce de “ürünün piyasaya arzı” unsuruna geniş bir anlam verilmelidir. Ürünü imal etmiş olan kişi ürünü bizzat piyasaya sürmese dahi, piyasaya arz onun açık veya örtülü iradesi dâhilinde gerçekleşmişse, o da piyasaya arz sürecine katılmış kabul edilmeli; ürünü kendi isim veya markası ile piyasaya arz eden kişi ile birlikte zarardan

²³ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 10; Christian Förster, “ProdHaftG Gesetz über die Haftung für fehlerhafte Produkte”, İçinde *BeckOK BGB* editörler Wolfgang Hau/Roman Poseck. 64. Baskı (München:C.H.Beck, 2022), ProdHaftG § 4, N. 6; Eugénie Holliger-Hagmann, “Bundesgesetz über die Produkthaftpflicht”, İçinde *Kommentar zu den schweizerischen Haftpflichtbestimmungen* editörler Willi Fischer / Thierry Luterbacher. (Zürich: Dike Verlag, 2016), Art. 2, N. 10; Kırcı, s. 204; İlhan Kara, *İmalâtçının Ürün Sorumluluğu*, (Ankara: Yetkin, 2021), s. 269.

²⁴ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 11; BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 7; Kırcı, s. 205.

²⁵ Holliger-Hagmann, Art. 2, N. 10; MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 10; Kırcı, s. 204.

²⁶ İnceoğlu, s. 83, 86.

²⁷ Polat, s. 1029. Polat, ürün sorumluluğu açısından esas alınması gereken hususun ürünün piyasaya arz anı değil, dolaşıma sokulma anı olduğuna işaret etmektedir. Ürünün dolaşıma sokulması, ürünün kişinin kendi iradesi ile kontrolünden çıkarak dolaşım zincirine sokulmasıdır. Polat, s. 1007-1008.

müteselsilen sorumlu tutulmalıdır²⁸. Zira kanun koyucu ÜGTDK m. 3 f. 1 (g)'de ürünü imal eden kişiler yanında ürünü imal etmeyip kendi markaları altında piyasaya arz eden kişileri de imalâtçı tanımına sokarken, imalâtçı olarak nitelenebilecek kişiler dairesini daraltmaya değil, genişletmeye çalışmıştır. Böylece, ürünü imal eden kişi de piyasaya bizzat arz eden kişi de sorumluluğu diğeri üzerinde bırakarak ÜGTDK m. 21 f. 3'te düzenlenen “ürünü piyasaya kendisinin arz etmediği” savunmasından yararlanamamalıdır²⁹.

ÜGTDK m. 3 f. 1 (g)'de yapılan imalâtçı tanımı, 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'ne nazaran eksiktir. Ürün Sorumluluğu Direktifi m. 3 f. 1'de gerçek imalâtçı “*nihai bir ürünün veya herhangi bir ham maddenin ya da bir bileşen parçasının üreticisi*” olarak tanımlanmıştır³⁰. Ürün Sorumluluğu Direktifi'nin gerekçesinde³¹ de tüketicinin korunması amacıyla üretim sürecinde yer alan tüm üreticilerin arz ettikleri nihai ürünün, bileşen parçanın veya herhangi bir ham maddenin hatalı olması ölçüsünde bundan doğan zarardan sorumlu tutulmaları gerekliliğine işaret edilmiştir. Buna karşılık, ÜGTDK m. 3 f. 1 (g)'de yer alan imalâtçı tanımının nihaî ürünün imalâtçısını kapsadığında tereddüt olmamakla birlikte nihaî üründe kullanılan hammaddenin veya kısmî (ara) parçaların imalâtçıları kapsayıp kapsamadığı açık değildir³². ÜGTDK m. 3 f. 1 (g)'de imalâtçı tanımlanırken sadece nihaî ürünün imalâtçısının dikkate alındığı düşünülebilir. Nitekim Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde bütünleyici parça üreticisi için düzenlenen kurtuluş kanıtının ÜGTDK'ya alınmamış olması da bunu teyit edici niteliktedir³³. Bununla birlikte, ürün sorumluluğunun yalnız nihaî ürünün

²⁸ Örneğin, ürünü imal eden kişi ürünü kendi isim veya markası altında piyasaya arz etmek isteyen kişilere sattığında, bu kişilerin piyasaya arzı gerçekleştireceğini bilerek ürünü elinden çıkardığından, kendisi de imalâtçı olarak kabul edilmelidir. Zira bu durumda ürünü imal eden kişi, piyasaya arz sürecinde dolaylı da olsa iradî olarak yer almaktadır.

²⁹ Zaten, ÜGTDK m. 21 f. 3'te düzenlenen bu savunmanın temelinde imalâtçı veya ithalâtçının kendi iradeleri dışında hâkimiyet alanlarından çıkmış olan ürünlerden kaynaklı zararlarından sorumlu tutulmamaları esası vardır. Kırca, s. 167; Oğuzer/Baysal, s. 129.

³⁰ 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi m. 7 f. 1'de ise hatalı üründen dolayı ürünün imalâtçısının sorumlu olacağı belirtildikten sonra “*ürünün hatalı olmasına hatalı bir parça yol açmışsa, hatalı parçanın imalâtçısının da aynı zarardan sorumlu olacağı*” ifade edilmiştir.

³¹ Official Journal of The European Communities, L 210, Cilt 28, s. 29. Benzer açıklamalar 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi gerekçesinde de yer almaktadır. Bkz. Ürün Sorumluluğu Direktif Önerisi (26) no.lu gerekçe.

³² Sirmen, s. 12.; Havutçu, Sorumluluğun Stijesi, s. 20; İnceoğlu, s. 86; Atamer/Kurtulan Güner, s. 548; Kanışlı, s. 1426; Polat, s. 1009.

³³ Sirmen, s. 12.

imalâtçısına hasredilmesi üründen zarar görenlerin korunma ihtiyacını önemli ölçüde kısıtlayacağından³⁴, hatalı ham maddeden veya hatalı kısmî (ara) üründen doğan zararlar bakımından bunların imalâtçılarının da ürün sorumlusu kabul edilebilmesi için doktrinde çeşitli çözümler önerilmektedir. Doktrinde bazı yazarlar, Kanun'daki ürün tanımının Direktif'e uygun biçimde ham madde ve kısmî (ara) ürünü de kapsayacak şekilde geniş yorumlanabileceğini, ürün kavramına ham madde ve kısmî (ara) ürünü de içine alan geniş bir anlam verildiği takdirde bunların imalâtçılarının da nihai ürün imalâtçısı gibi imalâtçı kavramına dâhil edilebileceğini ileri sürmektedirler³⁵.

Kanaatimizce, sorumlu kişilerin belirlenmesinde bu derece önemli bir hususun ÜGTDK'da şüpheye yer bırakmaksızın açık olarak ifade edilmemiş olması büyük bir eksikliklerdir. ÜGTDK'daki imalâtçı tanımında değişiklik yapılmalı; imalâtçı kavramına nihai ürünün imalâtçısından başka ham madde imalâtçısının ve kısmî (ara) ürün imalâtçısının da dâhil olduğu hususu Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde olduğu gibi tanımda açıkça belirtilmelidir. Kanunun mevcut hali itibarıyla meseleye yaklaştığımızda ise, ÜGTDK m. 3 f. 1 (s)'de yer alan ürün tanımının sadece nihai ürünü değil, ham maddeyi ve kısmî (ara) ürünleri de kapsamına alabilecek oldukça geniş bir tanım olduğu, Direktif'e uygun bir yorumla Kanun'un ürün tanımının nihai ürün ile sınırlı olmadığı sonucuna ulaşılabileceği görüşüne katılıyoruz. Ürün kavramına ham madde ve kısmî (ara) ürün de dâhil edildiğinde, bu ürünlerden kaynaklanan zararlar bakımından bu ürünlerin imalâtçılarının da sorumlu kabul edilmesi mümkündür. Nitekim ÜGTDK m. 6 f. 1'de sorumlu kişi ifade edilirken "zarar veren ürünün imalâtçısı"³⁶ndan söz edilmekte, "nihai ürünün

³⁴ Örneğin, nihai ürünün imalâtçısı küçük işletme iken, ham maddenin veya kısmî (ara) ürünün imalâtçısı tazminatın daha kolay elde edilebileceği büyük bir işletme olabilir. BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 12; Hess, Art. 2, N. 68.

³⁵ Atamer/Kurtulan Güner, s. 548; Polat, s. 1009. Bazı yazarlar, bu sonuca ÜGTDK'daki imalâtçı tanımının Direktif'e uygun yorumu ile ulaşılabileceğini ileri sürmektedir. Bkz. Kanışlı, s. 1427; Gümüç, s. 502; Andreas Furrer/Markus Müller-Chen/Bilgehan Çetiner, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 2. Baskı. (İstanbul: Onikilevha, 2022), N. 1116. İnceoğlu, bu sonuca sorumlu kişileri düzenleyen ÜGTDK m. 6 f. 1 hükmünün geniş yorumuyla ulaşılabileceği görüşündedir. İnceoğlu, s. 86-87.

³⁶ İnceoğlu, ÜGTDK m. 6 f. 1'de yer alan "Ürünün, bir kişiye veya bir mala zarar vermesi halinde, bu ürünün imalâtçısı veya ithalatçısı zararı gidermekle yükümlüdür." ibaresinde yer alan "bu ürün" ifadesi ile kastedilenin "zarar veren ürün" olduğuna, ara üründeki hata nedeniyle zarar doğduğunda aslında zarar veren ürünün ara ürün olduğuna, nihai ürünün imalâtçısının da -gerek nihai ürünü, gerekse de nihai ürünle birlikte ara ürünü piyasaya arz eden konumunda olduğu için- zarardan sorumlu tutulmasının işin niteliği gereği olduğuna işaret etmektedir. İnceoğlu, bu nedenle, söz konusu hükmün lâfzi yorumu ile de ara ürün

imalâtçısı” gibi bir vurguya yer verilmemektedir. Üründeki hata ham maddeden veya kısmî (ara) üründen kaynaklandığında, görünürde zarar veren ürün nihaî ürün olmakla birlikte, esas itibarıyla zararı veren ürün hatalı olan ham madde veya kısmî (ara) üründür. Katıldığımız çözüm son tahlilde ürün sorumluluğunda sorumlu kişileri düzenleyen ÜGTDK m. 6 f. 1’de yer alan imalâtçı kavramının geniş yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu çözüme, ürün sorumluluğunun bir kusursuz sorumluluk hali olduğu, hukukumuzda kusur sorumluluğu kural olup kusursuz sorumluluk halleri kanun tarafından öngörülen istisnalar olduğundan istisnaların yorumla genişletilemeyeceği yönünde haklı bir eleştiri yöneltilebilir. Ancak kanaatimizce bu eleştiriye “istisnalar dar yorumlanır” kuralının genel bir yorum kuralı olmakla birlikte mutlak bir kural olmadığı, istisna hükmünün dayandığı *ratio legis*in her somut olayda ayrıca değerlendirilmesi gerektiği, hükmün amacına uygun olduğu takdirde geniş yorumun da kabul edilebileceği savunması getirilebilir³⁷. ÜGTDK’daki ürün sorumluluğuna yönelik düzenlemenin konu ile ilgili AB mevzuatına uyum sağlayarak hatalı ürün nedeniyle zarar görenin karşısında mümkün olduğunca çok tazminat muhatabı bulundurma amacı³⁸ göz önünde bulundurulduğunda, somut düzenleme bakımından “istisnalar dar yorumlanır” kuralının uygulanmaması düzenlemenin amacına uygundur. Bu nedenlerle, nihaî ürünün imalâtçısı gibi, ham madde veya kısmî (ara) ürün imalâtçılarının da ÜGTDK kapsamında gerçek imalâtçı olduğunun kabulü gerektiği görüşüne katılıyoruz.

i. Nihai Ürünün İmalâtçısı

Nihaî ürün; üzerinde bir ekleme, değişiklik yapılması gerekmeksizin kullanıcının kullanımına veya tüketimine hazır hale gelmiş üründür³⁹. Nihaî ürününün imalâtçısı, ürünü meydana getiren parçaların tamamını veya bir kısmını bizzat üretmiş olabileceği gibi, başkaları tarafından üretilmiş

---

imalâtçısının Kanun kapsamında imalâtçı kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Yazar, motorlu taşıtın aküsünün patlamasından doğan zararda, aslında zarar verenin esas olarak akü (ara ürün) olduğu örneğini vermektedir. İnceoğlu, s. 86-87. Kanaatimizce, yazarın ara ürün imalâtçısı bakımından ileri sürdüğü bu argüman, ham maddedeki hatanın yol açtığı zararlar bakımından ham madde imalâtçısı bakımından da ileri sürülebilir.

³⁷ “İstisnalar dar yorumlanır” kuralının genel bir yorum kuralı olmakla birlikte hukukun temel ilkelerinden olmadığı, uygulanıp uygulanmayacağıının her somut olaya göre ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekliliği konusunda bkz. Aynur Yongalık, “İstisnalar Dar Yorumlanır Kuralı ve Değerlendirilmesi”, *AÜHF* 60 (1) (2011): s. 12-13.

³⁸ Bu amaç konusunda bkz. İnceoğlu, s. 87.

³⁹ Hess, Art. 2, N. 24; BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 8; Kırca, s. 205; Havutçu, Üreticinin Sorumluluğu, s. 89; Oğuz Sadık Aydos, *Üreticinin Sorumluluğu*, (Ankara: Doktora Tezi, 2006), s. 96.

parçaları kendi sorumluluğu altında bir araya getirerek bir nihai ürün meydana getirmiş de olabilir⁴⁰. Örneğin, bir şirket, otomobilin süspansiyon sistemi, direksiyonu, vitesi, motoru, aksı, el freni vb. unsurlarını bizzat üreterek otomobili imal etmiş olsa da yahut bu unsurların tamamını başka imalâtçılardan tedarik edip bunları kendi sorumluluğu altında serbestçe bir araya getirerek otomobili meydana getirmiş olsa da imalâtçıdır.

Bir başka imalâtçının ürettiği parçaların salt son montajı yapan kişilerin imalâtçı sayılıp sayılmayacağı ise, tartışmalıdır. Bir görüşe⁴¹ göre, ürünü salt montaj yoluyla kullanıma veya tüketime hazır hale getiren kişiler imalâtçıdır. Bir başka görüşe⁴² ise, başka kişiler tarafından imal edilmiş münferit parçaları bir araya getirerek yeni bir ürün oluşturan kişi, ürünün güvenlik özelliklerine etki edebilmişse, örneğin bu parçaların seçimine ve/veya bunların bir araya getiriliş tarzına serbestçe karar verebilmişse, imalâtçıdır. Kanaatimizce de imalâtçının sorumluluğunun esası onun ürün güvenliğine etki edebilmesi olduğuna göre, montaj yapan kişi, ancak ürünün güvenlik özelliklerinde belirleyici olabilmiş ise imalâtçı kabul edilmelidir⁴³.

Lisans olarak veya franchise olarak ürünü imal eden kişiler, nihai ürünün gerçek imalâtçısıdır. Buna karşılık, lisans veren veya franchise veren kişinin gerçek imalâtçı olup olmadığı tartışmalıdır. Bizim de katıldığımız görüşe göre, lisans verenler sadece ürün için fikir ve/veya tasarım sağladıklarında, ürünü meydana getirmediğinden, gerçek imalâtçı olarak nitelendirilemez⁴⁴. Buna karşılık, franchise veren kişiler, franchise sisteminin türüne göre, ürünü imal ettikleri ölçüde gerçek imalâtçı olarak nitelendirilebilir⁴⁵.

⁴⁰ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 13; BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 9; Hess, Art. 2, N. 28; Holliger-Hagmann, Art. 2, N. 15; Kırca, s. 206; Havutçu, Üreticinin Sorumluluğu, s. 90; Aydos, s. 96.

⁴¹ Havutçu, Üreticinin Sorumluluğu, s. 90; Kara, s. 269-270. Yazarlar, bir ayırım yapmaksızın, montaj yoluyla kullanıma hazır ürün meydana getiren kişileri imalâtçı kabul etmektedir.

⁴² Buna karşılık, ürünün güvenlik özelliklerini etkilememiş, sadece başka bir imalâtçının ürettiği münferit parçaları onun talimatlarına göre veya onun hazırladığı olduğu plâna göre monte etmiş olan kişinin gerçekleştirdiği faaliyet, ürün imalâtı değil, hizmet edimidir. Hess, Art. 2, N. 33, 34; MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 13; Kırca, s. 206.

⁴³ Bir olayda son montajı yapan kişinin imalâtçı olarak kabul edilmemesi, ürünün hatadan kimsenin sorumlu olmayacağı anlamına gelmez. Birleştirilen parçaların imalâtçısı hem nihai ürünün hem de kısmi ürünlerin imalâtçısı olarak ürünün hatalardan sorumlu olur. Hess, Art. 2, N. 36.

⁴⁴ Hess, Art. 2, N. 62; MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 14.

⁴⁵ Örneğin, bazı franchise türlerinde franchise veren kişi, imal ettiği kısmi ürünü veya nihai ürünü franchise alana göndermektedir. Hess, Art. 2, N. 65; MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 14. Franchise türlerine göre yapılan ayırım için bkz. Kırca, s. 211-212.

Hizmet edimleri, imalât niteliğinde değildir. Ürünün kalite kontrolünün yapılması, tasarımın yapılması, tasarım veya montaj planının hazırlanması imalât değil, birer hizmet edimidir. Bu faaliyetler neticesinde bir ürün meydana gelmemektedir. Bir işletme bir ürün imal etmeden sadece bu tür hizmet faaliyetlerinde bulunmuşsa, nihaî ürün veya kısmî ürün imalâtçısı olarak değerlendirilemez⁴⁶. Bir eşyayı tamir eden veya bakımını yapan kişi de imalâtçı değildir. Zira, bu durumlarda iş gören kişi yeni bir şey meydana getirmemekte; mevcut bir şeyin işlevlerini iyileştirmektedir⁴⁷. Bir ürünün salt imalâtçının öngördüğü doğrultuda kullanıma hazırlanması faaliyeti de imalât değildir⁴⁸. Keza, bir ürünün paketlenmesi veya şişelere doldurulması, bu faaliyetler ile kural olarak ürünün güvenlik özellikleri değiştirilmediğinden ve yeni bir ürün meydana getirilmiş olmadığından, imalât faaliyeti teşkil etmez⁴⁹. Üzerinde değişiklik yapılmayan bir ürünün (örneğin, gaz, su, elektriğin) salt iletimini yapan kişi de imalâtçı değildir⁵⁰.

Ürünün hammaddesini veya üründe kullanılan kısmî ürünleri bir başka imalâtçı imal etmişse, nihaî ürünün imalâtçısı, üründeki hammaddeden kaynaklanan hatalarda hammadde imalâtçısı ile birlikte, kısmî ürünlerden kaynaklanan hatalarda ise kısmî ürün imalâtçısı ile birlikte müteselsilen sorumlu olur (ÜGTDK m. 6 f. 3). Hammadde veya kısmî üründen kaynaklanan hatalarda dahi nihaî ürünün imalâtçısının sorumluluğunun devam etmesinin nedeni, üretim sürecinin tamamına hâkim olabilme ve bu süreci yönlendirebilme imkânına onun sahip olmasıdır⁵¹.

⁴⁶ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 29; Hess, Art. 2, N. 70.

⁴⁷ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 24; Hess, Art. 2, N. 50.

⁴⁸ Örneğin, imalâtçının çözelti halinde ürettiği ilacı eczacının kullanıma hazır hale getirmek için su ile karıştırması, imalâtçı tarafından plânlanan karışımın güvenlik özelliklerini etkilemedikçe, imalât değildir Hess, Art. 2, N. 49; Kırca, s. 205.

⁴⁹ Ancak, paketlenme veya şişeleme esnasında ürüne içeriğinde değişiklik meydana getirecek biçimde etkide bulunuluyorsa, artık yeni bir ürün meydana getirilmiş olur ve imalât faaliyeti söz konusudur. Örneğin, paketleyen işletme paketlediği bezelyeleri koruyucu madde ilave ederek konserve haline getiriyorsa veya sıvıyı şişeleleyen firma meyve suyuna karbonik asit ekleyerek şişelemeyi yapıyorsa, nihaî ürünün imalâtçısı odur. Örnekler için bkz. MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 25; Hess, Art. 2, N. 52, 57; Holliger-Hagmann, Art. 2, N. 18-19; Kırca, s. 206.

⁵⁰ Buna karşılık, bu tür ürünlerin iletimini sağlayan işletme ürün üzerinde değişiklik meydana getirirse, örneğin ürün içeriğinde ekleme veya çıkarma yaparsa, bu durum imalât teşkil eder. MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 23; Kırca, s. 207.

⁵¹ BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 8.

ii. Ham Madde İmalâtçısı

Ham madde imalâtçısı; henüz yapısında değişiklik yapılmamış, sonradan işlenerek kısmî ürün veya nihaî ürün haline getirilecek olan ham malzemeyi imal eden kişidir⁵². Kum, çakıl, odun, kömür, çelik, alüminyum, ham petrol, mineraller, kimyasal maddeler, tarım ürünleri gibi çok çeşitli temel ürünler ham madde teşkil edebilir⁵³. Ham madde niteliğinde doğal ürünlerin yer üstü veya yer altından çıkarılması, topraktan hasat edilmesi, toplanması, hayvanlardan doğal ürün elde edilmesi de ürün sorumluluğu bakımından imalât faaliyeti teşkil etmektedir⁵⁴.

Ham maddenin hatalı olması nihaî ürünün de hatalı olmasına yol açmışsa, bundan doğan zarardan nihaî ürünün imalâtçısı ve ham madde imalâtçısı müteselsilen sorumludur (ÜGTDK m. 6 f. 3)⁵⁵. Örneğin, ham madde imalâtçısı çiftçinin ürettiği sütte Salmonella bakterisi olduğu için süt ürünleri firmasının bu sütü kullanarak imal ettiği nihaî ürün olan peynir bunu tüketen kişilerde hastalığa neden olmuşsa, bundan doğan zarardan her iki imalâtçı da müteselsilen sorumludur. Buna karşılık, ürettiği ham madde güvenli olan ham madde imalâtçısının, bu ham maddenin sonraki imalât aşamalarında hatalı hale gelmiş olması durumunda, sorumluluğu bulunmamaktadır⁵⁶.

iii. Kısmî (Ara) Ürünün İmalâtçısı

Kısmî ürün (ara ürün/ ara mal); nihaî ürünün üretiminde kullanılan ve nihaî ürünle fonksiyonel bir bağlılık içinde bulunan üründür. Örneğin, nihaî ürün olan otomobilin motoru, emniyet kemerleri, hava yastıkları, direksiyonu, lastikleri kısmî üründür⁵⁷. Kısmî ürün ancak nihaî ürün

⁵² MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 27; Hess, Art. 2, N. 66; Holliger-Hagmann, Art. 2, N. 6; Havutçu, Üreticinin Sorumluluğu, s. 91; Aydos, s. 98.

⁵³ Holliger-Hagmann, Art. 2, N. 6; Hess, Art. 2, N. 66; Kırca, s. 210; Akçura Karaman, s. 360; Yıldırım Keser, *Ürün Sorumluluğu*, (Ankara: Seçkin, 2021), s. 69.

⁵⁴ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 27; Kırca, s. 210. Bu bakımdan çiftçiler, gıda maddelerinde kullanılmak üzere ürettikleri örneğin şeker pancarı, zeytin, süt gibi ham maddeler bakımından ham madde imalâtçısı durumundadır.

⁵⁵ BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 13; Holliger-Hagmann, Art. 2, N. 5; Hess, Art. 2, N. 67; Atamer/Kurtulan Güner, s. 548; Kanışlı, s. 1426.

⁵⁶ Holliger-Hagmann, Art. 2, N. 4.

⁵⁷ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 27; BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 11; Havutçu, Üreticinin Sorumluluğu, s. 90; Kırca, s. 208; Aydos, s. 97-98; Keser, s. 69.

piyasaya arz edilmeden önce onunla birleştirilmiş, onun bütünleyici parçası haline gelmiş olan üründür⁵⁸.

Kısmî ürünün imalâtçısı; başka bir ürünün parçası haline gelen ürünü kendi sorumluluğu altında imal eden kişidir⁵⁹. Kısmî ürünün hatalı olması neticesinde nihaî ürün de hatalı olmuşsa, bu hatadan kaynaklanan zarardan nihaî ürünün imalâtçısı ile birlikte kısmî ürünün imalâtçısı da müteselsilen sorumludur (ÜGTDK m. 6 f. 3)⁶⁰. Kısmî ürünün imalâtçısı, kısmî ürünü güvenli imal etmek zorunda olup, kısmî üründe kendi imalât sürecinde oluşmuş olan hatalardan sorumludur. Kısmî ürünün güvenlik özelliklerinde sonradan nihaî imalâtçı veya dağıtıcı değişiklik yapmışsa, bundan kaynaklanan hatadan kısmî ürün imalâtçısı sorumlu olmaz⁶¹.

b. Gerçek İmalâtçı Olmadığı Halde İmalâtçı Tanımına Dâhil Edilen Kişiler (İmalâtçı Benzerleri)

ÜGTDK m. 3 f. 1 (g)'de imalâtçı tanımında yer alan “(...) *ürünün tasarımı veya imalatını yaptırarak kendi isim veya ticari markası ile piyasaya arz eden (...) kişi*” ifadesi ile kastedilen kişiler, gerçek imalâtçı olmadıkları, yani ürünü fiilen imal etmedikleri halde imalâtçı tanımına dâhil edilmiş olan kişilerdir⁶². Bir gerçek veya tüzel kişinin bu tanımın kapsamına girebilmesi için, imal etmediği bir ürünü üzerine ismini veya ticarî markasını koyarak piyasaya arz etmesi⁶³ gerekmektedir. Lisans veya franchise sistemi ile üretilen ürünlerde, ürün üzerinde lisans verenin veya franchise verenin isim, ticarî marka gibi ayırt edici niteliğe sahip işaretleri bulunuyorsa, lisans veren veya franchise veren kişi de imalâtçı benzeri olarak imalâtçı kapsamına girer⁶⁴.

⁵⁸ Bu bakımdan, bir ürün somut olaya göre kısmî ürün veya nihaî ürün teşkil edebilir. Hess, Art. 2 N. 69; Havutçu, Üreticinin Sorumluluğu, s. 90; Kırca, s. 208-209. Örneğin, otomobile takılı haldeki motor kısmî ürün iken, otomobilin motoru bozulduğunda satın alınan yeni motor nihaî üründür.

⁵⁹ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 28; Hess, Art. 2, N. 69.

⁶⁰ Kanışlı, s. 1427; İnceoğlu, s. 87; Atamer/Kurtulan Güner, s. 548.

⁶¹ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 28; Hess, Art. 2, N. 68.

⁶² Havutçu, Sorumluluğun Süjesi, s. 19; Kanışlı, s. 1426; Kara, s. 271; Keser, s. 78.

⁶³ Piyasaya arz, ancak kişinin iradî bir faaliyeti ile olabileceğine göre, ismi veya markası izni ya da onayı olmadan başka bir gerçek veya tüzel kişi tarafından kullanılan kişi, imalâtçı tanımına dâhil edilemeyecektir. MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 38; Kara, s. 272-273.

⁶⁴ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 38; Kırca, s. 216.

ÜGTDK m. 3 f. 1 (g) kapsamında bir kişinin imalâtçı sayılabilmesi için imal etmediği bir ürünü kendi isim veya markası altında piyasaya arz etmesi yeterli olmayıp, ürünün tasarımını veya imalâtını bir başkasına yaptırmış olması da gerekmektedir. Oysa böyle bir koşul 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde de Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde de mevcut değildir⁶⁵. ÜGTDK'da bu koşulun aranmış olması, doktrinde haklı olarak eleştirilmektedir. Zira bu koşul arandığında imalât ve tasarım aşamalarına müdahil olmadan ürünü kendi ismi veya markası altında piyasaya sunan kişiler imalâtçı tanımına girmeyecek ve ürün sorumluluğundan kurtulacaktır⁶⁶. Bu sorunun aşılması konusunda iki görüş ileri sürülmüştür. Bir görüşe⁶⁷ göre, 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde böyle bir koşul aranmadığından, Direktif'e ve amaca uygun bir yorum yapılarak bu koşul aranmaksızın marka sahibi ürünün imalât ve tasarım aşamalarına hiç karışmamış olsa da hatalı ürünün yol açtığı zarardan sorumlu tutulmalıdır. Bir başka görüşe⁶⁸ göre, ürünün üzerine markasını koyan kişinin ürünün imalâtını veya tasarımını yaptırdığı yönünde bir karinenin mevcut olduğu kabul edilmeli; ürüne markasını koyan kişi imalâtçı olmadığını ispatlamak zorunda bırakılmamalıdır. Kanaatimizce, *olan hukuk (de lege lata)* açısından bakıldığında, isabetsiz olmakla birlikte Kanun'da açıkça yer alan bu koşulun yorum yolu ile bertaraf edilmesi mümkün değildir. Ancak bir ürüne isim veya markasını koyanların onun imalât ve/veya tasarım süreçlerine dâhil olmaları olağan olduğundan, zikrettiğimiz ikinci görüşün ileri sürdüğü gibi bu konuda fiilî bir karinenin bulunduğu kabul edilebilir. *Olması gereken hukuk (de lege ferenda)* açısından ise, ürünün tasarımını veya imalâtını yaptırma koşulu hükümden çıkarılmalıdır.

Ürünün imalâtının veya tasarımının başkasına yaptırılarak piyasaya arz edildiği durumlarda, imalâtı yapan kişinin veya tasarımı yapan kişinin imalâtçı kabul edilip zarardan sorumlu tutulup tutulamayacağı konusuna da

⁶⁵ 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi m. 3 f. 1'de gerçek üretici olmadığı halde üretici kavramına dâhil edilen üretici benzerleri "*ismini, ticari markasını ya da diğer ayırt edici özelliğini ürün üzerinde belirtmek suretiyle kendisini ürünün üreticisi olarak tanıtan herhangi bir kişi*" olarak tanımlanmıştır. 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi m. 4 (11)'de yer alan imalâtçı tanımında ise üretici benzerleri "*(ürünün) tasarımını yaptıran veya imal ettiren ya da ürünü kendi ismi veya markası altında pazarlayan*" kişi olarak tarif edilmiş; böylece ürünün tasarımını veya imalâtını başkasına yaptıran kişi de, ürünü kendi isim veya markası altında pazarlayan kişi de ayrı ayrı imalâtçı kavramına dâhil edilmiştir.

⁶⁶ Atamer/Kurtulan Güner, s. 548; İnceoğlu, s. 84.

⁶⁷ Atamer/Kurtulan Güner, s. 548.

⁶⁸ İnceoğlu, s. 84.

değınmek gerekir. Doktrinde, ürünü kendi isim veya ticari markası ile piyasaya arz eden kişinin imalâtçı ile eş tutulmasının ürünü imal edenin de imalâtçı kabul edilmesine engel olmadığından hareketle, hem ürünü imal eden kişinin hem de kendi isim veya ticari markası ile piyasaya arz eden kişinin imalâtçı sayılarak zarardan ÜGTDK m. 6 f. 3 uyarınca müteselsilen sorumlu tutulmaları gerektiğı kabul edilmektedir⁶⁹. Biz de bu görüşe katılıyoruz. Zira, ürünü imal eden kişi ile piyasaya arz eden kişi farklı olduğunda, kendi sorumluluğı altında ürünü imal eden kişi ürünün piyasaya arz sürecine iradî olarak dahil olduğunda onun da imalâtçı olarak sorumlu tutulması gerekir. Ürünü piyasaya arz edenin ürünün tasarımını bir başkasına yaptırdığı hallerde, ürünü imal etmeden ve üzerine isim veya markasını koymadan, sadece ürünün tasarımını yapmış olan kişilerin durumu ise farklıdır. Ürünü fiilen imal etmeyenler ancak ürünün üzerine kendi isim veya markalarını koyduklarında imalâtçı kabul edilebileceğinden, salt tasarımı yapmış olan bu kişiler imalâtçı sayılamaz⁷⁰.

ÜGTDK m. 3 f. 1 (g) hükmü, 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğı Direktifi m. 3 f. 1'den farklı olarak, ürün üzerine isim veya markasını koyan kişilerin imalâtçı olarak kabulü için bu kişilerin “*kendisini ürünün üreticisi olarak tanıması*” koşulunu aramamıştır. Şu halde marka sahibi ürün etiketine imalâtçı olmadığını belirterek imalâtçı bilgilerini açıkça yazsa da ÜGTDK kapsamında imalâtçı kabul edilmekten kurtulamaz⁷¹. Belirtmek gerekir ki ürüne isim veya markasını koyanlar yönünden “*kendisini üretici gibi gösterme*” koşulu 2022/495 s.lı Direktif Önerisi m. 4 (11)'de yer alan imalâtçı tanımında da aranmamıştır. Kanaatimizce, zarar görenlere daha ileri koruma sağlaması bakımından ÜGTDK'da bu koşulun aranmamış olması olumludur.

2. Ürün Üzerinde Esaslı Değışiklik Yapan Kişilerin Durumu

2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğı Direktifi Önerisi m. 7 f. 4'te, “*Piyasaya arz edilmiş veya hizmete sunulmuş bir ürün üzerinde değışiklik yapan tüm gerçek veya tüzel kişilerin, değışiklik ürün güvenliğine ilişkin Birlik mevzuatı veya millî mevzuat bakımından esaslı ise ve asıl imalâtçının kontrolü dışında gerçekleştirilmişse*” hatalı ürünün yol açtığı zarardan

⁶⁹ Atamer/Kurtulan Güner, s. 548-549; İnceoğlu, s. 83-84.

⁷⁰ İnceoğlu, s. 84. İnceoğlu, AB Ürün Sorumluluğı Direktifinde de bu kişilerin sorumlu olacağı yönünde bir düzenleme olmadığına işaret etmektedir.

⁷¹ Gümüş, s. 501-502. Bu durumun risk dağılımı ve ürün sorumluluğunun koruma amacı bakımından yerindeliliğinin tartışılacağı görüşünde: Kanişlı, s. 1428.

sorumlu olacağı düzenlenmiştir. Günümüzde ürünler artık yenilenebilecek ve gelişime açık olacak biçimde tasarlanmaktadır. Örneğin, bilgisayar yazılımlarında sık sık güncelleme biçiminde değişiklikler yapılabilmektedir. Direktif Önerisi gerekçesine göre, asıl imalâtçının kontrolü dışında esaslı olarak değiştirilmiş her ürün, yeni bir ürün olarak kabul edilmeli ve üründe esaslı değişiklik yapan kişi, değiştirilmiş ürünlerdeki hatadan dolayı imalâtçı olarak sorumlu olmalıdır. Bir değişikliğin esaslı olup olmadığı, ürün güvenliği alanındaki mevzuata göre belirlenmelidir. Örneğin, ürünün asıl formunda öngörülmüş olan işlevlerine yönelik değişiklikler veya ürünün güvenlik gereksinimlerine uygunluğunu etkileyen değişiklikler, esaslıdır⁷².

Asıl imalâtçının kontrolü dışında ürün üzerinde esaslı değişiklik yapan kişilerin hatalı ürünün yol açtığı zarardan dolayı tazminat sorumlusu olacağına ilişkin açık bir düzenleme ÜGTDK’da bulunmamaktadır. Ancak, ÜGTDK m. 11 f. 1’de “*Ürünü kendi isim veya ticari markası altında piyasaya arz eden veya piyasada bulundurulan ürünü teknik düzenlemesine veya 5 inci maddenin üçüncü fıkrasında belirtilen genel ürün güvenliği mevzuatına uygunluğunu etkileyecek şekilde değiştiren ithalatçılar ile dağıtıcılar bu Kanun kapsamında imalatçı sayılırlar*” ifadesi yer almaktadır. Esasen ÜGTDK m. 13’ün “*İmalâtçının yükümlülüklerinin ve ürün sorumluluğu tazminatının diğer iktisadî işletmecilere uygulandığı durumlar*” biçimindeki kenar başlığı ve madde gerekçesi dikkate alındığında kanun koyucunun bu hükmün 3. fıkrasında tazminat sorumlusunu belirlemeyi, 1. fıkrasında ise tazminat sorumlusunu değil, kanun kapsamındaki yükümlülüklerin muhatabını belirlemeyi hedeflediği düşünülebilir. Ancak kanaatimizce, üründe esaslı değişiklik yapan kişileri tazminat sorumluluğu dışında bırakacak böyle bir yorum tarzı benimsenmemelidir. Direktif Önerisi’ne uygun biçimde, ÜGTDK m. 13 f. 1 hükmünden, üründe esaslı değişiklik yapan ithalâtçı ve dağıtıcıların “*imalâtçı sayılarak*” hatalı üründen dolayı tazminat sorumlusu olacağı sonucu çıkarılmalıdır⁷³. Ürünün güvenlik özelliklerini etkileyecek biçimde ürünün özüne etki edecek değişiklikleri imalâtçının kontrolü dışında yapan kişiyi yeni bir ürün imal etmiş kabul etmek ve yaptığı değişiklikten kaynaklanan hatadan sorumlu tutmak çağın

⁷² Ürün Sorumluluğu Direktif Önerisi (29) no.lu gerekçe. Direktif Önerisi gerekçesinde ayrıca, adil bir risk dağılımı bakımından, üründe esaslı değişiklik yapan iktisadî işletmecinin, zararın ürünün değişiklikten etkilenmeyen bir kısımdan doğduğunu ispatladığı takdirde, sorumluluktan kurtulabilmesi gerektiğine işaret edilmektedir.

⁷³ Üründe ÜGTDK m. 11 f. 1’de belirtilen biçimde esaslı değişiklik yapan imalâtçı veya dağıtıcının imalâtçı gibi tazminat sorumlusu olacağı görüşünde: Kara, s. 418, 423; Polat, s. 1011, 1013.

gereksinimlerine ve ürün sorumluluğunun temel mantığına uygun olduğundan, *olması gereken hukuk (de lege ferenda)* açısından, Direktif Önerisi m. 7 f. 4'te yer alan düzenlemeye benzer bir düzenlemenin ÜGTDK'ya da eklenmesini öneriyoruz.

3. Elektronik Ticaret Platformlarının Durumu

Elektronik ticaret platformları⁷⁴, ürün sorumluluğu alanında imalatçı olarak sorumlu tutulabilir mi? Elektronik ticaret platformları, kendi imal ettikleri veya kendi isim ya da markaları ile platforma koydukları ürünler bakımından imalatçı niteliğini haiz olduklarından, hatalı üründen kaynaklanan zarardan dolayı aslî sorumlulukları söz konusu olur. (ÜGTDK m. 6 f. 1)⁷⁵. Örneğin, Trendyol platformu kendi imal ettiği veya imal etmediği halde kendi markasını taşıyan Trendyol etiketli ürün satışı yaptığında, imalatçı konumundadır⁷⁶.

B. İthalâtçı

ÜGTDK m. 6 f. 1, hatalı ürünün yol açtığı zararlardan dolayı “*ürünün imalatçısı veya ithalatçısı*”nın zararı tazminle yükümlü olduğunu ifade etmekle, ithal ürünler bakımından ithalâtçının sorumluluğunu düzenlemiştir.

1. İthalâtçının Aslî Sorumlu Olması

ÜGTDK m. 6 f. 1'de ithalâtçının tazminat sorumlusu olarak düzenlenmesi konuyla ilgili AB mevzuatı ile uyumludur. Zira gerek 85/374

⁷⁴ Elektronik ticaret platformları “elektronik ticaret aracı hizmet sağlayıcılar” adı altında 6563 s.lı Elektronik Ticaret Kanunu m. 2 f. 1 b. (f)'de “*Elektronik ticaret pazar yerinde elektronik ticaret hizmet sağlayıcıların mal veya hizmetlerinin teminine yönelik sözleşme yapılmasına ya da sipariş verilmesine imkân sağlayan aracı hizmet sağlayıcılar*” olarak tanımlanmıştır.

⁷⁵ Andrea Bertolini/ Francesca Episcopo/ Nicoleta-Angela Cherciu, *Liability of Online Platforms*, Brussels: European Parliamentary Research Service, 2021: s. 59. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656318/EPRS_STU\(2021\)656318_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656318/EPRS_STU(2021)656318_EN.pdf) (Erişim Tarihi:15.3.2023).

⁷⁶ Ancak Elektronik Ticaret Kanunu'na 1.7.2022 tarihinde eklenen Ek Madde-2 hükmü ile elektronik ticaret platformlarının kendi markalarını taşıyan ürün satmalarına büyük ölçüde sınırlama getirilmiştir. Ek Madde-2 hükmü ile, toplam satış hasılatının yarısından fazlasını elektronik ticaret dışındaki satışlardan elde eden platformlar hariç olmak üzere, elektronik ticaret platformlarının kendi markalarını veya ekonomik bütünlük içinde bulunduğu kişilerin markalarını taşıyan malları platform üzerinden satışa sunmaları yasaklanmıştır. Bu sınırlama nedeniyle söz konusu platformların imalatçı niteliği taşımaya zorlaşacaktır.

s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde (m. 3 f. 2), gerekse de 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde (m. 7 f. 2) hatalı ürünün ithalâtçısının ürünün yol açtığı zarardan dolayı aslı sorumluluğu bulunduğu düzenlenmiştir. Zarara yol açan hatalı ürünün yurt dışında imal edilmiş olması durumunda, zarar görenin ürünün imalâtçısını tespit etmesinin, ürünün imalâtçısını tespit edebilse dahi yurt dışında yerleşik imalâtçıya karşı tazminat davası açmasının ve icra takibi yürütmesinin arz ettiği güçlükler açıktır. Kanun koyucunun yurt dışından ithal edilmiş hatalı ürünlerin vermiş olduğu zararlar bakımından ürünün ithalâtçısını da sorumlular arasında düzenlemiş olması bu bakımdan isabetli olmuştur⁷⁷.

2. İthalâtçı Tanımı

ÜGTDK m. 3 f. 1 (ğ)'ye göre ithalâtçı "*Ürünü ithal ederek piyasaya arz eden gerçek veya tüzel kişiyi*" ifade etmektedir. Bu tanım, 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde yer alan kısa tanımla⁷⁸ benzer ise de, 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde yer alan "*(...) ticari faaliyetleri çerçevesinde satış, kiralama, finansal kiralama veya herhangi bir şekilde dağıtım amacıyla Topluluğa ürün ithal eden herhangi bir kişi, bu Direktif uyarınca bir üretici sayılır*" biçimindeki ithalâtçı tanımından farklıdır. Öncelikle, ÜGTDK'daki tanımda ithalâtın "ticarî faaliyet çerçevesinde" yapılması unsuruna değinilmemiştir. Ancak bir kişinin ÜGTDK anlamında ithalâtçı kabul edilebilmesi için ürünü yabancı bir ülkeden getirmiş olması yeterli olmayıp, bu ürünü Türkiye'de piyasaya arz etmiş olması da gereklidir. Piyasaya arz, ürünü ilk kez piyasada bulundurma anlamına gelip (m. 3 f. 1 (k)), piyasada ilk kez bulundurma da ürünü "ticarî faaliyet yoluyla" piyasaya sağlamayı (m. 3 f. 1 (i)) ifade ettiğine göre, ithalâtın ticarî veya meslekî faaliyet çerçevesinde yapılması gerekliliği Türk hukuku bakımından da geçerlidir⁷⁹. Öte yandan, ÜGTDK'daki ithalâtçı tanımında, Direktif'ten farklı olarak, ürünün hangi tedarik şekli üzerinden ithal edileceğine ilişkin örnekseyici sayım yapılmamıştır. Bununla birlikte, tanımda yer alan "ürünü piyasaya arz etme" unsuru, tüm tedarik tarzlarını kapsayacak genişlikte bir ifade olduğundan, ithalâtçının ürünü yurt dışından hangi suretle temin ettiği önemli değildir. İthalâtçı ürünü satın almış olabileceği gibi, kiralama ya da finansal kiralama (leasing) vb. başka yollarla da yurt dışından temin etmiş olabilir⁸⁰.

⁷⁷ Atamer/Kurtulan Güner, s. 549; Kanişlı, s. 1428; İnceoğlu, s. 85; Kara, s. 418-419.

⁷⁸ Direktif Önerisi m. 4 (13)'te ithalâtçı "*Bir ürünü üçüncü bir ülkeden Birlik piyasasına arz eden Birlik içinde yerleşik her gerçek veya tüzel kişi*" olarak tanımlanmıştır.

⁷⁹ Polat, s. 1011. Bu yönde: Gümüş, s. 502; Kanişlı, s. 1428.

⁸⁰ İnceoğlu, s. 85; Kanişlı, s. 1429; Polat, s. 1011; Atamer/Kurtulan Güner, s. 549.

3. İthal Ürünlerde İmalâtçının Durumu

İthal ürünler bakımından olağan durum, ürünün yurt dışında imal edilmiş olmasıdır. Bu durumda, hatalı ürünün sebep olduğu zararlar bakımından ithalâtçı ile birlikte ürünün yurt dışında yerleşik imalâtçısı da sorumlu mudur? Doktrindeki hakim görüşe göre, ithal ürünlerin sebep olduğu zararlar bakımından ürünün ithalâtçısının yanında ürünün imalâtçısı da zarardan aslî olarak ve müteselsilen sorumludur⁸¹. İthal ürünlerde ithalâtçının sorumluluğunun imalâtçının sorumluluğunu bertaraf edeceğine ilişkin hukukî bir dayanak bulunmadığından, bu görüşe katılıyoruz. Kanaatimizce, ÜGTDK m. 6 f. 1’de yer alan “*ürünün imalatçısı veya ithalatçısı zararı gidermekle yükümlüdür*” ifadesindeki “veya” sözcüğü hükmün amacını tam olarak ortaya koymadığından, hükmün amacına uygun olarak “*ürünün imalatçısı ve varsa ithalatçısı zararı gidermekle yükümlüdür*” olarak anlaşılması uygundur. Yurt içinde yerleşik ithalâtçı varken yurt dışında yerleşik imalâtçıya başvurmanın pratik olmadığı gerçektir. Ancak bu durumda da zarar görenin (örneğin, ithalâtçıya ulaşılamaması, ithalâtçının ödeme gücünün bulunmaması, iflâs etmiş olması vb. hallerde) imalâtçıya başvurmakta menfaati olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Az rastlanacak bir durum olmakla birlikte, ürün Türkiye’de imal edilip yurt dışına ihraç edilmiş sonra tekrar Türkiye’ye ithal edilmişse, Türkiye’de yerleşik bir imalâtçı varken, ithalâtçının sorumluluğu söz konusu olacak mıdır? Doktrinde bu tür durumlarda da ithalâtçının sorumluluğunun doğacağı kabul edilmektedir⁸². Biz de bu görüşe katılıyoruz. Zira, kanun koyucu hatalı üründen dolayı ithalâtçıyı sorumlu tutarken, sadece ürünün yurtdışından ithal edilmiş olmasını esas almış olup, ürünün aynı zamanda yurtdışında imal edilmiş olması gibi bir zorunluluk öngörmemiştir.

⁸¹ Kanişlı, s. 1428; Atamer/Kurtulan Güner, s. 549; İnceoğlu, s. 85. Kısmen farklı görüşte: Kara, yurt içinde imal edilen hatalı ürünlerde birinci derecede sorumlu kişinin imalâtçı, yurt dışından ithal edilen hatalı ürünlerde ise birinci derecede sorumlu kişinin ithalâtçı olduğu görüşündedir. Kara, s. 280.

⁸² BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 21; İnceoğlu, s. 85. İnceoğlu, haklı olarak, kanun koyucunun amacı zarar gören karşısında mümkün olduğu kadar çok sorumlu bulunması olduğundan, bu tür durumlarda hem yurt içindeki imalâtçı hem de yurtdışındaki ithalâtçının zarardan ÜGTDK m. 6 f. 3 kapsamında müteselsilen sorumlu olacağını ifade etmektedir.

4. Elektronik Ticaret Platformlarının Durumu

Elektronik ticaret platformlarının ithalâtçı kavramına dâhil edilip edilemeyeceği üzerinde de durulmalıdır. Bir görüşe⁸³ göre, bu platformlar, yurt dışında yerleşik bulunan satıcıların ürünlerini pazarladıkları takdirde ithalâtçı olarak nitelendirilebilir. Bizim de katıldığımız bir başka görüşe⁸⁴ göre ise, yurt dışında yerleşik imalâtçıların ürünlerini satışa sunan her elektronik ticaret platformu değil, ancak satıcı ile alıcı arasında salt aracılık faaliyetinin ötesine geçip, ürünün yurtdışından Türkiye'ye getirilme sürecinde aktif rol oynayan platformlar ithalâtçı olarak kabul edilebilir. Örneğin, platformda satılan ürünü satıcı alıcıya doğrudan yurtdışından gönderiyorsa, platform ithalâtçı olarak nitelenemez.

C. İfa Hizmeti Sağlayıcıların Durumu

Yeni bir iş modeline işaret etmesi bakımından yeni bir kavram olan “ifa hizmeti sağlayıcı” (*fulfilment service provider*) kavramına, 85/347 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde de ÜGTDK'da da yer verilmemiştir. Buna karşılık, 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde hatalı ürünün imalâtçısı, imalâtçının yetkili temsilcisi ve ürünün ithalâtçısı Avrupa Birliği dışında yerleşikse, hatalı ürünün yol açtığı zarardan “ifa hizmeti sağlayıcılar”ın sorumlu olacağı ifade edilmiştir (m. 7 f. 3). Direktif Önerisi m. 4 (14)'te ifa hizmeti sağlayıcılar; “*posta hizmeti, kargo ulaştırma hizmeti ve her türlü yük taşımacılığı hizmeti hariç olmak üzere, ürünü depolama, paketlenme, adresleme ve sevkiyat hizmetlerinden en az ikisini, ilgili ürünlerin mülkiyetine sahip olmaksızın ticarî faaliyeti çerçevesinde sunan gerçek veya tüzel kişi*” olarak tanımlanmıştır.

Ürün tedarik zincirlerinde bazen klasik tedarik zinciri aktörlerinin özelliklerini taşımayan tamamen yeni iş modelleri ile çalışan iktisadî işletmeciler yer alabilmektedir. Bunlar yurt dışında yerleşik sağlayıcıların ürünlerinin yurt içindeki dağıtımına katıldıklarında, çoğunlukla ithalâtçıların gerçekleştirdiğine benzer işlevler görmekte, ancak klasik ithalâtçı kavramına dâhil edilememektedir⁸⁵. Özellikle, elektronik ticaret çerçevesinde ürün satan

⁸³ Bertolini/Episcopo/Cherciu, s. 59; Atamer/Kurtulan Güner, s. 552.

⁸⁴ Christoph Busch, Effektiver Verbraucher-Schutz Im Online-Handel: Verantwortung Und Haftung Von Internetplattformen, 2019: s. 40. https://www.vzvb.de/sites/default/files/downloads/2020/02/12/vzvb_gutachten_verbraucherrechtliche_plattformhaftung.pdf (Erişim Tarihi: 15.3.2023).

⁸⁵ Ürün Sorumluluğu Direktif Önerisi (27) no.lu gerekçe.

sağlayıcılar ürünlerinin alıcılara hızla ulaştırılmasını sağlamak için ifa hizmeti sağlayıcı firmalar ile anlaşmakta; bu firmalar ürünleri depolarında muhafaza etmekte, sipariş gerçekleştiğinde ürünü paketlemekte, teslimat adresini ürün üzerine yazarak alıcıya göndermektedir⁸⁶. 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi ile, ürün güvenliği alanında 2019/1020 s.lı AB Tüzüğü ile iktisadî işletmeci olarak kendilerine yükümlülükler getirilmiş olan “ifa hizmeti sağlayıcılar”ın ürün sorumluluğu alanında da sorumlu tutulmaları amaçlanmıştır. Bununla birlikte, ikinci derecedeki rolleri nedeniyle, ifa hizmeti sağlayıcıların sorumluluklarının doğması AB içinde yerleşik imalatçı, ithalatçı veya yetkili temsilci bulunmaması şartına bağlanmıştır⁸⁷. Direktif Önerisi’ne göre bu kişiler, imalatçı veya ithalatçının bilgilerini zarar görene bildirmekle sorumluluktan kurtulamadıklarına göre, sorumlulukları talî değil, aslî sorumluluk olarak düzenlenmiştir.

Kanaatimizce, günümüzün gelişen iş modelleri karşısında, hatalı üründen zarar gören kişinin Türkiye’de daima bir muhatap bulabilmesini sağlamak için Türk hukukunda da Türkiye’de yerleşik imalatçı, yetkili temsilci, ithalatçı bulunmadığı durumlar bakımından ifa hizmeti sağlayıcıların aslî tazminat sorumlusu olarak düzenlenmesi isabetli olur. Bu nedenle, 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi m. 7 f. 3 benzeri bir düzenlemenin ÜGTDK’ya eklenmesini öneriyoruz. Böyle bir düzenleme Türk hukukuna getirilinceye kadar, ifa hizmeti sağlayıcı kavramına dâhil edilebilecek kişiler, somut olaya göre, ithalatçı veya dağıtıcı olarak nitelendirilebildikleri ölçüde tazminat sorumlusu olacaklardır.

II. Ürün Sorumluluğunda Talî (İkinci Derecede) Sorumlu Kişiler

ÜGTDK m. 11 f. 3 hükmüyle, ürün sorumluluğu bakımından asıl sorumlu olarak ürünün imalatçısı ve ithalatçısına işaret edilmekle birlikte, aslî sorumluların tespit edilemediği durumlarda talî (ikincil) sorumluluğu bulunan bazı kişiler belirlenmiştir.

⁸⁶ The ‘Blue Guide’ on the implementation of EU products rules 2016 (2016/C 272/01), s. 36 ([https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016XC0726\(02\)&rid=4](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016XC0726(02)&rid=4) (Erişim Tarihi: 1.3.2023)).

⁸⁷ Ürün Sorumluluğu Direktif Önerisi (27) no.lu gerekçe.

A. Dağıtıcı

Bir ürünün imal edilmesinden nihaî kullanıcıya ulaşmasına kadar geçen süreçte tedarik zincirinde imalâtçı ve (ithal ürünler bakımından) ithalâtçı dışında pek çok kişi yer alabilmektedir. Kanun koyucu, tedarik zincirinde yer alan bu kişileri de bazı koşullar altında hatalı üründen kaynaklanan zarardan sorumlu tutmuştur. ÜGTDK m. 11 f. 3'e göre “*Üründen kaynaklanan tazminat sorumluluğuna ilişkin olarak ürünün imalatçısı, yetkili temsilcisi veya ithalatçısının belirlenemediği durumlarda, zarara uğrayan kişiye bu iktisadi işletmecilerin isim ve irtibat bilgilerini, bu bilgilere sahip değil ise tedarik zincirinde yer alan bir önceki iktisadi işletmecinin isim ve irtibat bilgilerini bu talebin kendisine tebliğ edildiği tarihten itibaren on iş günü içinde bildirmeyen dağıtıcı, bu Kanun kapsamında imalatçı gibi tazminattan sorumlu tutulur.*”

1. Dağıtıcının Sorumluluğunun Talî (İkincil) Olması

Ürün sorumluluğu alanında aslî sorumlular imalâtçı ve ithalâtçıdır. Kanun koyucu ÜGTDK m. 11 f. 3 hükmüyle aslî sorumluların belirlenemediği haller bakımından dağıtıcıların talî (ikincil) sorumluluğunu düzenlemiştir⁸⁸. ÜGTDK'daki bu düzenleme, dağıtıcılar bakımından talî bir sorumluluk düzeni öngörmüş olan 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi m. 3 f. 3 ve 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi m. 7 f. 5'teki düzenlemeler ile uyumludur. Ürünü kontrol etme veya denetleme imkânları bulunmayan dağıtıcıların hatalı ürünlerden kaynaklanan zararlardan sorumlu tutulmasının nedeni, üründen zarar görenlerin her durumda bir tazminat muhatabına ulaşabilmelerini sağlamaktır⁸⁹.

2. Dağıtıcı Tanımı

ÜGTDK m. 3 f. 1 (ç)'ye göre dağıtıcı “*Ürünü tedarik zincirinde yer alarak piyasada bulunduran, imalatçı veya ithalatçı dışındaki gerçek veya tüzel kişiyi*” ifade etmektedir. Bu tanım, 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi m. 4 b. 15'te yer alan dağıtıcı tanımı ile uyumludur⁹⁰.

⁸⁸ İnceoğlu, s. 82; Havutçu, Sorumluluğun Süjesi, s. 23; Havutçu, Üreticinin Sorumluluğu, s. 92; Kanişlı, s. 1429; Atamer/Kurtulan Güner, s. 550; Gümüş, s. 501; Furrer/Muller-Chen/Çetiner, N. 1116.

⁸⁹ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 48; BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 25; Kanişlı, s. 1429; İnceoğlu, s. 88; Kara, s. 426.

⁹⁰ 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde dağıtıcı “*Tedarik zincirinde yer alan, imalâtçı ve ithalâtçı dışında olup, ürünü piyasada bulunduran her gerçek veya tüzel kişi.*” olarak tanımlanmıştır.

Ürünün tedarik zinciri içinde yer almaları itibariyle örneğin, satıcı, bayi, acente, toptancı gibi gerçek veya tüzel kişiler, dağıtıcı kapsamına girer⁹¹.

3. Dağıtıcının Sorumluluğunun Koşulları

ÜGTDK m. 11 f. 3 kapsamında dağıtıcıların hatalı üründen dolayı tazminat sorumluluğunun gerçekleşmesi için iki koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir:

a. İmalâtçı, Yetkili Temsilci veya İthalâtçının Belirlenememesi

ÜGTDK m. 11 f. 3'e göre dağıtıcıların hatalı üründen dolayı sorumlu tutulabilmesi için öncelikle imalâtçı, yetkili temsilci veya ithalâtçı belirlenememiş olmalıdır. Bu koşula 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde⁹² de, 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde⁹³ de yer verilmiştir. Hatalı ürünün üzerinde imalâtçının kimliği ve erişim bilgileri açıkça yazılı ise, zarar gören imalâtçının kimliğini bilecek durumda olduğundan, dağıtıcının sorumluluğu söz konusu olmaz⁹⁴. Buna karşılık, ithal ürünler bakımından, imalâtçının kimliği (örneğin, ürünün üzerinde yazılı olduğu için) bilinse dahi, ithalâtçının kimliği zarar gören tarafından bilinmiyorsa, zarar gören dağıtıcıdan ithalâtçının kimliği konusunda bilgi isteyebilir⁹⁵.

b. Dağıtıcının Bilgi Verme Külfetini Yerine Getirmemesi

İmalâtçı, yetkili temsilci veya ithalâtçının belirlenemediği durumlarda, dağıtıcının hatalı üründen kaynaklanan zarardan sorumlu olabilmesi için,

⁹¹ Kırca, s. 217; Kanışlı, s. 1429; İnceoğlu, s. 88. Ürünün sadece nakliyesini sağlayan veya ürünü taşıyan kişiler ise, dağıtıcı kavramına girmez. Kara, s. 420.

⁹² Direktif m. 3 f. 3'e göre "Ürünün üreticisinin belirlenemediği durumlarda, ürünün tedarikçilerinin her biri, (...) ürünün üreticisi olarak muamele görür. İthal edilen bir ürün söz konusu olduğunda, bu ürün (...) ithalâtçının kimliğini belirtmiyorsa, üreticinin ismi belirtilmiş olsa dahi aynı hüküm geçerlidir."

⁹³ Direktif Önerisi m. 7 f. 5'te imalâtçının tespit edilemediği veya imalâtçının Avrupa Birliği dışında yerleşik olduğu hallerde ürünün ithalâtçısı, imalâtçının yetkili temsilcisi veya ifa hizmeti sağlayıcılar da tespit edilememişse, ürünün her dağıtıcısının hatalı üründen dolayı sorumlu tutulabileceği düzenlenmiştir.

⁹⁴ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 53; Kırca, s. 222.

⁹⁵ 85/374 s.lı AB Direktifi m. 3 f. 3 c. 2'de bu duruma işaret edilmiştir. Böylece, zarar gören, ithal ürünler bakımından imalâtçıya başvurmak zorunda bırakılmamıştır. Havutçu, Üreticinin Sorumluluğu, s. 92.

zarar görenin bilgi talebinin kendisine tebliğinden itibaren 10 iş günü içinde ilgili iktisadî işletmecilerin isim ve irtibat bilgilerini zarar görene bildirmemiş olması gereklidir (ÜGTDK m. 11 f. 3). Dağıtıcının zarar görene bilgi vermesi, hukukî niteliği itibariyle bir külfettir⁹⁶. Dağıtıcı, zarar görenin talebi üzerine imalâtçının, onun yetkili temsilcisinin veya ithalâtçının isim ve irtibat bilgilerini, bu kişilerin bilgilerine sahip değilse, tedarik zincirinde kendisinden önce yer alan iktisadî işletmecinin isim ve irtibat bilgilerini zarar görene bildirmek suretiyle tazminat sorumluluğundan kurtulma imkânına sahiptir⁹⁷. Dağıtıcı, tazminat sorumluluğundan ancak zarar görene iktisadî işletmecilerin isim ve irtibat bilgilerini tam ve içerik itibariyle doğru olarak verdiği takdirde kurtulur⁹⁸. Birden çok dağıtıcı varsa, her biri bildirim külfetini yerine getirmekle sorumluluktan kurtulabilir. Bu düzenlemeyle, zarar görenin ekonomik olarak dağıtıcıya nazaran daha kuvvetli olabilecek olan, tazminatın daha kolay tahsil edilebileceği imalâtçıya veya ithalâtçıya ulaşma imkânı artırılmıştır⁹⁹.

Kanun koyucu dağıtıcının bilgi verme külfetini yerine getirmesi için 10 iş gününden ibaret olan belirli ve kısa bir süre tayin etmiştir. 85/374 s.lı AB Direktifi bilgi verme külfetinin uygun süre içinde (m. 3 f. 3), 2022/495 s.lı AB Direktifi Önerisi ise, zarar görenin bilgi talebinin ulaşmasından itibaren 1 ay içinde yerine getirilmesi gerektiğini düzenlemiştir (m. 7 f. 5)¹⁰⁰. Kanaatimizce, ÜGTDK m. 11 f. 3'te dağıtıcının bildirimde bulunması için bir süre öngörülmüş olması hukukî güvenliği sağlamak bakımından yerinde olmakla birlikte, öngörülen 10 iş günlük süre külfetin ihlâlinin dağıtıcı bakımından doğuracağı ağır sonuç dikkate alındığında yetersiz bir süredir.

⁹⁶ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 56; Kırca, s. 223.

⁹⁷ Her tacir, ticarî defterleri ile tuttuğu kayıtların dayanağı olan belgeleri 10 yıl saklamakla yükümlüdür (TTK m. 82). Dağıtıcılar, çoğunlukla tacir sıfatını haiz olduklarından, hatalı ürünü kendisinden temin ettikleri bir önceki iktisadî işletmecinin kimlik ve irtibat bilgilerini muhafaza edilmesi zorunlu olan bu defterler ve fatura, makbuz, irsaliye gibi dayanak belgeler ile ispat edebilirler. Kara, s. 427.

⁹⁸ Dağıtıcının verdiği irtibat bilgisinin, zarar görenin bu kişi ile doğrudan temasa geçebilmesine ve ona karşı dava açabilmesine imkân vermesi gerekir. Dağıtıcının verdiği bilgi ile hatalı ürünün imalâtçısı veya ithalâtçısı tespit edildiği takdirde, zarar gören bu kişilerin ödeme gücü bulunmadığı için tazminat elde edemese dahi dağıtıcının tazminat sorumluluğuna gidemez. Zira dağıtıcı bu kişilerin ödeme kabiliyetinden sorumlu değildir. BeckOK BGB/Förster, ProdHaftG § 4, N. 29; Kırca, s. 223.

⁹⁹ MüKoBGB/Wagner, ProdHaftG § 4 N. 48; Kırca, s. 220-221; Kara, s. 423; İnceoğlu, s. 89.

¹⁰⁰ Dağıtıcının bilgi verme külfeti bakımından İsviçre Ürün Sorumluluğu Kanunu uygun süre içinde bildirim yapılmasını (m. 2 f. 2), Alman Ürün Sorumluluğu Kanunu ise 1 ay içinde bildirim yapılmasını (§ 4 f. 3) şart koşmuştur.

Kanun'da değişiklik yapılarak bu sürenin AB Direktifi Önerisi'nde olduğu gibi 1 aya çıkarılması uygun olur.

Dağıtıcı, imalâtçının veya diğer iktisadî işletmecilerin isim ve irtibat bilgilerini zarar görene 10 iş günü geçtikten sonra, yani geç bildirirse, tazminat sorumluluğundan kurtulabilir mi? Bir görüşe¹⁰¹ göre, dağıtıcı zarar görene kanunda belirtilen süre geçtikten sonra bildirimde bulunursa, ürünün yol açtığı zarardan sorumluluktan kurtulamaz. Bu görüş kabul edilirse, örneğin, dağıtıcı imalâtçının bilgilerini geç bildirdiyse, ürünün neden olduğu zarardan dolayı imalâtçı ile birlikte müteselsil sorumlu olur. Diğer görüşe göre¹⁰² ise, dağıtıcının zarar görene geç bildirimde bulunması durumunda, dağıtıcının ürünün yol açtığı zararları tazmin sorumluluğu ortadan kalkar. Bununla birlikte, şayet zarar gören geç bildirim nedeniyle bir zarara uğramışsa (örneğin dağıtıcı, zarar gören kendisine dava açtıktan sonra bu bilgileri vermişse, zarar görenin katlandığı dava masrafı zararı gibi) dağıtıcı gecikmenin yol açtığı bu zararları tazminle sorumludur. Kanaatimizce, hükümde 10 günlük süre tayin edilmiş olmasının amacı, bu tarih geçtikten sonra dağıtıcıyı aslı sorumlu haline getirmek değil, sadece bildirim külfetinin hangi sürede yerine getirilmesi gerektiğine ilişkin belirsizliği ortadan kaldırmaktır. Dağıtıcının sorumluluğunun temel gerekçesi aslı sorumlulara ulaşılabilmesi olduğundan, dağıtıcının geç de olsa verdiği bilgi ile imalâtçı veya ithalâtçı tespit edildiği takdirde, dağıtıcının halen hatalı ürünün yol açtığı zarardan sorumlu tutulması ürün sorumluluğunun mantığı ile bağdaşmaz. Bu bakımdan, dağıtıcının geç bildirim halinde sadece geç bildirim yol açtığı zararlar varsa, bu gecikme zararlarından sorumlu tutulması uygun bir çözümdür.

c. Elektronik Ticaret Platformlarının Durumu

Elektronik ticaret platformlarının ürün sorumluluğunu en çok ilgilendiren türü çevrimiçi pazaryeri platformlarıdır. Çevrimiçi platform, mesafeli satış sözleşmesinde satıcı taraf ise, dağıtıcı olarak nitelendirilmesinde tereddüt yoktur. Ancak satıcı durumunda olmayan bir çevrimiçi platformun dağıtıcı olarak nitelendirilerek hatalı üründen doğan

¹⁰¹ İsviçre hukukunda, bu yönde: Holliger-Hagmann, Art. 2, N. 32; Hess, Art. 2, N. 136. Alman yargı içtihatlarında, bu yönde: Naumburg Yüksek Eyalet Mahkemesi'nin 21.11.2013 tarihli, 1 U 38/12 sayılı kararı (BeckRS 2014, 5588).

¹⁰² İnceoğlu, s. 89. Alman yargı içtihatlarında, bu yönde: Köln Bölge Mahkemesi'nin 9.2.2011 tarihli, 7 O 210/10 sayılı kararı (BeckRS 2012, 14915).

zarardan sorumlu tutulması mümkün müdür¹⁰³? Doktrinde bu konuda çevrimiçi platformun pasif veya aktif olmasına göre bir ayırım yapılmaktadır¹⁰⁴. Tedarik zincirinde ürünün pazarlama ve dağıtımında aktif rol oynayan çevrimiçi platformların dağıtıcı olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu, buna karşılık sadece satıcılar ile tüketiciler arasında sözleşme kurulmasına aracılık eden pasif çevrimiçi platformların dağıtıcı olarak nitelendirilemeyeceği kabul edilmektedir¹⁰⁵. Kanaatimizce de *olan hukuk (de lege lata)* açısından, salt aracılık faaliyetinin ötesine geçerek ürünün depolanması, siparişin hazırlanması, alıcıya gönderilmesi gibi başkaca faaliyetler de icra eden aktif çevrimiçi platformlar tedarik zincirinin bir parçası olarak değerlendirilip dağıtıcı olarak nitelendirilmeleri ve ÜGTDK m. 11 f. 3 kapsamında hatalı üründen dolayı talî sorumluluklarına gidilebilmesi mümkündür.

85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde çevrimiçi platformlara ilişkin özel bir düzenleme mevcut olmadığından, bu platformların dağıtıcı olarak sorumlu tutulmaları ancak tedarik zincirinde aktif rol oynamaları halinde mümkündür¹⁰⁶. Buna karşılık, 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde, tacirler ile tüketiciler arasında akdedilen ürün satış sözleşmelerine salt aracılık eden çevrimiçi platformların (pasif platformların)

¹⁰³ Bu konu Amerikan hukukunda yüksek mahkeme kararlarına konu olmuştur. Kaliforniya Temyiz Mahkemesi 13.8.2020 tarihli *Bolger v Amazon.com (LLC)* (2020) 53 Cal. App. 5th 431 kararında ve 26.4.2021 tarihli *Loomis v Amazon.com (LLC)* (2021) 63 Cal. App. 5th 466 kararında tedarik sürecindeki aktif rolü nedeniyle Amazon'un, satıcı durumunda olmadığı mesafeli sözleşmelerdeki hatalı ürünlerden doğan zarardan sorumlu olduğuna hükmetmiştir. Bu kararlar hakkında bkz. Gökçe Kurtulan Güner, "Dijital Çağda Ürün Sorumluluğuna İlişkin Bazı Meseleler", *İçinde Ürün Sorumluluğu, Sorumluluk Hukuku Konferansları-I*, editörler Yeşim M. Atamer, Başak Baysal (İstanbul: Onikilevha, 2022), s. 248 vd.; Erdem Büyüksağış / Defne Kahveci, "E-Ticaret Platformlarının Satılanın Ayıplarından Sorumluluğu", *YÜHFD C. XIX, Özel Sayı* (2022): s. 146, 158 vd. Buna karşılık, Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın bu konuda vermiş olduğu bir karar henüz mevcut değildir. Bertolini/Episcopo/Cherciu, s. 59.

¹⁰⁴ Pasif çevrimiçi pazaryeri platformları, (örneğin, Sahibinden.com gibi) platform sağlayıcının sadece satıcılar ile tüketiciler arasında sözleşme kurulmasına aracılık ettiği platformlardır. Buna karşılık, aktif çevrimiçi pazaryeri platformlarında (örneğin, Amazon, Morhipo, Trendyol gibi), platform sağlayıcı, sadece satıcılar ile tüketiciler arasında aracılık faaliyetinde bulunmamakta, bunun yanında ürünü deposunda bulundurmamak, siparişin hazırlanması, ürünü paketleyip alıcıya göndermek, ürün bedelini alıcıdan tahsil etmek vb. farklı faaliyetlerde de bulunmaktadır. Büyüksağış/Kahveci, s. 130-131; Christian Twigg-Flesner, *Guiding Principles for Updating the Product Liability Directive for the Digital Age*, (European Law Institute, 2021), s. 7.

¹⁰⁵ Twigg-Flesner, s. 7; Busch, s. 41; Atamer/Kurtulan Güner, s. 552; Kurtulan Güner, s. 253.

¹⁰⁶ Twigg-Flesner, s. 7.

dahi ürünü ortalama tüketici nezdinde bizzat veya kendi otorite ya da kontrolleri altında bir tacir tarafından sağlandığı konusunda bir intiba uyandıracak biçimde sundukları takdirde, dağıtıcı gibi sorumlu olacakları düzenlenmiştir (m. 7 f. 6)¹⁰⁷. Kanaatimizce, *olması gereken hukuk (de lege ferenda)* açısından, zarar görenin aslî tazminat sorumlularına ulaşabilmesini kolaylaştırmak bakımından böyle bir düzenlemenin ÜGTDK'ya da alınması isabetli olur. Tüketiciler nezdinde belirtilen türden bir intiba uyandırdıkları takdirde, salt aracı konumundaki çevrimiçi platformların da imalatçı veya ithalâtçının bilgilerini zarar görene vererek kurtulabilecekleri talî bir sorumluluğa tâbi tutulmalarında adaletsizlik göremiyoruz.

B. Yetkili Temsilci

ÜGTDK m. 3 f. 1 (t)'ye göre yetkili temsilci "*İmalatçının bu Kanun ve ilgili diğer mevzuat kapsamındaki bazı yükümlülüklerini onun adına yerine getirmek üzere imalatçı tarafından yazılı şekilde görevlendirilen Türkiye'de yerleşik gerçek veya tüzel kişiyi*" ifade etmektedir. Tanımdan da anlaşıldığı üzere, yetkili temsilci, imalatçının temsilcisidir. Yetkili temsilci, imalatçı¹⁰⁸ veya ithalâtçı gibi ÜGTDK'da hatalı üründen dolayı sorumluluğu açıkça düzenlenmiş bir kişi değildir. ÜGTDK m. 11 f. 3'de "*ürünün imalatçısı, yetkili temsilcisi veya ithalatçısının belirlenmediği durumlarda*" belirli koşullar altında ürünün dağıtıcısının tazminat sorumlusu olacağı düzenlenmiştir. Bu hüküm çerçevesinde, zarar gören, imalatçının yetkili temsilcisinin kimlik ve irtibat bilgilerini tespit edebilecek durumdaysa (örneğin, bu bilgiler ürünün üzerinde yazılı ise) veya dağıtıcı, yetkili temsilcinin isim ve irtibat bilgilerini ondan bilgi talep eden zarar görene

¹⁰⁷ 2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi m. 7 f. 6'da aynı maddenin 5. fıkrasında yer alan dağıtıcıların talî sorumluluğuna ilişkin düzenlemenin, 2022/2065 s.lı Dijital Hizmetler Tek Pazarına İlişkin AB Tüzüğü m. 6 f. 3'te değinilen koşulların sağlanmasıyla, tacirlerle tüketicilerin mesafeli sözleşme akdetmesine imkân sağlayan ve imalatçı, ithalâtçı veya dağıtıcı olmayan tüm çevrimiçi platform sağlayıcılarına da uygulanacağı belirtilmiştir. Atf yapılan AB Tüzüğü m. 6 f. 3'te yer alan koşullar dikkate alındığında, çevrimiçi platformun dağıtıcının talî sorumluluğuna tâbi tutulabilmesi için, ortalama bir tüketicinin sözleşmenin konusu olan ürünün çevrimiçi platformun kendisi tarafından veya onun otoritesi ya da kontrolü altında hareket eden bir tacir tarafından sağlandığına inanmasına neden olacak şekilde ürünü sunmuş olması gereklidir.

¹⁰⁸ Genel Ürün Güvenliği Yönetmeliği m. 4 f. (ğ)'de üretici tanımına "*ürünün yetkili temsilcisi*" de dahil edilmiştir. Ancak bu Yönetmelik ürün sorumluluğunu değil ürün güvenliğini düzenlediğinden, yetkili temsilci, ürün sorumluluğu alanında imalatçı (üretici) olarak kabul edilemez. Havutçu, Sorumluluğun Süjesi, s. 9, 22; İnceoğlu, s. 91.

bildirmişse, dağıtıcının tazminat sorumluluğu doğmayacaktır. İmalâtçı veya ithalâtçı belirlenemediği halde yetkili temsilcinin belirlendiği bu tür durumlarda, yetkili temsilcinin tazminat sorumlusu olup olmadığının açıklığa kavuşturulması gerekir.

Yetkili temsilcinin hatalı üründen doğan zarardan dolayı tazminat sorumlusu olup olmadığı tartışmalıdır. Bir görüşe¹⁰⁹ göre, ÜGTDK kapsamında hatalı üründen dolayı hukukî sorumluluğu bulunacak kişiler, 85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'ne uygun biçimde değerlendirilmelidir. Yetkili temsilci, söz konusu Direktif'te hatalı üründen dolayı sorumluluğu bulunan kişiler arasında düzenlenmediğinden, ÜGTDK m. 6 kapsamında da ürün sorumluluğunun süjesi sayılamaz. Bir başka görüşe¹¹⁰ göre, yetkili temsilci hatalı üründen doğan zararlar bakımından aslî sorumlular arasındadır. Bir diğer görüşe¹¹¹ göre ise, yetkili temsilci üretim faaliyetine dâhil olmayan bir kişi olduğundan, onun sorumluluğunun dağıtıcının gibi talî bir sorumluluk olduğunun, imalâtçı veya ithalâtçının isim ve irtibat bilgilerini zarar görene vererek sorumluluktan kurtulabileceğinin kabulü gerekir. Biz bu son görüşe katılıyoruz. Kanaatimizce yetkili temsilci, aslî tazminat sorumlularının düzenlendiği ÜGTDK m. 6 f. 1'de zikredilmediğinden, aslî tazminat sorumlusu değildir. Ancak ÜGTDK m. 11 f. 3'te dağıtıcının sorumluluğu için yetkili temsilcinin belirlenememiş olması şartına da yer verildiğine ve dağıtıcı yetkili temsilcinin isim ve irtibat bilgilerini bildirerek sorumluluktan kurtulabildiğine göre, yetkili temsilcinin durumunun da bir sorumluluk zeminine oturtulması gerekir. İmalât sürecine dahil olmayan, sadece imalâtçının mevzuat kapsamındaki bazı yükümlülüklerini onun adına yerine getirmek (ÜGTDK m. 3 f. 1 (t)) biçiminde sınırlı bir faaliyette bulunan yetkili temsilcinin, ürün sorumluluğu tazminatı bakımından ancak dağıtıcı gibi talî sorumlu olduğu kabul edilebilir.

85/374 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde yetkili temsilcilerin ürün sorumluluğuna ilişkin herhangi bir düzenleme yoktur. Buna karşılık,

---

¹⁰⁹ Havutçu, Sorumluluğun Süjesi, s. 22. Bu görüşe göre, yetkili temsilci, hatalı üründen dolayı aslî veya talî sorumlu bir kişi değildir.

¹¹⁰ Kara, s. 425. Yazara göre, ürün sorumluluğunda aslî sorumlu olan kişi ürünün imalâtçısı veya onun yetkili temsilcisi, ithal ürünler bakımından ise ürünün ithalâtçısı veya onun yetkili temsilcisidir.

¹¹¹ İnceoğlu, s. 90-91. Yazara göre, ÜGTDK m. 11 f. 3 kapsamında ürünün imalâtçısı veya ithalâtçısının belirlenemediği ve dağıtıcının da yetkili temsilcinin isim ve irtibat bilgilerini vererek sorumluluktan kurtulduğu durumlarda, zarar görenin yetkili temsilci dışında başvurabileceği hiç kimse kalmamaktadır. Kanun koyucu, bu nedenle, temsil kurumunun mahiyetine aykırı olmakla birlikte, yetkili temsilciyi sorumlu tutmak istemiştir.

2022/495 s.lı Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'nde “*Hatalı ürünün imalatçısı Birlik dışında yerleşikse, hatalı ürünün ithalatçısının ve imalatçının yetkili temsilcisinin bu ürünün yol açtığı zarardan dolayı sorumlu olduğu*” hükmü yer almaktadır (m. 7 f. 2). Direktif Önerisi'nde, hatalı ürünün imalatçısının Birlik dışında yerleşik olduğu durumlarda, zarar görenin karşısında daima Birlik içinde bir muhatap bulunabilmesi amacıyla¹¹² ürünün Birlik içinde yerleşik bulunan ithalatçısı ve imalatçının yetkili temsilcisi bakımından aslî ve müteselsil bir sorumluluk düzenlenmiştir. *Olan hukuk (de lege lata)* açısından, Türk hukukunda yetkili temsilci aslî tazminat sorumlusu değildir. ÜGTDK m. 11 f. 3 hükmünde düzenlenmiş dağıtıcının sorumluluğuna kıyasen yetkili temsilcinin ancak imalatçı veya ithalatçıyı zarar görene bildirdiği takdirde sorumluluktan kurtulabilen tâli bir tazminat sorumlusu olduğu sonucu çıkarılabilir. *Olmaması gereken hukuk (de lege ferenda)* açısından ise, Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi m. 7 f. 2'ye benzer bir düzenlemenin ÜGTDK'ya eklenerek, imalatçısı yurt dışında yerleşik olan ürünlere münhasır olmak üzere, Türkiye'deki yetkili temsilcinin ithalatçı ile birlikte tazminattan aslî olarak sorumlu tutulmasını öneriyoruz¹¹³.

Sonuç

Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu ile Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlamak hedeflenmiştir. Kanun koyucunun ürün güvenliği ve ürün sorumluluğu meselelerini bu kanun bünyesinde birlikte düzenleme tercihi isabetsiz olmuştur. Birbiriyle belli ölçüde irtibatlı olmakla birlikte, amaç, dayandığı esas, yaptırımlar yönünden esaslı farklılıklar arz eden bu iki kurumun aynı kanunda düzenlenmeye çalışılması beraberinde bazı sorunları getirmiştir. Ürün sorumluluğu ÜGTDK bünyesinden çıkarılmalı, özel bir kanun ile düzenlenmelidir. Ayrı bir düzenleme yapılıncaya kadar ÜGTDK'daki ürün sorumluluğu düzenlemesine ilişkin sorunlar konuya ilişkin AB mevzuatı ışığında çözülmeye çalışılmalıdır. Ürün sorumluluğunda tazminat sorumlularının belirlenmesi bakımından bu çerçevede yaptığımız değerlendirme ile ulaştığımız başlıca sonuçlar şunlardır:

Ürün sorumluluğunda aslî tazminat sorumluları ürünün imalatçısı ve ithalatçısıdır. Hatalı ürünü imal eden kişi ürünü bizzat piyasaya sürmese dahi, piyasaya arz onun açık veya örtülü iradesi ile gerçekleşmişse, ürünü isim veya markası altında piyasaya arz eden kişi ile birlikte onun da zarardan müteselsilen sorumlu olduğu kabul edilmelidir.

¹¹² Ürün Sorumluluğu Direktif Önerisi (27) no.lu gerekçe.

¹¹³ Yetkili temsilci imalat sürecinin dışında kalan bir kişi olduğundan, imalatçının yurt içinde yerleşik olduğu durumlarda ona aslî tazminat sorumluluğu yüklemek uygun değildir.

ÜGTDK'daki imalâtçı tanımı nihaî ürün imalâtçısının yanında ham madde imalâtçısı ve kısmî (ara) ürün imalâtçısının da bu Kanun kapsamında imalâtçı kabul edildiği açıkça belirtilmek suretiyle değiştirilerek bu konudaki tereddütler ortadan kaldırılmalıdır. Kanun'un mevcut hali bakımından ise, ürün sorumluluğuna yönelik düzenlemenin konuyla ilgili AB mevzuatına uyum sağlayarak hatalı ürün nedeniyle zarar görenin karşısında mümkün olduğunca çok tazminat muhatabı bulundurma amacı göz önünde tutularak imalâtçı kavramı Direktif'e uygun biçimde geniş yorumlanmalıdır. Bu çerçevede ham madde veya kısmî ürünlerdeki hatadan kaynaklanan zararlar bakımından bu ürünlerin imalâtçıları da ÜGTDK kapsamında imalâtçı kabul edilmelidir. AB Ürün Sorumluluğu Direktifi ve Direktif Önerisi'ne uygun biçimde, ham maddenin veya kısmî ürünün imalâtçısının kendi ürettikleri üründen kaynaklanan hatadan dolayı nihaî ürünün imalâtçısı ile birlikte zarardan müteselsilen sorumlu olduğu kabul edilmelidir.

ÜGTDK m. 3 f. 1(g) hükmündeki imalâtçı tanımında ürünü kendi isim veya markası altında piyasaya arz edenlerin imalâtçı olarak kabulü için aranan, ancak AB Ürün Sorumluluğu Direktifi'nde ve Direktif Önerisi'nde yer almayan "ürünün tasarımını veya imalâtını yaptırmış olma" koşulu, hükümden çıkarılmalıdır.

AB Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'ndeki gibi, ürün üzerinde asıl imalâtçının kontrolü dışında güvenlik özelliklerini etkileyecek biçimde esaslı değişiklik yapanların hatalı ürünün yol açtığı zarardan aslî sorumlu olacağına ilişkin bir düzenlemenin ÜGTDK'ya eklenmesini öneriyoruz. Bu gerçekleşene kadar, üründe esaslı değişiklik yapanlar ÜGTDK m. 11 f. 1 kapsamında imalâtçı sayılarak hatalı üründen dolayı tazminat sorumlusu kabul edilmelidir.

Zarar görenin Türkiye'de daima bir tazminat muhatabı bulabilmesi amacıyla, AB Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'ndeki düzenlemeye benzer şekilde, Türkiye'de yerleşik imalâtçı, yetkili temsilci, ithalâtçı bulunmuyorsa, ifa hizmeti sağlayıcıların hatalı üründen kaynaklanan zarardan dolayı aslî tazminat sorumlusu olacağına ilişkin bir düzenlemenin ÜGTDK'ya eklenmesini öneriyoruz.

Aslî tazminat sorumlularının belirlenemediği hallerde, ürünün tedarik zincirinde yer alan dağıtıcılar, hatalı üründen kaynaklanan zararlardan dolayı tâli tazminat sorumlusudur. Dağıtıcılar, zarar görene ilgili iktisadî işletmecilerin isim ve irtibat bilgilerini bildirerek sorumluluktan kurtulabilir. ÜGTDK m. 11 f. 3'te bildirim külfetinin yerine getirilmesi için dağıtıcıya tanınan 10 iş günü süre yetersiz olup, bu sürenin AB Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'ndeki gibi 1 aya çıkarılmasını öneriyoruz.

Elektronik ticaret platformlarının ürün sorumluluğu ayrıca düzenlenmediğinden, bu platformlar ancak ÜGTDK'da hali hazırda sorumluluğu düzenlenmiş iktisadî işletmecilerden birinin kapsamına dâhil edilebildikleri takdirde hatalı üründen kaynaklanan zarar nedeniyle sorumlu tutulabilir. Satıcı ile tüketici arasında salt aracılık faaliyetinin ötesine geçen aktif platformlar, dağıtıcı olarak nitelendirilerek talî tazminat sorumlusu kabul edilebilir. Zarar görenin aslî tazminat sorumlularına ulaşmasını kolaylaştırmak bakımından, AB Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'ne uygun biçimde, salt aracı konumundaki pasif elektronik ticaret platformlarının da ürünü ortalama tüketici nezdinde bizzat veya kendi otorite ya da kontrolleri altında bir tacir tarafından sağlandığı konusunda bir intiba uyandıracak biçimde sundukları takdirde dağıtıcının tâli sorumluluğuna tâbi tutulacağına ilişkin bir düzenlemenin ÜGTDK'ya eklenmesini öneriyoruz.

ÜGTDK ürün sorumluluğu bakımından yetkili temsilcinin durumunu açık olarak düzenlememiştir. İmalâtçı ve ithalâtçı belirlenmediği halde yetkili temsilcinin belirlendiği durumlarda, yetkili temsilci, dağıtıcı gibi talî tazminat sorumlusu kabul edilmelidir. AB Ürün Sorumluluğu Direktifi Önerisi'ndeki düzenlemeye benzer biçimde, imalâtçının yurt dışında yerleşik olduğu ürünlere münhasır olmak üzere, Türkiye'de yerleşik yetkili temsilcinin ithalâtçı ile birlikte aslî olarak tazminat sorumlusu olacağına yönelik bir düzenlemenin ÜGTDK'ya eklenmesini öneriyoruz.

Kaynakça

- Akçura Karaman, Tuba. *Ayıplı Ürünün Sebep Olduğu Zararlar Nedeniyle Üçüncü Kişilere Karşı Sorumluluğu*. İstanbul: Doktora Tezi, 2007.
- Atamer, Yeşim M./Kurtulan Güner, Gökçe. “Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu İle İmalâtçının Sorumluluğu Konusu Türk Hukuku Açısından Çözülmüş Müdür?”. *AÜHFD* 70 (2) (2021): 543-588.
- Aydos, Oğuz Sadık. *Üreticinin Sorumluluğu*. Ankara: Doktora Tezi, 2006.
- Bertolini, Andrea/Episcopo, Francesca/Cherciu, Nicoleta-Angela. *Liability of Online Platforms*. Brussels: European Parliamentary Research Service, 2021. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656318/EPRS_STU\(2021\)656318_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/656318/EPRS_STU(2021)656318_EN.pdf) (Erişim Tarihi:15.3.2023)
- Busch, Christoph. *Effektiver Verbraucher-Schutz Im Online-Handel: Verantwortung Und Haftung Von Internetplattformen*. 2019. https://www.vzbv.de/sites/default/files/downloads/2020/02/12/vzbv_gutachten_verbraucherrechtliche_plattformhaftung.pdf (Erişim Tarihi:15.3.2023)
- Büyüksağış, Erdem/Kahveci, Defne. “E-Ticaret Platformlarının Satılanın Ayıplarından Sorumluluğu”. *YÜHFD C. XIX, Özel Sayı* (2022): 125-174.
- Förster, Christian. “ProdHaftG Gesetz über die Haftung für fehlerhafte Produkte”. İçinde *BeckOK BGB* editörler Wolfgang Hau/Roman Poseck. 64. Baskı. München:C.H.Beck, 2022.
- Furrer, Andreas/Muller-Chen, Markus/Çetiner, Bilgehan. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. 2. Baskı. İstanbul: Onikilevha, 2022.
- Gümüş, M. Alper. *Borçlar Hukuku Genel Hükümleri*. Ankara: Yetkin, 2021.
- Havutçu, Ayşe. *Türk Hukukunda Örtülü Bir Boşluk: Üreticinin Sorumluluğu*. Ankara: Seçkin, 2005. (Üreticinin Sorumluluğu).
- Havutçu, Ayşe. *Üreticinin Sorumluluğunda Sorumluluğun Sijesi*. İstanbul: Aristo, 2022. (Sorumluluğun Sijesi).
- Hess, Hans-Joachim. *Produktehaftpflichtgesetz (PrHG)*.3. Baskı. Bern: Stämpfli, 2016.
- Holliger-Hagmann, Eugénie. “Bundesgesetz über die Produktehaftpflicht”. İçinde *Kommentar zu den schweizerischen Haftpflichtbestimmungen* editörler Willi Fischer / Thierry Luterbacher. Zürich: Dike Verlag, 2016.
- Honsell, Heinrich/ Isenring, Bernhard/ Kessler, Martin A. *Schweizerisches Haftpflichtrecht*. 5. Baskı. Zürich: Schulthess, 2013.

- İnceoğlu, Murat. “Ürün Sorumluluğunda Sorumlular”. İçinde *Ürün Sorumluluğu, Sorumluluk Hukuku Konferansları-I*, editörler Yeşim M. Atamer, Başak Baysal, 81-92. İstanbul: Onikilevha, 2022.
- Kanışlı, Erhan. “Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu (ÜGTDK) Uyarınca Üreticinin Sorumluluğu”. *İstanbul Hukuk Mecmuası* 78 (3) (2020): 1413-1468.
- Kara, İlhan. *İmalâtçının Ürün Sorumluluğu*. Ankara: Yetkin, 2021.
- Keser, Yıldırım. *Ürün Sorumluluğu*. Ankara: Seçkin, 2021.
- Kırca, Çiğdem. *Ürün Sorumluluğu*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2007.
- Kurtulan Güner, Gökçe. “Dijital Çağda Ürün Sorumluluğuna İlişkin Bazı Meseleler”. İçinde *Ürün Sorumluluğu, Sorumluluk Hukuku Konferansları-I*, editörler Yeşim M. Atamer, Başak Baysal, 239-261. İstanbul: Onikilevha, 2022.
- Oğuzer, Pelin/Baysal, Başak. “Ürün Güvenliği ve Ürün Sorumluluğu Ekseninde Sorumluluktan Kurtuluş Sebepleri”. İçinde *Ürün Sorumluluğu, Sorumluluk Hukuku Konferansları-I*, editörler Yeşim M. Atamer, Başak Baysal, 111-172. İstanbul: Onikilevha, 2022.
- Polat, Cemre. “Türk ve Avrupa Birliği Hukukunda Ürün Sorumluluğu”. *AÜHFD* 70 (4) (2022): 973-1041.
- Sirmen, A. Lâle. “Prof. Dr. Lâle Sirmen Röportajı”. *Tüze Hukuk Dergisi* 9. Sayı (2022): 9-13.
- Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. 2011. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 1.3.2023).
- Twig-Flesner, Christian. *Guiding Principles for Updating the Product Liability Directive for the Digital Age*. European Law Institute, 2021.
- Ünal, Akın / Kalkan, Arif. “Türk Hukukunda Ürün Sorumluluğu Üzerine Olan ve Olması Gereken Hukuka Dair Genel Düşünceler”, *TAAD* Yıl 11, Sayı 39 (2019): 45-82.
- Yongalık, Aynur. “İstisnalar Dar Yorumlanır Kuralı ve Değerlendirilmesi”. *AÜHFD* 60 (1) (2011): 1-15.
- Wagner, Gerhard. *Münchener Kommentar zum BGB, Band 7: Schuldrecht - Besonderer Teil IV*. 8. Baskı. München: C.H.Beck, 2020.

KİTLESEL SİĞİNMA AVRUPA BİRLİĞİ SİĞİNMA POLİTİKASI: AYRIMCILIK YASAĞI TEMELİNDE BİR İNCELEME

Tülay YILDIRIM MAT*
Miray AZAKLI KÖSE**
Merve İSPIRLİ ARMAĞAN***
Araştırma Makalesi

Öz

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı büyük bir göç dalgası oluşmasına sebep olmuş ve komşu ülkelerle birlikte Batı'ya doğru bir kitlesel akın söz konusu olmuştur. Türkiye'de geçici koruma mekanizması devreye sokulsa da Avrupa Birliği'nde (AB) bu yönde genel bir karar alınmamış, sığınmacı kabulü ülkelerin takdirine bırakılmış; nitekim oldukça az sayıda sığınmacı Avrupa'ya kabul edilmiştir. Buna karşın 2022 Şubat'ında Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle başlayan süreçte AB Birlik düzeyinde hızlı ve çözüm odaklı kararlar almak suretiyle Ukraynalı sığınmacılar için Geçici Koruma Direktifi'ni aktive etmiştir. Bu çalışmada, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ve 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasındaki süreçte yerinden edilen ve sığınma arayan kimselere karşı AB'nin izlediği sığınma politikası ayrımcılık yasağı temelinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sığınmaya Erişim Hakkı, Ayrımcılık Yasağı, Geçici Koruma, Kitlesel Akın, Geçici Koruma Direktifi.

The European Union Asylum Policy in Mass Influx Situations: An Analysis Based on the Prohibition of Discrimination

Abstract

2011 Syrian civil war caused a large migration flow and a mass influx to the West along with neighboring countries. While temporary protection mechanism

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, tulay.yildirim.mat@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3035-9693

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, miray.kose@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9723-8618

*** Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, merve.ispirli@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4928-5321

Makalenin Gönderilme Tarihi: 30/10/2022, Kabul Edilme Tarihi:17/07/2023.

activated in Türkiye, the European Union (EU) has not take a decision on EU level, asylum seekers have been left to the discretion of the countries. Consequently, quite a few asylum seekers have been admitted to the EU. The EU activated the temporary protection directive for Ukrainian asylum seekers by taking quick and solution-oriented decisions at the union level after Russian invasion on Ukraine in February 2022. This study examines the EU asylum policies on the displaced asylum seekers after the 2011 Syrian civil war and the Russian invasion of Ukraine in 2022 on the basis of the prohibition of discrimination.

Keywords: *Right to Access the Asylum, Prohibition of Discrimination, Temporary Protection, Mass Influx, Temporary Protection Directive.*

Giriş

Kitlesel sığınma son yıllarda en önemli uluslararası sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitlesel sığınmanın tam bir tanımı yapılamasa da, kavramı ”kısa sürede gerçekleşen önemli sayıda insanın koruma talebiyle sınıra gelmesi ve koruma talep edilen devletin bu sayıdaki insana koruma sağlama kapasitesine sahip olamaması” olarak ifade etmek mümkündür.¹ Çok sayıda insanın sınıra gelmesi ve bu sayıda insana koruma sağlanması devletler açısından ciddi sosyoekonomik yüklerin üstlenilmesine yol açtığından, pek çok devlet kitlesel sığınma sağlama konusunda isteksiz davranmakta ve sığınma arayan kişileri ülkelerine kabul etmekten kaçınmaktadır. Özellikle 2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş sonucunda meydana gelen kitlesel akın bu tabloyu daha da görünür hale getirmiştir. Ancak bu dönemde geri kabul anlaşmaları akdederek sığınma arayan kişileri mümkün olduğunca Birlik sınırları dışında tutmaya çalışan ve denizde geri itme uygulamaları ile Birlik sınırlarına ulaşılmasını engelleme gayreti gösteren AB, 2022’de patlak veren Ukrayna-Rusya Savaşı sonrasında meydana gelen kitlesel akın karşısında tam tersi bir yaklaşım sergilemiş ve Ukraynalı sığınmacıların AB Geçici Koruma Direktifi uyarınca geçici koruma kapsamına alınmasına karar vermiştir.

Kitlesel akınların yol açtığı sorunların çözümü için “külfet paylaşımı” ve “geçici koruma” kavramları geliştirilmiştir. Klfet paylaşımı ile, uluslararası toplumun kitlesel sığınmanın yol açtığı külfeti paylaşması kastedilmekte iken; geçici koruma, devletlerin kitlesel sığınma taleplerini ilk aşamada olumlu karşılmasını ancak sonrasında 1951 Cenevre

¹ Elif Uzun, “Mltecı Hukuku,” içinde *Uluslararası Hukuk II*, ed. Ayşe Nur Tütüncü et al. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 126.

Sözleşmesi'nin öngördüğü yükümlülükler ile bağlı olmaksızın farklı bir kalıcı çözüm yoluna başvurabilmesini ifade etmektedir.² Ancak uluslararası toplumda ne külfet paylaşımı tam manasıyla gerçekleştirilebilmiş; ne de geçici koruma prosedürü ayırım gözetmeksizin uygulanabilmiştir.

Bu çalışmada AB ve AB üyesi devletlerin 2011 Suriye iç savaşı ve 2022 Ukrayna-Rusya Savaşı sonrasında sığınma politikaları bakımından değişen ve bazılarınca “çifte standart” olarak nitelendirilen tutumu uluslararası hukukun temel kurallarından biri olan ayrımcılık yasağı çerçevesinde incelenecektir. AB'nin Suriyeli ve Ukraynalı sığınmacılara yönelik farklı tutumunun farklı uluslararası belgelerde bir uluslararası yükümlülük olarak öngörülen ayrımcılık yasağını ihlal edip etmediği sorusu yanıtlanmaya çalışılacaktır.

I. Avrupa Birliği'nin Suriyelilere ve Ukraynalılara Yönelik Sığınma Politikası

Göç konusu her ne kadar 1980'lerin sonundan itibaren Avrupa'da bir sorun olarak ortaya çıksa da özellikle 2011'de Suriye İç Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tam anlamıyla ‘krize’ dönüşmüştür. 2015'te 1 milyonun üzerinde sığınma başvurusu ile karşı karşıya kalan AB ülkeleri için bu kriz daha da derinleşmiştir. 2015 yılında gerçekleşen sığınmacı sayısındaki bu olağanüstü artış mülteci krizi olarak nitelendirilmiştir. Bu krizin çözümü için insani yollar önerilmiş olsa da AB ve üye ülkelerin tercih ettiği uygulamalar; geri itme, Frontex ile sınırları koruma adı altında şiddet eylemleri, Türkiye'yi güvenli üçüncü ülke kabul ederek yapılan geri kabul anlaşması ile sığınmacıları Türkiye'ye geri gönderme, ‘Fortress Europe’ uygulaması adı altında Yunanistan, Bulgaristan, Polonya, Macaristan, Slovenya ve Baltık Ülkeleri sınırlarına duvarlar örme³ şeklinde olmuştur. Diğer bir deyişle AB'nin bu kriz karşısında geliştirdiği politikayı, düzensiz göç ve kaçakçılık ile mücadele kapsamında sınır güvenliğinin sağlanması ve sığınma başvurusunda bulunan kişilerin AB üyesi olmayan ülkelere geri kabul anlaşmaları çerçevesinde geri gönderilmesi şeklinde özetleyebiliriz.⁴ Nitekim kitlesel sığınma arayışında sığınmacılara sağlanması gereken

² Ibid., p.126.

³ “Border Walls Symbolize a Europe Where Refugees are Increasingly Unwelcome”, Arab News, 15 Ocak 2022, Erişim Tarihi Mayıs 18, 2022, <https://www.arabnews.com/node/2004706/world>

⁴ Nagihan Söylemez, “Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Suriye Mülteci Krizinin Türkiye-AB İlişkilerine Yansımaları” (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2017): 65.

standartların ve yükün adil bir şekilde paylaşılmaması için 2001 yılında kabul edilen Geçici Koruma Direktifi'nin⁵ 2015 krizi sonrası Suriyeli sığınmacılar için uygulanması Komisyon tarafından hazırlanan bir raporla Suriye'den AB sınırlarına gelen akınların yön verilebilir nitelikte olduğu belirtilerek uygun bulunmamıştır.⁶

Geçici Koruma Direktifi'nin uygulanmaması ve özellikle İtalya ve Yunanistan sınırlarında oluşan kalabalığın yönetilebilir miktarlara çekilmesi adına AB Mayıs 2015'te ve Eylül 2015'te iki adet somut önlemleri içeren uygulamaya yönelik düzenlemeler yapmıştır. Söz konusu önlemlerin içerisinde İtalya ve Yunanistan sınırında biriken yoğunluğun azaltılmasına yönelik olarak "yeniden yerleştirme" mekanizması yer almaktadır. Bu mekanizma sayesinde mevcut sığınmacı yoğunluğunun, homojen bir şekilde dağılması ve sığınmacı yoğunluğu olan AB üyesi devletlerden başka bir AB üyesi devlete taşınması amaçlanmış, ayrıca bu kişilerin uyumuna ilişkin çalışmalar geliştirilmiştir.⁷ Fakat bu çalışmaların başarısı tartışmalıdır. Zira sığınmacılara yönelik olarak sorumluluk almak istemeyen Avrupa devletlerinin bu yeniden yerleştirme mekanizmasında planlananın aksine hareket ettiği ve sığınmacıları ülkelerinde yerleştirmedeği tespit edilmiştir. Özellikle Macaristan, Avusturya ve Polonya, Yunanistan'dan ve İtalya'dan hiçbir sığınmacıyı kabul etmemiştir. Bazı ülkelerce kota ile dağıtım kararına karşı çıkılmış ve konu AB Adalet Divanı'na götürülmüştür. Divan'ın kararı hukuka uygun bulmasına rağmen, Macaristan, Slovakya ve Polonya verilen kararı tanımayacağını belirtmiştir.⁸ Diğer taraftan Çek Cumhuriyeti 12,

⁵ 1991 yılında Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte kitlesel göç ile karşı karşıya kalan Avrupa lkeleri sığınmacılar ile ilgili olarak yerel hukuk zeminde çözüm bulmaya çalışmışlar; fakat bu şekilde düzensiz bir şekilde gerçekleşen kitle göçü ile baş etme hususunda zorlanmışlardır. Baş gösteren sığınmacı yükünün adil bir şekilde üstlenilmemesi ve sadece belirli ülkelerin bu konuda sorumluluk alması da uygulamada farklı sorunlara yol açmıştır. Yaşanılan krizden çıkarılan dersler ile birlikte yapılan çalışma neticesinde 2001 yılında Geçici Koruma Direktifi kabul edilmiştir. Official Journal of the European Union, Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof (Temporary Protection Directive in short) 2001.

⁶ European Commission, "Study on the Temporary Protection Directive Final Report" Erişim Tarihi: Mayıs 9, 2022,

https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2020-09/final_report_evaluation_tpd_en.pdf

⁷ Söylemez, "Avrupa Birliği Göç Politikaları," 75.

⁸ "Polonya, Slovakya ve Macaristan'dan Kota Kararına Tepki," AA, 6 Eylül 2017, Erişim Tarihi: Mayıs 18, 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/polonya-slovakya-ve-macaristandan-kota-kararina-tepki/902895?amp=1>

Hırvatistan 59, Bulgaristan ise 50 sığınmacının ülkelerinde yeniden yerleştirilmesini sağlayarak sadece göstermelik bir tavır sergilemişlerdir.⁹

AB, kara sınırlarına duvar örmenin yanı sıra tıpkı Türkiye ile akdettiği anlaşma gibi anlaşmaları Sudan, Libya, Fas ve Tunus gibi ülkelerle de yaparak göç rotasındaki ülkeleri göçmenleri tutma karşılığında maddi olarak desteklemekte, o ülkelerin sahil güvenlik birimleri ile ortak operasyonlar yaparak Akdeniz'den İtalya, Fransa ve İspanya'ya göçmen akışını kesmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda bu ülkelerde kendisinin finanse ettiği gözaltı merkezleri kurulmasını sağlamıştır ve yakalanan bot ve teknelerdeki göçmenler bu merkezlere teslim edilmektedir.¹⁰ Nitekim 2016 yılında Avrupa Sınır Koruma ve Sahil Güvenlik Ajansı olarak yeniden yapılandırılan Frontex'in 2005 yılında 6 milyon Euro bütçe ve 1400 personeli varken 2021 yılında bütçesi 543 milyona personel sayısı da 10.000'e çıkartılmıştır.¹¹ Bu durum AB'nin bütçeyi sığınmacıların durumunu iyileştirmek yerine, onların sınırdan geçişlerini engellemek amacıyla harcadığını göstermektedir.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaliyle başlayan süreç yeni bir göç dalgasını tetikleyerek, Avrupa'ya olan mülteci akınının fitilini yeniden ateşlemiştir. Başta komşu ülke Polonya olmak üzere, Avrupa'nın birçok ülkesine kitlesel göç hareketi başlamıştır. AB, Suriyelilere yönelik sınırdan durdurma, geri itme, üçüncü ülkelere gönderme gibi politikalar izlemektedirken Ukraynalılar için tarihlerinde ilk defa 20 Temmuz 2001 tarihli ve 2001/55/EC sayılı Geçici Koruma Direktifi'nin uygulanmasına karar vermiştir.¹² Bu Direktif, eski Yugoslavya'daki çatışmaların ardından, Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez, Avrupa'daki bir çatışmadan kaynaklanan

⁹ European Commission, "Annex to the Report from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council" Brussels, COM(2017) 405 Final, [https://www.europeanmigrationlaw.eu/documents/COM\(2017\)405-Annex3.PDF](https://www.europeanmigrationlaw.eu/documents/COM(2017)405-Annex3.PDF) , 26.07.2017.

¹⁰ "EU-funded boats to abusive Libyan coastguard underline European complicity in grave violations against sea migrants" Reliefweb, 15 Ekim 2021, Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2022, <https://reliefweb.int/report/libya/eu-funded-boats-abusive-libyan-coastguard-underline-european-complicity-grave>

¹¹ "Annual budget of Frontex in the European Union from 2005 to 2021" Statista, 7 Aralık 2021, Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2022, <https://www.statista.com/statistics/973052/annual-budget-frontex-eu/#:~:text=In%202021%2C%20the%20annual%20budget,460%20million%20Euros%20in%202020>

¹² "Ukraine: Commission proposes temporary protection for people fleeing war in Ukraine and guidelines for border checks" European Commission, 2 Mart 2022, Erişim Tarihi Mayıs 19, 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1469

insanların Avrupa genelinde kitlesel olarak yerinden edilmesiyle karşı karşıya kaldığı dönemde kabul edilmiştir. Direktif, savaştan kaçan kişilere anında koruma sağlamak ve böylece Üye Devletlerin sığınma sistemlerinin aşırı yüklenmesini önlemek, Avrupa içi yerinden edilmeleri ortaklaşa yönetmeye yönelik çabaların dengelenmesini teşvik etmek amacıyla özel olarak tasarlanmıştır. Geçici Koruma Direktifi'nde yer alan hükümler ve ulusal tedbirlerin uygulanması, üye devletlerin Ukrayna'dan kaçan yerinden edilmiş kişilerin gelişlerini, temel haklara ve uluslararası yükümlülüklere tam saygı göstererek kontrollü ve etkili bir şekilde yönetmesine imkan sağlamak için uygulamaya konmuştur. Geçici koruma, yerinden edilmiş kişilerin Birlik genelinde oturma izni de dahil olmak üzere, yeterli düzeyde koruma sağlayan uyumlu haklardan yararlanmalarına hızla izin vermekte ve bu kişilere istihdam veya serbest meslek faaliyetlerinde bulunma imkanı, uygun barınma olanaklarına erişim, gerekli sosyal yardım, tıbbi veya diğer yardım ve geçim araçlarına erişim imkanı sağlamaktadır. Ayrıca 18 yaşın altındaki kişilerin doğrudan eğitime erişim hakkına da cevaz vermektedir.¹³

Tüm bunların yanında Ukrayna'nın normalde ilerleyemeyecek derecede hızlı ilerlemeye başlayan AB'ye üyelik süreci, tüm Batı dünyasından gördüğü destek ve sempati de Ukraynalıların varış ülkelerinde Suriyelilerin aksine ırkçılık derecesine varacak ayrımcılıklarla karşı karşıya kalmasının da önüne geçmiş hatta kimi ülkeler Ukrayna'dan gelecek mültecilere yer açmak için merkezlerde ve evsizlere tahsis edilen barınaklarda yaşayan Suriyeli ve Afganları oralardan çıkarmıştır.¹⁴

Suriye krizine yönelik olarak alınan tedbirler sınır güvenliğinin korunarak üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmalar gereğince, sığınmacıların bu ülkelere geri gönderilmesi olurken Ukrayna krizinde ise açık kapı politikasının uygulandığı net bir biçimde görülmektedir.

¹³ European Union, "Proposal for a Council Implementing Decision Establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001, and having the effect of introducing temporary protection", Brussels, COM(2022) 91 Final, 02.03.2022, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1646384923837&uri=CELEX%3A52022PC0091>

¹⁴ "Germany Is Displacing Afghan Refugees to Make Way for Ukrainians" Foreign Policy, 20 Nisan 2022, Erişim Tarihi: Mayıs 20, 2022, <https://foreignpolicy.com/2022/04/20/germany-refugee-policy-afghanistan-ukraine/>

II. Uluslararası Hukukta Ayrımcılık Yasağı

A. Genel Olarak Ayrımcılık Yasağı

Uluslararası sözleşmelerde düzenlendiği biçimiyle ayrımcılık yasağı, bir kişinin veya kişi grubunun karşılaştığı muamele bakımından ilgisiz ve etkisiz bir niteliğinin, muamelenin belirleyici bir unsuru olarak kullanılmasına karşı kişiyi ve kişi gruplarını korumayı amaçlamaktadır.¹⁵ Ayrımcılık, isteyerek veya istemeyerek, icrai ya da ihmalî biçimde, bir hukuk sisteminde eşit durumda olduğu kabul edilen kişilere, bir hak veya yükümlülükle ilgili olarak, aralarında geçerli bir neden olmaksızın eşit davranılmaması olarak tanımlanabilir.¹⁶

Ayrımcılık yasağı, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden (İHEB) başlayarak genel nitelikli bütün insan hakları belgelerinde düzenlenmiş; sonrasında ise ayrımcılığı belirli, özel alanlarda yasaklayan uluslararası sözleşmeler akdedilmiştir.¹⁷ Bunlar, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1958 tarihli ve 111 sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi¹⁸ ile Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü tarafından akdedilen 1960 tarihli Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'dir¹⁹. Bu sözleşmelerin ardından ırksal ayrımcılığın yasaklanmasına yönelik olarak BM Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1963'te Irksal Ayrımcılığın Bütün Biçimleriyle Sona Erdirilmesine İlişkin Bildiri²⁰ kabul edilmiş; 21 Aralık 1965'te ise Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme²¹ kabul edilmiştir.

¹⁵ İdil Işıl Gül ve Ulaş Karan, *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 1. Baskı, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayınları, 2011), 7.

¹⁶ Ulaş Karan, "Bireysel Başvuru Kararlarında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi", *Anayasa Yargısı*, 31, no 1 (2015), 237.

¹⁷ Gökçen Alpkaya, "BM'de Irksal Ayrımcılık Yasağı, Erken Uyarı ve Soykırım Suçunun Önlenmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66, no 03, 2011, 3-4.

¹⁸ ILO, *Discrimination (Employment and Occupation) Convention*, 1958 (No. 111), Erişim Tarihi Temmuz 10, 2022, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C111

¹⁹ UN Convention against Discrimination in Education, 14 Aralık 1960, Erişim Tarihi Temmuz 10, 2022, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

²⁰ UNGA, *United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, A/RES/18/1904, Erişim Tarihi Temmuz 10, 2022, [https://www.oas.org/dil/1963%20United%20Nations%20Declaration%20on%20the%20Elimination%20of%20All%20Forms%20of%20Racial%20Discrimination,%20proclaimed%20by%20the%20General%20Assembly%20of%20the%20United%20Nations%20on%20November%2020,%201963,%20resolution%201904%20\(XVIII\).pdf](https://www.oas.org/dil/1963%20United%20Nations%20Declaration%20on%20the%20Elimination%20of%20All%20Forms%20of%20Racial%20Discrimination,%20proclaimed%20by%20the%20General%20Assembly%20of%20the%20United%20Nations%20on%20November%2020,%201963,%20resolution%201904%20(XVIII).pdf)

²¹ UNGA, *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, A/RES/2106(XX), 1965, Erişim Tarihi: Temmuz 10, 2022,

Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından İHEB’den sonra kabul edilen temel insan hakları sözleşmelerinin ilki olup, özel olarak ırk ayrımcılığına yönelik bir sözleşmedir.²² Sözleşme’nin 1. maddesinde ırk ayrımcılığı “siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih” olarak tanımlanmıştır. Sözleşmenin 3. maddesine göre taraf devletler, ırk ayrımcılığı ve apartheid’i özellikle kınar ve kendi yargı yetkileri dahilindeki topraklarda bu nitelikteki tüm uygulamaları önlemeyi, yasaklamayı ve ortadan kaldırmayı üstlenirler.

1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin²³ 2. maddesi ayrımcılığı Sözleşme’de korunan haklarla sınırlı olarak yasaklamaktadır: Maddeye göre Sözleşme’ye taraf her devlet kendi ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin Sözleşme’de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle yükümlüdür. Sözleşme’nin 3. maddesi Sözleşme’de yer alan haklardan yararlanma bakımından kadın ve erkek arasındaki eşitliği, 4. maddesi olağanüstü hallerde hakların sınırlandırılması bakımından ayrımcılık yasağını, 23. madde evlilik kapsamında eşlerin eşit ve hak ve sorumluluklara sahip olacaklarını, 24. madde çocukların korunmasında ayırım gzetilemeyeceğini, 25. madde vatandaşların yönetime katılma, oy kullanma ve kamu hizmetine girme hakkı bakımından eşitliğini, 27. madde ülkede bulunan etnik, dinsel veya dil azınlıkları bakımından kültür, din, ibadet ve dillerine kullanma hakkı bakımından eşitliğini düzenlemektedir. Sözleşme’nin 12. maddesine göre herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeyi terk etmekte özgürdür.

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>

²² Gl ve Karan, “Ayrımcılık Yasağı,” 23.

²³ UNGA, International Covenant on Civil and Political Rights, 21st Session, 1966, Erişim Tarihi: Temmuz 10, 2022. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin²⁴ 2. maddesi de Sözleşme'de düzenlenen hakların kullanılması bakımından ayrımcılığı yasaklamaktadır. Sözleşme'nin 3. maddesi Sözleşme'de yer alan tüm haklar bakımından kadın-erkek eşitliğini, 7. maddesi eşit işlere hiçbir ayırım yapılmaksızın eşit ödeme yapılması ve ücret ve çalışma koşulları bakımından kadın-erkek eşitliğini düzenlemektedir.

Özetle, ayrımcılık yasağı uluslararası belgelerde kabul edilen temel prensiplerden biridir. Ayrımcılık yasağına bazı insan hakları sözleşmelerinde o sözleşmenin herkese eşit biçimde uygulanması amacıyla yer verilmişken, bazı belgeler kadınlar, çocuklar, göçmen işçiler ve aileleri ya da engelliler gibi ayrımcılığa uğrama bakımından daha dezavantajlı konumda bulunan kişilerin haklarının etkili bir şekilde korunmasını öngörürken ayrımcılık yasağına da yer vermektedir.

B. Uluslararası Mülteci Hukuku Bağlamında Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık yasağına uluslararası mülteci hukuku bağlamında da yer verilmektedir. Küresel mülteci hukukunun temel düzenlemesi olan 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 3. maddesine göre: “Taraf devletler, bu Sözleşme hükümlerini mültecilere ırk, din veya geldikleri ülke bakımından ayırım yapmadan uygulayacaklardır.”

Ayrıca, ayrımcılık yasağına ilişkin bu açık düzenlemeler haricinde, sığınma hakkına ilişkin maddeler kaleme alınırken “herkes” ya da “hiç kimse” gibi istisnaya yer vermeyen ifadelerin kullanılmasından sığınma hakkı bakımından zımnen ayrımcılık yasağının gözetildiği anlaşılmaktadır:

İHEB 14. maddesinde, sığınma hakkı temel bir insan hakkı olarak nitelendirilmiştir. Buna göre: “Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır”. Ayrıca İHEB 2. maddesi de herkesin ayrımcılık olmaksızın bildirdedeki hak ve özgürlüklerden yararlanacağını düzenlemektedir. Benzer şekilde Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme 12. madde düzenlemesine göre de “Herkes kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeyi terk etmekte özgürdür”.

---

²⁴ UNGA, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights , A/RES/2200(XXI)[C], 1966, Erişim Tarihi Temmuz 10, 2022, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

Ancak sözü edilen düzenlemeler devletin sığınma başvurusunda bulunan kişiye sığınma tanınması konusunda mutlak bir güvence sağladığı ya da mutlak hak tanıdığı biçiminde anlaşılmalıdır. Bireye sığınma hakkı tanımak, devlete tanınmış bir ayrıcalık olarak görlmekte²⁵ ve bireyin herhangi bir devleti yükümlülük altına sokmayan “sığınma talebinde bulunma hakkı”nın olduğu belirtilmektedir.²⁶ Böylelikle devlet bakımından en azından sığınmacının sığınma başvurusunu işleme alma ve başvuru sonuçlanana dek sığınmacıyı ülkeye kabul etme yükmllği doğmaktadır. Bu şekilde sığınmacı geri göndermeme ilkesinin ve bu ilkeden doğan çeşitli tamamlayıcı koruma biçimlerinin kapsamına da girebilecektir.²⁷ İltica başvurusu henüz sonuçlanmadığından sığınmacı statüsündeki kişilerin, sığınma hakkının korunmasında temel ilkelerden olan geri göndermeme ve insanca muamele görme ilkelerinden yararlanması gerekir.²⁸

Geri göndermeme ilkesini dar yorumlayan bir görüşe göre ise, geri göndermeme ilkesi ülkeye kabul etme yükümlülüğünü içermemekte olup sınırlara gelmiş kişiler henüz ülkeye girmediklerinden, kişilerin ülkeye alınmaması ihlal anlamına gelmeyecektir.²⁹ Ancak geri göndermeme ilkesinin sınıra gelen kişilerin ülkeye kabul edilmesini de içerdığı görüşü daha yaygın şekilde kabul görmektedir.³⁰ Çünkü geri göndermeme ilkesinin ülkeye kabul yükümlülüğünü içermediği kabul edilirse, devlet sığınma başvurusunu kabul etmek istemediği kişileri sınırda kabul etmeyerek geri göndermeme yükümlülüğünün kendisine uygulanmasından kaçınabilecek ve ilke tamamen anlamsız ve işlevsiz hale gelecektir.

Cenevre Sözleşmesi'nin geri göndermeme ilkesini düzenleyen 33. maddesine göre: “Hiçbir Taraf Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir.” Söz konusu hükümden devletin geri göndermeme yükümlülüğünün herkes bakımından değil; ancak mülteciler bakımından öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı maddenin

²⁵ Bülent Çiçekli, *6458 sayılı Kanun Gereğince: Yabancılar ve Mülteci Hukuku*, 6. bs. (Ankara: Seçkin Yayınları 2016), 62.

²⁶ C. Harvey, *Seeking Asylum in the UK: Problems and Prospects*, London, Butterworths, 2000, s. 44-52. Aktaran Çiçekli, *Yabancılar ve Mülteci Hukuku*,” 62.

²⁷ *Ibid.*, s. 62.

²⁸ Tacettin Çalık, “Sığınma Hakkının Korunması”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 23, no 1 (2015), 125.

²⁹ Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, 12.bs. (İstanbul: Seçkin, 2021) 340.

³⁰ *Ibid.*, 340.

devamında, geri göndermeme ilkesinin bütün mültecileri kapsamayacağı; diğer bir ifadeyle mülteciler bakımından da istisnaların bulunduğu düzenlenmiştir. Buna göre: “Bununla beraber, bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkûm olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mülteci, işbu hükümden yararlanmayı talep edemez.” Öyleyse Cenevre Sözleşmesi açısından geri göndermeme ilkesinin istisnaları bulunmaktadır. Bununla birlikte, geri göndermeme ilkesini düzenleyen tek sözleşme Cenevre Sözleşmesi olmayıp, örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde (AİHS) her ne kadar açıkça geri göndermeme ilkesinden söz edilmese de, ilke işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin 3. madde kapsamında uygulama bulmaktadır. 3. maddeye göre ise: “Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.” AİHS’de işkence ve kötü muamele yasağı mutlak bir hak olarak düzenlenmiştir ve Cenevre Sözleşmesi 33. maddesi hükmünden farklı olarak yasağın uygulanması bakımından herhangi bir istisna öngörülmemiştir. Madde metninde geçen “hiç kimse” ifadesi yine zımnen ayrımcılığı yasaklamaktadır. Öyleyse, hiç kimse, mülteci statüsünü haiz olsun ya da olmasın ya da herhangi bir tamamlayıcı koruma biçiminden yararlansın ya da yararlanmasın işkence veya kötü muamele görme konusunda ciddi bir risk bulunan ülke sınırlarına geri gönderilemeyecektir. AİHS’ye taraf devletler de AİHS’den kaynaklanan bu yükümlülüklerini ulusal hukuklarında da etkili hale getirmek için ulusal yasalarında bu yönde hükme yer verebilmektedir. Örneğin Türkiye 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu³¹ 4. maddesinde bu yönde bir düzenlemeye³² yer vererek hem Cenevre Sözleşmesi’nde öngörülen mültecilere özgü geri göndermeme ilkesine hem de AİHS’den kaynaklanan ve daha kapsayıcı olan geri göndermeme ilkesine ulusal mevzuatında yer vermiş olmaktadır.

³¹ 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 04.04.2013 tarihinde kabul edilerek, 11.03.2013 tarihli ve 28615 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

³² “Geri gönderme yasağı

MADDE 4 – (1) Bu Kanun kapsamındaki hiç kimse, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemez.”

Küresel düzeyde, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 7. maddesi'ne göre: "Hiç kimse, işkenceye ya da zalimane, insanlık dışı ya da küçük düőürücü muamele ya da cezalandırmaya maruz bırakılamaz." Bu maddenin İnsan Hakları Komitesi tarafından geri göndermeme ilkesini de içerdiği kabul edilmiştir.³³ İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Kltc Muamele veya Cezaya Karşı Birleőtmiőt Milletler Sözleşmesi 3. maddesinde de:

"Hiçbir Taraf Devlet bir Őahsı, işkenceye tabi tutulacağı tehlikesinde olduğuna dair esaslı sebeplerin bulunduğu kanaatini uyandıran başka devlete geri göndermeyecek, sınır dışı etmeyecek veya iade etmeyecektir." düzenlemesi ile açık bir biçimde geri göndermeme ilkesi taraf devletler bakımından bir uluslararası yükümlülük olarak öngörülmüştür.

Anılan antlaőtma maddeleri dışında, baőtlangıta tamamen insani mülahazalarla doğan geri göndermeme ilkesinin günümüzde bütün devletler açısından bağlayıcı olan bir örf ve adet hukuku kuralı olduğu kabul edilmektedir.³⁴

Özetle, sığınma hakkı konusunda doktrin ve uygulamada temel olarak iki farklı yaklaőtım bulunmaktadır. Bu görüőlerden ilkinde göre sığınma hakkı tanımak tamamen devletin münhasır yetkisine tabi olduğundan devleti sığınma sağlamaya zorlamak mümkün değil iken; ikinci görüşe göre sığınma hakkı bireysel bir hak olup, devletin sığınma hakkı tanımak yönünde bir uluslararası yükümlülüğü bulunmaktadır.³⁵ İnsan hakları hukukunda meydana gelen geliőtmele ve uluslararası yargı organlarının içtihatları doğrultusunda ikinci yaklaőtım ağırlık kazanmaya baőtlanmıőtir. Devletin sığınmacılar bakımından yükümlülükleri ve bunların kapsamı taraf olduğu uluslararası antlaőtmalara göre deđiőtmektedir. Devlet mültecilerin korunmasına iliőtkin bir antlaőtmaya taraf ise, antlaőtmada öngörülen kuralları uygulamak ve sığınmacıları ülkesine kabul etmek zorundadır. Bunun haricinde aynı zamanda bir uluslararası örf ve adet hukuku kuralı olan geri göndermeme ilkesi kapsamındaki yükümlülükler de devletlerce gözetilmek zorundadır.

³³ UN Human Rights Committee, General Comment, no. 31, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, (2004)

³⁴ Acer ve Kaya, *Uluslararası Hukuk*, 338.

³⁵ Gökçe Konyalı, *Uluslararası Hukukta Sığınma Hakkı*, (Ankara: Seçkin, 2021) 27 vd. Sığınma hakkına yönelik iki farklı yaklaőtım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ibid., 83-195.

C. Avrupa Birliği Mevzuatı Çerçevesinde Ayrımcılık Yasası

AB mevzuatı, ayrımcılık yasağını uluslararası hukuktaki temel insan hakları belgelerine paralel olarak düzenlemiştir. Bu minvalde çalışmanın bu kısmında AB kurucu antlaşmaları, AB Temel Haklar Şartı, Irk veya Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Konsey Direktifi ve AİHS incelenecektir.

AB, en başta ekonomik işbirliğini amaçlayan bir topluluklaşma hareketi olarak ortaya çıkmış ve 18 Nisan 1951’de imzalanan antlaşma ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu kurulmuştur. Daha sonra bu işbirliği büyümüş, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)’nu kuran Roma Antlaşması kabul edilmiştir. Ardından, büyüyen ve sayısı artan kurumların bir araya toplanması amacıyla Füzyon Antlaşması olarak da bilinen Brüksel Antlaşması ve Avrupa Tek Senedi kabul edilmiş, nihayet 1992 yılında AB’yi resmi olarak kuran Maastricht Antlaşması imzalanmıştır.³⁶ Maastricht Antlaşması’nın girişinde topluluğun politikalarında insan haklarına saygılı olacağı vurgulanmış, birinci başlığın f maddesinde ise AİHS’de koruma altına alınan temel hak ve özgürlüklere saygılı olunacağı ifade edilmiştir.³⁷ 1997’de imzalanan Amsterdam Antlaşması ayrımcılık yasağını genişleterek cinsiyet, ırk yahut etnik köken, din yahut inanç, fiziksel engel, yaş veya cinsel yönelim temellerinde ayrımcılıkla mücadele edilmesinde uygun önlemler alabilmesi için konseyin yetkilendirilebileceğini ifade etmiştir.³⁸ 2007’de kabul edilen Lizbon Antlaşması ise AB genelinde insan haklarının korunmasında önemli bir belge olmuştur. Zira bu antlaşma ile AB Temel Haklar Şartı bağlayıcılık kazanmış³⁹ ve ayrıca AB’nin AİHS’ye katılmasına zemin oluşturan protokol de kabul edilmiştir.⁴⁰

³⁶ Official Journal of the European Communities, *Treaty on European Union*, 92/C 191/01, Temmuz 29, 1992.

³⁷ Official Journal of the European Communities, *Agreement on social policy concluded between the Member States of the European Community with the exception of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, C 191 /91, Temmuz 29, 1992.

³⁸ Official Journal of the European Communities, *Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts*, 97/C 340/01, Kasım 10, 1997.

³⁹ Official Journal of the European Communities, *Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community*, C2007/306/01, Aralık 13, 2007.

⁴⁰ Official Journal of the European Communities, *Protocol Relating to Article 6(2) of the Treaty on European Union on the Accession of the Union to the European Convention on*

Lizbon Antlaşması'nın 1. maddesinde, Birlik'in insan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gibi değerler üzerine kurulu bulunduğu ve bu değerlerin ye devletlerde çoğlcluk, hoşgörü, adalet, dayanışma, kadın erkek eşitliği ve ayrımcılık yapmama temellerinde uygulanması gerektiği dile getirilmiştir.⁴¹ İkinci maddede Birlik'in ayrımcılıkla mücadele etmesi gerektiği hatırlatılmış, 5. madde b bendinde ise Birlik'in politikalarını ve faaliyetlerini tanımlarken ve uygularken cinsiyet, ırk yahut etnik köken, din yahut inanç, fiziksel engeller, yaş ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılığa karşı mücadele etmeyi amaçlaması gerektiği kabul edilmiştir.⁴² Antlaşmanın sığınmaya ilişkin 63. maddesinde Birlik'in sığınma hakkı tesis edilmesi, geçiçi ve ikincil koruma mekanizmalarını aktifleştirmesi hususlarında Birlik dışından olan üçüncü ülke vatandaşlarına karşı ortak bir politika benimsemesi gerektiği belirtilmiş ve bu ortak politikanın da 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne ve 1967 tarihli ek protokole aykırı olamayacağı vurgulanmıştır.⁴³ 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi de taraf ülkelerin sözleşme hükümlerini ırk, din yahut uyrukluğa dayalı ayrımcılık yapmaksızın uygulaması gerektiğini 3. maddede kabul etmiştir.⁴⁴

AB Temel Haklar şartı, Birlik vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini koruma altına alan belgedir.⁴⁵ şartın 20. maddesi hukuk önünde eşitliği garanti altına alırken, 21. maddede ayrımcılık yasağına yer verilmiştir. Buna göre, cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasi ve diğer düşünceler, milli azınlıklara mensubiyet, mülk, fiziksel engel, yaş ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılık yapmak yasaktır.⁴⁶ Maddenin ikinci fıkrasında ise kurucu antlaşmalar kapsamında milliyete dayalı ayrımcılık ayrıca yasaklanmıştır.⁴⁷ Takip eden

---

the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, C2007/306/01, Aralık 13, 2007.

⁴¹ Official Journal of the European Communities, *Treaty of Lisbon*, m.1.

⁴² Ibid., m.5/b.

⁴³ Ibid., m.63.

⁴⁴ UNGA, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951.

⁴⁵ Yüksel Metin ve Ümmühan Kaygısız, "Avrupa Birliği'nde Temel Hakların Korunması ve Lizbon Antlaşması'nın Getirdiği Yenilikler", Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1 no 1 (2011): 125-158.

⁴⁶ Official Journal of the European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union* 2012/C 326/02, Ekim 26, 2012; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=cs>

⁴⁷ Ibid.

maddede ise Birlik'in kültür, din ve dil çeşitliliğine saygı göstereceği hüküm altına alınmıştır.⁴⁸

AB Temel Haklar Şartı md. 52/3'e göre, AİHS'de karşılığı bulunan bir temel hakka getirilecek sınırlama AİHS'de sağlanan korumadan daha düşük düzeyde bir koruma sağlayacak biçimde yapılamayacaktır. Bunun sonucu olarak AİHS'de sınırlandırılmayan ve olağanüstü hallerde askıya alınamayan mutlak bir hak olarak 3. maddede düzenlenmiş olan işkence ve kötü muamele yasağına uyumlu olarak, AB Temel Haklar Şartı 4. maddesinde yer alan işkence ve kötü muamele yasağı da sınırlandırılmayacaktır.⁴⁹

AİHS temelinde ayrımcılık yasağı 14. maddede dile getirilmiştir. Bu maddeye göre, sözleşmede korunan hakların kullanılmasında hiç kimse cinsiyeti, ırkı, rengi, dili, dini, siyasi ve diğer görüşleri, milli veya sosyal kökeni, bir milli azınlığa mensubiyeti, mülkiyeti, doğumu yahut diğer statüleri sebebiyle ayrımcılığa maruz bırakılamaz.⁵⁰ Görüldüğü üzere ayrımcılık temelleri sınırlayıcı olarak sayılmamıştır. Öte yandan bu madde ile sözleşmede tanınan diğer haklardan eşit biçimde ve ayrımcılığa maruz bırakılmadan diğer bir deyişle adil biçimde faydalanılması amaçlanmaktadır.⁵¹ 12 nolu protokol ile bu koruma genişletilmiş ve tarafların yalnızca sözleşmede yer alan haklar bakımından değil, iç hukuklarında koruma altına aldıkları tüm haklar bakımından ayrımcılık yasağının geçerli olduğu kabul edilmiştir.⁵² Protokol halihazırda 20 ülkede

⁴⁸ Ibid., m.22.

⁴⁹ European Court of Justice, Aranyosi and Căldăraru, Judgment of the Court (Grand Chamber), (Joined Cases C-404/15 and C-659/15) Nisan 5, 2016, paras. 85-86. Ayrıca Şart'ın "Koruma Düzeyi" başlıklı 53. maddesine göre: "Bu Şart'ta yer alan hiçbir şey, Birlik hukuku, uluslararası hukuk, Birlik, Topluluk veya Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi dahil olmak üzere Üye Devletlerin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla, Üye Devletlerin anayasaları ile kendi uygulama alanlarında tanınmış olan insan hakları veya temel özgürlükleri kısıtladığı veya olumsuz biçimde etkilediği şeklinde yorumlanamaz.

⁵⁰ Council of Europe, European Convention on Human Rights, Kasım 4, 1950, m.14.

⁵¹ Bu husus diğer hakları tamamlayıcı bir etki olarak tanımlanmıştır. Bkz. Ensari Yücel, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Direktiflerinde Ayrımcılık Yasağı Hukuku", *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 6 no 1, 2016, 62.

⁵² Council of Europe, Protocol no. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Kasım 11, 2000, m.1. European Court of Human Rights, *Guide on Article 14 of the Convention and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention*, Updated on 31 August 2021, para 21, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf

yürürlükte olmakla birlikte AB'nin sözleşmeye katılması ve protokole taraf olması halinde AB düzeyinde de geçerlilik kazanacaktır.⁵³

AB düzeyinde kabul edilen Irk veya Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Konsey Direktifi, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığı doğrudan ve dolaylı olmak üzere yasaklamaktadır.⁵⁴ Irk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığın önlenmesi amacını taşıyan bu belge AB düzeyinde önem arz etse de, m.3/2 hükümünde açıkça üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kimselerin ülkeye girişi yahut ikamet hususundaki hükümler ve koşullara hanel getirmeyeceği kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle bu belge ye devletlerin iç hukuklarında ve AB düzeyinde kabul edilen diğer hukuki belgelerde yer alan sığınma hükümlerinin getirdiği şartları kapsamamaktadır. Belgenin hangi alanlar bakımından geçerli kabul edildiği m.2/1 hükümünde sınırlayıcı olarak anılmıştır. Buna göre mesleğe erişim, mesleki eğitim, istihdam koşulları, meslek kuruluşlarına üyelik, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri, eğitim, sosyal avantajlar, barınma dahil halka açık hizmetlere erişim gibi alanlarda ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılık yasaklanmıştır.⁵⁵

III. Geçici Koruma Direktifi'nin Aktive Edilmesi Sonrasındaki Sürecin Değerlendirilmesi

AB düzeyinde acil ve geçici bir sığınma ihtiyaı doğması halinde uygulanacak olan Geçici Koruma Direktifi 2001'de kabul edilmiştir.⁵⁶ Bu belge gereği kitlesel bir akının varlığı halinde yerinden edilmiş kimseler için sağlanacak olan geçici korumanın asgari şartları belirlenmiş ve ye devletler arasında külfet paylaşımının esasları ngrlmştir.

2001 tarihli Direktif doğrultusunda geçici korumanın aktive edilmesinin ilk şartı, bir kitlesel akının varlığının tespit edilmesidir.⁵⁷ Buna göre geçici koruma statüsü kitlesel bir akının varlığı halinde yahut kitlesel akının muhakkak olduğu durumlarda, gelen yahut gelecek insan sayısının fazlalığı sebebiyle sığınma sisteminin işleyemez olması ve bunun gelen kişilerin

⁵³ 12 nolu protokolün imzacı ve tarafları için bkz; <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=177>

⁵⁴ Official Journal of the European Union, Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, 19/07/2000.

⁵⁵ Ibid., m.2/1.

⁵⁶ Temporary Protection Directive, 2001.

⁵⁷ Ibid.

güvenliğine zarar verebileceği hallerde, üçüncü ülkelerde yaşarken yerinden edilmiş ve ülkesine geri dönemeyen kimseler için verilen acil, geçici ve istisnai karakterde bir korumadır.⁵⁸ Kitlesele akın ise kendi imkanları ile yahut tahliye faaliyetleri sonucu belli bir bölge veya coğrafyadan gelen yüksek sayıda yerinden edilmiş kimse olarak tanımlanmıştır.⁵⁹ BM'nin Ağustos ayı verilerine göre Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sebebiyle yerinden edilerek Avrupa'ya giden insan sayısı 17 Ağustos 2022 itibariyle 6.657.938'dir.⁶⁰ Bu kişilerden halihazırda geçici koruma statüsünü almış olanların sayısı ise 4 milyona yakındır. AB Konseyi 4 Mart 2022'de verdiği kararla Ukrayna'dan gelecek olan sığınmacı sayısının 4 milyona kadar ulaşabileceğini belirterek durumun bir kitlesele akın teşkil ettiğini kabul etmiştir.⁶¹

Direktif'i aktive eden AB Konsey Kararı, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal tarihi olan 24 Şubat 2022 tarihi öncesinde Ukrayna'da ikamet etmekte olan Ukrayna vatandaşları ve aileleri, yine bu tarih öncesinde Ukrayna'da yasal biçimde ikamet etmekte olan mülteci statüsü sahibi veya buna eşit bir statü ile koruma altında bulunan üçüncü ülke vatandaşlarını ve beraberlerindeki ailelerini kapsamaktadır.⁶² Buna ek olarak, üye ülkeler kendi iç hukukları kapsamında geçici korumayı işgal öncesinde Ukrayna'da uzun dönem ikamet izniyle ikamet etmekte olan ve mevcut şartlarda güvenli biçimde kendi ülkesine dönemeyen üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişileri, işgal öncesinde Ukrayna'da yasal olarak ikamet etmekte olan menşe ülkesine güvenli bir şekilde dönemeyen vatansız kimseleri ve üçüncü ülke vatandaşlarını da kapsayacak biçimde genişletebileceklerdir. Fakat bu bir yükümlülük olmayıp, üye devletlerin takdirine bağlıdır.⁶³ Geçici korumanın

---

⁵⁸ Ibid., m.2/a.

⁵⁹ Ibid., m.2-d.

⁶⁰ Ukraine Refugee Situation, UN, Erişim tarihi Ağustos 17, 2022, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁶¹ Council of the European Union, *Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection*, 2022/382, 04.03.2022, para 7.

⁶² Ibid., m.2/1.

⁶³ Ibid., m.2/3, Katrien Luyten, "Temporary Protection Directive", European Parliamentary Research Service, Mart 2022, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, p.4, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI\(2022\)729331_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI(2022)729331_EN.pdf), Esra Yılmaz Eren, "Avrupa Birliği'nin Ukraynalılar için Uygulayacağı Geçici Koruma Rejimi Üzerine Bir Değerlendirme," *Lexpera Blog*, Mart 14, 2022,

süresi 1 yıl olmakla birlikte 6 aylık sürelerle iki kez uzatılabilecek ve bu süre sonunda geçici koruma verilmesinin sebeplerinin hala ortadan kalkmamış olması halinde Konsey Kararı ile süre 1 yıl daha uzatılabilecek ve toplamda 3 yıl olabilecektir.⁶⁴ Geçici korumadan faydalanmak üzere AB sınırlarına gelen kişiler, 90 gün süreyle Birlik içinde seyahat ederek yerleşmek istedikleri ülkeyi seçebilecek ve ikamet izni alarak temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal haklardan faydalanabileceklerdir.⁶⁵

AB'nin Ukrayna'nın işgali öncesi ve sonrasındaki sığınma politikası Avrupa dışından gelen kimselere farklı muamele yapılması yönünden eleştirilirken Geçici Koruma Direktifi'ni aktive eden Konsey Kararı'nın 2. maddesinde aynı işgalden kaçmakta olan Ukrayna vatandaşı olan ve olmayanlar arasında ayrıma gidilmesi de bu farklı muamelenin nedenini tartışmaya açmıştır. Zira daha önce de açıklandığı üzere, Konsey Kararı işgal tarihi olan 24 şubat 2022 öncesinde Ukrayna'da ikamet etmekte olan Ukrayna vatandaşlarını ve aynı tarihlerde Ukrayna'da ikamet eden mülteci statüsü yahut ona denk bir statü ile Ukrayna'da yaşayan vatansız ve üçüncü ülke vatandaşlarını ve ailelerini kapsamaktadır. AB, ye devletlere anılan kişilerin geçici koruma altına alınması ykmllg getirmektedir. Fakat mülteci statüsü yahut ona denk bir korumaya sahip olmayan vatansızlar ve üçüncü ülke vatandaşları, ancak ye ülkeler olumlu yönde irade gösterirlerse geçici koruma kapsamına alınabileceklerdir. Diğer bir deyişle, bu kişilerin geçici koruma altına alınıp alınmayacağı hususu ye devletlerin takdirine bırakılmıştır. Nitekim ye ülkelerin büyük çoğunluğu bu takdir yetkisini olumsuz yönde kullanmıştır.⁶⁶ Burada iki türlü ayrıma gidilmiştir. İlki, Ukrayna vatandaşı olan ve olmayanlar arasındaki ayrımdır. 24 şubat 2022 öncesinde Ukrayna'da ikamet eden Ukrayna vatandaşları ve aileleri doğrudan geçici koruma statüsü kapsamına alınırken, aynı tarih öncesinde Ukrayna'da ikamet etmekte olan vatansızlar ve üçüncü ülke vatandaşları ile aileleri ancak mülteci statüsü yahut ona denk bir korumadan

<https://blog.lexpera.com.tr/avrupa-birliginin-ukraynalilar-icin-uygulayacagi-gecici-koruma-rejimi-uzerine-bir-degerlendirme/>

⁶⁴ Council of the European Union, *Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022*, para 21.

⁶⁵ Luyten, "Temporary Protection Directive," 5.

⁶⁶ Julia Motte Baumvol, Tarin Cristino Frota Mont'Alverne, Gabriel Guimarães Braga, "Extending Social Protection for Migrants Under the European Union's Temporary Protection Directive: Lessons from the War in Ukraine," Oxford U Comparative L Forum, Erişim Tarihi: Mayıs 10, 2022, <https://ouclf.law.ox.ac.uk/extending-social-protection-for-migrants-under-the-european-unions-temporary-protection-directive-lessons-from-the-war-in-ukraine/>

faidalanıyorlarsa geçici koruma kapsamında olabilecektir. Burada kişinin milliyetine dayalı bir ayırım yapıldığı söylenebilir. İkincisi ise göç statüsüne bağlı olarak vatansızlar ve üçüncü ülke vatandaşları bakımından yapılan ayırımdır.⁶⁷ Buna göre 24 Şubat 2022 öncesinde Ukrayna’da ikamet eden vatansızlar ve üçüncü ülke vatandaşları arasında ancak mülteci statüsü yahut ona denk bir korumadan faydalanan kimseler geçici koruma statüsü kapsamında doğrudan yer almaktadır. Eğer böyle bir korumaya sahip değillerse AB’deki gelecekleri devletlerin takdirine bağlıdır. Diğer bir deyişle, göç statüsü, mülteci statüsünün sağladığı haklara tekabül etmeyen kimseler korumanın dışında bırakılmıştır. AİHM önüne gelen *Ponomaryovi v. Bulgaristan* davasında başvuruçular, anneleriyle birlikte Bulgaristan’da yaşamakta olan Rus uyruklu çocuklar olup daimi ikamet izinleri bulunmadığı gerekçesiyle, Bulgaristan vatandaşları ve daimi ikamet izni bulunan diğer yabancıların aksine okul ücreti ödemek zorunda olmaları sebebiyle ayrımcılığa uğradıklarını iddia etmişlerdir. Mahkeme, Bulgaristan’ın 1991 tarihli eğitim yasasına göre Bulgaristan vatandaşları ve yabancıardan belli bazı grupların ilk ve orta okulda ücretsiz eğitim görebilirken, başvuruçuların da aralarında bulunduğu diğer grup yabancıların ancak ücret ödeyerek ilk ve orta okullara erişebilmesi olayında, başvuruçuların karakteristik olarak benzer durumda oldukları halde olumsuz biçimde farklı muamele gördüklerini tespit etmiştir.⁶⁸ Daha sonra Bulgaristan’ın bu farklı muameleyi haklı çıkaracak makul bir gerekçe ve meşru bir amaç ileri süremediğini belirterek başvuruçuların Bulgaristan vatandaşı olmamaları bakımından milliyet ve daimi ikamet izinleri bulunmaması sebebiyle farklı muamele edilmeleri bakımından göç statüsü temelinde ayrımcılığa uğradıklarına ve AİHS m.14 ve 2 nolu ek protokolde yer alan haklarının ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁶⁹ Özetle, AİHM içtihadı gereği, devletler aynı yahut karakteristik olarak benzer durumda olanlara farklı muamele ettiklerinde bunu makul bir gerekçeye, meşru bir amaca dayandırmalıdır.⁷⁰ Aynı şekilde Irk veya Etnik Kökene Bakılmaksızın Kişilere Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Konsey Direktifi’nde de farklı muamelenin meşru bir amaca dayandırılması ve ölçülü olması

⁶⁷ Göç statüsü, AİHS m.14 kapsamında ayrımcılık oluşturabilecek ‘diğer statü’lerden biridir. European Court of Human Rights, *Guide on Article 14 of the Convention and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention*, 47.

⁶⁸ ECHR, *Ponomaryovi v. Bulgaria*, App. No.5335/05, 21.06.2011, para 50.

⁶⁹ *Ibid.*, para 76.

⁷⁰ ECHR, *Burden v. The United Kingdom*, para 60. ECHR, *Bah v. The United Kingdom*, App. No.56328/07, 27.09.2011, para 36.

gerektiği kabul edilmiş ve bu gibi hallerde devletlerin komisyona bilgi vermesi gerektiği belirtilmiştir.⁷¹

AB İltica Usulü Direktifi'ne göre ye devletler aldıkları sığınma başvurularını  gün içinde değerlendirecek ve bu süre boyunca başvuru sahibi kişiler başvuruyu alan ülke topraklarında kalabileceklerdir.⁷² Hatta başvurusu değerlendirmeye alınan ve reddi halinde itiraz eden kişiler itirazlarının da sonuçlanmasına dek ilgili ülkenin topraklarında kalabilecektir. şu hlde sığınma başvurusu alınan kişilerin, başvuruyu alan devletin yetki alanında ve sorumluluğunda bulunduğu açıkça kabul edilmektedir.⁷³ Diğer bir deyişle, sığınma başvurusu yapan kişilerin başvuruları reddedilse dahi, başvuruyu alan devlet tarafından işkenceye maruz kalacakları bir ülkeye gnderilemeyeceklerdir. Öte yandan sığınma başvurusunun alınması ve kabulü hâlinde de Dublin Antlaşması ile kurulan rejimin yürürlükteki en son belgesi olan Dublin III Tüzüğü gereği sığınmacının ayak bastığı ilk AB ülkesine geri gönderilmesi söz konusudur. Adil bir külfet paylaşımını engelleyen bu prosedür sebebiyle AB'nin dış sınırını oluşturan ye devletler sığınmacı yükünü tek başlarına kaldırmak istemedikleri için sınırlarındaki koruma nlemlerini Frontex yardımıyla da had safhaya çıkarmışlardır.⁷⁴ öte yandan kara yoluyla Yunanistan sınırına ulaşan sığınmacıların sınırdaki güvenlik gerince işkenceye tâbi tutuldukları, kıyafetleri ve değerli varlıklarına el konularak geri itildikleri insan hakları rgtlrinde tespit edilmiş ve basına da yansımıştır.⁷⁵

⁷¹ Official Journal of the European Union, *Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000*, para 18, Ibid., m.2/1/2.

⁷² Official Journal of the European Union, *Directive 2013/32/eu of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on Common Procedures for Granting and Withdrawing International Protection*, Haziran 26, 2013, m.9 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0032&from=en>

⁷³ Direktifte açıkça ye devletlerin geri göndermeme ilkesinin ihlaline sebep olacak şekilde başvurucuları sınır dışı edemeyeceği belirtilmiştir. Bkz. Ibid, m.41/1.

⁷⁴ "Leaked report finds Frontex 'covered up' illegal migrant pushbacks by Greek authorities" Euronews, 29 Temmuz 2022, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.euronews.com/my-europe/2022/07/29/leaked-report-finds-frontex-covered-up-illegal-migrant-pushbacks-by-greek-authorities> Frontex hakkında daha fazla bilgi için ; Jorrit J.Rijpma, "Frontex: successful blame shifting of the Member States?," Elcano Newsletter, 13 Nisan 2010, 6.

⁷⁵ "Greece: Violence Against Asylum Seekers at Border" Human Rights Watch, 17 Mart 2020, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.hrw.org/news/2020/03/17/greece-violence-against-asylum-seekers-border> , "Greece: Pushbacks and violence against refugees and migrants are de facto border policy" Amnesty International, 23 Haziran 2021, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.amnesty.org/en/latest/press->

Suriyeli sığınmacılar için ilerleyen sürecin aksine, Ukrayna'dan gelen sığınmacılar için Geçici Koruma Direktifi derhal aktive edilmiştir. Geçici koruma kapsamında sığınma arayan kitleye mensup bireylerin durumları tek tek değerlendirmeye alınmamakta, belli şartları sağlayan herkes kitlesel biçimde ülkeye kabul edilmektedir. AB, Suriye savaşı sonrasında bariz bir kitlesel akın bulunmasına rağmen herkesin durumunu tek tek inceleme yoluna gitmiş, savaştan kaçıp AB sınırlarına ulaşan herkesten Suriye'ye geri gönderilmesi halinde hayatı ve özgürlüğünün tehlike altında olacağını ispatlamasını beklemiştir. Öte yandan Ukraynalı sığınmacılar için Dublin III Tüzüğü'nün öngördüğü prosedür uygulanmayıp Birlik içinde serbestçe dolaşma hakkı tanınırken Avrupa dışından gelen tüm sığınmacılar bakımından prosedürün uygulanması ve bu durumun göçü zorlaştırıcı etkisi, eşit muamele gösterilmemesi bakımından eleştirilmiştir.⁷⁶

Çalışma kapsamında açıklandığı üzere, AİHS m.14 ve 12 no'lu ek protokol kapsamında anılan ayrımcılık yasağı gereği, aynı yahut karakteristik olarak tespit edilebilir biçimde benzer durumda olanlara farklı şekilde muamele edilmesi doğrudan ayrımcılık teşkil etmektedir. Ukrayna ve Suriye'nin durumu karşılaştırıldığında her iki ülkede de silahlı çatışmaların vuku bulması sonucu bir göç dalgası başlamış, her iki ülkeden gelen göç dalgasının da kitlesel akın teşkil ettiği uluslararası kamuoyunun malumu bir kabul haline gelmiştir. Benzer sebeplerden ötürü AB'den koruma talep eden üçüncü ülke vatandaşları olarak Ukrayna ve Suriyeli sığınmacıların karakteristik olarak benzer durumda olduğu söylenebilecektir. AB için düşünüldüğünde, Geçici Koruma Direktifi'nin karakteristik olarak benzer durumda olmalarına rağmen Suriyeli sığınmacılar için aktive edilmemesi politik bir ayrımcılığa işaret etmektedir. AİHS m.14 kapsamında ayrımcılık temelleri göz önünde bulundurulduğunda, Suriyeliler ve Ukraynalılar arasındaki ırk ve din temellerinde farklılık bulunduğu ve sığınmaya ilişkin hukuki süreçlerin Ukraynalılar lehine çok farklı ilerlediği açıktır.⁷⁷

---

release/2021/06/greece-pushbacks-and-violence-against-refugees-and-migrants-are-de-facto-border-policy/ , "They showed us no mercy': Greek border forces accused of stripping, beating refugees" Middle East Eye, 6 Mart 2020, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.middleeasteye.net/news/they-showed-us-no-mercy-greek-security-forces-accused-stripping-beating-refugees>

⁷⁶ Ayrıca sınırlarda sığınma başvurusu alan memurların başvuru haklarındaki kanaatin oluşmasında belirleyici ve geniş takdir yetkileri ayrımcılığa yol açabileceği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Sergio Carrera, et.al., "The EU grants temporary protection for people fleeing war in Ukraine: time to rethink unequal solidarity in EU asylum policy," CEPS Policy Insights No 2022-09, Mart 2022, 28, available at: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/74394>

⁷⁷ Daniela Vitiello, "The Nansen Passport and the EU Temporary Protection Directive: Reflections on Solidarity, Mobility Rights and the Future of Asylum in Europe," *European Papers-A Journal on Law and Integration*, 1, (2022): 27.

Konuya AİHM içtihadı çerçevesinde bakmak gerekirse, mahkeme sığınma prosedürüne erişimin engellenmesi⁷⁸ ve başvuruçuların işkenceye uğrama risklerinin bulunduğu yerlere geri gönderilmesi⁷⁹ durumlarını işkence ve insanlık dışı muamele yasağını içeren m.3, etkili başvuru hakkını içeren m.13 ve yabancıların topluca sınır dışı edilmesi yasağını içeren 4 nolu ek protokol'ün 4. maddesi (kısaca P4-4) kapsamında değerlendirmiştir. Ilias ve Ahmed v. Macaristan kararında mahkeme devletlerin sığınma başvurularını reddederek başvuruçuları üçüncü ülkeye sınır dışı etmek istemesi halinde o ülkenin güvenli olup olmadığını derinlemesine incelemesi ve başvuruçuyu işkence riskine maruz bırakmaması gerektiğine ve aksi halin m.3 kapsamında ihlal yarattığına hükmetmiştir.⁸⁰ Böyle bir risk bulunması halinde m.3'ün ilgili kişiyi sınır dışı etmeme yükümlülüğü yarattığı söylenebilecektir.⁸¹ Öte yandan yabancıların sığınmaya erişimlerinin engellenerek geri itilmeleri, P4-4 kapsamında toplu sınır dışı edilme olarak kabul edilmiştir. Toplu sınır dışı, yabancıları bir grup olarak (collective) buldukları ülke topraklarını (territory) terk etmeye zorlayan herhangi bir tedbir olarak tanımlanmıştır.⁸² Buna göre benzer şekilde haklarında sınır dışı kararı verilen birden fazla yabancı bulunması, yabancıların sınır dışı işlemine karşı itirazlarını bireysel olarak ifade edebildiği ve bunun yetkili makamlarca değerlendirildiği hallerde P4-4'ün doğrudan ihlali anlamına gelmez.⁸³ Hırsi Jamaa ve Diğerleri v. İtalya kararında mahkeme, denizlerde geri itilmek suretiyle sığınma başvurusu engellenen ve buna itiraz imkanı da bulamayan başvuruçuların başvurularını kusursuz biçimde yapmalarına karşın durumlarının tek tek değerlendirilmeyişi ve topluca geri gönderilmelerinin m.13 ile birlikte P4-4 kapsamında ihlal teşkil ettiğine hükmetmiştir.⁸⁴ AI ve Diğerleri v. Polonya başvurusuna konu olan olayda

⁷⁸ ECHR, *MSS v. Belgium and Greece*, App. No.30696/09, 21.01.2011, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-628>

⁷⁹ ECHR, *Ilias Ahmed v. Hungary (GC)*, App. No. 47287/15, 21.11.2019, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-12661>

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ ECHR, *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Immigration*, 31 Ağustos 2022, Erişim Tarihi: Eylül 2, 2022, 27, https://echr.coe.int/Documents/Guide_Immigration_ENG.pdf , *Ilias Ahmed v. Hungary (GC)*, paras 130-138.

⁸² ECHR, *Khlaflia and Others v. Italy*, App. No.16483/12, 15/12/2016, para 237. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170054>

⁸³ ECHR, *Andric v. Sweden*, App. No.45917/99, Dec., 23/02/1999, para 1., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4520>

⁸⁴ ECHR, *Hirsi Jamaa and Others v. Italy (GC)*, App. No.27765/09, 23/02/2012, paras 201-207. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109231>

ise Çeçen başvuruçular birden fazla kez Belarus sınırından Polonya'ya girmek ve oraya sığınma başvurusunda bulunmak istemiştir.⁸⁵ Sınırdaki yetkililer, başvuruçuları diğer hususların yanı sıra özellikle dini inançları olan Sünni İslam hususunda birden fazla kez sorgulamışlar ve işkence etmişlerdir.⁸⁶ Bu olaylar sonucunda başvuruları değerlendirmeye alınmamış ve ülkeye giriş izinlerinin bulunmadığı ve risk altında olduklarını belirtmedikleri gibi gerekçeler içeren bir yazı ile karşılık verilmiştir.⁸⁷ AİHM, bu olayda AİHS m.3 gereği devletin yükümlülüklerini yerine getirmiş kabul edilmesi için sınırlarına gelen ve işkence yahut insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye uğrama riskinden ötürü sığınma talep eden kişilerin başvurularını özenle alıp incelemesi ve bu inceleme sırasında riskin sona ermesi için gereken önlemler alınana dek sığınma başvurusu yapan kişileri kendi topraklarında güvende tutması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁸ Olayda başvuruçuların hukuka uygun biçimde birden fazla kez bölgeye gelip kontrol noktasındaki denetime tabii olarak maruz kaldıkları riski ifade etmeleri ve sığınma başvurularını iletmek istemelerine karşın Polonyalı yetkililerin başvuruları değerlendirmeye almayı ve başvuruçuları Belarus'a geri göndermesinin m.3 hükmünü ihlal ettiği sonucuna varmıştır.⁸⁹ Mahkeme burada ayrıca başvuruçuların kendi ülkelerine geri gönderilmeleri halinde işkence ve insanlık dışı muameleye tabii olacakları yönündeki iddialarının inandırıcı bularak bu iddiaya rağmen Belarus'a geri gönderilmelerinin oradaki vizeleri de bittiği için zincirleme bir geri gönderme riski teşkil ettiğini belirtmiştir.⁹⁰ AİHM başvuruçuların kendilerine kusur yüklenemeyecek biçimde başvurularını iletmelerine rağmen yetkililerce değerlendirmeye alınmayışını ayrıca P4-4 bağlamında yabancıların topluca sınır dışı edilmesi yasağının ihlali olarak kabul etmiş ve dahası Polonya'nın Belarus'tan gelen ve sığınma arayan kişilerin başvurularını almama, değerlendirmeme yönünde kapsamlı bir politika izlediğini tespit etmiştir.⁹¹ Polonya'nın AB iç hukuku gereği başvuruçuları Belarus'a geri göndermeye mecbur olduğu diğer bir deyişle bir hukuki yükümlülüğünü yerine getirdiği argümanını da reddetmiş ve M.K. ve Diğerleri v. Polonya davasına atf

⁸⁵ ECHR, *AI and Others v. Poland*, App. No.39028/17, 30.06.2022, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-218069>

⁸⁶ *Ibid.*, para 7.

⁸⁷ *Ibid.*, para 9.

⁸⁸ *Ibid.*, para 42.

⁸⁹ *Ibid.*, paras 37-46.

⁹⁰ *Ibid.*, para 45.

⁹¹ *Ibid.*, para 57.

yapmıştır.⁹² Benzer şekilde Çeçen başvuruçuların birden fazla kez Polonya'ya sığınma başvurusu yapmak istediği fakat başvurularının değerlendirmeye alınmadığı bu davada da mahkeme zincirleme bir geri gönderme riskinin bulunması ve buna rağmen başvurularının değerlendirmeye alınmayışını m.3 ve P4-4 bağlamında ihlal olarak nitelendirmiş, Polonya'nın AB üyesi olmaktan doğan hukuki yükümlülüklerini yerine getirdiği iddiasına karşılık, Schengen Sınır Yasası'nın ilgili hükümlerinin geri göndermeme ilkesini de kapsadığı ve sığınma talebi ile sınırlara gelen kişilerin başvuruları sonuçlanana dek ilgili devlet topraklarında kalması durumunu da içerdiği ve hatta sığınma başvurusuna etkili biçimde erişilebilmesini amaçladığını belirtmiştir.⁹³ Sonuç olarak mahkeme Polonya'nın hukuki yükümlülüklerini yerine getirdiği iddiasını hem A.I ve Diğerleri v. Polonya hem de M.K. ve Diğerleri v. Polonya davaları bakımından reddetmiştir. Ayrıca AİHM, yine bir topluca sınır dışı hadisesinin vuku bulduğu N.D. ve N.T. v. İspanya başvurusunda, İspanya'nın başvuruçuların geri gönderilmeleri sırasında henüz İspanyol topraklarına girmedikleri gerekçesiyle durumun toplu sınır dışı etme teşkil edemeyeceğini ileri sürmesine karşılık, başvuruçuların sınır dışı işlemleri sırasında İspanya topraklarında olup olmadıklarının önemi olmadığını zira açık denizlerde vuku bulan itmelerin dahi bu kapsamda yer alabildiğini dile getirmiştir.⁹⁴ AİHS m. 3 kapsamında kalan hadiselerin vuku bulduğu diğer davalar bakımından düşünüldüğünde devlet iki kez haksız çıkmakta, zira m.3 bağlamındaki riski değerlendirirken başvuruçuyu zaten kendi topraklarında güvende tutma yükümlülüğü altındadır.

AİHM'nin konuya yaklaşımı bakımından dikkati çeken husus, mahkemenin sığınmacıların haklarına yönelik ihlalleri ayrımcılık yasağı bakımından incelemekten kaçınmasıdır. Örneğin M.H. ve Diğerleri v. Hırvatistan davasında diğerleri yanında, işkence ve kötü muamele yasağı ile toplu sınır dışı yasağıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlali öne sürülmüş olmasına rağmen; mahkeme, önündeki davada temel meseleleri hâlihazırda değerlendirdiği gerekçesiyle ayrımcılık yasağına ilişkin şikayetlerin ele alınmasının gerekli olmadığını hükmetmiştir.⁹⁵ Mahkemenin

⁹² ECHR, M.K and Others v. Poland, App. No.40503/17, 42902/17, 43643/17, 23/07/2020, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203840>

⁹³ Ibid., para 181.

⁹⁴ ECHR, N.D. and N.T. v. Spain, App. No.8675/15, 8697/15, 03/10/2017, para 104, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177683>

⁹⁵ ECHR, M.H. and Others v. Croatia, App. No. 15670/18, 43115/18, 04/04/2022, para 338-339.

bu tutumu nedeniyle, toplu sınır dışı etme yasağı ile bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine ilişkin verdiği herhangi bir karar bulunmamaktadır. Oysa, AİHM konunun esasına girmiş olsa idi, ayrımcılık yasağı sığınmacıların korunması bakımından önemli bir araç olarak hizmet edebilirdi. Bu bakımdan kararda konunun ayrımcılık yasağı bakımından ele alınmadığı; dolayısıyla aslında ayrımcılık yasağı bakımından “ihlalin bulunmadığı” sonucuna varıldığı şeklinde yorumlanamayacağı vurgulanmalıdır.

Bu noktada, AİHS 4 no.lu ek protokolün 2. maddesi (kısaca P4-2) bakımından m.14 ile birlikte ihlal kararı verilen Timichev v. Rusya davası konumuz bakımından önem arz etmektedir.

Timichev, Rusya'nın Kabardino Balkaria Cumhuriyeti eyaletinde yaşamakta olan bir göçmendir. 1999 yılında Osetya eyaletinin Nazran şehrinden, 3 yıldır yaşamakta olduğu Kabardino Balkaria eyaleti Nalchik şehrine şoförüyle birlikte gitmek isterken aracı sınırda resmi yetkililerce durdurulmuş, işleri bakanının sözlü emri bulunduğu ve bu emir gereği Çeçenlerin bu bölgeye girişinin yasaklandığı kendisine bildirilmiş ve girişine izin verilmemiştir.⁹⁶ Bu olayda girişine izin verilmeyen federe devlet yani diğer bir deyişle Kabardino Balkaria Cumhuriyeti, Rusya sınırları içinde kaldığından Rusya'ya karşı açılan dava da P4-2 kapsamında açılmıştır. P4-2, bir devletin ülkesinde yasal olarak bulunan kişinin burada kalma, burayı terk etme ve bura içinde serbestçe dolaşma ve ikametini seçme serbestilerini korumaktadır. AİHM, her ne kadar Çeçenlerin Kabardino-Balkaria topraklarına girişini yasaklayan sözlü emir somut olarak tespit edilemese de polislerin bu emre dayalı biçimde başvurucuların girişini engellediğini, benzer durumda olan diğer etnik kökenli kimselere böyle bir muamele yapıldığına ilişkin bir bilgi bulunmadığını ve şu halde karakteristik olarak benzer durumda olan bireylere ırkları temelinde makul bir sebebe dayanmayan farklı muamele yapıldığını belirterek olayda P4-2 ve m.14 ün birlikte ihlal edildiğine yani seyahat özgürlüğünden faydalanmada ırksal temelde ayrımcılık yapıldığına hükmetmiştir.⁹⁷

Timichev v. Rusya davasına konu olan olaylar, AB'nin Suriyeli ve Ukraynalı sığınmacılar bakımından gösterdiği tavır ile benzer niteliktedir. Timichev Çeçen etnik kökenine mensup olması sebebiyle ırksal temelde ayrımcılığa uğramış ve yaşadığı şehre geri dönememiş, seyahat özgürlüğü

⁹⁶ ECHR, Timishev v. Russia, App.No.55762/00, 55974/00, 13/12/2005, paras 12-13.

⁹⁷ Ibid, paras 53-59.

hakkı ihlal edilmiştir. Mahkeme bu davada başka etnik kökene mensup kimseler bakımından benzer bir durum yaşanmadığı bilgisine dayanarak m.14 ve P4-2'nin birlikte ihlaline hükmetmiştir. Suriyeli bir sığınmacının P4-4 ile birlikte m.3 ve m.14 bağlamında ırksal ve dinsel temelde bir ayrımcılığa maruz kaldığı iddiasıyla AB'yi AİHM önünde dava ettiği varsayılacak olursa mahkemenin ihlal kararı vermesi gerekir. Zira Suriyeli sığınmacıların sığınma hakkına erişimini engellemek amacıyla denizlerde itildiği ve bu itmeler sonucunda pek çok can kaybının vuku bulunduğu, bir şekilde AB sınırlarına ulaşmayı başaran sığınmacıların da işkence ve kötü muameleye maruz kaldığı, sığınma başvurularının alınmadığı ve geri gönderildiği malum olup, yukarıda açıklanan AİHM içtihadı çerçevesinde bu fiillerin m.14 ile birlikte m.3 ve P4-4 kapsamında yer aldığı açıktır. Bu olayların varlığı karşısında karakteristik olarak benzer durumda olup yine kitlesel biçimde AB sınırlarına sığınma talebi ile gelen Ukraynalı sığınmacılar bakımından böyle bir muamelenin bulunmayışı ırksal ve dini temelde ayrımcılık yapıldığı savını kuvvetlendirmektedir.⁹⁸ Burada karşı argüman olarak devletin egemenlik yetkisi gereği ülkesine alacağı kimseleri seçmekte elbette ki takdir yetkisinin bulunduğu ileri sürülebilir. Her ne kadar AB'nin Ukraynalılar lehine Geçici Koruma Direktifi'ni derhal aktive etmesi politik bir ayrımcılık olarak nitelendirilebilse de burada AİHS bağlamında ayrımcılık yaratan asıl husus Ukraynalılar sığınmaya erişim hakkından sorunsuz biçimde faydalanırken Suriyelilerin sığınmaya erişiminin engellenmesidir. Mevzu bahis sığınmaya erişim olduğundan, AB'nin geri göndermeme ilkesinin etrafını dolanmak amacı ile çeşitli ülkelerle akdettiği geri kabul anlaşmaları da durumu değiştirmeyecektir.

Sonuç

Devletin yabancıları ülkeye kabul edip etmemek bakımından sahip olduğu takdir yetkisi, hem devletin taraf olduğu uluslararası antlaşmalar hem de artık bir örf ve adet hukuku kuralı olduğu yönünde hakkında pek tartışma bulunmayan geri göndermeme ilkesi tarafından sınırlandırılmıştır. Devlet,

⁹⁸ Nitekim AİHM içtihadına bakıldığında son 10 yıl içinde sınır dışı edilmek istendiği için m.3 kapsamında hakları ihlal edildiği iddiasıyla başvuru yapan kimselerin büyük çoğunluğunun Asya, Afrika ve Ortadoğu coğrafyasından gelen ve bazı başvurularda İslam dinine mensup olduğu belirtilen kimseler olduğu görülmektedir. Dava listesi için bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22expulsion%22%2C%22languageisocod%22:%5B%22ENG%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22kdate%22:%5B%222012-08-18T00:00:00.0Z%22%2C%222022-08-18T00:00:00.0Z%22%5D%2C%22violation%22:%5B%223%22%5D%7D>

mültecilerin korunmasına ilişkin bir antlaşmaya taraf olduğu takdirde, o antlaşmada öngörülen yükümlüklerine uygun olarak sığınma başvurusunu kabul etme, başvuruyu değerlendirme ve kişi şartları sağlıyor ise mülteci statüsü tanıma yükümlülüğü altındadır. Ayrıca en azından başvuru sonuçlanana dek antlaşma tarafı devlet, sığınmacıyı ülkesine kabul etmek zorundadır. Aksi takdirde mültecileri koruma amacıyla akdedilen uluslararası antlaşmalar tamamen işlevsiz kılınabilecek, devlet sığınma başvurularını kabul etmeyerek antlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerinden bütünüyle kurtulabilecektir.

Diğer yandan sürekli değişen ve evrilen uluslararası hukuk, insan hakları hukuku alanında meydana gelen gelişmeler ile devletlerin sığınmacıları ülkeye kabul edip etmeme noktasında tam bir serbesti içinde davranmasına önemli sınırlamalar getirmiştir. AİHS’de işkence ve kötü muamele yasağı mutlak bir hak olarak düzenlenmiştir ve buna göre hiç kimse, mülteci statüsünü haiz olsun ya da olmasın ya da herhangi bir tamamlayıcı koruma biçiminden yararlansın ya da yararlanmasın işkence veya kötü muamele görme konusunda ciddi bir risk bulunan ülke sınırlarına geri gönderilemeyecektir. Hem AİHS’nin 3. maddesinde öngörülen “hiç kimse”nin işkence ve kötü muameleyle tabi tutulamayacağı ilkesinden, hem de Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından cinsiyet, ırk, renk, dil, din, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet başta olmak üzere her türlü ayrımcılığı yasaklayan 14. maddesinden çıkarılacak sonuç geri göndermeme ilkesinin uygulanması bakımından da ayırım gözetilemeyeceğidir. AB ve üye ülkelerin tercih ettiği geri itme ve Frontex ile sınırları koruma adı altında şiddet eylemleri gibi uygulamalar, uluslararası hukukun temel bir kuralı olan ayrımcılık yasağını diğerleri yanında Suriyeli sığınmacılar bakımından ihlal etmektedir.

Kaynakça

- Acer, Yücel ve İbrahim Kaya. *Uluslararası Hukuk*, 12.bs, İstanbul: Seçkin, 2021.
- Agreement on social policy concluded between the Member States of the European Community with the exception of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, *Official Journal of the European Communities*, C 191 /91, Temmuz 29, 1992.
- Alpkaya, Gken. “BM’de Irksal Ayrımcılık Yasağı, Erken Uyarı ve Soykırım Suunun nlenmesi,” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 66, no. 03 (2011) 1-27.
- Amnesty International, “Greece: Pushbacks and violence against refugees and migrants are de facto border policy,” Haziran 23, 2021, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2021/06/greece-pushbacks-and-violence-against-refugees-and-migrants-are-de-facto-border-policy/>
- “Annual budget of Frontex in the European Union from 2005 to 2021” Statista, Aralık 7, 2021, Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2022, <https://www.statista.com/statistics/973052/annual-budget-frontex-eu/#:~:text=In%202021%2C%20the%20annual%20budget,460%20million%20Euros%20in%202020>
- Baumvol, Julia Motte, Tarin Cristino Frota Mont’Alverne ve Gabriel Guimarães Braga. “Extending Social Protection for Migrants Under the European Union’s Temporary Protection Directive: Lessons from the War in Ukraine,” Oxford U Comparative L Forum, Erişim Tarihi: Mayıs 10, 2022, <https://ouclf.law.ox.ac.uk/extending-social-protection-for-migrants-under-the-european-unions-temporary-protection-directive-lessons-from-the-war-in-ukraine/>
- Baykal, Sanem ve İlke Göçmen. *Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku*, Ankara: Seçkin, 2016.
- “Border Walls Symbolize a Europe Where Refugees are Increasingly Unwelcome”, Arab News, Ocak 15, 2022, Erişim Tarihi Mayıs 18, 2022, <https://www.arabnews.com/node/2004706/world>
- Carrera, Sergio, Meltem Ineli Ciger, Lina Vosyliute ve Leiza Brumat. “The EU grants temporary protection for people fleeing war in Ukraine: time to rethink unequal solidarity in EU asylum policy,” CEPS Policy Insights No 2022-09, Mart 2022, available at; <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/74394>
- Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Union*, 2012/C 326/02, Ekim 26, 2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=cs>

- Council Decision 2011/273/CFSP of 9 May 2011 concerning restrictive measures against Syria, *Official Journal of the European Union*, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:121:0011:0014:EN:PDF>
- Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, *Official Journal of the European Union*, 19/07/2000.
- Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof (Temporary Protection Directive in short), *Official Journal of the European Union*, 2001.
- Council of Europe, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Kasım 4, 1950.
- Council of Europe, Protocol no. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Kasım 11, 2000.
- Council of the European Union, *Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection*, 2022/382, 04.03.2022.
- Çalık, Tacettin. “Sığınma Hakkının Korunması”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 23, no. 1 (2015): 117-146.
- Çiçekli, Bülent. *6458 sayılı Kanun Gereğince: Yabancılar ve Mülteci Hukuku*, 6. bs. Ankara: Seçkin, 2016.
- Directive 2013/32/eu of the european parliament and of the council of 26 June 2013, *Official Journal of the European Union on Common Procedures for Granting and Withdrawing International Protection*, Haziran 26, 2013, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0032&from=en>
- ECHR, *Guide on Article 14 of the Convention and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention*, Updated on 31 August 2021, para 21, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf
- ECHR, *AI and Others v. Poland*, App. No.39028/17, 30.06.2022.
- ECHR, *Bah v. The United Kingdom*, App. No.56328/07, 27.09.2011.
- ECHR, *Burden v. the United Kingdom (GC)*, App. No. 13378/05, 29.04.2008.
- ECHR, *D.H. and Others v. the Czech Republic (GC)*, App. No.57325/00, 13.11.2007.

- ECHR, Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Immigration, 31 Ağustos 2022, Erişim Tarihi: Eylül 2, 2022, 27, https://echr.coe.int/Documents/Guide_Immigration_ENG.pdf
- ECHR, Hirsi Jamaa and Others v. Italy (GC), App. No.27765/09, 23/02/2012
- ECHR, Ilias Ahmed v. Hungary (GC), App. No. 47287/15, 21.11.2019.
- ECHR, Khlafia and Others v. Italy, App. No.16483/12, 15/12/2016.
- ECHR , M.H. and Others v. Croatia, App. No. 15670/18, 43115/18, 04/04/2022.
- ECHR, M.K and Others v. Poland, App. No.40503/17, 42902/17, 43643/17, 23/07/2020.
- ECHR, MSS v. Belgium and Greece, App. No.30696/09, 21.01.2011.
- ECHR, N.D. and N.T. v. Spain, App. No.8675/15, 8697/15, 03/10/2017.
- ECHR, Ponomaryovi v. Bulgaria, App. No.5335/05, 21.06.2011.
- ECHR, Timishev v. Russia, App.No.55762/00, 55974/00, 13/12/2005, paras 12-13.
- Eren Yılmaz, Esra. “Avrupa Birliği’nin Ukraynalılar için Uygulayacağı Geçici Koruma Rejimi Üzerine Bir Değerlendirme,” *Lexpera Blog*, Mart 14, 2022, <https://blog.lexpera.com.tr/avrupa-birliginin-ukraynalilar-icin-uygulayacagi-gecici-koruma-rejimi-uzerine-bir-degerlendirme/>
- “EU-funded boats to abusive Libyan coastguard underline European complicity in grave violations against sea migrants” Reliefweb, Ekim 15, 2021, Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2022, <https://reliefweb.int/report/libya/eu-funded-boats-abusive-libyan-coastguard-underline-european-complicity-grave>
- European Commission, “Annex to the Report from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council” Brussels, COM(2017) 405 Final, [https://www.europeanmigrationlaw.eu/documents/COM\(2017\)405-Annex3.PDF](https://www.europeanmigrationlaw.eu/documents/COM(2017)405-Annex3.PDF) , 26.07.2017.
- European Commission, “Study on the Temporary Protection Directive Final Report” Erişim Tarihi: Mayıs 9, 2022, https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2020-09/final_report_evaluation_tpd_en.pdf
- European Court of Justice, Aranyosi and Căldăraru, Judgment of the Court (Grand Chamber), (Joined Cases C-404/15 and C-659/15) Nisan 5, 2016.
- European Union, “Proposal for a Council Implementing Decision Establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001, and having the effect of introducing temporary protection”, Brussels, COM(2022) 91 Final, 02.03.2022, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1646384923837&uri=CELEX%3A52022PC0091>

- “For Ukraine’s Refugees, Europe Opens Doors That Were Shut to Others” NY Times, Mart 3, 2022, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.nytimes.com/2022/02/26/us/politics/ukraine-europe-refugees.html>
- “Germany Is Displacing Afghan Refugees to Make Way for Ukrainians” Foreign Policy, Nisan 20, 2022, Erişim Tarihi: Mayıs 20, 2022, <https://foreignpolicy.com/2022/04/20/germany-refugee-policy-afghanistan-ukraine/>
- “Greece is 'Europe’s shield’ in migrant crisis, says EU chief von der Leyen on visit to Turkey border” Euronews, Mart 4, 2020, Erişim Tarihi: Mayıs 19, 2022, <https://www.euronews.com/2020/03/03/greece-migrant-crisis-is-an-attack-by-turkey-on-the-eu-austria>
- Gül, İdil Işıl ve Ulaş Karan. *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, 1. bs., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Harvey, C. *Seeking Asylum in the UK: Problems and Prospects*, London: Butterworths, 2000 mi 2004 mü?
- Human Rights Watch, “EU: Don’t Send Syrians Back to Turkey,” June 20, 2016, Erişim Tarihi: Ağustos 2, 2022, <https://www.hrw.org/news/2016/06/20/eu-dont-send-syrians-back-turkey>
- Human Rights Watch, “Greece: Violence Against Asylum Seekers at Border,” Mart 17, 2020, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.hrw.org/news/2020/03/17/greece-violence-against-asylum-seekers-border>
- ILO, Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111), Erişim Tarihi Temmuz 10, 2022, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C111
- Karan, Ulaş. “Bireysel Başvuru Kararlarında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesi”, Anayasa Yargısı 31, no. 1 (2015): 235-306.
- Konyalı, Gökçe. *Uluslararası Hukukta Sığınma Hakkı*, Ankara: Seçkin, 2021.
- Luyten, Katrien. “Temporary Protection Directive”, European Parliamentary Research Service, Mart 2022, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI\(2022\)729331_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/729331/EPRS_BRI(2022)729331_EN.pdf)
- “Leaked report finds Frontex 'covered up' illegal migrant pushbacks by Greek authorities” Euronews, Temmuz 29, 2022, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.euronews.com/my-europe/2022/07/29/leaked-report-finds-frontex-covered-up-illegal-migrant-pushbacks-by-greek-authorities>

Metin, Yüksel ve Ümmühan Kaygısız. "Avrupa Birliği'nde Temel Hakların Korunması ve Lizbon Antlaşması'nın Getirdiği Yenilikler," Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1, no. 1 (2011): 125-158.

"Polonya, Slovakya ve Macaristan'dan Kota Kararına Tepki," AA, Eylül 6, 2017, Erişim Tarihi: Mayıs 18, 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/polonya-slovakya-ve-macaristandan-kota-kararina-tepki/902895?amp=1>

Protocol Relating to Article 6(2) of the Treaty on European Union on the Accession of the Union to the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, *Official Journal of the European Communities*, C2007/306/01, Aralık 13, 2007.

Rijpma, Jorrit J. "Frontex: successful blame shifting of the Member States?," Elcano Newsletter, 13 Nisan 2010.

Sylemez, Nagihan. "Avrupa Birliği Gç Politikaları ve Suriye Mltesi Krizinin Türkiye-AB İlişkilerine Yansımaları" (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2017)

"They showed us no mercy': Greek border forces accused of stripping, beating refugees" Middle East Eye, Mart 6, 2020, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2022, <https://www.middleeasteye.net/news/they-showed-us-no-mercy-greek-security-forces-accused-stripping-beating-refugees>

Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts, *Official Journal of the European Communities*, 97/C 340/01, Kasım 10, 1997.

Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, *Official Journal of the European Communities*, C2007/306/01, Aralık 13, 2007.

Treaty on European Union, *Official Journal of the European Communities*, 92/C 191/01, Temmuz 29, 1992.

UN, Convention against Discrimination in Education, 14 Aralık 1960, Erişim Tarihi Temmuz 10, 2022, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

UN Human Rights Committee, General Comment, no. 31, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, (2004)

UN, Syria Regional Refugee Response, Erişim tarihi Ağustos 20, 2022, <https://data.unhcr.org/en/situations/syria>

UNGA, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951.

UNGA, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, A/RES/2106(XX), 1965, Erişim Tarihi: Temmuz 10, 2022,

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>

UNGA, International Covenant on Civil and Political Rights, 21st Session, 1966, Erişim Tarihi: Temmuz 10, 2022. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

UNGA, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights , A/RES/2200(XXI)[C], 1966, Erişim Tarihi Temmuz 10, 2022, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

UNGA, United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, A/RES/18/1904, Erişim Tarihi Temmuz 10, 2022, [https://www.oas.org/dil/1963%20United%20Nations%20Declaration%20on%20the%20Elimination%20of%20All%20Forms%20of%20Racial%20Discrimination,%20proclaimed%20by%20the%20General%20Assembly%20of%20the%20United%20Nations%20on%20November%2020,%201963,%20resolution%201904%20\(XVIII\).pdf](https://www.oas.org/dil/1963%20United%20Nations%20Declaration%20on%20the%20Elimination%20of%20All%20Forms%20of%20Racial%20Discrimination,%20proclaimed%20by%20the%20General%20Assembly%20of%20the%20United%20Nations%20on%20November%2020,%201963,%20resolution%201904%20(XVIII).pdf)

“Ukraine: Commission proposes temporary protection for people fleeing war in Ukraine and guidelines for border checks” European Commission, Mart 2, 2022, Erişim Tarihi Mayıs 19, 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1469

Uzun, Elif. “Mülteci Hukuku,” içinde *Uluslararası Hukuk II*, ed. Ayşe Nur Tütüncü et al., 116-141. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

Vitiello, Daniela. “The Nansen Passport and the EU Temporary Protection Directive: Reflections on Solidarity, Mobility Rights and the Future of Asylum in Europe,” *European Papers-A Journal on Law and Integration* 1, (2022): 15-30.

Yücel, Ensari. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Direktiflerinde Ayrımcılık Yasağı Hukuku,” *Adam Academy Journal of Social Sciences* 6, no. 1, 2016, 59-84.

AVRUPA BİRLİĞİNDE DİJİTAL PİYASA VE HİZMETLERİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN GÜNCEL GELİŞMELER VE YANSIMALARI

Gamze AŞÇIOĞLU ÖZ*
Araştırma Makalesi

Öz

İnovasyon ve teknolojik gelişmelerin yaşamın her alanında köklü değişikliklere yön vermesi, ekonomik ve ticari ilişkilerin dijitalleşme ile dönüşmesi, zaman içinde ortaya çıkan hukuki meseleler dijital hizmetlerin ve piyasaların düzenlenmesi gereğini ortaya koymuştur. Küresel ticarete büyük veri ile oluşan dijital ekosistemin düzenlenmesine Avrupa Birliği (AB) Hukuku öncülük etmektedir. Avrupa Birliğinde dijitalleşmenin çok yönlü etkileriyle ortaya çıkan diğer düzenlemelerin yanı sıra adil ve rekabetçi dijital piyasalar ve hizmetler oluşturma amacıyla yürürlüğe konulan AB Dijital Piyasalar Kanunu ve AB Dijital Hizmetler Kanunu da rekabet hukukunda kapsamlı düzenlemeler içermekte olup, bu düzenlemelerin diğer hukuk sistemleri gibi Türk hukukuna da yansımaları olmuştur. Bu çalışmada AB hukukundaki gelişmeler ve Türk rekabet hukukuna yansımaları ve güncel gelişmeler genel olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Rekabet, İnovasyon, Platform Ekonomileri.

Recent EU Regulations in Digital Markets and Services and Reflections on Competition Law

Abstract

Innovation and technology has brought profound changes in all aspects of our daily lives. Economic and commercial relations facing significant changes require new legal set up for regulation of digitalisation. The EU targeting a Single Digital Market, takes the lead in regulating the digital eco-system. By the recently enacted DMA and the DSA, it sets the standards for the provision of fair and competitive markets. Due to "Brussels effect" these laws also have reflections in other

* Gamze Aşçıoğlu Öz, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: agamze@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1384-0423.
Makalenin Gönderilme Tarihi: 20/05/2023, Kabul Edilme Tarihi: 31/07/2023

jurisdictions such as Türkiye. This Article aims at providing a glance at the recent developments in the EU law on the regulation of digital sector and its reflections on the Competition law in Türkiye.

Keywords: *Digital Economy, Competition, Inovation, Big Data, Platform Economies*

Giriş

Yaşamımızı, alışkanlıklarımızı, tercihlerimizi beklentilerimizin ve hayal edebileceğimizin ötesinde dönüştüren dijitalleşme, ekonomi, ticaret, siyaset, kamu hizmetleri ve hukuk alanında kapsamlı değişikliklere neden olmaktadır. Dijitalleşmenin etkisiyle dönüşen değişen ticari ve hukuki ilişkiler bir yönüyle de hukuk kurallarının değişmesini, kuralların ve kurumların yeterliliğinin ve yetkinliğinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Tarihsel açıdan sanayileşme ile ortaya çıkan teknik ve toplumsal değişimler, bu alanlarla ilişkili hukuk kurallarının önemini ve işlevini daha görünür kılmış, gücü temsil eden bir unsur olarak sanayileşme toplumsal ve ekonomik etkileriyle birlikte fikri sınai mülkiyet hukuku, iş hukuku gibi alanlarda dönemin gereklerine uygun yeni düzenlemeleri gündeme getirmiştir. Bugün de ekonomik ve ticari ilişkilerde gücü temsil eden bir unsur olarak büyük verinin kullanılması sonucunda ortaya çıkan hukuki meseleler, tüketici tercihleri, piyasalar ve ticari ilişkiler başta olmak üzere yeni hukuki düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda oluşan dijital eko-sisteme ilişkin yeni hukuk kuralları ulusal hukuk sistemlerinde ve uluslararası kurumlarda çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Bu düzenlemelerden, özellikle rekabet hukuku ve dijital piyasalar ve dijital hizmetlerin kapsamlı şekilde düzenlenmesi konusunda Avrupa Birliği (AB) öncülük etmektedir. Rekabet hukuku, kişisel verilerin korunması, e-ticaret gibi dijital ekonomi ile doğrudan ilişkili alanlarda, bu düzenlemelerin AB hukukunu mehz alan ülkelerde de yansımaları vardır. Günümüzde teknolojinin kapsamlı şekilde düzenlenmesini ifade etmek üzere özel bir alan adı olarak İngilizcesinin kısaltılmış şekliyle kullanılan “*Techreg*” (*Technology Regulation*) başta AB olmak üzere ulusal hukuk sistemlerinin öncelikli politikaları arasında yerini almaktadır. Bu çalışmada AB hukukunda özellikle rekabet hukuku perspektifinden dijital piyasa ve hizmetlere ilişki güncel gelişmelere genel olarak işaret edilecek ve akabinde bu gelişmelerin Türkiye’de yine başta rekabet hukuku olmak üzere yansımalarına işaret edilecektir.

AB hukukunda dijital mal ve hizmetlerin düzenlenmesi, özellikle Rekabet Hukuku alanındaki gelişmelerle hız kazanmıştır. AB’nde dijital ekonomiyi düzenleyen kurallar şüphesiz rekabet hukuku kurallarından ibaret değildir. Bununla beraber yakın zamanda yapılan düzenlemeler arasında rekabet hukukuna ilişkin olanlar piyasalara ilişkin esaslı değişiklikler getirmekte olup, bu düzenlemelerin Türkiye’de de rekabet hukukuna ilişkin yansımaları olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada AB hukukundaki gelişmelere genel olarak yer verilerek bu düzenlemelerin hukuk sistemimizdeki yansımalarına dikkat çekilmesi amaçlanmıştır.

AB ve Türkiye’de yakın zamanda yürürlüğe giren veya tasarı olarak ele alınan düzenlemelere genel olarak işaret edilmekle beraber bu düzenlemelerin ayrıntılı olarak ele alınması bu çalışmanın amacı dahilinde olmadığı gibi, güncel gelişmelerin kapsamı dikkate alındığında, bu mümkün de değildir. Çalışma ile amaçlanan AB rekabet hukukundaki gelişmeler başta olmak üzere dijital piyasaları ilgilendiren bir dizi düzenlemenin, henüz AB üyesi olmayan Türkiye’de yine başta rekabet hukuku olmak üzere düzenleme anlamında doğrudan ve dolaylı yansımalarının ortaya konulmasıdır. Ulusal hukuk sistemlerinde özel olarak Rekabet Hukukunun ve genel olarak da hukukun dijital ekonomi ile sınava olarak tanımlanabilecek bu düzenleme girişimleri, esas olarak bu sınavın bir geçme kalma sınavı olmaktan çok, sürdürülebilir ve gerçekçi hedeflerle dijital piyasaların ve hizmetlerin yapısının, işleyişinin, adil ve rekabetçi koşullarda yapılmasını ve işlenmesini hedeflemelidir.

I. Dijitalleşme ve Düzenleme

A. Genel olarak

Teknolojinin yenilikçi niteliğiyle birlikte tanıştığımız dijital cihazlar, hizmetler ve sistemlerin kullanılmasıyla oluşan dijital eko-sistem hem düzenleyiciler hem de diğer paydaşlar açısından pek çok yeni konu ve soruyu ortaya çıkarmıştır¹. Dijitalleşmenin ekonomik etkileri, dijital devrim olarak tanımlanarak hem ulusal hukuk düzenlerinin hem uluslararası kurumların temel araştırma konularından biri haline gelmiştir². Tarihsel

¹ Gamze Öz, Corona (Covid 19) Gölgesinde Geleceğin Hukuku ve Dijital Ekonomi Çağında Rekabet Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 69, sa.1, 2020): 33-36

² Economics of the Digital Revolution, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/changing-nature-work/strategies-to-address-changing-nature-of-work/Economics-of-the-digital-revolution_en

perspektifi içinde bilginin dijital ortamda üretilmesi, işlenmesi ve yayılmasını sağlayan süreçler önceleri daha çok teknolojik niteliğine işaret eden ancak zaman için de daha geniş anlamları olan farklı kavramların da kullanılmasını sağlamıştır. 2000’li yılların başında teknoloji, iletişim, komünikasyon, bilgi çağı ve daha sonra “bilgi ekonomisi” “network ekonomisi” “yeni ekonomi” gibi kavramlar kullanılmış, daha sonra teknolojinin kapsamı ve çeşitli hedefleri de dikkate alınarak Endüstri 4.0, Toplum 5.0, Küresel Enformasyon Toplumu gibi kavramlar her alanda yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Zaman içinde iktisadi etkilerinin yanısıra siyasi ve idari süreçlerdeki rolü ve dijitalleşmenin demokrasi ile ilişkisi de dikkate alınarak, gözetim kapitalizmi (*surveillance capitalism*)³, platform devrimi gibi kavramların da kullanıldığı dijital ekonomik düzende, dijitalleşmenin her alanda yarattığı dönüşüme ilişkin bir ifade bolluğu olduğuna da işaret etmektedir⁴. Çalışmamızın konusu çerçevesinde kısaca dijitalleşme olarak tanımlayabileceğimiz bu süreç sadece insan davranışlarını, tüketici tercihlerini ve ticari ilişkileri etkilemekle kalmamış hukuk alanında da yeni konulara ve yeni sorulara yol açmıştır⁵. Yukarıdaki kavramlar ve tanım bolluğu dahi konunun ne kadar kapsamlı ve disiplinler arası olduğuna işaret etmektedir.

Geçtiğimiz yirmi yıl içinde karşılaşılan iktisadi ve siyasi krizler; son üç yıla hakim olan küresel salgının sadece sağlıkla ilgili bir küresel kriz olmasının ötesinde ortaya çıkardığı kapsamlı etkiler; takip eden ekonomik kriz ve bu yıl ülkemizde tarifi güç trajediye neden olan deprem ve sonrasında süre giden insani, iktisadi, hukuki sonuçlarla beraber dijitalleşmenin bu süreçlerdeki etkileri düşünüldüğünde, tarihe çok yönlü iz bırakacağı tartışmasız olan dönemlerden geçildiği de bir gerçektir. Bütün bu süreçler, dijitalleşmenin olumlu etkilerini olduğu kadar olumsuz etkilerini de ortaya çıkarmaktadır. Dijitalleşme, insanlığın iyiliği, refahı, can ve mal ve güvenliğinin, doğanın, canlıların korunması için kullanıldığı kadar; kötüye

³ Gözetim kapitalizmi ve hukuk ilişkisi için bkz. Frank Pasquale, *Law and Surveillance Capitalism*, Annual Review of Law and Social Science, Vol. 14, 2018); Shoshana Zuboff, *Surveillance Capitalism and the Challenge of Collective Action*, (International Journal of Communication, Vol. 14, 2020); Andrew Selbst, *Surveillance Capitalism and the Law: The Implications of Shoshana Zuboff’s The Age of Surveillance Capitalism* Harvard Law Review, Vol. 133, 2020.

⁴ Elif Küzeci, *Sayısal Fil, Bilişim Teknolojileri, Devlet ve Hukuk Kesişiminde Bir İnceleme*, (İnkilap yayınları, 2001): 24

⁵ Gamze ÖZ, *Dijital Piyasalarla Gelen Yeni Konular, Yeni Soru(n)lar; Dijital Piyasalarda Rekabet Hukuku ve Politikası*, (Hukuk Yayınları, 2020): 32-33.

kullanılması, temel hak ve hürriyetlerin korunması, kişisel verilerin ve mahremiyetin korunması, siber güvenlik gibi konularıyla da çok yönlü tartışılmayı gerektirmektedir. Yukarıda belirtilen bu temel amaçlar, dijitalleşmenin farklı hukuki araçlarla düzenlenmesini ve denetlenmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim dijital süreçlerle ortaya çıkan yenilik ve etkinliklerin, bazı hallerde aynı zamanda bireyin tercih hakkını, bazen rekabeti bazen de temel hakları, mahremiyeti, güvenliği tehdit edebilmekte olduğu da iddia edilmiştir. Örneğin ABD’nde de dijital piyasaların düzenlenmeye konu edilmesi gerektiğini savunanlar⁶, bu görüşlerini temellendirilirken, “*Yeni Brandeis okulu*” olarak anılan ve Amerikan Rekabet Hukuku ve Politikası tarihine iz bırakan ABD Yüksek Mahkemesi Yargıç Louis Brandeis’in (1856-1941) “*Bir tercih yapmak zorundayız! Ya demokratik bir toplumu tercih edeceğiz ya da refahın, sınırlı bir zümrenin elinde olmasını kabul edeceğiz. İkisi bir arada olamaz!*” şeklindeki sözlerine sıkça yer vermek suretiyle iktisadi niteliği ön planda olan bu kuralların felsefi temellerine de işaret ederek, rekabet hukukunun tarihçesine ilişkin tartışmaları gündeme getirmişlerdir.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda genç kuşakların özelliklerine işaret edilirken, farklı disiplinlerde farklı tanımlar/terimler⁷ kullanılmaktadır. Bu tanımlar arasında, teknoloji ile olan ilişkilerine de işaret eden tanımdan hareketle, önümüzdeki yıllar, dijital göçebeler (*digital immigrants*) olarak adlandırılan kuşaklarla, çevrim içi kuşakların (*digital natives*)⁸ tarihte ilk ve

⁶ Lina Khan, The New Brandeis Movement: America’s Antimonopoly Debate, Journal of European Competition Law & Practice, Volume 9, Issue 3, March(2018),131–132;Tim Wu, The New Brandeis Movement: America’s Antimonopoly Debate, (Harvard Business Review, January-February 2019); Connor Leydecker, A Different Curse: Improving the Antitrust Debate about ‘Bigness’; New York University Journal of Law and Business, Vol. 13: 845 (2022)https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3988861 Erişim Tarihi: 3.5.2023

⁷ Bu kuşağı tanımlarken millenyum kuşağı, Z kuşağı, dijital kuşak, kristal kuşak gibi farklı tanımlar kullanılmaktadır. Bkz. Canan Tunç Şahin, et al. X, Y ve Z Kuşaklarının Eğitim, Öğretmen, Öğrenci Algıları, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1810243> Erişim Tarihi: 30.04.2023

⁸ Tapscott (1998) Growing up Digital: The rise of the net generation; Marc Prensky; Digital Natives Digital Immigrants from on the Horizon (MBC University Press) Vol.9 No.5, 2001. Digital göçebeler (*digital immigrants*) olarak adlandırılan kuşaklar; internetin ve dijital cihazların günümüzde olduğu şekilde kullanılmadığı, dijital teknolojilerin ortaya çıkardığı yeni lisana ve uygulamalara kendilerini uydurmaya çalışan, dijital çağdan önce doğan ve büyüyen kuşakları ifade etmek için kullanılmıştır. Buna karşın dijital yerliler (*digital natives*) internetin ve akıllı cihazların sağladığı ortamdan başka bir dünyayı

son kez birlikte bir arada bulunduğu özel bir döneme işaret edecek şekilde anılacaktır. Bu kuşakların birlikteliğinde, hukuka ilişkin temel değerlerin de kuşaktan kuşağa aktarılması, hukuki değerlerin yeni ekonomik düzen için de vazgeçilmez asli unsur olduğunun kabulünü gerektirir. Bu kapsamda dijital mal ve hizmetlere ilişkin politikaların belirlenmesinde de hukuki değerlerin ve kurumların önemine dikkat çekilmektedir.

AB’nde, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (*Information and Communication Technologies ICT*) konusu, kurucu antlaşmalarda ayrı bir başlık olarak düzenlenmemiştir. Bununla beraber, 2010 yılı Avrupa Dijital Ajandasında⁹ bu konunun önemine işaret edilerek konu bu başlıkla AB’nin gündemine girmiş ve 2015 yılında da Dijital Tek Pazar Duyurusuyla¹⁰ AB’nin dijital politikalarına ilişkin ilk yol haritası ve dijital dönüşüme ilişkin ilk hedefleri ortaya konulmuştur. Bugün gündem ve mesaisinin çok büyük bir kısmını çeşitli yönleriyle dijitalleşmenin meşgul ettiği AB’nin, 2020-2030 Dijital Stratejisi belirlenirken, öncekinden daha kapsayıcı bir yaklaşımla, Avrupa’nın Dijital Geleceği için adil ve rekabetçi bir ekonomik düzen yaratmak üzere, demokratik ve sürdürülebilir toplum hedefine yönelik olarak dijital piyasaların ve hizmetlerin düzenlenmesine odaklanılmıştır.

Dijital hizmetler ve piyasalar, bir kısmı piyasanın niteliklerinden, bir kısmı ilgili faaliyet ve iş modelinin özelliklerinden bazıları şirketin uyguladığı politika ve piyasa davranışlarından kaynaklanan yüksek giriş engelleri, “kazanan hepsini alır” “winner takes all” dinamikleri, ağ etkileri, verinin büyüklüğü, kullanılması, sınırlı taşınabilirliği gibi gerekçelerle diğer piyasalardan farklı yapı ve sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle rekabet hukukunda her zaman önemli olan markalar arası ve marka içi rekabet bu kez ağlar arası ve ağ içi rekabet hedefi ile ele alınmaktadır. Bütün bu özellikler nedeniyle dijital piyasaların düzenlenmesi gereği çok sayıda benzer ihlal kararı alınan hemen farklı hukuk sistemlerinde

---

tanınamış olan dijital hizmet ve araçları iletişim ve öğrenmenin vazgeçilmez aracı olarak nitelendiren kuşakları ifade etmek için kullanılmıştır.

⁹ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/64/digital-agenda-for-europe#Legal%20Basis>, Erişim Tarihi: 30.04.2023

¹⁰ A Digital Single Market Strategy for Europe Final Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions 6.5.2015 Com (2015)192 için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0192> Erişim Tarihi: 30.04.2023, ayrıca bkz. Michelle Cini & Patryk Czulno Digital Single Market and the EU Competition Regime: An Explanation of Policy Change <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2021.2011260> Erişim Tarihi: 30.04.2023

ortaya konulan gereklilikler dijital hizmetlerin ve piyasaların özel düzenlemelere konu edilmesine ilişkin tartışmaların benzer gerekçelerle aynı sonuca, düzenlemenin gerekliliği noktasına ulaşmasını sağlamıştır.

AB'ne üye ülkelerin çeşitli politika alanlarını bu hedefler dikkate alınarak düzenlenmesi söz konusu olacağından, 2030 yılına kadar gerçekleşmesi amaçlanan hedeflere kısaca dikkat çekmek yararlı olacaktır. AB'nde dijital yetkinliklerle ilgili hedeflere ilişkin olarak yetişkinlerin en az %80'inin temel dijital yetkinlikleri haiz olması; çoğunluğunun kadın olması koşuluyla 20 milyon ICT uzmanının istihdam edilmesi; şirketlerde %75 oranında bulut teknolojileriyle büyük veri ve yapay zeka kullanılması; AB nezdindeki küçük ve orta büyüklükte işletmelerin 90%'ının temel seviyede dijital yoğunluğa ulaşması ve mevcut *unicornların* sayısının da iki katına çıkması hedeflenmektedir. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, AB'nde dijital ekonomi ve bu kapsamda ortaya çıkan hedefler ve bu hedeflere uygun politika değişiklikleri kapsayıcı ve bütüncül bakış açısıyla ortaya konularak mevzuata ilişkin yeni hedefler belirlenmiş, yeni kurallar bu çerçevede yürürlüğe konulmuştur.

Bu çalışmada AB hukukundaki gelişmeleri ve düzenleme gerekçelerini tümüyle ele almak mümkün değildir. Bununla beraber AB hukukunda olduğu gibi Türk hukukunda da diğer alanlarla karşılaştırıldığında öncü rol üstlenen rekabet hukukuna odaklanılarak, bu perspektiften gelişmeleri ele almak ve AB hukukunun bu alandaki yansımalarına dikkat çekmek çalışmanın amaçları arasındadır.

AB hukukunda yapılan düzenlemelerin etkisi, sadece AB'ne üye ülkelerle sınırlı kalmayıp, dijital piyasaları ve hizmetleri düzenleme eğiliminde olan başka hukuk sistemlerinde de AB hukukunun yansımaları olmuştur. Türkiye'de de dijitalleşmenin ortaya koyduğu yeni sorular ve konularla ilgili akademik çalışmalar¹¹, dijitalleşmenin kamu politikalarına

---

¹¹ Örneğin bkz. Başak Şit İmamoğlu, Planlı Eskitme, Hukuki Açından Bir Değerlendirme, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2020, Elif Küzeci; Sayısal Fil, Bilişim Teknolojileri, Devlet ve Hukuk Kesişiminde Bir İnceleme, (İnkılap Yayınları, 2021), Yaman Akdeniz, Elektronik Ticaret Hukuku, Yetkin Yayınları, 2020; Hüseyin Can Aksoy, Veri İhlalleri ve Ceza Hukuku: KVKK ve GDPR Karşılaştırması, (Yeni Medya ve Hukuk Dergisi, Sayı: 11, 2021); Dijitalleşme ve Yargı: Türk Hukukunda Yargısal Dijital Dönüşüm (Editör: Dr. Özgür Yılmaz) Yargı Yayınevi, 2020; Ersin Çıplak, Siber Güvenlik Hukuku, Adalet Yayınevi, 2021; Ali Alphan Kaya, Yapay Zeka Hukuku, (Seçkin Yayınevi, 2021) Murat Arslan Yapay Zeka ve Hukuk: Etik İlkeler ve Hukuki Sorunlar, (Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 23, Cilt: 2, 2021); Zeynep Ayata, Avrupa Birliği Rekabet Hukukunda İnovasyon Sorunsalı; Oniki Levha Yayıncılık,

etkisiyle ortaya çıkan düzenlemeler artmış, özellikle rekabet hukuku ve kişisel verilerin kullanılması başta olmak üzere dijitalleşme konusu, kurumların ve piyasa aktörlerinin gündemini beklenilenin ötesinde meşgul etmeye başlamıştır. Dijitalleşme konusunun Türkiye’de etki alanına baktığımızda, Türkiye’de internet kullanıcı sayısı bir göstere olabilir. Nitekim internet kullanıcısı olanların nüfusun yaklaşık %83,4’ne tekabül ettiği¹² dikkate alındığında, dijital teknolojilerin kullanılmasında ortaya çıkan hukuki sorunların ve bu sorularla gündeme gelen düzenleme konusunun ne kadar geniş bir etki alanı olduğu sayısal olarak da görülmektedir.

Genel olarak hukukun ve özel olarak da Rekabet Hukukunun dijital ekonomi ile sınayı olarak tanımlanabilecek düzenleme girişimleri, aslında bir geçme kalma sınayı olmaktan çok, sürdürülebilir ve gerçekçi hedeflerle dijital piyasaları adil ve rekabetçi koşullarda yapılmasına yönelik girişimler olarak değerlendirmek gerekir. Bu düzenlemelerde dijital teknolojilerden beklenen ekonomik katma değere ulaşılabilmesi için, AB’nde rekabetin iyi işleyen Dijital Tek Pazarın vazgeçilmez aracı olduğuna vurgu yapılmaktadır¹³. AB hukukunda özellikle Tek Pazar ilkesinin vazgeçilmez aracı olan rekabet hukuku ve büyük verinin kullanımıyla gündeme gelen hakim durumun kötüye kullanılmasına ilişkin tartışmalarda, dijital piyasaların çeşitli özellikler nedeniyle ortaya çıkan rekabet aksaklıklarının, sadece *ex post* rekabet hukuku araçlarıyla giderilemeyeceğinde hem fikir olan çalışmalar, yeni düzenlemelerin de çıkış noktası olmuştur. Rekabet hukukunun amaçları, dijital platformları denetleme yeterliliği, buna bağlı olarak rekabet otoritelerinin değerlendirmesi gereken yeni hedefler, yeni yetkiler AB rekabet hukukunda ve ulusal hukuk sistemlerinde yasa koyucuların ve düzenleyicilerin gündemindeki öncelikli konular arasına girmiştir.

2022; Aynur Karagöz, Yapay Zeka ve İş Hukuku: İşveren ve İşçi Hakları Açısından Değerlendirme (Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 147, 2021); Güneş Ayas, Yapay Zeka ve Ceza Hukuku: Ceza Sorumluluğu ve Cezalar" , Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 68, Cilt: 2, 2019; Pınar Aksoy, Sosyal Medyanın Hukuki Sorumluluğu: İçerik Sağlayıcıların Sorumluluğu, (Medya ve Hukuk Dergisi, Sayı: 6, Cilt: 2, 2019).

¹² <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/dijital-piyasalar-calisma-metni.pdf>, 2, Erişim Tarihi: 30.04.2023

Yapılan çalışmalarda Türkiye’de internet kullanım oranına ilişkin istatistiklerin farklı kaynaklarda değişkenlik arz ettiği ifade edilmekle birlikte, Rekabet Kurumu tarafından Nisan 2023 tarihinde yayımlanan Raporda, Türkiye’de internet kullanıcı sayısının 71,38 milyon kişi olduğu ve bunun da toplam nüfusun yaklaşık %83,4’üne tekabül ettiği; kullanıcı sayısının dünya ortalamasının üzerinde olduğu ifade edilmiştir.

¹³ Filippo Lancieri-Patricia Sakowski, Competition in Digital Markets: A Review of Expert Reports, 26 Stan. J.L. Bus. & Fin.65 (2021): 65-70

B. OECD Çalışmaları

AB hukukunda yasama faaliyetlerine ilişkin güncel gelişmeleri özetlemeye geçmeden önce, uluslararası çalışmalarda konunun nasıl ele alındığını örneklemesi bakımından, düzenleme girişimlerine ilişkin olarak başlangıçta ortaya koyduğu eleştirilere de dikkat çekmek üzere OECD'nin konuyla ilgili çalışmalarına kısaca yer verilmiştir.

Dijital hizmetlerin ve piyasalarda rekabetin korunmasına ilişkin politikaların belirlenmesinde dijital hizmetlerin sınırları aşan niteliği gereği, karşılaştırmalı çalışmalar ve uluslararası iş birliği her zaman olduğundan daha işlevseldir. Bu kapsamda yenilikçilik, dijital teknolojiler ve dijitalleşmenin iktisadi ve ticari etkilerini uzun süredir gündemine almış olan OECD, üye ülkelerin yenilikçilik politikaları çerçevesinde bu konuları çeşitli açılardan değerlendirdiği 2010 Strateji Belgesiyle¹⁴, bu alandaki uluslararası çalışmalara öncülük etmiştir¹⁵. Özellikle pandemi sürecinden sonra dijital piyasalarla ilgili çalışmalar, ilgili piyasaların özellikleri, platformlar ve diğer dijital piyasalarda pazar gücü, dijital ticaret, *startup*'lar ve birleşme ve devralmalara ilişkin konuların ele alındığı, tüketiciler ve kural koyucular bakımından konunun tartışıldığı raporlarda değerlendirmiştir¹⁶.

OECD üyesi bazı ülkelerin dijital piyasalara ilişkin düzenlemelerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği Raporla (2021)¹⁷ birlikte bir Envanter

---

¹⁴ OECD Innovation Strategy 2010, <https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/9789264083479-en>

Erişim Tarihi:05.05.2023

¹⁵ Zeynep Ayata; Avrupa Birliği Hukukunda Yenilik Politikalarının Düzenlenmesi ve Uyumlaştırılması, Hacettepe HFD, 9(2) (2019): 452-488 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/857472>Erişim Tarihi: 05.05.2023

¹⁶ OECD (2022), *The Evolving Concept of Market Power in the Digital Economy*, OECD evolving-concept-of-market-power-in-the-digital-economy-2022.pdf. Erişim Tarihi 05.05.2023

OECD (2021), *Roundtable on Ex Ante regulation and competition in digital markets*, <https://www.oecd.org/daf/competition/ex-ante-regulation-and-competition-in-digital-markets.htm>. Erişim Tarihi 05.05.2023

OECD (2020), *Roundtable on Start-ups, Killer Acquisitions and Merger Control*, <https://www.oecd.org/daf/competition/start-ups-killer-acquisitions-and-merger-control.htm>. UK Digital Competition Expert Panel (2019), *Unlocking digital competition*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/785547/unlocking_digital_competition_furman_review_web.pdf. Erişim Tarihi 05.05.2023

¹⁷ OECD (2021), *Ex ante regulation of digital markets*, OECD Competition Committee Discussion Paper, <https://www.oecd.org/daf/competition/ex-ante-regulation-and->

hazırlanmış, bu çalışma dijital piyasaları ve hizmetleri düzenleme arifesinde olan veya düzenleme taslaklarını tartışmaya açan örneğin Türkiye gibi ülkeler bakımından da yol gösterici olmuştur. Bu çalışmada¹⁸, başta AB, Almanya, Japonya, İngiltere ve Amerika düzenlemeleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilip, farklı hukuk sistemleri ve ekonomik modelleri olan ülkelerin konuyu ele alışına ilişkin bir rehber oluşturulmuştur. Çalışmada ele alınan başlıklar şunlardır:

- İlgili düzenlemenin yasalaşıp yasalaşmadığı ve ilgili ülkenin normlar hiyerarşisi içindeki yeri ve yasama süreçleri bakımından hangi aşamada olduğu;
- Düzenlemenin kapsamının belirlenmesi, düzenlemeye tabi teşebbüslerin tanımlanmasında kullanılan nitel ve nicel ölçütler;
- Düzenleme kapsamında olan piyasa aktörleri bakımından öngörülen yükümlülükler;
- Düzenlemeye tabi şirketlerin kaçınması gereken piyasa davranışları;
- Düzenlemeyi uygulayacak kurumların görev ve yetkileri;
- Düzenleme kapsamında olan işletmelere/sektörlerde uygulanacak (yeni) birleşme ve devralmalar kuralları;
- Dijital aktörlerin büyük veri kullanımına ve veriye erişime ilişkin kurallar ve sınırlamalar
- Dijital aktörlerin bu yeni düzenlemelerin gereklerini yerine getirerek uyum gösterdiğinin yetkili kurumlar tarafından değerlendirilebilmesine olanak veren görev ve yetkileri;
- Düzenlemeye uyulmaması halinde uygulanabilecek davranışsal ve yapısal tedbirler

Envanterde kapsamında incelenen ülkelerin düzenlemeleri, ilgili devletlerin hukuk düzeninde farklı isimlerle yer alsalar da Raporda incelenmiş olan modeller, ilgili ülkelerde dijital piyasalarda/platformlara uygulanacak kurallardır. Düzenlemelerin yürürlükte olduğu ülkelerde, farklı

---

competition-in-digital-markets.htm Erişim Tarihi: 05.05.2023 Rapor Avustralya, Almanya, AB, Fransa, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve ABD düzenlemelerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir.

¹⁸ OECD, Analytical note on the G7 Inventory of new rules for Digital Markets, 2022 <https://www.oecd.org/competition/analytical-note-on-the-g7-inventory-of-new-rules-for-digital-markets.pdf> 05.05.2023

kavram ve tanımların kullanılmasının uygulamada sorunlara sebebiyet verebileceği, hatta kapsam tartışmalarına da neden olabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu kapsamda örneğin ilgili düzenlemeler kapsamında olan şirketler, Birleşik Krallık'ta "stratejik pazar konumuna sahip olan" (*strategic market status*); Almanya'da "piyasalarda rekabet açısından yüksek önemi haiz şirketler" (*undertaking of paramount significance for competition across markets*); AB'nde platform işleticisi (*gatekeeper*) Japonya'da "belirli nitelikte dijital platform sağlayıcısı" (*specified digital platform providers*) ve ABD'nde "kapsam dahilinde şirket" (*covered company*) olarak tanımlanmış olduğuna vurgu yapılmıştır¹⁹. Bu açıdan bakıldığında AB düzenlemeleri ile başta üye devletler olmak üzere onu model alan diğer ülkelerin hepsinde terim ve tanım birliği de sağlanmış olacaktır.

Raporda dijital piyasalarda ortaya çıkan rekabet aksaklıklarının sadece rekabet düzenlemeleriyle önleyebilmenin güçlüğüne işaret edilmiş; piyasaların yapısından kaynaklı aksaklıklara rekabet hukuku aracılığıyla kalıcı çözüm önerilemediği; inceleme konusu ülkelerde ilgili piyasalarda yürütülen soruşturmanın usul kuralları gereği uzun zaman aldığı gerekçeleriyle rekabet düzenlemelerinde değişiklik yapılması önerisi desteklenmiş, sektörel düzenlemelere ilişkin modeller tartışılmıştır²⁰. Dijital aktörlerin iş modellerinin farklılığı, aynı zamanda reklam mecrası olup olmadığı, kullanıcıların da içerik sağlayıp sağlamaması; editoryal sorumluluğu bulunup bulunmaması gibi birçok farklılık, düzenlemenin kapsamına ilişkin tartışmaları da beraberinde getirebilecektir. Bu nedenle ülkelerin birbirlerinin düzenlemelerini izleyerek azami ölçüde hukuki belirlilik ve yeknesaklık sağlanması yatırımcılar ve bu piyasalarda faaliyet gösteren aktörler bakımından da önemlidir. Bizatihi bu gereklilik diğer gerekçelerle birlikte uluslararası nitelikli kuralların olmasına ilişkin tartışmalara da zemin olmaktadır.

OECD çalışmalarına ve politika öneri ve örneklerine, Rekabet Kurumu'nun 2021 yılında tamamladığı E-Pazaryeri Platformları Sektör

¹⁹ Analytical note on the G7 Inventory of new rules for Digital Markets, 2022 <https://www.oecd.org/competition/analytical-note-on-the-g7-inventory-of-new-rules-for-digital-markets.pdf>:8 Erişim Tarihi: 30.04.2023

²⁰ OECD (2021), *Roundtable on Ex Ante regulation and competition in digital markets*, <https://www.oecd.org/daf/competition/ex-ante-regulation-and-competition-in-digital-markets.htm>. Erişim Tarihi: 30.04.2023

İncelemesi Ön Raporunda²¹ ve Nihai Raporda²² yer verilmiş, dijital piyasalarda rekabet riski oluşturan uygulamalara mevcut kurullarla etkin bir çözüm önermenin mümkün olamayacağı, sektörel düzenleme gerektiği Rekabet Kurumu tarafından da vurgulanmıştır. OECD çalışmalarından hareketle özetlemek gerekirse, OECD kapsamında yapılan çalışmalar, farklı bloklarda yer alan ülkelerin ulusal hukuk düzenlemeleri ve AB’nde dijital piyasalar ve hizmetlerin ayrıca *ex ante* sektörel düzenlemelere konu edilmesine; bu amaçla piyasalarda rekabetçi yapının korunması ve adil ticaretin sağlanması için rekabet hukuku kurullarında değişiklik yapılması gereğine işaret edilmiştir. OECD 2023 tarihli yeni Strateji Raporunda da bu konular Bilim, Teknoloji ve Yenilikçilik başlığıyla çok yönlü politika önerileriyle ele alınmıştır²³. Dikkat çekmek gerekir ki bu başlık ile AB’nde teknoloji ve bilimin yanısıra yenilikçilik politikaları da artık birlikte ele alınan konular arasında yer almaktadır. Bu yaklaşımın ulusal hukuk sistemlerinde ve AB hukukunu model alan ülkelerde benimsenmesi ilgili politikalar açısından ve kurumsal olarak eşgüdümü gerektirmektedir.

II. “Dijital Tek Pazar” Hedef mi? Gerçek mi?

Avrupa Birliğinin İşleyişine İlişkin Antlaşma ile (ABİDA), AB’nin salt ekonomik bütünleşmenin ötesine geçtiği, örneğin bir “özgürlük, güvenlik ve adalet alanı” kurmak veya bir Temel Haklar Şartına sahip olmak gibi ekonomik bütünleşmeden çok daha geniş kapsamlı konuları da içerdiği bir gerçektir²⁴. Dijital Tek Pazar hedefinin temellerine bakılacak olursa, genel olarak AB hukukunda tek pazar hedefiyle ilişkilendirmek mümkündür. Öğretide ortak pazar, iç pazar ve tek pazar kavramlarının anlamdaş olarak kullanıldığı, AAD’nin da kararlarında bu terimler arasında bir ayırım yapmadığına işaret edilmiştir²⁵. AB kurucu antlaşmalarında dijitalleşmeye vurgu olmamasına karşın, AB Antlaşmasının 3/3 maddesinde, AB’nin Dijital Tek Pazar Hedefi içinde yer alan, rekabet edebilirliği yüksek sosyal piyasa

²¹ Rekabet Kurumu E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Ön Raporu, <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-on-rapor-20210705115502897-pdf> :3-4 Erişim Tarihi: 30.04.2023

²² Rekabet Kurumu E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Nihai Raporu <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/geneldosya/e-pazaryeri-si-raporu-pdf> : 12-18 Erişim Tarihi: 30.04.2023

²³ OECD Science, Technology and Innovation <https://www.oecd.org/sti/science-technology-innovation-outlook/> Erişim tarihi: 05.05.2023

²⁴ İlke Göçmen, Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar, (Seçkin Hukuk 2017) 65

²⁵ İlke Göçmen, Avrupa Birliği Maddi Hukuku: 69

ekonomisi, sürdürülebilir kalkınma, bilimsel ve teknolojik ilerleme gibi temel kavramlara vurgu yapılmıştır²⁶.

AB’nde Dijital Tek Pazar, kişilerin ve işletmelerin çevrimiçi ticari faaliyetlerinde ve dijital piyasaların yapılandırılması ve işleyişinde adil ve rekabetçi bir düzenin oluşturulması amacıyla ortaya konulan AB dijital stratejisine işaret eder. Bu anlamda Dijital Tek Pazar Stratejisi, üye devletlerin, AB kurumlarının uzun yıllardır devam eden çalışmaları, görüş ve önerileriyle oluşturulmuştur. Bu şekilde geliştirilen Stratejinin uygulanmasında da Avrupa’nın karar alma usulünde katılımcılığı teşvik eden süreçleri etkili olmuştur²⁷. Büyük veri kullanılan iş modellerinde piyasa aktörlerinin yükümlülüklerinin belirlenmesi ve kişisel verilerin korunması ekonomik bütünleşmeye katkı sağlayacak, uluslararası rekabette AB’nin gücünü arttıracak en önemli hedefler arasındadır²⁸.

Son yirmi yılda teknolojinin insan yaşamına ve piyasalara etkisi düşünüldüğünde, yapılan düzenlemelerin teknolojinin gerisinde kaldığı veya en azından hızına yetişemediği eleştirileri, düzenlemenin zamanlaması ve etkileri değerlendirilirken önem arz etmektedir²⁹. AB Komisyonu tarafından hazırlanan ve AB'nin 2030 yılına yönelik dijital dönüşümünü şekillendiren Avrupa Dijital Pusulasında 2030 (*Digital Compass: The European way for the Digital Decade*)³⁰ belirlenen dört temel hedef şöyledir³¹:

- dijital becerilere sahip vatandaşlar ve dijital nitelikleri yüksek profesyoneller,
- güvenli, yüksek performanslı ve sürdürülebilir dijital altyapılar,

²⁶ ABA 3/3.madde

²⁷ AB’nde karar alma süreçlerinde etkileşim için bkz. Feza Solak Tuygun, Karar Alma Süreçlerine Çıkar Gruplarının Erişimi Açısından AB Örneği, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, (10(2), 2019): 404-411.

²⁸ Furkan Övündür; Dijital Tek Pazar Stratejisinin Hukuki Bağlamında Kişisel Veri Güvenliğinin Sağlanması, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Yıl:2020 Cilt 19 Sayı:38)118-120.

²⁹ Erik Vermeulen, et al.; Regulation Tomorrow: What happens when Technology is faster than the Law? (TILEC Discussion Paper, 2016) 5-8.

³⁰ 2030 Digital Compass: The European way for the Digital Decade, 2021: 4-10, <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2021/03/2030-Digital-Compass-the-European-way-for-the-Digital-Decade.pdf> Erişim Tarihi: 04.05.2023

³¹ Murat Okçu-Sebiha Düz, Dijital Çağ Başlarken: Avrupa Birliği’nin Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Stratejileri, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Y.2023, C.28, S.2): 221-240.

- işletmelerin dijital dönüşümünün tamamlanması,
- kamu hizmetlerinin dijital ortamlarda sunulabilmesi için gerekli alt yapının oluşturulması

Dijital piyasaların işleyişinde ticari ilişkiler, iş yapış yöntemleri ve bunların piyasaların işleyişine etkiler dikkate alınarak “dijital teknolojilerin yönetimi” kavramı gündeme getirilmektedir³². Ayrıca dijital teknolojilerin kullanımında ortaya çıkan mahremiyet ve veri gizliliği konusu öncelikle etik; veriye erişim ve verinin mülkiyeti konusu mülkiyet hukuku ve mülkiyetin devrinin yanısıra telif hukuku, patent-ve standarda esas patentler; dijital piyasalarda ekonomik ve siyasi güç ile ilişkileri bağlamında sanayide tasarım, sınai mülkiyet hukuku ve yeniliğin desteklenmesi; kararların alınması ve düzenlemeye uyulması konusunda şeffaflık ve denetim; üretim sistemlerine göre teknik ve örgütsel yetkinliğin uyarlanmasına işaret eden tekno-ekonomik kurallar, robotlar ve yapay zeka uygulamalarının artması ile ortaya çıkabilecek istihdam politikaları ve sosyo-çevresel etkiler olarak adlandırılan konular, dijital piyasaların ne kadar geniş bir tartışma alanı sunduğuna da örnek teşkil etmektedir.

Her ne kadar AB kurucu antlaşmalarında doğrudan dijitalleşmeye ilişkin münhasır bir politika başlığı yok ise de tek başına böyle bir tespit hayli yanıltıcı olabilecektir. Nitekim Dijitalleşme ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile ilişkili düzenlemeler, Sanayi Politikası (ABİDA 173), Rekabet Politikası (ABİDA 101-109.md), Ticaret Politikası (ABİDA 206-207.md), Trans Avrupa Ağları (TENs) (ABİDA 170-172.md.), Araştırma ve Teknolojik Gelişmeler (ABİDA 179-190md.), İç Pazar (ABİDA 114md.), Serbest Dolaşım İlkeleri (ABİDA 28-30, 34-36md., 45-66.md), Gençlik Spor, Eğitim (ABİDA 165-166.md.), Kültür (ABİDA 167.md) Kişisel Verilerin Korunması(GDPR) başta olmak üzere, AB politikalarının tamamını etkilemekte olup, çevrim-içi platformlar ve dijital hizmetler doğrudan yenilikçilik politikalarıyla da ilişkilidir³³.

³² Caetano Penna, Technological Revolutions and the Role of the State in the Governance of Digital Technologies, essay published as part of Global Cooperation on Digital Governance and the Geoeconomics of New Technologies in a Multi-polar World. <https://www.cigionline.org/articles/technological-revolutions-and-the-role-of-the-state-in-the-governance-of-digital-technologies/> Erişim Tarihi : 1.5.2023)

³³ Bu konuda bkz. Ayşe Gözde Gözüm, Girişimcilik Alanında Yazılan Akademik Makalelerin: Girişimciliğin Türkiye’deki Akademik Örüntüsü, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359276;Rekabet_Hukuku_Reform_Tartismlari_Cerçevesinde_“Öldürücü_Devralmalar”:_İnovasyon_mu_Yerleşiklerin_Süreklileşmesi_mi?

Teknolojik gelişmelerin yeni pazarlar ve hizmetlerle bazı sektörleri/meslekleri ortadan kaldırdığı, en azından tehdit ettiği dikkate alındığında³⁴; dijital teknolojilerin iş modelleri ve işleyişiyle piyasalarda ortaya çıkan negatif dışsallıklarla yıkıcı etkiye (*disruptive effect*) sahip olduğu; bu nedenle de rekabet hukuku kurallarının yanısıra, kurumların rollerini ve yeni yönetim modellerini düşünmeyi, mevcut yapıların ve düzenlemelerin yeterliliğini ve yetkinliği gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

Dijital hizmetlerin ve piyasaların düzenlenmesine ilişkin olarak AB’nde en kapsamlı değişiklikleri getiren, uygulamada ve öğretilde kısaca AB Dijital Piyasalar Kanunu (*Digital Markets Act*)³⁵ (DMA) ve AB Dijital Hizmetler Kanunu (*Digital Services Act*)³⁶ (DSA) olarak anılan düzenlemeler, sadece iktisadi ve ticari yaşamı düzenleyen kurallar olmanın ötesinde, amaçları itibarıyla AB hukuk düzeninin temel ilkeleriyle de ilişkilendirilmektedir. Bu açıdan DSA, dijital hizmet kullanıcılarının ifade ve haber alma özgürlüğünün korunması; e-ticaret süreçlerinde reklamlar ve içerikler başta olmak üzere hizmet sağlayıcılar ve kullanıcılar bakımından güvenilir, şeffaf ve adil bir ortam oluşturulması; dijital hizmetler sırasında ortaya çıkan hukuka aykırılıklar nedeniyle sorumluluğun kapsamı ve muhataplarının düzenlenmesi ve bunlara ilişkin yükümlülüklerin belirlenmesi amacıyla arama motorları, sosyal medya siteleri ve bulut bilişim hizmetleri gibi çeşitli dijital hizmet sağlayıcılarının tabi olacakları kuralları belirlemektedir. DMA ise dijital piyasalarda faaliyet gösteren belirli nitelikteki çevrim içi platform işleticilerinin (geçit bekçisi) (*gatekeeper*), yükümlülüklerinin belirlenmesi suretiyle rekabetçi ve adil dijital piyasaların oluşturulmasına ilişkin hukuki alt yapıyı oluşturmayı hedefleyen düzenlemeleri içermektedir.

---

https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/rekabet-dergileri/rekabet-dergisi-cilt-21_sayi-2_2020-web-20220223092455540-pdf Erişim tarihi: 3.5.2023; Zeynep Ayata, Avrupa Birliği Hukukunda Yenilik Politikalarının Düzenlenmesi ve Uyumlaştırılması, (Hacettepe HFD, 9(2) 2019): 466-472 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/857472>; Laçın Akyıl-Sevim Budak, Avrupa Birliği’nde Bölgesel Yenilikçilik Sistemleri: Polonya Örneği, (Yıl 2020, Cilt: 2 Sayı 1): 8-27, Erişim tarihi: 5.05.2023; <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359276>

³⁴ GraeffInge-Wahyu et al. How Google and others upset competition analysis: disruptive innovation and European Competition Law, 25th European Regional Conference of the International Telecommunications Society, June 2014, <http://hdl.handle.net/10419/101378>, 4-9. Erişim Tarihi: 3.5.2023

³⁵ Regulation (EU) 2022/1925 Of The European Parliament and of The Council of 14 September 2022 on Contestable and Fair Markets in the Digital Sector and Amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) OJ L265/1, 12.10.2022 Erişim Tarihi:5.05.2023

³⁶ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of The Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) OJ L277/1 27.10.2022 Erişim Tarihi:5.05.2023

III. Avrupa Birliği Hukukunda Dijital Hizmet ve Piyasaların Düzenlenmesinde Yeni Dönem

Yukarıdaki genel açıklamaları takiben bu bölümde, AB’nde dijital piyasa ve hizmetlere ilişkin kuralların yürürlüğe girmesiyle başlayan yeni dönemde DMA ve DSA olarak anılan bu düzenlemelerin AB hukukunda yeri ve önemi üzerinde durulacak ve bu düzenlemelerin AB hukuku kapsamında bazı ortak özelliklerine yer verilecektir.

A. Düzenlemenin AB Entegrasyonuna Etkileri

Her iki düzenleme de öncelikle AB Tek Pazar hedefinin, dijital eko sisteme ilişkin sektörel özel düzenlemeleridir. Bu düzenlemelerin aşağıda sıralanan nedenlerle AB’nin amaçlarına ve entegrasyonuna olumlu katkıları olacağı öngörülmektedir:

- a. Bu düzenlemelerle dijital hizmetlere ve piyasalara ilişkin kurallar, bütün üye devletlerde uyumlaştırılmış olacak ve AB tüzüklerine konu edilmiş olmaları nedeniyle yeknesak biçimde uygulanacaktır.
- b. Dijital hizmetler, coğrafyadan bağımsız olarak aynı biçimde sunulabilen hizmetler ve dijital platform şirketleri de büyük çoğunlukla global aktörlerdir. Buna karşılık, dijital piyasalarda yoğun bilgi asimetrisine maruz kalan tüketicilerin, hukuka aykırı içeriklerden korunması; e-ticaret ve dijital hizmetler bakımından güvenilir ortamın sağlanması ve rekabetçi ve adil piyasalar oluşturulması, hakim durumların yaratabileceği kötüye kullanma veya rekabetin sınırlanması gibi alanlarda hukuki koruma sağlanabilmesi AB’ne üye ülkelerde hukuk birliğinin ve yeknesak uygulamanın sağlanması ile mümkün olacaktır.
- c. Söz konusu düzenlemelerle AB’nin yenilikçi politikalarının desteklenmesi ve piyasaların rekabetçi yapısının korunması öngörüldüğünden, yenilikçi *startup* şirketlerin daha dinamik ve rekabete açık piyasalarda faaliyet gösterebilmelerine uygun bir zemin yaratılmış olacak böylece hem AB’nin amaçlarına uygun olarak yenilikçilik desteklenebilecek hem de AB’nin dijitalleşme ile ilgili diğer hedeflerini destekleyen sonuçlar ortaya konulabilecektir.
- d. AB entegrasyonunu ve dijital tek pazar hedefini güçlendirmesi beklenen bu düzenlemeler, etki alanı itibarıyla AB sınırları dışına da taşındığından, ayrıca teknolojinin küresel ölçekte

düzenlenmesinin liderliğini AB'nin yaptığı, hukuken güçlü bir dijital eko-sistemin oluşmasına katkı yaparken, AB'nin küresel düzlemde iktisadi ve siyasi olarak daha güçlü bir aktör olmasına da katkı sağlayacaktır.

B. Brüksel Etkisi³⁷

AB hukukunda, öncelikle rekabet hukuku, sonraki yıllarda tüketicinin korunması, daha yakın tarihlerde kişisel verilerin ve son yıllarda yenilikçiliğin korunmasına ilişkin kurullarla AB hedefleri ve politikalarıyla uyumlu bir eko-sistem oluşturulması amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Dijital hizmet ve piyasaların düzenlenmesine ilişkin tüzüklerle (DSA ve DMA) Komisyonun görev ve yetki alanında olan, AB üyesi ülkeler bakımından doğrudan uygulanabilir³⁸ ayrıntılı düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur. AB'ni dijital çağa hazırlayan bu düzenlemelerin, kişisel verilerin korunması alanında küresel standartlar getiren AB Genel Tüzüğü (GDPR)³⁹ gibi hem şirketler açısından hem de diğer hukuk sistemleri bakımından küresel yansımaları olması kaçınılmazdır.

Kısaca ifade etmek gerekirse bu kurullarla AB hukuku küresel standartlar getirmektedir. AB'nin düzenleyici otorite rolünün bir anlamda AB dışındaki ülkelerin hukuk düzenlerine de yansması olarak ifade edilen ve literatürde Brüksel etkisi⁴⁰ olarak tanımlanan durumun; dijital piyasaların düzenlenmesinde de söz konusu olduğu açıkça görülmektedir. Düzenleme konusunda küresel ölçekte (altın) standartlar (*golden standard*)⁴¹ belirlediği ifade edilen AB, dijital piyasaların düzenlenmesinde de öncü rol üstlenmiştir. Böylece Brüksel etkisiyle i) AB'ne üye olmayan ancak ortaklık ilişkisi gereği AB hukukunu mehz alan Türkiye gibi ülkelerde ii) Brexit süreciyle artık AB üyesi olmasa da Birleşik Krallık'ta ve iii) AB hukukunun

³⁷ Anu Bradford, The Brussels Effect. (Northwestern University Law Review, 107(1), 2012: 4-10.

³⁸ ABIDA 288.md

³⁹ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons With Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data, and Repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) OJ 119/1 4.5.2016.

⁴⁰ Anu Bradford; the Brussels Effect: How the European Union Rules the World, (Oxford University Press, 2019): 26-27

⁴¹ Anu Bradford; <https://blogs.microsoft.com/eupolicy/2020/10/26/what-is-the-brussels-effect-and-what-does-it-mean-for-global-regulation/> ("What is Brussels effect") Erişim Tarihi: 5.5.2023

kazanımlarını model alan diğer ülkelerde bu güncel gelişmelere paralel düzenlemeler yapılmaktadır.

Bir yanda ABD'nin teknoliberalizmi, diğer yanda Çin'in dijital otoriterliği arasında, AB'nin hukuk ve demokrasiye dair güçlü kökleri ve değerleri dikkate alındığında⁴², dijital mal ve hizmetler alanındaki AB hukukunun küresel etkisine temel hak ve hürriyetlerin korunmasına yönelik hedefleri açısından da vurgu yapılmalı, yapılacak düzenlemelerde konunun bu yönü de düzenlemenin etkileri arasında öngörülmelidir. ABD ve Çin arasında teknolojiye dünya lideri olmak konusundaki çekişme arasında, Avrupa'nın dijital teknolojilerin yönetişimi ve hukuki standartları belirleme konusunda ön aldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Çin ve ABD ile karşılaştırıldığında, teknoloji ithal eden konumunda olan AB, hem dijital piyasaların hukuki alt yapısının oluşmasında hem de dijital platformların iş modelleri ve yeni düzenlemelere uygun iş yapış yöntemlerinin belirlenmesinde ve denetlenmesinde dijital piyasalara ilişkin ilke ve normları ihraç eden konumuyla, dijital ekonominin yönetiminde küresel ölçekte söz sahibi olma iddiasını da ortaya koymuştur. AB hukukunun doğrudan etkisi, DMA ve DSA kurallarının doğrudan uygulanabilir niteliği ve AB rekabet hukukunda uzun yıllardır yerleşik içtihatlar arasında olan etki teorisinin uygulamadaki etkisi⁴³ dikkate alındığında; AB hukukunun etkisi ve dijital platformların uygulamalarına yansımaları daha iyi anlaşılacaktır.

C. İlgili Düzenlemelerin Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması ile İlişkisi

DMA ve DSA düzenlemelerinin gerekçesinde ticari hayatı düzenleme, piyasaların rekabetçi ve adil olmasını sağlama ve tüketici tercihlerini koruma amaçlarının yanısıra AB hukukunun amaçlarına uygun olarak temel hak ve hürriyetlerin ve özellikle de ifade özgürlüğünün korunması hususuna özel olarak vurgu yapılmaktadır⁴⁴. DSA'da kullanıcıların, dijital ortamlarda temel hak ve hürriyetlerinin güvence altında olacağı güvenilir bir dijital alan yaratılması amacıyla özel olarak yer verilmiştir⁴⁵. Temel hak ve özgürlüklerin

⁴² Anu Bradford; "What is Brussels effect": 2-4 Erişim Tarihi: 30.04.2023

⁴³ O. Odudu, Boundaries of EC Competition Law, (Oxford University Press, 2006): 58

⁴⁴ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package#:~:text=The%20Digital%20Services%20Act%20%28DSA%29%20and%20the%20Digital,of%20all%20users%20of%20digital%20services%20are%20protected%3BErişim Tarihi:30.04.2023>

⁴⁵ DSA'de Temel Haklar Şartı, ifade özgürlüğü, haber alma özgürlüğü, girişim özgürlüğü, ayrımcılık yasağı ve tüketicin korunmasına ilişkin vurgu için Bkz. DSA Dibace

korunması ilkesi⁴⁶ özellikle medya platformları ve sosyal ağlar açısından ifade özgürlüğü, haber alma özgürlüğü, medyada çoğulculuğun sağlanması, temel hak ve hürriyetlerle ilişkili konuların başında gelmekte ve düzenlemelerde özel olarak vurgu yapılmasıyla dijital ortamlarda da güvence altına alınması gerektiği teyit edilmektedir⁴⁷. AB hukukunun tarihsel perspektifi içinde AAD içtihatlarında; AB Antlaşmasının 6/3.maddesinde⁴⁸ ve Lizbon Antlaşması ile AB Temel Haklar Şartının⁴⁹, kurucu antlaşmalarla aynı hukuki statüde olacağına ilişkin düzenlemeyle, güçlenen temel haklar sistemi AB hukukunun bağımsız kaynağı haline gelmiş⁵⁰, DSA ve DMA’de yapılan yukarıda belirtilen açık vurgu ile dijital piyasalar ve hizmetler açısından daha da güçlendirilmiştir. Böylece üye ülkelerin dijital piyasalara ilişkin düzenleme ve kararlarının, temel hakların korunmasına ilişkin AB hukuk sisteminde güvence altına alınmış temel hak ve hürriyetlere ilişkin ilkelere aykırı olamayacağına da dikkat çekilmiştir. Yukarıdakilerin yanısıra, altını bir kez daha çizmek de yarar vardır ki hukuki belirlilik, kanunların geriye yürümezliği, kazanılmış haklara saygı, orantılılık, eşitlik, adil yargılanma ve savunma hakkının gereği gibi kullanılmasına olanak verilmesi gibi hukukun genel ilkeleri de dijital piyasalara ve hizmetlere ilişkin yeni kuralların uygulanmasında da temel haklar kapsamında gözetilmesi gereken ilkelere aittir.

D. İlgili Düzenlemelere İlişkin Genel Eleştiriler

Yukarıda özetlenen olumlu etkilerin ve yansımaların yanısıra dijital piyasalara ilişkin DMA ve hizmetlere ilişkin DSA’ya ilişkin eleştirilere⁵¹ ve

(3).paragraf “*Responsible and diligent behaviour by providers of intermediary services is essential for a safe, predictable and trustworthy online environment and for allowing Union citizens and other persons to exercise their fundamental rights guaranteed in the Charter of Fundamental Rights of the European Union (the ‘Charter’), in particular the freedom of expression and of information, the freedom to conduct a business, the right to non-discrimination and the attainment of a high level of consumer protection*”

⁴⁶ Mehmet Özcan, Avrupa Birliğinde İnsan Hakları, (Seçkin, 3.Baskı-2016) :789-811

⁴⁷ <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-area-of-justice-and-fundamental-rights/file-media-freedom-and-pluralism>

⁴⁸ ABA 6/3.maddesi “*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde güvence altına alınan ve Üye Devletlerin ortak anayasal geleneklerinden ortaya çıkan temel haklar, genel hukuk ilkesi olarak Birlik Hukukunun parçasıdır*” hükmü yer almaktadır.

⁴⁹ 10 Mart 2001 imza tarihli Nice Temel Haklar Şartı (Nice Antlaşması), (2001) OJ C 80.

⁵⁰ Burçin Bayrak Şenocak; AB Hukukunun Genel İlkelerinden Biri Olarak Temel Haklar, (İNHA):11-14

https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2903202316052012_inhak_inhak11-4.pdf

⁵¹ <https://www2.itif.org/2022-digital-markets-act.pdf> Erişim Tarihi:1.05.2023

bu düzenlemelerin uygulanması sırasında gündeme gelebilecek bazı risklere dikkat çekilmesi henüz kapsamlı sektörel düzenleme yapılmamış olan ve AB düzenlemelerini model alan Türkiye gibi ülkeler bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle bu temel eleştirilere aşağıda kısaca değinilmiştir:

1. Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunmasına İlişkin Olarak

Yukarıda da belirtildiği üzere dijital politikalara ilişkin olarak DMA ve DSA'nın uygulanması da temel hak ve hürriyetlerin korunması ilkesi kapsamında gerçekleşecektir. Bununla beraber ulusal yargı organlarının ve idarelerin düzenleme gereklerinin yerine getirilmesi gerekçesiyle, uygulamada ifade özgürlüğü, haber alma özgürlüğü, mahremiyet, oransallık başta olmak üzere, temel hak ve hürriyetlere ilişkin ilkelerin ihlal edilme riskini taşımakta olduğu gözönünde tutulmalıdır. Örneğin DSA'de yer alan yükümlülüklerle dayanılarak, içeriklere haksız veya oransal olmayan müdahale ve sınırlamalar bu kapsamda üzerinde önemle durulması gereken risklerin başında gelmektedir. Bu nedenle bu ihtimal dikkate alınarak özellikle ilgili idari kurumların görev ve yetki alanları ve bu yetkilerin kullanımında temel hakların korunması ilkesine öncelik vermeleri ve uygulamayı buna göre şekillendirmeleri gerekir.

2. Düzenlemede Tanım Birliği ve Hukuki Belirlilik Gereği

İlgili düzenlemelerin asli muhatabı olan dijital platformlar bakımından, örneğin *gatekeeper* gibi, bazı tanımlar ve tanımlara ilişkin nicel ve nitel ölçütler getirilmiştir⁵². Aslında daha önce Komisyon ve AAD kararlarına konu olan kararlardan da takip edildiği üzere, yapılan düzenlemelerin piyasalarda hangi somut sorunlardan kaynaklandığı ve ilgili düzenlemelerin kimleri muhatap aldığının bilinmesine karşın, farklı hukuk sistemlerinde, düzenlemeye konu platformlar için “stratejik pazar konumuna sahip olan” (*strategic market status*); “piyasalarda rekabet açısından yüksek önemi haiz şirketler” (*undertaking of paramount significance for competition across markets*), “özel dijital platform sağlayıcısı” (*specified digital platform*

⁵² AB Komisyonu DMA'de yer alan yetkilerine dayanarak yapmış olduğu Microsoft, Apple, Google (Alphabet), Amazon, Meta, and Byte Dance'in de (TikTok) aralarında bulunduğu dijital aktörleri DMA kapsamında platform olarak tanımlamış ve böylece yine DMA'de düzenlenen yükümlülüklerle tabi kılmıştır. Bu çalışmanın tamamlandığı tarih itibarıyla Apple'ın, Komisyonun bu kararını Avrupa Adalet Divanı nezdinde dava ettiği açıklanmıştır.

providers); “kapsam dahilinde şirket” (*covered company*) gibi farklı tanımlar kullanıldığı daha önceki çalışmalarda da vurgulanmıştır⁵³. Bu nedenle hukuki belirliliği sağlamak amacıyla, düzenlemeler henüz taslak aşamasındayken AB’nde bir tanım birliği sağlanmış olması amaca uygun düzenleme yapıldığına işaret etmektedir. Tanımlara düzenlemede yer verilmiş olmasına karşın ulusal rekabet kurumları ve yargı organları tarafından kavramların ve ölçütlerin farklı yorum ve uygulamalara konu edilebileceğine, bunun da hukuk güvenliği ilkesini zedeleyebileceğine ilişkin uyarılar da yapılmaktadır. Düzenlemelerin esnek yapısı nedeniyle yeterince hukuki belirlilik sağlayamadığı, özellikle rekabet kurallarının amaçları ile öngörülenin çok ötesine geçildiği ve esasen böylece yukarıda ifade edilenin aksine hukuki bir belirsizlik yaratıldığına ilişkin eleştiriler de vardır⁵⁴.

3. Düzenleme (Yeniliği) Öldürür (*Regulation Kills*)

(Aşırı) düzenlemenin girişimciliği ve yenilikçi işletme politikalarını olumsuz etkileyeceği, hatta öldüreceğini (“*Regulation kills*” görüşü)⁵⁵ savunanlar, DMA ve DSA ile de bu riskin ortaya çıkabileceğini, yapılan düzenlemelerin amaçlarının aksine, pazara yeni girişler bakımından giriş engeli yaratarak rekabeti olumsuz etkileyebileceği riskine işaret etmektedirler. Bununla beraber bu eleştirinin, özellikle yenilikçiliğe ilişkin düzenlemelere yönelik olarak, yaratıcılığın ve yenilikçiliğin sınırlandırılmasındaki risklere işaret etmek üzere genel olarak vurgulanan bir eleştiri olduğu da dikkate alınmalıdır.

4. Veri Taşınabilirliği

Büyük veri kullanımı ile dijital piyasalar ve hizmetlerin rekabet hukuku kuralları kapsamında ele alındığı değerlendirmeler, aynı zamanda veri taşınabilirliği konusunun da başlı başına tartışılmasını gerektirmektedir. Özellikle arama motorları ve sosyal platformlar bakımından ilgili pazar yapısı ve bu platformların elde ettikleri verilerle sağladıkları pazar gücü ve verinin taşınabilir olmadığına ilişkin iddialar hatta verinin mülkiyetinin tartışılmasını gerektiren konular da dahil olmak üzere bu konu başlığı altında

⁵³ Analytical note on the G7 Inventory of new rules for Digital Markets, 2022 <https://www.oecd.org/competition/analytical-note-on-the-g7-inventory-of-new-rules-for-digital-markets.pdf>;8

⁵⁴ Kerem Cem Sanlı-Cihan Doğan s.136-137.

⁵⁵ <https://www2.itif.org/2022-digital-markets-act.pdf> : 3 Erişim Tarihi:1.05.2023

dikkat çekilen riskler arasındadır. Yapılan düzenlemelerde AB nezdinde veri taşınabilirliği sağlanamadığı takdirde bu düzenlemelerin, korumaya çalışılan menfaatlere hizmet etmeyeceğine, tüketicilerin tercih hakkı, rekabetin artması ve yenilikçiliğin teşvik edilmesi hedeflerine de ulaşılmasının güçleşeceğine de vurgu yapılmaktadır. Yine bu noktada belirtmek gerekir ki bu konu açıkça düzenlemeye konu edilinceye kadar, Türk rekabet hukuku da dahil olmak üzere⁵⁶, hukuk sistemlerinde rekabet hukuku açısından şikayet konusu olması üzerine rekabet otoritelerinin vermiş olduğu kararlarla uyumsuzluk gündeme geldikçe konu ele alınmaktadır.

5. Uyum Maliyetleri

İş modellerini kısa sürede düzenlemede öngörülen kurallara uygun hale getirmek, hali hazırda piyasada faaliyet gösteren bütün aktörler ve özellikle de görece küçük olanlar bakımından ek işlem maliyetlerine sebep olacak ölçüde yüksek uyum maliyetleri gerektirmektedir. Her ne kadar AB hukukunda ilgili düzenlemeler taslak aşamasında olduğu andan itibaren ilgililerin dikkatine sunulmakta ve bu düzenlemeler özelinde de uzun zaman tartışılmakta olduğu bilinmekte ise de düzenlemeyi yeni yapacak hukuk sistemleri bakımından bu işlem maliyetlerinin dikkate alınması, ilgililerle tartışılmasına imkan verilmesi; ilgili düzenleme kapsamında tanımlanan piyasada görece küçük ölçekte olan işletmeler bakımından doğacak uyum maliyetlerinin piyasada rekabet dezavantajı yaratabilecek sonuçlara sebep vermesini önleyebilecektir. Bu nedenle geçiş veya uyum maliyetlerinin yapılacak düzenleme ve uygulamalarda dikkate alınması gerekebilecektir.

E. AB Dijital Hizmetler Kanunu (*Digital Services Act-DSA*)

AB’nde Dijital Hizmetler Kanununun (*Digital Services Act-DSA*)⁵⁷, dijital hizmetlere ilişkin şu üç ana konuyu düzenlemektedir: Öncelikle dijital araçlar olarak da tanımlanan platformların yükümlülükleri *ex ante* kurullarla tanımlanmakta, böylece AB e-ticaret düzenlemelerinde kapsamlı değişiklikler yapılarak kullanıcılar açısından daha güvenilir dijital ticaret

⁵⁶ Rekabet Kurulu’nun 07.04.2022 tarih, 22-15/273-122 sayılı Nadir Kitap Kararı

⁵⁷ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on A Single Market For Digital Services and Amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act)

https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?toc=OJ%3AL%3A2022%3A277%3ATOC&uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.277.01.0001.01.ENG / Erişim Tarihi: 1.05.2023

ortamı oluşturulması amaçlanmaktadır. Dijital hizmet veren platformların, kullanıcıların hukuka aykırı paylaşımları nedeniyle sorumlulukları da düzenlenmiş ve ifade özgürlüğü, haber alma özgürlüğüne özel olarak yer verilmek suretiyle kullanıcıların ve platformların temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin güvencelerle hizmet sağlanıp, hizmet alınacağına işaret edilmiştir. Son olarak dijital hizmetler ve çevrimiçi reklamcılık konusu da özel olarak düzenlenmiştir.

DSA, 16/11/2022 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, 17/2/2024 tarihinden itibaren uygulanacaktır⁵⁸. AB Komisyonu, kullanıcı sayılarının büyüklüğünü dikkate alarak 17 dijital aktörü “önemli pazar gücüne sahip”⁵⁹ (Çok Büyük Çevrim İçi Platform) (*Very Large Online Platforms VLOPs*)⁶⁰ ve 2 büyük arama motorunu “önemli azar gücüne sahip arama motoru” (*Very Large Search Engines VLOSEs*)⁶¹ olarak nitelendirdiğini ilan etmiştir⁶². Buna göre ilgili dijital aktörler belirlenen süre içinde düzenlemede öngörülen yükümlülüklerin gereklerini yerine getirecek şekilde uyum sağlamakla yükümlüdürler.

DSA’de hem üye devletlerin AB Komisyonu ile koordinasyonunu sağlamak hem de düzenlemenin ulusal sistemlerde uygulanmasını takip edebilmek amacıyla dijital platformların faaliyetlerini ve yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğini izlemekle görevlendirilmiş, Dijital Hizmet Koordinatörlüğü (*Digital Service Coordinators (DSCs)*) oluşturulmuştur⁶³. Adından da anlaşılacağı üzere bu birim, ulusal dijital

⁵⁸ DSA 93. madde gereğince Tüzük However, Article 24(2), (3) and (6), Article 33(3) to (6), Article 37(7), Article 40(13), Article 43 and Sections 4, 5 and 6 of Chapter IV shall apply from 16 November 2022.

⁵⁹ Rekabet Kurumu tarafından hazırlanan taslakta ve literatürde bu kavramlar “önemli pazar gücüne sahip” olarak kullanılmıştır. Burada orijinal sadık kalınarak doğrudan çeviri yapılmıştır.

⁶⁰ **Önemli Pazar gücüne sahip: (Çok Büyük Çevrim-içi) Dijital Platform olarak ilan edilenler:**

Alibaba, Ali Express, Amazon Store, Apple AppStore, Booking.com, Facebook, Google Play, Google Maps, Google Shopping, Instagram, LinkedIn, Pinterest, Snapchat, TikTok, Twitter, Wikipedia, YouTube, Zalando

⁶¹ **Önemli pazar gücüne sahip (çok büyük arama motorları) olarak ilan edilenler:** Bing ve Google Search

⁶² <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/digital-services-act-commission-designates-first-set-very-large-online-platforms-and-search-engines>

⁶³ Koordinatörlüğün yapısı, görev ve yetkileri ile işleyişi için bkz. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of The Council of 19 October 2022 on A Single Market For Digital Services and Amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) Dibace, 127-139.paragraflar

hizmetler koordinatörlerinden oluşturulacaktır. Üye devletler 17/2/2024 tarihine kadar ulusal koordinatör kurumlarını belirleyip Komisyona bildireceklerdir. İlgili koordinatörlüğün görevleri; üye ülkelerin DSA'nin konuları kapsamında birbirlerine destek olması ve işbirliği, kullanıcılarda gelen şikayetlerin incelenmesi ve raporlama, alternatif uyumsuzluk çözüm yollarına ilişkin kurumların onaylanması, gönüllü moderatörlerin (*trusted flaggers*) ve onaylanmış araştırma kuruluşlarının belirlenmesi; gerektiğinde kapsam dahilinde olan çevrim içi platformlardan (*VLOPs*) ve arama motorlarından (*VLOSEs*) ilgili verilerin talep edilmesi şeklinde özetlenebilir.

AAD dijital platformlarda paylaşılan “içerik ve yayınların hukuka aykırı olması halinde sorumluluğun kapsamına ilişkin olarak vermiş olduğu yakın tarihli kararlarda işaret edilen hususlarda DSA’de düzenlemeye konu edilmiştir. Bu kararlar, platform işleticisi dijital aktörler, hukuka aykırı içerik paylaşan kişiler, hukuka aykırı paylaşım nedeniyle zarar gören kullanıcılar ve ilgili idari kurumlarla ulusal yargı organları açısından önemli ipuçları vermektedir. Bu kararlarda ortaya konulan yükümlülükler çerçevesinde dijital platformların iş modellerini gözden geçirmeleri ve buna uygun mekanizmaları kendi işleyişleri içinde oluşturmaları gerekmektedir.

AAD'nın bu konuyla ilgili kararlarında *Elsevier Inc. v. Cyando AG* kararında çevrim içi dosya paylaşımı hizmeti sağlayıcısı olan Cyando AG'nin, telif hakkı sahiplerinin izni olmadan, eserlerinin paylaşımına aracılık ettiği iddiası önkarar usulüyle AAD önüne gelmiş ve AAD, telif haklarının ihlal edilmesi sonucunu doğuran paylaşımların hak sahipleri tarafından platformlara bildirilmesi üzerine, bu içeriğin paylaşıldığı platformların, telif hakları ihlali olan paylaşımlara son verilmesine ilişkin etkin bir usulü sistemlerinin işleyişi kapsamında uygulamaları gerektiğine karar vermiştir⁶⁴.

Frank Peterson v. Google LLC ve YouTube LLC davasında da, Alman müzik yapımcısı Frank Peterson'a ait müzik video kayıtlarının telif haklarının; içerik sağlayıcılar tarafından YouTube'da paylaşımak suretiyle ihlal edildiği iddiasıyla açılan dava önkarar usulüyle AAD önüne gelmiştir. Genel olarak telif hakkı sahiplerinin bilgisi olmadan kullanıcılar tarafından yüklenen ve telif hakkı ihlali içeren içerikler nedeniyle platform işleticisi

⁶⁴ Elsevier Inc.v Cyando AG Davası C-683/18 in Joined Cases C-682/18 and C-683/18 <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=243241&doclang=en>
Erişim Tarihi: 28.04.2003

teşebbüsün sorumluluğu olup olmayacağı tartışıldığı ve Google ve YouTube gibi dev platformların uygulamalarına da etki edecek bu davalarda AAD, YouTube'un ve Google'ın telif hakkı ihlali nedeniyle doğrudan sorumluluğunun olmayacağı, ancak telif hakkı sahiplerince bu ihlalin bildirilmesi durumunda hızlı ve etkili bir şekilde hukuka aykırı içerikleri kaldırması veya erişimini engellemesi yönünde sorumluluğu olduğuna karar vermiştir⁶⁵.

Yukarıda örneklenen kararlar ve yapılan düzenlemeler çerçevesinde DSA'nın dijital hizmetlere ilişkin düzenlemelerinin uygulanmasında, ulusal idari kurumların ve yargı organlarının temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin ilkeleri gözetmesi, oransal olmayan sınırlamalara başvurulmaması gereğine de dikkat çekilmektedir.

DSA'nın uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek bazı hukuki riskler ve eleştiriler şu şekilde sıralanmıştır⁶⁶:

Ulusal hukuk sistemlerinde bu kuralların uygulanması gerekçesiyle dijital platformlara yönelik erişimin engellenmesinin oransal olmayan sınırlamalara maruz kalabileceği, bazı ülkelerde uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınan temel hak ve hürriyetlerin korunması konusunda zafiyetler olabileceği⁶⁷, gibi riskler dikkate alınarak, yargısal denetimin önemine dikkat çekilmektedir. Hukuka aykırı içeriklerin dijital platformlardan kaldırılmasının talep edilmesini talep etme görev ve yetkisinin, bu yetki ile donatılmış kurumlar tarafından kullanılmasında bu kurumların bağımsız olması ve yetkinliklerinin sağlanması gerektiğine de işaret edilmektedir. Platformların kendilerinin tasarım, algoritma, kullanım, fonksiyonlarından kaynaklı hukuka aykırılıklar bakımından bir risk haritası çıkarmalarının özellikle kamu otoriteleri ile platform şirketleri arasında bilgi asimetrisinin yoğun olduğu hallerde etkin denetimi arttırabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca dijital platformların uygulamalarından etkilenen alt piyasalarda ekonomik ve sosyal hakların da korunması gerekir. Örneğin dijital piyasalar bakımından olmazsa olmaz sayılan lojistik, paketleme,

⁶⁵ Frank Peterson v Google LLC and YouTube LLC Davası C-682/18 ve in Joined Cases C-682/18 and C-683/18, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=243241&doclang=en> Erişim tarihi: 28.04.2003

⁶⁶ Oh, Y.J., & Yoon, H. (2021), The Digital Services Act Proposal in the European Union: A Critical Review Journal of Information Policy, 11: 155-157.

⁶⁷ News conference on the Digital Services Act and the Digital Markets Act, December 15, 2020 <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-area-of-justice-and-fundamental-rights/file-media-freedom-and-pluralism>ErişimTarihi: 28.04.2023

fintek vb alanlarda ekonomik ve sosyal hakların korunması, düşük ücretlerle işçi çalıştırılması; işçi sağlığı ve iş yeri güvenliği, işçilerin psikolojik ve duygusal durumlarıyla ilgili iş koşullarının iyileştirilmesi gereğine işaret edilerek, bu alanındaki iyileştirme girişimlerine bu geniş perspektiften bakılması gerektiğine de işaret edilmektedir.

F. Dijital Piyasalar Kanunu (*Digital Markets Act-DMA*)

Dijital Piyasalar Kanunu, (*Digital Markets Act-DMA*)⁶⁸ AB'nin uzun süredir gündeminde olan, büyük veriye dayalı iş modelleriyle faaliyet gösterdikleri piyasalarda önemli pazar gücünü haiz platformların, pazar gücünün ve piyasalarda rekabeti sınırlandırıcı piyasa davranışlarının *ex ante* sektörel kurallarla düzenleme çabasının sonucudur. DMA'de dijital piyasaları düzenleyen bu kuralların, mevcut rekabet hukuku kurallarını tamamladığı ve rekabet hukuku ile korunan hukuki menfaatlardan farklı menfaatleri korumakta olduğu açıkça belirtilmektedir⁶⁹. DMA'in çevrim içi platformlara uygulanmaya başlamasında Komisyonun hangi platformların düzenlemede belirtilen ölçütler kapsamına girdiğini değerlendirerek hangilerinin kapsam dahilinde (*gate keeper* statüsünde) olacağını belirlemesine ilişkin bir takvim öngörülmüştür. DMA1/11/2022 tarihinde yürürlüğe girmiş; çevrim içi platformlardan 3/7/2023 tarihine kadar aylık kullanıcı sayılarını bildirmeleri istenilmiştir. Bu verilerin bildirilmesinden sonra Komisyon tarafından, 6/9/2023 tarihine kadar hangi platformların DMA kapsamında geçit bekçisi (*gate keeper*) sayılacağı duyurulacak ve bu şekilde DMA kapsamında (*gate keeper* statüsünde) olduğu belirlenen çevrim içi platformlar, Mart 2024 tarihine kadar uyum yükümlülüklerinin gereğini yerine getireceklerdir⁷⁰.

⁶⁸ Regulation (EU) 2022/1925 of The European Parliament and of The Council of 14 September 2022 On Contestable And Fair Markets in The Digital Sector And Amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) (DMA) 12.10.2022 OJ L265/1 <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>
Erişim Tarihi: 3.05.2023

⁶⁹ DMA 32.madde

⁷⁰ "The Digital Services Act: Commission designates first set of Very Large Online Platforms and Search Engines." Erişim Tarihi: Nisan 30, 2023. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/digital-services-act-commission-designates-first-set-very-large-online-platforms-and-search-engines>

DMA'in hazırlık aşamalarında AB nezdinde yapılan çok sayıda ön çalışma arasında düzenlemeye yön veren önemli çalışmalardan biri de Dijital Çağ için Rekabet başlıklı *Crémer* Raporudur (2019)⁷¹. Bu Raporda⁷² AB rekabet hukuk kurallarının Roma Antlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar yürürlükte olduğu; ancak dijital piyasalar için ortaya konulan hedeflere ulaşılmasını tek başına sağlayamayacağı görüşü ayrıntılı olarak gerekçelendirilmiştir. DMA bir yandan adil ve rekabetçi piyasalar oluşturmayı diğer yandan AB iç pazarında dijital piyasaların yeknesak kurallara tabi olmasını amaçlamaktadır. Pazar gücü olan platformların faaliyet gösterdikleri piyasalarda, piyasaların çift yönlü olmasının da etkisiyle haksız fiyatlamaya ilişkin tüketici şikayetleri günden güne artmaktadır. Veri temelli ekonomilerde ortaya çıkan ağ etkileri, verinin kontrolünün ve kullanımının pazara giriş engeli oluşturan yapısı ve çevrim içi platformların farklı iş modellerinin yapısından kaynaklı negatif dışsallıkların dijital piyasaların rekabetçi yapısına etkileri rekabet hukuku açısından tartışılması gereken farklı sorular gündeme getirmiştir⁷³.

Hukukun iktisadi analizi perspektifinden⁷⁴ bakıldığında DMA'in zarar teorisine dayandırılmış olduğu ifade edilse de esas itibarıyla rekabet hukukunda uzun yıllardır esas alınan zarar teorisi tartışmalarının da dijital piyasaların dinamikleri çerçevesinde yeniden tartışılması gereği de öğretide yoğun olarak tartışılmaktadır.

AB'nde veri temelli dijital iş modellerinin bulunduğu piyasalarda rekabet hukukunun uygulanmasına ilişkin karar ve düzenlemeler bakımından öncü karar Alman Rekabet Kurumunun ("*Bundekartellamt*") Facebook kararı⁷⁵ olmuştur. Bu kararla başlayan süreci takiben AB'nde, üye

⁷¹ Jacques Crémer, Yves-Alexandre de Montjoye, Heike Schweitzer, Competition Policy for the Digital Era ("the Crémer Report") <https://ec.europa.eu/competition/publications/reports/kd0419345enn.pdf> Erişim Tarihi: 5.4.2023)

⁷² <https://ec.europa.eu/competition/publications/reports/kd0419345enn.pdf>Erişim Tarihi: 5.4.2023 <https://www.project-disco.org/competition/071919-cremer-report-on-competition-for-the-digital-era-misses-the-mark/>Erişim Tarihi: 5.5.2023

⁷³ Gamze Öz, Veri Temelli Ekonomilerde Güncel Gelişmeler, Kişisel Verilerin Korunması Kurumu, Çarşamba Toplantıları, 14 Nisan 2022; <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/7257/Carsamba-Semineri-Veri-Temelli-Ekonomilerde-Guncel-Gelismeler>, Erişim Tarihi:3.05.2023

⁷⁴ Kerem Cem Sanlı-Cihan Doğan Rekabet Hukuku ve İktisadi Bağlamında Dar Platform EKM Koşulları- İstanbul Hukuk Mecmuası s.127-133 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2377451> Erişim Tarihi: 3.05.2023

⁷⁵ Bundeskartellamt Facebook Kararı, 6 Şubat 2019, Dosya No.6-22/16 <https://www.bundescartellamt.de/shareddocs/Entscheidung/DE/Entscheidungen/Missbrauchsaufsicht/2019/B6-22-16.pdf>

devletlerde ve Türkiye’de benzer iddialarla soruşturmalar açılmış, ihlal kararları verilmiştir. Alman *Bundeskartellamt*’ın, Facebook’a ilişkin kararında⁷⁶, Facebook’un ilgili pazardaki payını, pazarda bir giriş engelleri olduğu, kullanıcıların pazarı terk etme/değiştirme olasılıkları ve Facebook’un kişisel verilere ulaşma gücünü de dikkate alarak Facebook’un AB’nde sosyal ağlar piyasasında hakim durumda olduğuna karar verilmiştir.

Platform hizmetlerinin ölçek ve kapsam ekonomisi olmalarının, onların en önemli iktisadi özellikleri⁷⁷ olmasından hareketle, kullanıcı sayısı, ciro eşikleri ve faaliyetlerine bakılarak yapılacak değerlendirme çerçevesinde önemli pazar gücünü haiz çevrim içi platform (*gate keeper*) olarak belirlenenler⁷⁸ için, DMA’de özel bazı yükümlülükler öngörülmektedir. DMA’in doğrudan uygulanabilir olması nedeniyle üye devletlerin yetkili kurumları ile yargı organlarında bu kuralları uygulaması sözkonusu olacaktır. Ulusal kurumların, AB hukukunun yeknesak uygulanmasına ilişkin yükümlülükleri, DMA ve DSA açısından da sözkonusudur. DMA’in, Avrupa entegrasyonun korunmasına yönelik hedefi DMA’de açıkça belirtilmiştir⁷⁹. Ayrıca üye devletlerin kanun, tüzük veya herhangi bir başka ulusal düzenlemeyle dijital platformlara belirlenen yükümlülükler dışında başka bir yükümlülük getiremeyecekleri de DMA’de düzenlenmiştir⁸⁰. DMA’nın kapsam ve tanımlara ilişkin 2. maddesinde “*gate keeper*” tanımlanmış⁸¹ ve “*core platform services*”⁸² faaliyetleri sayılmak suretiyle

⁷⁶ Facebook kararı için bkz. Çiçek Ersoy, Kişisel Verilerin Korunması ve Rekabet Hukukunun Arayüzü: Alman Rekabet Otoritesi *Bundeskartellamt*’ın Facebook Kararı; Kişisel Verilerin Kötüye Kullanılması ve Rekabet Hukuku Sempozyum Kitabı, (ed: Şirin Güven) 26 Ekim 2021: 167-180

⁷⁷ Cihan Doğan, Kendini Önceleme Yoluyla Hakim Durumun Kötüye Kullanılması, Kişisel Verilerin Korunması ve Rekabet Hukuku Sempozyum Kitabı, (Editör: Şirin Güven); Serbest Kitaplar, s.183

⁷⁸ AB’nde aylık en az 45 milyon nihai kullanıcısı ve 10.000 yıllık iş kullanıcısı olanlar olarak geçit bekçisi (*gatekeeper*) olarak tanımlanmıştır.

⁷⁹ DMA 1/5.maddesi

⁸⁰ DMA 2. madde

⁸¹ DMA 2/1 maddesi, “DMA 3.maddesi çerçevesinde temel platform hizmetleri (*core platform hizmetleri*) alanında faaliyet gösteren teşebbüsler” şeklinde tanımlanmaktadır.

⁸² DMA’in 2.maddesi ve maddede sayılan hizmetlerin Türkçe çevirisi hemen yanında parantez içinde gösterilmiştir:

DMA 2/2 (a) online intermediation services; (Çevrimiçi aracılık hizmetleri)

(b) online search engines; (çevrimiçi arama motorları)

(c) online social networking services; (çevrimiçi sosyal ağ hizmetleri)

(d) video-sharing platform services; (video/ses paylaşımı ve yayımı hizmetleri)

tanımlanmıştır⁸³. Ayrıca kapsamın belirlenmesine ilişkin nicel ölçütler de getirilmiş ve AB hukukunun ilişkili diğer düzenlemelerine de atıf yapılarak tanımların çerçevesi belirlenmiştir. Üye devletler, Komisyondan Pazar incelemesi yapılmasını ve temel dijital faaliyetler⁸⁴ kapsamında olan bir platformun, yapılacak inceleme sonucunda “*gate keeper*” olduğuna karar verilmesini talep edebilirler⁸⁵. DMA’de belirlenen yükümlülüklerin yerine getirildiğinin, platformlar tarafından Komisyona raporlanması esası da benimsenmiştir⁸⁶. İlgili platformlar önemli piyasa gücünü haiz olduklarına ilişkin kararı takiben altı ay içinde bu raporlamayı yapmakla yükümlüdür⁸⁷. Ayrıca Komisyona verilen görevler arasında, teşebbüslerin uyumunu denetleme, gerekirse dış denetçi atanması yoluyla bunu tespit etme görevi de verilmiştir⁸⁸.

İlgili pazarlarda payları çok yüksek olan (birarada GAFA olarak anılan) Google, Amazon, Facebook, Apple şirketlerinin daha önceki yıllarda gerçekleştirdikleri birleşme ve devralmalara, ilgili rekabet otoriteleri tarafından yoğunlaşma yaratmadığı gerekçesiyle izin verilmiştir⁸⁹. Buna karşın günümüzde bu dijital platformların bizatihi iş modellerinin pazara giriş engeli oluşturması; kendilerine rakip olabileme potansiyeli olan daha

-
- (e) number-independent inter personal communications services (numaradan bağımsız kişiler arası iletişim hizmetleri)
  - (f) operating systems; (işletim sistemleri)
  - (g) web browsers; (internet tarayıcıları)
  - (h) virtual assistants; (sanal asistanlar)
  - (i) cloud computing services; (bulut bilişim hizmetleri)
  - (j) online advertising services, including any advertising networks, advertising exchanges and any other advertising intermediation services, provided by an undertaking that provides any of the core platform services listed in points (a) to (i); ((a)-(i) arasında sayılan hizmetlerden birini gerçekleştiren veya bu hizmetlerin herhangi birinin sağlayıcısı tarafından sunulan çevrimiçi reklamcılık hizmetlerini)

⁸³ Betül Ayhan, Rekabet Hukuku Perspektifinden Çevrim İçi Platformlarda Kendini Kayırma Sorunu ve Çözüm Önerileri; (Rekabet Kurumu Yayını-2023)

⁸⁴ Tanımlar için Bkz. <https://www.concurrences.com/en/dictionary/digital-markets-act#part-apercu> Erişim Tarihi: 5.05.2023

⁸⁵ DMA 33.madde

⁸⁶ DMA 11.madde

⁸⁷ Kerem Cem Sanlı-Cihan Doğan Rekabetin Korunması Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılmasına Dair Düzenleme Taslağı Genel Bakış, Karşılaştırma ve Değerlendirmeler, (2023) https://rh.m.bilgi.edu.tr/media/document/2023/01/02/sanlı_dogan_rekabet-kanunu-taslagi-hakkinda-degerlendirmeler.pdf Erişim Tarihi: 5.5.2023

⁸⁸ DMA 26.madde

⁸⁹ Örneğin Microsoft-Skype kararı, Case M.6281, 07/10/2011; Facebook-WhatsApp kararı Case M.7217, 03/10/2014.

küçük platformları, *start up*'ları satın alarak pazar güçlerini pekiştirmeleri; bu tür devralmalarla elde ettikleri büyük veriyi tüketici tercihlerini veya rekabeti kısıtlayacak şekilde kullanma potansiyelleri olması, bu piyasa aktörleri açısından birleşme ve devralmalara ilişkin özel sektörel düzenlemelerin olması gerektiği görüşünü hakim kılmıştır.

İnovasyon ve teknolojik gelişmeler, düzenleyici kurumların ve yasa koyucunun bilgi asimetrisi nedeniyle, piyasanın ve hizmetlerin özelliklerini anlamak konusunda zamana ihtiyaçları olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu noktada uluslararası çalışmalar ve paydaşlarla işbirliği yapılarak sorunların teşhis edilmesinin katkısı önemlidir. Örneğin dijital piyasalarda yürütülen bir soruşturmada ilgili pazarın belirlenmesine ilişkin tespitlerin, kavramların farklı hukuk sistemlerinde nasıl ele alındığı, iş modellerindeki farklılıklar, içerik sağlamada kullanıcıların rolü, verinin ne şekilde kullanıldığı gibi konularda karşılaştırmalı çalışmalar yol gösterici olacaktır. Nitekim yukarıda ele alınan OECD çalışması tam da bu işlevi nedeniyle pek çok ulusal sistem bakımından yararlı tespitler ortaya koymaktadır.

DMA kapsamında olan platformların, düzenlemede öngörülen yükümlülüklerine uymaması halinde Komisyon, ilgili platformun bir önceki mali yılda oluşan dünya cirosunun % 10'una kadar para cezası verebilir. İhlalin tekrerrür etmesi halinde de bir önceki mali yılda oluşan dünya cirosunun % 20'si kadar para cezası verilebilir. Sistematik ihlaller olması halinde Komisyon belirli bir süre ilgili platformun başka şirketleri satın almasını engelleyecek şekilde karar alabilir.

DMA'nın yürürlüğe girmesiyle, 65 yıldan uzun süredir uygulanmakta olan AB rekabet hukukunun her sektör için aynı şekilde düzenlenmiş genel ve *ex post* niteliği⁹⁰değişmekte; dijital piyasalar için özel sektörel kurallar ve yükümlülükler gelmektedir. Bir başka deyişle, her şeyi dönüştürdüğü ifade edilen dijitalleşme, rekabet hukukunu da dönüştürmektedir.

DMA ile AB'nde dijital platformların faaliyet gösterdiği piyasalara ilişkin olarak Komisyonun yetkilerinde de esaslı değişiklik yapılmaktadır. Komisyon'un DMA'nın uygulanmasına ilişkin yeni yetkilerinin gereği gibi uygulanabilmesi için kurumsal kapasitesini arttırması gerektiği söylenebilir. Bunun yanı sıra AB kurumları arasında koordinasyon ve bilgi akışının sağlanması ile Rekabet Ağı, Tüketici Koruma İşbirliği Ağı ve Avrupa

⁹⁰ Cani Fernández, A New Kid on the Block: How Will Competition Law Get along with the DMA?

Journal of European Competition Law & Practice, (Volume 12, Issue 4, April 2021): 271–272.

Görsel-İşitsel Medya Düzenleyicileri Grubu temsilcilerinden oluşturulacak bir üst düzey grup, ilgili konularda Komisyona görüş ve tavsiyelerde bulunabilecektir⁹¹. Ayrıca platform ekonomilerine ilişkin ulusal tecrübeleri aktarmak ve karar alma süreçlerinde Komisyona danışmanlık yapmak üzere üye devlet temsilcilerinden oluşan Dijital Piyasalar Danışma Komitesi (*Dijital Markets Advisory Committee*), adlı bir komitede oluşturulmuştur⁹².

DMA ile getirilen usuller, dijital piyasaların özelliklerine de uygun olarak daha seri usuller olduğundan, rekabet hukuku kuralları ile karşılaştırıldığında öncelikli uygulanma olasılığı yüksektir. Gerekli görülmesi halinde platformların tabi olacağı yükümlülükler Komisyon tarafından gözden geçirilerek değiştirilebileceğinden, bu yetkininde teşebbüsler bakımından öngörülebilirlik ve hukuki belirlilik ilkeleri zedelenmeden uygulanması gerekir⁹³.

IV. Türk Hukukunda Dijital Hizmetler ve Piyasaların Düzenlenmesinde Güncel Gelişmeler

Dijital dönüşümle birlikte büyük verinin iktisadi bir değer haline gelmesiyle rekabet hukukunda büyük verinin sağladığı pazar gücü, dijital piyasalarda yoğunlaşma yaratan birleşme ve devralmalar, pazar kapama etkisi yaratan sözleşmeler, çok taraflı pazarlar, ağ etkisi, algoritmik

⁹¹ DMA 40.madde

⁹² DMA 50.madde çerçevesinde Komite Usulü şu şekilde düzenlenmiştir:

1. *Dijital Piyasalar Danışma Komitesi adlı komite Komisyona destek olacaktır. Bu Komite 182/2011 sayılı AB Tüzüğü kapsamında oluşturulmuş bir komitedir.*
2. *Bu paragrafa atıf yapıldığı yerde 182/2011 sayılı AB Tüzüğü'nün 4.maddesi uygulanacaktır.*
3. *Komitenin görüşünün yazılı usule uygun olarak alınması gereken hallerde, bu usul, görüşün verilmesi için öngörülen süre geçirilirse, komite başkanı bu yönde karar verir veya komite üyeleri basit çoğunlukla bu yönde karar alırsa bu usul sonuç beklenmeden tamamlanır.*
4. *Bu paragrafa atıf yapıldığı yerde 182/2011 sayılı AB Tüzüğü'nün 5.maddesi uygulanacaktır.*
5. *Komisyon, Komitenin görüşünü ilgili kararın muhataplarına kararla birlikte bildirir. Komitenin görüşünü, mesleki sırları korumayı gözeterek ilgili kararla birlikte kamuya duyurur."*

⁹³ A. Szyszko, (2021). The European Digital Services Act and Digital Markets Act: Potential Impacts and Limitations for the Digital Industry. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 17(3), 7-18.

fiyatlama gibi konular, Türkiye’de özellikle rekabet hukuku alan yazınında⁹⁴ ve uygulamada⁹⁵ gündeme gelmektedir.

Türkiye’de rekabet hukuku kuralları bakımından mehzaz düzenlemenin AB hukuku olması, dünyada dijital piyasaların düzenlenmesine ilişkin gelişmelerin Türkiye’de de yakından izlenmesi ve dijital piyasaların küresel uygulamaları nedeniyle tüketicinin tercih hakkı, piyasalar açısından etkilerinin Türkiye’de de tartışılması ve düzenlemeye konu edilmesi gereği, bu konuların Türk hukukunda da gecikmeden ele alınmasını gerektirmiştir.

A. Dijital Hizmetlere Yönelik Güncel Gelişmeler

DSA’nın Türk hukukuna olası etkileri değerlendirilirken, konu çok yönlü ele alınmalıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki DSA, AB’nde faaliyet gösteren Türk şirketlerine de uygulanacağından, dijital hizmet sağlayıcısı olan Türk şirketlerinin DSA’de öngörülen yükümlülüklerle uyum için gerekli düzenlemeleri yapmaları gerekmektedir.

Türkiye’de DSA kapsamında olan konular, benzer şekilde kapsamlı tek bir düzenlemede yer almamaktadır. Ancak bu ifade dijital hizmet sağlayıcılarının yükümlülükleri veya hukuka aykırı paylaşımları nedeniyle hukuki ve cezai sorumlulukları, çevrim içi reklamcılık, çevrim içi elektronik ticaret kuralları açısından herhangi bir düzenleme olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. DSA kapsamında düzenlenen bu konu başlıkları, hali hazırda yürürlükte olan Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun⁹⁶; kamuoyunda “Sosyal Medya Düzenlemesi” olarak bilinen 7253 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik

⁹⁴ Kerem Cem Sanlı, Cihan Doğan “Rekabet hukuku ve İktisadı” İstanbul Hukuk Mecmuası, 80(1), 117-152 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2377451> Erişim Tarihi: 1.05.2023; Gönenç Gürkaynak, Karşılaştırmalı Rekabet Hukuku Yönünden Rekabet Hukukunun Amacı ve Dijital Pazarlara Evrimin Rekabet Hukukunun Amaç Perspektifine Etkileri, Rekabet Hukuku Sempozyumu, Bilkent Üniversitesi <https://www.youtube.com/watch?v=Ug3RuCl-Rvg> Erişim tarihi:5.05.2023

⁹⁵ <https://www.bursaarena.com.tr/turkiye/dr-zeynep-ayata-dijitallesme-ile-bircok-yeni-alanda-demokrasiye-h45699.html>,<https://www.gsghukuk.com/tr/bultenler-yayinlar/makale-yazilar/dijital-pazarlar-yasasi-ve-dijital-hizmetler-yasasi-taslaklarına-genel-bir-bakis.html>; <https://www.mondaq.com/turkey/gaming/1311990/dijital-oyun-hukuku>

⁹⁶ 6563 Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’da 1/7/2022 tarihli ve 7416 sayılı Kanunla yapılan değişiklikler için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6563.pdf>

Yapılmasına Dair Kanun⁹⁷; 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun⁹⁸; 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanun⁹⁹; Elektronik Haberleşme Kanununda yapılan değişikliklerle kurulmuş olan Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Kanununda¹⁰⁰ bazı değişiklikler yapılarak düzenlenmiştir.

Yukarıdakilerin yanı sıra, Türk Ceza Kanunu'nda da çevrim içi platformların hukuka aykırı yayımları nedeniyle sorumluluklarına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Örneğin, çevrim içi platformların kullanıcılarının yaptığı hakaret, tehdit, iftira, özel hayatın gizliliğine ve kişilik haklarına saldırı gibi suçları engellemek için gerekli önlemleri almamaları halinde, Türk Ceza Kanunu'na göre suç işledikleri kabul edilmektedir. İlgili düzenlemede çevrim içi platformların hukuka aykırı içerikleri kaldırmaları yargı kararı olmaksızın, Telekomünikasyon Başkanlığı tarafından verilen "erişimin engellenmesi kararı" ile mümkün olabildiğinden, bu uygulamada yukarıda AB bahsinde ele alınan, temel hak ve hürriyetler, ifade ve haber alma özgürlüğü kapsamında en çok tartışılan konular arasındadır¹⁰¹.

⁹⁷ 7253 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

⁹⁸ 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf> Erişim tarihi: 3.5.2023

⁹⁹ 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Hakkında Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6698&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5KVKK> (erişim tarihi: 3.5.2023)

¹⁰⁰ 5809 sayılı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Kuruluşuna İlişkin Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2813&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (erişim tarihi: 3.5.2023)

¹⁰¹ Yaman Akdeniz ve Ozan Güven, Buz Dağının Görünmeyen Yüzü, Engelliweb 2019: Türkiye'den Erişime Engellenen Web Siteleri, Haber ve Sosyal Medya İçeriklerinin Analiz Raporu (Temmuz 2020)

Bkz. https://ifade.org.tr/reports/EngelliWeb_2019.pdf; Jindar Uçar, İnternet Ortamında İfade ve Basın Özgürlüğü <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1757313> Erişim Tarihi: 5.05.2023

B. Dijital Piyasalara İlişkin Güncel Gelişmeler

Dijital piyasalara ilişkin düzenlemeler alanında da çok önemli düzenlemeler yapıldığını söylemek mümkündür. 2021 tarihinde Ekonomi Reformları başlığı ile hazırlanan Reformlar arasında Rekabet başlığında dijital piyasalara da yer verilmiştir. Bu kapsamda “*adil rekabeti geliştirmek için serbest pazar ilkeleri ve Avrupa Birliği düzenlemeleriyle uyumlu adımlar atılacaktır*¹⁰²” hedefi ile Avrupa Birliği düzenlemelerine uyum da hedefler kapsamına alınarak, Rekabet Kurumu, “*...dijital piyasalarda rekabetçi ve adil bir ortam oluşturulacak, güçlü platformların bu güçlerini kötüye kullanmalarının önüne geçilmesi; platformlarda tutulan verilerin amacı dışında ya da rekabeti kısıtlayacak şekilde kullanılmasını önlenmesi; pazar yeri platformlarında yer alıp, ürünlerini satışa sunan üye firmaların haklarının korunmasına ...*” ilişkin düzenleme önerileri hazırlamakla görevlendirilmiştir.

Dijital piyasalara ilişkin yasal düzenlemelerle Rekabet Kurumunun bu konuya ilişkin çalışmalarını dört ana başlık altında incelememiz mümkündür:

1. İlgili Mevzuat, Hazırlanan Yasa Taslakları ve Diğer Düzenleme Çalışmaları

Dijital piyasalar ve hizmetler, büyük verinin ticarileştirilmesi, kişisel verilerin kullanılması, elektronik ticaret ve çevrim içi dijital mecralarda platformların yükümlülükleri gibi konular geçtiğimiz yıllarda çeşitli düzenlemelere konu edilmiş, dijital teknolojilerin de gelişmesiyle ilgili düzenlemelerde de değişiklikler de yapılmıştır¹⁰³.

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Hakkında Kanun ve ilgili mevzuat kişisel verilerin hem fiziki ve hem de çevrim içi ortamda korunmasına ilişkin düzenlemeler öngörmektedir. Kişisel verilerin

¹⁰² Ekonomik Reformlar Kitapçığında (12.03.2021) Rekabet başlığı altında bir dizi hedef belirlenmiş ve dijitalleşmenin piyasalar üzerindeki etkisine burada vurgu yapılmıştır. 2021 tarihli Ekonomik Reformlar için bkz. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/Ekonomik-Reformlar-Kitapçigi.pdf> 5.05.2023

¹⁰³ <https://www.mondaq.com/turkey/antitrust-eu-competition-/1243858/rekabet-kanununda-dijital-pazarlara-304li351kin-de287i351liklik-yolda>
<https://www.gazeteduvar.com.tr/rekabet-kanunu-degisiyor-taslaktan-ilk-detaylar-belli-oldu-haber-1585288>

korunmasına ilişkin düzenlemelerin yanısıra dijital platformlarda büyük veri kullanılarak faaliyet gösterilen piyasalarda Rekabet hukuku uygulamaları, Rekabet Kurumu ile Kişisel Verileri Koruma Kurumu arasında işbirliği ve işbölümünün hukuki çerçevesini ve fiilen uygulanmasını önemli hale getirmiş, iki kurum arasında yapılan Protokolle kurumların bu alandaki işbirliğine ve yetkilerin kullanılmasına ilişkin düzenleme yapmıştır¹⁰⁴.

Yukarıda belirtilenlerin yanısıra, Rekabet Kurumu, ilgili piyasalarda almış olduğu kararlar, yapılan sektör araştırmalarında yapılan tespitlerle AB’nde DMA’de öngörülen düzenlemeleri model alarak, RKHK’nda değişiklik yapılmasına ilişkin bir kanun bir taslağı hazırlanmış ve tartışmaya açmıştır¹⁰⁵. Taslak düzenlemede, 1994 yılından günümüze, herhangi bir sektöre yönelik özel kural olmaksızın, *ex post* kurallardan oluşan rekabet hukuku kurallarının, dijital pazarların hem düzenlenmesi hem de denetlenmesine ilişkin *ex ante* kurullarla, DMA’da öngörülen düzenlemeler de model alınarak sektörel düzenlemeye dönüşme iradesi okunabilmektedir. Bu kapsamda DMA’da düzenlenmiş olan, rekabet hukuku öğretisi, AB rekabet hukuku ve Rekabet Kurulu kararları ve sektör araştırmalarından aşına olduğumuz “önemli pazar gücüne sahip teşebbüs, “geçit bekçisi” gibi yeni kavramlar ve dijital platformların piyasa faaliyetlerine ilişkin yükümlülükler tanımlanarak yeni bir eko sistem oluşturulması hedeflenmektedir¹⁰⁶.

2. Rekabet Kurulu Kararları

İlgili piyasalarda faaliyet gösteren dijital platform şirketleri başta olmak üzere dijital piyasa ve hizmetlerle ilişkili kararlarında ortaya konulan yükümlülükler, dijital piyasalarda yapılan düzenlemelerde yeni politikaların

¹⁰⁴ <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/5431/-Kurumumuz-ile-Rekabet-Kurumu-Arasinda-Isbirligi-Protokolu-Imzalandi#:~:text=Rekabet%20Kurumu%20ile%20Kişisel%20Verileri%20Koruma%20Kurumu%20arasındaki,Kurumun%20Başkanları%20ve%20üst%20düzey%20yöneticilerinin%20katılımıyla%20imzalandı. Erişim Tarihi: 5.05.2023>

¹⁰⁵ <https://www.mondaq.com/turkey/antitrust-eu-competition-/1243858/rekabet-kanununda-dijital-pazarlara-304li351kin-de287i351iklik-yolda>, <https://www.gazeteduvar.com.tr/rekabet-kanunu-degisiyor-taslaktan-ilk-detaylar-belli-oldu-haber-1585288>

¹⁰⁶ Kerem Cem Sanlı-Cihan Doğan, “Rekabetin Korunması Hakkında Kanun’da Değişiklik Yapılmasına Dair Düzenleme Taslağı: Genel Bakış, Karşılaştırma ve Değerlendirmeler”, https://rhm.bilgi.edu.tr/media/document/2023/01/02/sanli_dogan_rekabet-kanunu-taslagi-hakkinda-degerlendirmeler.pdf

belirlenmesinde önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Örneğin, Rekabet Kurulu'nun *Google Adwords* kararında *Google*'ın hakim durumunu kötüye kullanarak¹⁰⁷ RKHK 6.maddesini ihlal ettiğine¹⁰⁸, *Facebook* kararında *whats app* kullanıcılarına ilişkin verilerin kullanıcıların ayrıca onayı olmaksızın paylaşılmasına imkan veren uygulama nedeniyle RKHK 6.maddesinin ihlal edildiğine, dijital platformlarının sözleşmelerinde yer alan en çok kayırılan müşteri koşulunun¹⁰⁹ (EKM) (MFN) (*Most Favoured Nation*) rekabeti sınırlandırıcı olduğuna¹¹⁰, kendini önceleme (*self preferencing*) koşullarının da RKHK kapsamında olduğuna¹¹¹; hakim durumda olan bir platformun kendi üzerinden satış yapan müşterilerden elde ettiği verileri, benzer hizmetler sunmak amacıyla kendisi için kullanmasının dışlayıcı bir uygulama¹¹² olabileceğine karar vermiştir.

3. Sektör Raporları

AB'nde, herhangi bir düzenleme yapılmadan önce ilgili politikaların çok yönlü ve çok paydaşlı tartışılması pratiği olağan bir yöntemdir. Ayrıca Komisyonun sektör araştırmaları, AB hukuku bakımından hem işlevsel hem de hukuki öngörülebilirlik ilkesi bakımından yol göstericidir. Sektör incelemeleri, bireysel idari işlemler olan Rekabet Kurulu kararları ile karşılaştırıldığında ihlal iddiasının ötesinde ve tercihen böyle bir iddia olmadan piyasalara ve bütün paydaşlara daha geniş bir perspektiften bakma imkanı sağlaması ve daha “esnek” uygulama araçları olması; bu çalışmalara zaman ve kaynak ayrılmasının piyasaları tanımak, riskli konulara işaret etmek öngörülebilirliği sağlamak suretiyle işletmelerin uyum maliyetlerini

¹⁰⁷ Bu konuda bkz. Ahmet Fatih Özkan, *Google Türkiye'ye Küstü mü? Rekabet Hukukunda Güncel Yaklaşımlar: Dijital Piyasalarda Rekabet Hukuku ve Politikası*; (editör: Gamze Aşçıoğlu Öz) *Rekabet Derneği Webinar, Hukuk Yayınları*, s.104-108

¹⁰⁸ Rekabet Kurulu'nun 20-49/675-295 sayılı ve 12.11.2020 tarihli *Google Adwords* kararı

¹⁰⁹ Rekabet Kurulu'nun 21-05/64-28 sayılı ve 28.01.2021 tarihli *Yemek Sepeti* kararı; bu konuda bkz. Kerem Cem Sanlı-Cihan Doğan, “Rekabet Hukuku ve İktisadi Bağlamında Dar Platform EKM Koşulları” (2022) 80(1) *İstanbul Hukuk Mecmuası* 117. *Dijital Ekonomide En Çok Kayırılan Müşteri Kayıtları: Rekabet Hukukunda Güncel Yaklaşımlar: Dijital Piyasalarda Rekabet Hukuku ve Politikası*; (editör: Gamze Aşçıoğlu Öz) *Rekabet Derneği Webinarı Hukuk Yayınları*, s.85-90

¹¹⁰ Rekabet Kurulu'nun 05.01.2017 tarih ve 17-01/12-4 sayılı *Booking.com BV* kararı

¹¹¹ Cihan Doğan, *Kendini önceleme yoluyla hakim durumun kötüye kullanılması, Kişisel Verilerin Kötüye Kullanılması ve Rekabet Hukuku Sempozyum Kitabı*, (ed: Şirin Güven) (26 Ekim 2021):181-208

¹¹² Rekabet Kurulu'nun 21-46/669-334 sayılı ve 20.09.2021 tarihli *Trendyol Geçici Tedbir* kararı

düşürmek ve konuyla ilgili diğer kamu kurumlarını aydınlatmak gerekiyorsa düzenlemeler konusunda harekete geçirmek gibi işlevleri vardır.

Dijital piyasaların düzenlenmesinde niteliği gereği hukuk kurallarının daha temkinli yol alışından kaynaklı gecikmeler, çoğu zaman ilgili kurallar yürürlüğe girdiğinde düzenleme konusu piyasa veya aktörlerin uygulamaları bakımından geride kalma riskini de taşımaktadır¹¹³. Bu olasılığın dikkate alınarak, piyasalarda inovasyon ve dijitalleşme alanındaki teknolojik gelişmeleri kuruma aktarabilmelerini sağlamak üzere, pazarda faaliyet gösteren aktörlerin sektör araştırmalarında da katılımcı rol almaları teşvik edilmelidir. Kamu kurumları ile dijital piyasalarda faaliyet gösteren aktörler arasındaki bilgi asimetrisini minimize etmenin araçlarından biri de herhangi bir soruşturma/inceleme olmasını beklemeden paydaşları dinlemek, arama toplantıları yapmak olacaktır. Rekabet Kurumunun yaptığı sektör araştırmalarında RKHK'ndan kaynaklanan yetkilerini kullanarak sektörden ve ilgili şirketler ayrıntılı bilgi aldığı, şirketlerin de bu süreçleri yakından takip edip, görüşlerini Kuruma yansıtmakta olduğu raporlardan anlaşılmaktadır.

Rekabet Kurumu tarafından 2019-2023 yılları arasında yapılmış olan dijital piyasalara ilişkin sektör araştırmaları şunlardır:

Çevrimiçi Reklamcılık Sektör Raporu (2023)¹¹⁴

Mobil Ekosistemlere Yönelik Sektör Araştırması (devam etmekte, 2023)¹¹⁵

E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Ön Raporu (2021)¹¹⁶

E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Nihai Raporu (2022)¹¹⁷

Ödeme Hizmetlerindeki Finansal Teknolojilere Yönelik İnceleme Raporu (2021)¹¹⁸

Rekabet Kurumu Dijital Piyasalar hakkında Sektör Raporu (2019)¹¹⁹

¹¹³ Erik Vermeulen, Mark Fenwick, Wulf A. Kaal, Regulation Tomorrow: What happens when Technology is faster than the Law? TILEC Discussion Paper, 2016: 5-8.

¹¹⁴ <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/1-cevrimici-reklamcilik-on-raporu.pdf>

¹¹⁵ <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Guncel/mobil-ekosistemlere-yonelik-sektor-incele-a7e3e19c61d8ed118eb1005056850339>Erişim Tarihi: 3.05.2023

¹¹⁶ <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-on-rapor-20210705115502897-pdf>Erişim Tarihi: 3.05.2023

¹¹⁷ <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-raporu-pdf-20220425105139595-pdf>Erişim Tarihi: 3.05.2023

¹¹⁸ <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/odeme-hizmetlerindeki-finansal-teknolojilere-yonelik-inceleme-raporu-20211209145616284-pdf>Erişim Tarihi: 3.05.2023

Yukarıda listelenen sektör raporları listesinden de anlaşılacağı üzere Rekabet Kurumu pandemi sürecini de kapsayacak şekilde geçtiğimiz dört yıl içinde önemli sektör araştırmaları yapmış, bunlardan özellikle e-pazar yeri platformları sektör incelemesi ile dijital piyasalar sektör incelemesi ayrıca düzenleme somut politika ve düzenleme önerileri de ortaya konulmuş ve bu önerilerden bir kısmı da aşağıda belirtileceği üzere yasalaşarak yürürlüğe girmiştir. Bunların yanısıra ödeme sistemleri piyasasında finansal teknolojilere ilişkin bir başka sektörel analiz de, finans piyasalarında dijitalleşmenin sonuçlarını ve *fintech* (finansal teknolojiler) kapsamındaki gelişmelerin¹²⁰ piyasalara etkilerinin değerlendirildiği, Rekabet Kurumu'nun bu piyasalara ilişkin kararlarından da hareketle, somut politika önerilerinin paylaşıldığı bir rapor hazırlanmıştır. Ayrıca bir sektör araştırması başlığını taşımasa da Rekabet Kurumunun, dijitalleşmenin ortaya çıkarabileceği rekabet sorunlarını incelediği ve çözüm önerilerini tartıştığı ayrıntılı çalışmasında da (Mayıs, 2023) temel göstergelerle dijitalleşmenin etkilerine ve farklı ülkelerin bu konuda yapmış olduğu düzenlemelere yer verilerek, dijital piyasalara ilişkin güncel hukuki gelişmeler ve çeşitli öneriler tartışılmıştır¹²¹.

4. Rekabet Kurumunun Diğer İşlem ve Kararları

Yukarıdakiler kapsamında olmayan, ancak dijital ekonomi politikaları ile ilişkisi anlamında bir dördüncü başlık altında incelenebilecek olan diğer kararlar ve düzenleyici işlemler de muhatabı doğrudan dijital aktörler olmamasına karşın, çeşitli yönleriyle dijital piyasalara ilişkin politikalarla ve dijital ekonomi kapsamında, fiziki ticaret kanallarının bu süreçlerden nasıl etkilendiğine ilişkin önemli ipuçları ve tartışma alanları açmaktadır.

Rekabet Kurulunun, muhatabının doğrudan dijital aktörler olmadığı ancak dijital hizmetler ve piyasalarla yakından ilgili olan kararları da vardır. Örneğin Rekabet Kurulu'nun küçük ev aletleri piyasalarına ilişkin kararlarında Kurulunun, dolaylı olarak çevrim içi satışlara ilişkin bir politika da belirlediği de söylenebilir¹²².

¹¹⁹ <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sektor-raporlari/e-pazaryeri-si-raporu-pdf-20220425105139595-pdf> Erişim Tarihi: 3.05.2023

¹²⁰ Erdem Kozan, Fintech piyasalar, İnovasyon ve Rekabet, Dijital Piyasalarda Rekabet Hukuku ve Politikası Webinar Kitabı (Hukuk Yayınları, 2020): 71-74

¹²¹ <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/dijital-piyasalar-calisma-metni.pdf> Erişim Tarihi: 3.05.2023

¹²² Örneğin bkz. Rekabet Kurulunun 21-37/524-258 sayılı ve 05.08.2021 tarihli Philipps kararı <https://www.rekabet.gov.tr/Karar?kararId=212d76b6-7ea9-422a-90ba-ccd9614a0998> Erişim Tarihi: 5.03.2022

Sonuç

AB hukukuna ilişkin güncel gelişmeler, OECD'nin yapmış olduğu ve ulusal hukuk sistemlerine de model olan çalışmalar ve Türk hukukundaki güncel gelişmeler izlendiğinde konuyu aşağıdaki tespitlerle özetlemek mümkündür:

OECD ülkelerinin ve AB'ne üye devletlerin dijital piyasaların ve hizmetlerin ortaya çıkardığı pazar gücünden kaynaklı rekabet riskleri ve tüketicinin korunmasına ilişkin kaygıları ortaktır. AB'nde bu alanda yapılan düzenlemelerin hem AB hukukunun niteliği gereği hem de Türkiye AB ilişkileri çerçevesinde Türkiye'de yapılacak düzenlemelere yansımaları olmaktadır. Türkiye-AB ilişkileri ve Türkiye'nin Ankara Antlaşmasından kaynaklanan yükümlülükleri yapılan yasa taslaklarının ön hazırlık çalışmalarında ve yasanın amaçları arasında sıklıkla vurgulanmakta ve bu çerçevede diğer çalışmalarda da referans alınmaktadır. Türkiye'de dijital hizmetler ve piyasalara ilişkin düzenlemelerde düzenlemenin amaçları doğru tespit edilmeli ve buna ilişkin kurallar, uluslararası gelişmeler izlenerek değerlendirilmeli, dijital piyasalarda yapılacak düzenlemelerin gerekçeleri çok yönlü ve kanıta dayalı olarak değerlendirilmelidir. Dijital piyasalar ve hizmetlerin, tüketicinin temel ve hürriyetlerinin korunduğu, daha güvenilir ve adil eko-sistemler olması amacı, örneğin rekabet hukuku veya kişisel verilerin korunması gibi sadece belirli bir hukuk alanı kapsamında düzenlenip denetlenebileceği tek bir alan olmayıp, konunun hukukun birden çok alanı çerçevesinde düzenlenmesi gerekmektedir. Dijital mal ve hizmetlerin düzenlenmesine ilişkin kuralların yapılması ve uygulanmasında temel hak ve hürriyetlerin korunmasının öncelikle gözetilmesi gerektiği ve ilgili kamu kurumları ve yargı organları nezdinde yapılacak hizmet içi eğitim ve çalışmalarda da bu konunun öncelikle ve önemle altının çizilmesi gerekir. Tek başına rekabet hukuku alanında yapılacak değişikliklerle dijital piyasalarda ortaya çıkan aksaklıkları önlemek mümkün olmadığından, bu aksaklıkları ve riskleri bertaraf etmek için dijital piyasaların genel olarak düzenlemeye konu edilmesi, enerji, bankacılık gibi kendine özgü dinamikleri de dikkate alınarak *ex ante* kurallara tabii kılınması genel olarak hukuk sistemlerinde kabul görmektedir. Bununla beraber düzenlemenin araçları farklılaşabilmektedir.

Her koşulda dijital pazarlarda yapılacak düzenlemelerin hazırlık süreçlerinde katılımcı bir yöntem izlenerek paydaşların ve özellikle de platformların katılımı sağlanarak, katılımcı karar alma usulleri işletilmelidir. Hazırlık süreçleri de dahil olmak üzere şeffaf bir süreç işletilmesi, bu süreç

sonucunda objektif ve veriye dayalı gerekçelerle bütüncül politika tercihleri yapılması ve yasal çerçevenin bu doğrultuda şekillendirilmesi toplumsal faydayı önemli derecede arttırabilir.

Dijital piyasalar ve hizmetleri ilgilendiren düzenlemeler başta Rekabet Kurumu ve Kişisel Verileri Koruma Kurumu olmak üzere Bilgi Teknolojileri Kurumu veya Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gibi çeşitli düzenleyici kurumlarla iletişim ve işbirliği içinde olmayı gerekli kıldığından, hangi konu başlıkları hangi kurumların süreçlere hangi aşamalarda dahil edilmesi gerektiğinin önceden belirlenmiş olmasıyla hukuki belirlilik sağlanmış, farklı sektörel kurumlara ilişkin farklı düzenlemeler nedeniyle işletmelerin uyum maliyetlerinin katlanması engellenmiş olur. Yasa boşluğu, kurumsal kapasite ve dijital piyasalarda düzenleme zafiyeti (*failure to regulate*) halinde ortaya çıkabilecek etkiler; örneğin UBER'in Türkiye pazarından çıkmasının, *booking.com* hakkındaki yargı kararının nedenleri ve sonuçlarının hukuk ve iktisat perspektifinden, düzenleme açısından ve özellikle de bu konuda yapılacak düzenlemelerin düzenleyici etki analizi¹²³ perspektifiyle hazırlanması yararlı olur. Bu çerçevede tutarlı ve bütüncül hukuk politikası arayışı, kuralların yapılışında ön çalışmaların ilgililerle paylaşılması, hukuki düzenlemelerin gerekçelendirilmesi, somut verilere dayandırılması, şeffaf, tutarlı ve holistik hukuk politikaları beklentisi gözardı edilmemelidir.

Bu tespitleri takiben çalışmamızı, dijital ekonomiyi düzenleyip denetlemeye ilişkin kuralların ve kurumların oluşturulmasında, öncelikle vurgulanan adil ve rekabetçi piyasalar oluşturma hedefine ulaşmak için AB'nde ve ulusal sistemlerde kurumlara yeni hedeflerle görevler ve yetkiler verildiği; bu kapsamda temel hak ve hürriyetlerin korunmasının, AB hukukunda da öncelikli olduğuna dikkat çekerek; bu bölümü de D.Acemoğlu-J.Robinson'un Dar Koridor adlı eserinde, yeni motivasyon ve araçların bulunması gerektiğine işaret eden şu sözlerle bitirmek isteriz:

“Devletin yeni kapasiteler geliştirmesi ve yeni sorumluluklar üstlenmesine ihtiyaç var ama bir yandan da onu sınırlandırılmış halde tutmak, toplumu hareketlendirmek ve özgürlükleri korumak için yeni yollar bulmalıyız¹²⁴.”

¹²³ Düzenleyici etki analizi için bkz31856 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı (04.06.2022 tarih ve 31856 sayılı RG)

¹²⁴ Dar Koridor, Daron Acemoğlu-James Robinson, 2022: 53

Kaynakça**Kitap/Kitapta Bölümler**

- Acemoğlu, Daron-Robinson James, “*Dar Koridor*”, Doğan Kitap, 2020.
- Akdeniz, Yaman. *Elektronik Ticaret Hukuku*, Yetkin Yayınları, 2020.
- Ayata, Zeynep. *Avrupa Birliği Rekabet Hukukunda İnovasyon Sorunsalı*, Oniki Levha Yayıncılık, 2022.
- Ayhan, Betül. “*Rekabet Hukuku Perspektifinden Çevrim İçi Platformlarda Kendini Kayırma Sorunu ve Çözüm Önerileri*”. Rekabet Kurumu Yayını, 2023.
- Bradford, Anu. “*The Brussels Effect: How the European Union Rules the World*”. Oxford University Press, 2020.
- Cini, Michelle ve Czulno Patryk. “*Digital Single Market and the EU Competition Regime: An Explanation of Policy Change.*” (2022)
- Çiplak, Ersin. *Siber Güvenlik Hukuku*, Adalet Yayınevi, 2021.
- Doğan, Cihan. Kendini Önceleme Yoluyla Hakim Durumun Kötüye Kullanılması, Kişisel Verilerin Korunması ve Rekabet Hukuku Sempozyum Kitabı, 2021 (Editör: Şirin Güven); Serbest Kitaplar, s.181-208
- Ersoy, Çiçek. *Kişisel Verilerin Korunması ve Rekabet Hukukunun Arayüzü: Alman Rekabet Otoritesi Bundeskartellamt’ın Facebook Kararı; Kişisel Verilerin Kötüye Kullanılması ve Rekabet Hukuku Sempozyum Kitabı*, (editör: Şirin Güven) 26 Ekim 2021, s.167-180.
- Göçmen, İlke. *Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar*, (Seçkin Hukuk 2017)
- İmamoğlu, Başak Şit. *Planlı Eskitme, Hukuki Açından Bir Değerlendirme*. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2020.
- Sanlı, Kerem Cem. “*Dijital Ekonomide En Çok Kayırılan Müşteri Kayıtları: Rekabet Hukukunda Güncel Yaklaşımlar*” Dijital Piyasalarda Rekabet Hukuku ve Politikası; (editör: Gamze Aşçıoğlu ÖZ) Rekabet Derneği Webinarı 2020 (Hukuk Yayınları), s.85-101
- Kaya, Ali Alphan. *Yapay Zeka Hukuku*, Seçkin Yayınevi, 2021.
- Kozan, Erdem. “*Fintech piyasalar, İnovasyon ve Rekabet*” Dijital Piyasalarda Rekabet Hukuku ve Politikası Webinar Kitabı (Hukuk Yayınları; s.71-74).
- Küzeci, Elif. *Sayısal Fil, Bilişim Teknolojileri, Devlet ve Hukuk Kesişiminde Bir İnceleme*. İnkılap Yayınları, 2021.
- Odudu, O. “*Boundaries of EC Competition Law.*” Oxford University Press (2006), s.58.

- Öz, Gamze. “Dijital Piyasalarla Gelen Yeni Konular, Yeni Soru(n)lar” Dijital Piyasalarda Rekabet Hukuku ve Politikası”, *Hukuk Yayınları* (2020): 31-46
- Özcan, Mehmet. *Avrupa Birliğinde İnsan Hakları*. 3. Baskı. Seçkin, 2016.
- Özkan, Ahmet Fatih. “Google Türkiye’ye Küstü mü?” *Rekabet Hukukunda Güncel Yaklaşımlar: Dijital Piyasalarda Rekabet Hukuku ve Politikası*; (editör: Gamze Aşçıoğlu ÖZ) Rekabet Derneği Webinar, Hukuk Yayınları, s.103-115
- Tapscott, Don. *Growing up Digital: Therise of the Net Generation.*” McGraw-Hill, 1999.
- Susskind, Richard. *Tomorrow’s Lawyers*. 3. Baskı. Oxford, 2023.
- Yılmaz, Özgür. *Dijitalleşme ve Yargı: Türk Hukukunda Yargısal Dijital Dönüşüm*, Yargı Yayınevi, 2020.

Makaleler

- Akdeniz Yaman ve Güven Ozan, “Buz Dağının Görünmeyen Yüzü.” Engelli web 2019: Türkiye’den Erişime Engellenen Web Siteleri, Haber ve Sosyal Medya İçeriklerinin Analiz Raporu
- Aksoy, Hüseyin Can. “Veri İhlalleri ve Ceza Hukuku: KVKK ve GDPR Karşılaştırması.” *Yeni Medya ve Hukuk Dergisi*, sayı: 11 (2021).
- Aksoy, Pınar. “Sosyal Medyanın Hukuki Sorumluluğu: İçerik Sağlayıcıların Sorumluluğu.”, *Medya ve Hukuk Dergisi*, sayı:6 (2019).
- Akyıl, Laçın ve Budak, Sevim. “Avrupa Birliği’nde Bölgesel Yenilikçilik Sistemleri: Polonya Örneği.” (2020), s.8-2. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359276> (Erişim Tarihi : Mayıs 5, 2023).
- Alyanak, Servet. “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nın Avrupa Birliği Parlamentosu Konseyi ve Komisyonunun Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi Alyanak, Servet. “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nın Avrupa Birliği Parlamentosu Konseyi ve Komisyonunun Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi” *Ankara Barosu Dergisi*(2022) sayfa: 283-322. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2512313> (Erişim Tarihi: Nisan 2, 2023).
- Arslan, Murat. “Yapay Zeka ve Hukuk: Etik İlkeler ve Hukuki Sorunlar.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı: 23 (2021).
- Aşçıoğlu ÖZ, Gamze. “Veri Temelli Ekonomilerde Güncel Gelişmeler”.Kişisel Verilerin Korunması Kurumu, Konferans sunumu <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/7257/Carsamba-Semineri-Veri-Temelli-Ekonomilerde-Guncel-Gelismeler>
- Ayas, Güneş. “Yapay Zeka ve Ceza Hukuku: Ceza Sorumluluğu ve Cezalar.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı: 68 (2019).

- Ayata, Zeynep. “Avrupa Birliği Hukukunda Yenilik Politikalarının Düzenlenmesi ve Uyumlaştırılması.” *Hacettepe HFD* (2019). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/857472>
- Çeliktemel Thomson, Gökçe. “Fikri Mülkiyet Hakları ve Çevrimiçi Platformlar.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* (2020).
- Eren, İrem Ebru. “Telif Hakkı İhlali ve Çevrimiçi Platformlar: AB Yargısı ve Türk Hukuku Açısından Bir Değerlendirme” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (2021).
- Erik, Vermeulen-Mark Fenwick, “WulfA. Kaal; Regulation Tomorrow: What happens when Technology is faster than the Law?.” *TILEC Discussion Paper* (2016), s.5-8.
- Fernández, Cani. “A New Kid on the Block: How Will Competition Law Get along with the DMA?”
- Gözüm, Ayşe Gözde. “Girişimcilik Alanında Yazılan Akademik Makalelerin: Girişimciliğin Türkiye’deki Akademik Örüntüsü”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1359276>.
- Graef Inge, Wahyun Ingtyas, Sih Yuliana, Valcke Peggy. “How Google and other supset competition analysis: distrutive innovation and European Competition Law.”, *25th European Regional Conference of the International Telecommunications Society* (2014), s.4-9. <http://hdl.handle.net/10419/101378> (Erişim Tarihi: Mayıs 3, 2023).
- Gürkaynak, Gönenç. “Karşılaştırmalı Rekabet Hukuku Yönünden Rekabet Hukukunun Amacı ve Dijital Pazarlara Evriminin Rekabet Hukukunun Amaç Perspektifine Etkileri.” *Rekabet Hukuku Sempozyumu*, Bilkent Üniversitesi. <https://www.youtube.com/watch?v=Ug3RuCl-Rvg> (Erişim Tarihi: Mayıs 5, 2023).
- Gürsel, Baran. “Çevrimiçi Platformların Telif Hakkı İhlalleri Nedeniyle Sorumluluğu ve Türk Ceza Hukuku Açısından Bir Değerlendirme” *Fikri Mülkiyet Hukuku ve Ticaret Hukuku Bülteni*, Cilt: 2019, Sayı: 28.
- Jacques Crémer, Yves-Alexandre de Montjoye-Heike Schweitzer, *Competition Policy for the Digital Era* <https://ec.europa.eu/competition/publications/reports/kd0419345enn.pdf>
- Kaboğlu Ö., İbrahim. “Hukukun Genel İlkeleri ve ve Anayasa Yargısı (Özgürlükler Hukuku Açısından Bir Yaklaşım).” <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6401/kaboglu.pdf>
- Karagöz, Aynur. “Yapay Zeka ve İş Hukuku: İşveren ve İşçi Hakları Açısından Değerlendirme.” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, sayı: 147 (2021).

- Karasu, Aslihan. “İnternet Servis Sağlayıcılarının Sorumluluğu.” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* (2018).
- Kerem Cem Sanlı-Cihan Doğan, “Rekabet Hukuku ve İktisadi Bağlamında Dar Platform EKM Koşulları” (2022) 80(1) İstanbul Hukuk Mecmuası
- Khan, Lina. “New Brande is Movement: America’s Antimonopoly Debate.” *Journal of European Competition Law&Practice* (2018). s.131-132. doi: 10.1093/jeclap/lpy020.
- Lancieri, Filippo. Sakowski, Patricia. “Competition in Digital Markets: A Review of Expert Reports”, *26 Stan. J.L. Bus. & Fin.*65(2021).
- Leydecker, Connor. “A Different Curse: Improving the Antitrust Debate about “Bigness” *New York University Journal of Law and Business* (2022), s.845. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3988861
- Mermer, Şafak Sıla. “Türk Hukukunda Çevrimiçi Platformların Hukuki Sorumluluğu: Hukuki Bir Değerlendirme.” *Yargıtay Hukuk Dergisi* (2019).
- Möller, J., & Dijck, J. V. (2021). The Digital Services Act and Beyond: Governance Challenges for Platforms in Europe. *Internet Policy Review*, 10(1).
- Okçu, Murat ve Düz, Sebiha. “Dijital Çağ Başlarken: Avrupa Birliği’nin Dijitalleşme ve Yapay Zeka Stratejileri” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı:2 (2023): 221-240.
- Oh, Y. J, & Yoon, H. “The Digital Services Act Proposal in the European Union: A Critical Review. *Journal of Information Policy*” (2021), s.152-173
- Övündür, Furkan. “Dijital Tek Pazar Stratejisinin Hukuki Bağlamında Kişisel Veri Güvenliğinin Sağlanması.” *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2020) s.118-125.
- Öz, Gamze. “Corona (Covid 19) Gölgesinde Geleceğin Hukuku ve Dijital Ekonomi Çağında Rekabet Hukuku” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı:1 (2020): 33-56
- Pasquale, Frank. “Law and Surveillance Capitalism.” *Annual Review of Law and Social Science* (2018).
- Penna, Caetano. “Technological Revolutions and the Role of the State in the Governance of Digital Technologies”, *Global Cooperation on Digital Governance and the Geoeconomics of New Technologies in a Multi-polar World*.<https://www.cigionline.org/articles/technological-revolutions-and-the-role-of-the-state-in-the-governance-of-digital-technologies/>
- Portuese, Aurelien.” The Digital Markets Act: A Triumph of Regulation Over Innovation.” *ITIF* (2022). <https://www2.itif.org/2022-digital-markets-act.pdf>

- Prensky, Marc. "Digital Natives, Digital Immigrants." *On the Horizon MBC University Press* (2001).
- Sanghi, Anupam. "Competition in The Digital Economy" *LexisNexis*. Erişim Tarihi: Mart 3, 2023. <https://competitionindia.files.wordpress.com/2016/02/competition-in-the-digital-economy-3thjan.pdf>.
- Sanlı, Kerem Cem ve Doğan, Cihan. "Rekabet Hukuku ve İktisadî Bağlamında Dar Platform EKM Koşulları." *İstanbul Hukuk Mecmuası* (2022). s.127-
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2377451>
- Sanlı, Kerem Cem-Doğan, Cihan. "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'da Değişiklik Yapılmasına Dair Düzenleme Taslağı: Genel Bakış, Karşılaştırma ve Değerlendirmeler", https://rh.bilgi.edu.tr/media/document/2023/01/02/sanli_dogan_rekabet-kanunu-taslagi-hakkinda-degerlendirmeler.pdf
- Selbst, Andrew. "Capitalism and the Law: The Implications of Shoshana Zuboff's The Age of Surveillance Capitalism." *Harvard Law Review* (2020).
- Sgueo, Gianluca. "Media Freedom and Pluralism." *Legislative Train* (2019). <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-area-of-justice-and-fundamental-rights/file-media-freedom-and-pluralism>
- Solak Tuýgun, Feza. "Karar Alma Süreçlerine Çıkar Gruplarının Erişimi Açısından AB Örneğı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* (2019), s. 404-411.
- Spiegel, P., & Gergelyfi, L. (2021). The EU's Digital Markets Act: Assessing the Potential Impact on Businesses. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 12(02), 2150013.
- Szyszkó, A. (2021). The European Digital Services Act and Digital Markets Act: Potential Impacts and Limitations for the Digital Industry. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 17(3), 7-30.
- Sgueo, Gianluca. "Media Freedom and Pluralism." *Legislative Train* (2019). <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-area-of-justice-and-fundamental-rights/file-media-freedom-and-pluralism> (Erişim Tarihi: Nisan 28, 2023).
- Şahin, Canan Tunç ve Turan, Selçuk ve Karadeniz, Oğuzhan. "X, Y ve Z Kuşaklarının Eğitim, Öğretmen, Öğrenci Algıları." *OPUS-Uluslararası Araştırma Dergisi* (2021).
- Şenocak, Burçin Bayrak. "AB Hukukunun Genel İlkelerinden Biri Olarak Temel Haklar." *İNHAK*. s.11-14. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2903202316052012_inhak_inhak11-4.pdf

Raporlar/İnternet Kaynakları

- A Digital Single Market Strategy for Europe. Erişim tarihi: Nisan 30, 2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0192>
- “Analytical note on the G7 Inventory of new rules for Digital Markets” *OECD* (2022). <https://www.oecd.org/competition/analytical-note-on-the-G7-inventory-of-new-rules-for-digital-markets.pdf>
- “Dijitalleşme ile birçok yeni alanda e-demokrasiye doğru adımlar atılıyor.” <https://www.bursaarena.com.tr/turkiye/dr-zeynep-ayata-dijitallesme-ile-bircok-yeni-alanda-e-demokrasiye-h45699.html>
- Competition Policy International. “EU: Vestager warns against using algorithms for price collusion” <https://www.competitionpolicyinternational.com/eu-vestager-warns-against-using-algorithms-for-price-collusion/>.
- “Deal on Digital Markets Act: EU” rules to ensure fair competition and more choice for users Deal on Digital Markets Act: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220315IPR25504/deal-on-digital-markets-act-ensuring-fair-competition-and-more-choice-for-users24-03-2022>
- “Dijital Dönüşümün Rekabet Hukukuna Yansımaları.” *Rekabet Kurumu Yayını* (2023). <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Guncel/dijital-donusumun-rekabet-hukukunayansi7f1505d9fadced118eb1005056850339>.
- Digital Agenda for Europe için bkz. Erişim Tarihi: Nisan 30, 2023. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/64/digital-agenda-for-europe#Legal%20Basis>
- Economics of the Digital Revolution, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/changing-nature-work/strategies-to-address-changing-nature-of-work/Economics-of-the-digital-revolution_en
- EU PolicyBlog*, <https://blogs.microsoft.com/eupolicy/2020/10/26/what-is-the-brussels-effect-and-what-does-it-mean-for-global-regulation/>
- European Commission. “The Digital Services Act: Commission designates first set of Very Large Online Platforms and Search Engines.” <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/digital-services-act-commission-designates-first-set-very-large-online-platforms-and-search-engines>
- EuropeanCommission. (2020). A new agenda for Europe's digital future.
- EuropeanCommission. (2020). Digital Services Act: Improving the functioning of the Single Market. <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12412-Digital-Services-Act-improving-the-functioning-of-the-Single-Market>

European Commission. (2020). Digital Markets Act: Ensuring contestable and fair markets in the digital sector.

European Commission. “The Digital Services Act package” <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package#:~:text=The%20Digital%20Services%20Act%20%28DSA%29%20and%20the%20Digital,of%20all%20users%20of%20digital%20services%20are%20protected%3B>

European Commission Brussels, 6.5.2015 Com (2015) 192

Final Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee and the Committee of the Regions

European Parliamentary Research Service. (2021). Digital Markets Act and Digital Services Act: Implications and Challenges. European Commission. “The Digital Services Act: Commission designates first set of Very Large Online Platforms and Search Engines.” <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/digital-services-act-commission-designates-first-set-very-large-online-platforms-and-search-engines>

European Regional Conference of the International Telecommunications Society (2014), s.4-9. <http://hdl.handle.net/10419/101378> <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12413-Digital-Markets-Act-ensuring-contestable-and-fair-markets-digital-sector>. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-european-commission-digital-strategy-communication-european-commission-european-data-strategy-communication-european-commission-shaping-europes-digital-future_en.pdf

GSG Hukuk. "Dijital Pazarlar Yasası ve Dijital Hizmetler Yasası Taslaklarına Genel Bir Bakış." <https://www.gsg hukuk.com/tr/bultenler-yayinlar/makale-yazilar/dijital-pazarlar-yasasi-ve-dijital-hizmetler-yasasi-taslaklarina-genel-bir-bakis.html>

KVKK Kişisel Verilerin Korunması. “Kurumumuz ile Rekabet Kurumu Arasında İşbirliği Protokolü İmzalandı.” <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/5431/-Kurumumuz-ile-Rekabet-Kurumu-Arasinda-Isbirligi-Protokolu-Imzalandi#:~:text=Rekabet%20Kurumu%20ile%20Kişisel%20Verileri%20Koruma%20Kurumu%20arasındaki,Kurumun%20Başkanları%20ve%20üst%20düzey%20yöneticilerinin%20katılımıyla%20imzalandı>.

OECD (2020), *Roundtable on Start-ups, Killer Acquisitions and Merger Control*, <https://www.oecd.org/daf/competition/start-ups-killer-acquisitions-and-merger-control.htm>.

OECD (2021), *Ex ante regulation of digital markets*, OECD Competition Committee Discussion Paper, <https://www.oecd.org/daf/competition/ex-ante-regulation-and-competition-in-digital-markets.htm>.

- OECD (2021), *Roundtable on Ex Ante regulation and competition in digital markets*, <https://www.oecd.org/daf/competition/ex-ante-regulation-and-competition-in-digital-markets.htm>.
- OECD (2022), *Roundtable on Market Power in the Digital Economy and Competition Policy*, <https://www.oecd.org/daf/competition/market-power-in-the-digital-economy-and-competition-policy.htm>. *Competition Policy Roundtable Background Note*, <https://www.oecd.org/daf/competition/the->
- OECD (2022), *The Evolving Concept of Market Power in the Digital Economy*, *OECD evolving-concept-of-market-power-in-the-digital-economy-2022.pdf*.
- OECD Innovation Strategy 2010. <https://www.oecd.org/sti/OECD-Innovation-Strategy-2015-CMIN2015-7.pdf>.
- OECD Innovation Strategy 2010, <https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/9789264083479-en>
- OECD Science, Technology and Innovation <https://www.oecd.org/sti/science-technology-innovation-outlook/>
- OECD, Analytical note on the G7 Inventory of new rules for Digital Markets, 2022 <https://www.oecd.org/competition/analytical-note-on-the-G7-inventory-of-new-rules-for-digital-markets.pdf>
- Rekabet Kurumu E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Nihai Raporu, <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/geneldosya/e-pazaryeri-si-raporu-pdf>
- Rekabet Kurumu E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Ön Raporu, <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-on-rapor-20210705115502897-pdf>
- Rekabet Kurumu. “Dijital Dönüşümün Rekabet Hukukuna Yansımaları.” 2023. <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Guncel/dijital-donusumun-rekabethukukunayansi7f1505d9fadced118eb1005056850339>
- Report from the Commission to the Council and the European Parliament, Final report on the E-commerce Sector Inquiry’ (2017), https://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiry_final_report_en.pdf
- E-Pazaryeri Platformları Sektör İncelemesi Nihai Raporu. <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-raporu-pdf-20220425105139595-pdf>
- UK Digital Competition Expert Panel (2019), *Unlocking digital competition*, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/785547/unlocking_digital_competition_furman_review_web.pdf.
- Summary of the Contributions of the National Competition Authorities to the evaluation of the Vertical Block Exemption Regulation (EU) No 330/2010.

- 2021 tarihli Ekonomik Reformlar <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/03/Ekonomik-Reformlar-Kitapci.pdf>
- “2030 Digital Compass: The European way for the Digital Decade” (2021) 4-10, <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2021/03/2030-Digital-Compass-the-European-way-for-the-Digital-Decade.pdf>
- <https://ec.europa.eu/competition/publications/reports/kd0419345enn.pdf>
<https://www.project-disco.org/competition/071919-cremer-report-on-competition-for-the-digital-era-misses-the-mark/>
- <https://www.concurrences.com/en/dictionary/digital-markets-act#part-apercu>
- <https://ticaret.gov.tr/blog/sector-haberleri/avrupa-dijital-tek-pazar-stratejisi>
- <https://www.mondaq.com/turkey/antitrust-eu-competition-/1243858/rekabet-kanununda-dijital-pazarlara-304li351kin-de287i351iklik-yolda>
- <https://www.gazeteduvar.com.tr/rekabet-kanunu-degisiyor-taslaktan-ilk-detaylar-belli-oldu-haber-1585288>
- [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/658413/EPRS_BRI\(2021\)658413_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/658413/EPRS_BRI(2021)658413_EN.pdf)
- <https://coreblog.lexxion.eu/webtaxi-the-luxembourg-competition-authority-exempts-an-algorithmic-price-fixing-arrangement-on-efficiency-grounds/>
- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/1-cevrimici-reklamcilik-on-raporu.pdf>
- <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Guncel/mobil-ekosistemlere-yonelik-sektor-incelema-raporu-20210705115428725.pdf>
- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/htm-sektor-nihai-raporu-20230330171447527.pdf>
- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/htmperekendeciligisektorincelemesioraporu-20210705115428725.pdf>
- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-on-raporu-20210705115502897.pdf>
- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/e-pazaryeri-si-raporu-pdf-20220425105139595.pdf>
- <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/odeme-hizmetlerindeki-finansal-teknolojilere-yonelik-inceleme-raporu-20211209145616284.pdf>

CHINA-CENTRAL AND EASTERN EUROPE COOPERATION IN THE CONTEXT OF THE RISE OF CHINA: A REALIST PERSPECTIVE

Yiğit YAMANLAR*
Araştırma Makalesi

Abstract

Following the 2008–2009 global financial crisis, China began to engage in power competition in the CEE region for its economic and political interests. The EU regards the increase of Chinese influence in the CEE as a threat to its integrity and the interests of EU member states. The study argues that the basis of China-CEE cooperation is based on a realist thought that serves China's rise, aims to maximize China's economic power, and prioritizes Chinese interests. The study presents the basic motivations underlying China's involvement in power competition in the CEE, the impact of China's growing influence in the CEE on the dominant actors in the region, such as the EU and Germany, and also their attitudes towards China-CEE cooperation from a realist perspective.

Keywords: *China, Central and Eastern Europe, European Union, China's Rise, Realist Thinking.*

Çin'in Yükselişi Bağlamında Çin-Orta ve Doğu Avrupa İşbirliği: Realist Bir Bakış Açısı

Öz

2008-2009 küresel finansal krizin ardından Çin, ekonomik ve siyasi çıkarları için ODA bölgesinde güç rekabetine girmeye başladı. AB, Çin'in ODA'daki etkisinin artmasını kendi bütünlüğüne ve AB üye devletlerinin çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak görmektedir. Çalışma, Çin-ODA işbirliğinin temelini Çin'in yükselişine hizmet eden, Çin'in küresel ekonomik gücünü en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen ve Çin çıkarlarını ön planda tutan realist bir düşünceye dayandığını ileri sürmektedir. Çalışma, Çin'in ODA'daki güç rekabetine dahil olmasının altında yatan temel motivasyonları, Çin'in ODA'da artan etkisinin AB ve Almanya gibi bölgedeki baskın

---

* PhD Candidate, Dokuz Eylül University, Department of European Union, European Studies PhD Program, E-posta: yigityamanlar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3754-2968.

Makalenin Gönderilme Tarihi: 03/05/2023, Kabul Edilme Tarihi: 25/09/2023

aktörler üzerindeki etkisini ve ayrıca onların Çin-ODA işbirliğine yönelik tutumlarını realist bir perspektiften ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Orta ve Doğu Avrupa, Avrupa Birliği, Çin'in Yükselişi, Realist Düşünce.

Introduction

Following the 2008–2009 global financial crisis (financial crisis), China began to engage in power competition in the Central and Eastern Europe (CEE) region. The financial crisis was an important factor that paved the way for improving China's economic and political relations with CEE countries.¹ Due to the financial crisis, many CEE countries, especially Greece, Hungary, Romania, and Latvia, eagerly sought new capital to survive economically.² The insufficient economic aid from the European Union (EU) increased their euro-scepticism and prompted them to seek new strategic alternatives.³ During the financial crisis, the desire of CEE countries to keep their economies afloat triggered their economic and political rapprochement with China. The China-CEEC Cooperation Platform (currently 14+1 format), which was launched under the leadership of China in 2012, when the financial crisis was still in effect, was welcomed by many CEE countries.

The China-CEEC Cooperation Platform is a comprehensive cooperation mechanism established by China to deepen and strengthen bilateral and multilateral economic, political and cultural relations with sixteen CEE countries.⁴ Of them, eleven were EU member countries and five were EU candidate countries.⁵ Their economic, political, and sociocultural structures

¹ Richard Q. Turcsányi, "China and the Frustrated Region: Central and Eastern Europe's Repeating Troubles with Great Powers," CHINA REPORT 56, no 1 (2020):61.

² Kong Tianping, "16+1 Cooperation Framework: Genesis, Characteristics and Prospect," *Medjunarodni Problemi*, (2015): 168-70, Date of Access: January 20, 2023, DOI: 10.2298/MEDJP1503167T.

³ Marta Golonka, *Partners or Rivals?: Chinese Investments in Central and Eastern Europe*, (Warsaw: Central and Eastern European Development Institute, 2012), 1-42.

⁴ Dragan Pavličević, "China Threat' and 'China Opportunity': Politics of Dreams and Fears in China-Central and Eastern European Relations," *Journal of Contemporary China* 27, no 113 (2018): 688-702.

⁵ Gisela Grieger, "The EU Response to the 16+1 Format," *European Parliamentary Research Service*, PE 625.173, (2018): 1-8, Date of Access: January 20, 2023, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625173/EPRS_BRI\(2018\)625173_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625173/EPRS_BRI(2018)625173_EN.pdf).

are different. Furthermore, they have different domestic and foreign policy goals and strategies.⁶ These differences have made it difficult for China to pursue a single-level cooperation policy for them. Therefore, China implements a multi-layered cooperation policy, including bilateral, sub-regional, and regional, in order to strengthen its economic and political relations with them.⁷

China argues that the China-CEEC Cooperation Platform is based on a "win-win" strategy, "mutual advantage", "common benefit", and "equal treatment" and that it will create new economic opportunities for participating countries.^{8 9} The Chinese government also frequently reiterates that China-CEE cooperation is aimed at strengthening EU-China relations.¹⁰ In contrast to these hopeful liberal Chinese discourses, the study argues that there is a realist idea on the other side of the coin. Because China's main objectives in establishing the China-CEE Cooperation Platform are to ensure its economic rise, maximize its economic power, increase its competitiveness and expand its economic and political influence in Europe, strengthen the Belt and Road Initiative (BRI) and provide political support for the decisions to be made within the EU. In other words, China has initiated regional cooperation with CEE countries thousands of miles away from Chinese land primarily for its own global economic and political interests. Accordingly, the EU and Western European countries have acted with suspicion to the establishment of the China-CEEC Cooperation

---

⁶ Ivana Káraskova et al., "Empty Shell No More: China's Growing Footprint in Central and Eastern Europe," China Observers in Central and Eastern Europe (CHOICE) Policy Paper, (2018):18, Date of Access: January 20, 2023, https://chinaobservers.eu/wp-content/uploads/2020/04/CHOICE_Empty-shell-no-more.pdf.

⁷ Lilei Song and Dragan Pavličević, "China's Multilayered Multilateralism: A Case Study of China and Central and Eastern Europe Cooperation Framework," Chinese Political Science Review 4, (2019):277.

⁸ Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, "Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on February 10," February 10, 2021, Date of Access: January 20, 2023, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/202102/t20210210_9721141.html.

⁹ Secretariat for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries, "Summit Documents," Date of Access: January 24, 2023, www.china-ceec.org/eng/zywj/ldrhhcgwj/.

¹⁰ Secretariat for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries, "The Bucharest Guidelines for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries," Date of Access: January 25, 2023, www.china-ceec.org/eng/zywj/ldrhhcgwj/202112/t20211222_10474155.htm.

Platform. They argue that this cooperation platform is based on a "divide and rule" strategy aimed at disrupting the functioning of the EU.^{11 12 13}

Particularly, Germany, the EU's most developed and largest country, regards China's growing presence in the CEE region as a threat to its entrenched interests in the EU and in the CEE region and suspects that China's rise may impede European integration. Germany needs to maintain its dominant economic and political influence in the CEE region. Hence, Germany tries to prevent the expansion of China's sphere of influence and the increase of Chinese competitive power not only in the CEE region, but also on the entire European continent. Germany argues that European states should act jointly against China to protect EU interests. For instance, then-German Foreign Minister Heiko Maas stated that the EU should develop a common strategy to counter China's growing economic and political presence in the CEE region. In other words, in his view, joint action is necessary to resist China's attempts to undermine European integration and to counter China's economic and political power ambitions.¹⁴ Then-German Chancellor Angela Merkel also argued that member states where China carries out infrastructure projects should act in accordance with the EU's overall foreign policy towards China, otherwise divisions within the EU could increase.¹⁵

As a result of China's increasing presence in the region CEE after the establishment of the China-CEEC Cooperation Platform, the number of

---

¹¹ Stuart Lau, "China Trying to Divide and Rule in Europe, EU Foreign Policy Chief Josep Borrell Says," South China Morning Post, May 16, 2020, Date of Access: January 20, 2023, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3084684/china-trying-divide-and-rule-europe-eu-foreign-policy-chief>.

¹² Evangjelina Sali, "16+1 Initiative in China-EU Relations: 'Golden Opportunity' or 'Divide and Rule,'" China-CEE Institute, no 25 (2018):6, Date of Access: January 24, 2023, https://china-cee.eu/wp-content/uploads/2018/08/Work_paper-201825.pdf.

¹³ Jakub Jakóbowski and Marcin Kaczmarek, "China on Central-Eastern Europe: '16+1' as Seen from Beijing," OSW Commentary, no 166 (2015):4, Date of Access: January 24, 2023, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-04-14/china-central-eastern-europe-161-seen-beijing>.

¹⁴ "EU Must Resist Chinese Attempts to Divide it – Maas," Reuters, June 13, 2018, Date of Access: March 14, 2022, <https://www.reuters.com/article/germany-europe-maas-china-idINS8NIPX049>.

¹⁵ Wendy Wu, "Is China Using 'Divide and Rule' Tactics to Gain Influence in Europe?," SCMP, March 1, 2018, Date of Access: September 19, 2022, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2135244/china-using-divide-and-rule-tactics-gain-influence>.

academic studies on China-CEE relations has increased. However, despite the growing academic interest in China-CEE relations, the available literature is not rich enough. Most relevant academic studies lack a theoretical framework and empirical analysis. Hence, new theoretical and empirical studies are needed to better understand the essence China-CEE relations. The study enriches the relevant academic literature contextually by addressing China-CEE relations on the basis of basic realist thoughts and ideas. The fact that China's emergence as a new actor in the CEE region has the potential to create new power and interest struggles in the CEE region, particularly with the EU and Germany, makes it valuable to base study on realist thinking. As a result of Russia's isolation by the West due to the attack by Russian forces on Ukraine, Russia's increasing dependence on China and the declaration of an unlimited partnership between the two countries in 2022 are important for the balance of power in Europe.

The study does not attempt to address China's policies towards the CEE and its increasing presence in the CEE in line with the comprehensive principles and assumptions of any specific theory of the realist school such as structural realism and neo-classical realism, but examines them by referring to the basic ideas of the realist tradition regarding the “pursuit of power” and “rational actor”. Using a qualitative research method, the study highlights the importance of the development of China-CEE cooperation on the BRI and the China’s global economic rise. The study presents the basic motivations underlying China's involvement in the power competition in the CEE, the impact of China’s growing influence on the dominant actors in the CEE region, such as the EU and Germany, and also their attitude towards China-CEE cooperation and China’s rise from a realist perspective. The study first presents a literature review on China-CEE relations. The study then examines China's economic rise and cooperation between China and CEE from a realist perspective. Finally, the study addresses the EU's realistic attitude towards increasing the Chinese presence in the CEE region.

I. Literature Overview

Academic interest in China-CEE relations has increased since the establishment of the China-CEEC Cooperation Platform in 2012 under Chinese leadership. Central and Eastern European and Chinese academics in particular have made significant contributions to the relevant academic literature. As China-CEE relations have been neglected in academic

literature for decades, relevant scholars have been unable to build their work on a rich academic foundation.¹⁶ Despite increasing academic studies on China-CEE relations, further enrichment of the relevant academic literature is needed. Most relevant academic studies lack theoretical framework and empirical analysis.

Researchers and authors initially tried to make sense of the sudden development in China-CEE cooperation. In general, they first focused on the evolution, motivation and objectives of China-CEE cooperation, as well as its potential benefits and opportunities for parties. While Chinese academics mainly focused on measures to increase Chinese effectiveness in the CEE region, Central and Eastern European academics concentrated on China's intentions and motivations in the cooperation process. It is noteworthy that academic studies present different and contradictory views on China's engagement in the CEE region. Some portray the rising Chinese influence in CEE as positive and optimistic, while others portray it as negative and pessimistic.¹⁷ Authors from the CEE region appear to have split into two camps on China-CEE cooperation. Those who see China as an opportunity offer policy recommendations that will maximize their countries' national and regional benefits in the cooperation process with China, while those who consider China a threat make suggestions on how to resist it.¹⁸

In the following years, some authors such as Grgić¹⁹, Matura²⁰, McCaleb and Szunomár²¹ and Dimitrijević²² focused on the economic consequences of China-CEE cooperation. Most of them generally argued

---

¹⁶ Anastas Vangeli and Dragan Pavličević, "Introduction: New Perspectives on China-Central and Eastern Europe Relations," *Asia Europe Journal* 17, no 2 (2019):361-68.

¹⁷ Dragan Pavličević, "'China Threat' and 'China Opportunity': Politics of Dreams and Fears in China-Central and Eastern European Relations," *Journal of Contemporary China* 27, no 113 (2018):689.

¹⁸ Vangeli and Pavličević, "New Perspectives," 361-65.

¹⁹ Mladen Grgić, "Chinese infrastructural investments in the Balkans: Political Implications of the Highway Project in Montenegro," *Territory Politics Governance* 7, no 89 (2017):1-19.

²⁰ Tamás Matura, "China-CEE Trade, Investment and Politics," *Europe-Asia Studies* 71, no 3, (2019):1-20.

²¹ Agnieszka McCaleb and Agnes Szunomar, "Chinese Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe: An Institutional Perspective," inside *Chinese Investment in Europe: Corporate Strategies and Labor Relations*, ed. Jan Drahoukoupil, (Haecht: European Trade Union Institute, 2017), 121-40.

²² Duško Dimitrijević, "Chinese Investments in Serbia-A Joint Pledge for the Future of the New Silk Road," *Baltic Journal of European Studies* 7, no 1 (2017):64-83.

that the economic gains of CEE countries from cooperation with China remain modest. On the other hand, some authors, such as Budeanu, asserted that the China-CEEC Cooperation Platform would create a high economic development opportunity for CEE countries. Budeanu believes that the China-CEEC Cooperation Platform is a treasure to be discovered in China-EU relations rather than a threat to be contained by the EU.²³ Matura and others pointed out that the Chinese government and some governments in the CEE exaggerated current Chinese investment amounts. They maintained that the official figures announced include investments pledged by China but not carried out, as well as projects financed by Chinese loans and mergers and acquisitions.²⁴ Marjan and Svetlicic also argued that the multilateralization of the China-CEEC Cooperation Platform would be an opportunity for CEE countries and the EU.²⁵

Some argue that China has the goal of using CEE countries as a trojan horse within the EU. The European Commissioner for Enlargement, Johannes Hahn, stated that Balkan countries, particularly Serbia and Montenegro, which received infrastructure financing aid from China, had a high potential to act as China's Trojan horse.²⁶ Venne asserted that China's growing influence in Hungary could pose a threat to transatlantic cooperation.²⁷ On the other hand, Turcsányi argued that neither China nor CEE countries had any intention or motivation to undermine the functioning of the EU.²⁸ Bachulska also enounced that CEE countries were not willing to become the trojan horse of China.²⁹

---

²³ Andreea I. Budeanu, "16+1 in China-EU Relations: A vehicle for a Sustainable Connectivity Platform," inside *16+1 Cooperation and China-EU Relationships*, ed. Chen Xin and He Zhiago, (Budapest: China-CEE Institute Nonprofit Ltd., 2018), 67.

²⁴ Tamás Matura, "Chinese Investment in Central and Eastern Europe A Reality Check," A Research Report, the Central and Eastern European Center for Asian Studies, Research Report (2021):3, Date of Access: January 28, 2023, www.china-cee-investment.org.

²⁵ Andreja Jaklič and Marjan Svetličič, "China and Central and Eastern European Countries within '16+1': Group or Bilateral Relations?," *Entrepreneurial Business and Economics Review* 7, no 2 (2019):83-100.

²⁶ Ryan Heath and Andrew Gray, "Beware Chinese Trojan horses in the Balkans, EU Warns," *POLITICO*, July 27, 2018, Date of Access: January 29, 2023, <https://www.politico.eu/article/johannes-hahn-beware-chinese-trojan-horses-in-the-balkans-eu-warns-enlargement-politico-podcast/>.

²⁷ François Venne, "China's Trojan Horse Canters through Hungary," *CEPA*, April 19, 2021, Date of Access: January 29, 2023, <https://cepa.org/article/chinas-trojan-horse-canters-through-hungary/>.

²⁸ Richard Turcsányi, "Central and Eastern Europe's Courtship with China: Trojan Horse Within the EU?," *European Institute for Asian Studies*, (2014):6, Date of Access: January

In the relevant academic literature, many authors, such as Górski³⁰, Musabelliu³¹, Kowalski³², Pendrakowska³³, Matura³⁴, Dimitrijević and Jokanović³⁵, examined China-CEE cooperation in the context of the BRI. Although the China-CEEC Cooperation Platform started a year before the introduction of the BRI, it had set many goals and projects to serve the development of the BRI. That is, the China-CEEC Cooperation Platform acts as a complement to the BRI. The CEE region is the strategically significant route of the BRI, as it is a gateway to developed Western European countries. Hence, China needs to develop its relations with CEE countries, especially for the development and success of the BRI.

Very few academics have examined China-CEE cooperation in a theoretical framework. They have addressed China-CEE relations in the framework of different theories, such as asymmetry theory, symbolic theory, structural realist theory, social constructivist theory, and regional security complex theory. Lubina argued that political realism is an unrivaled school of political thought for explaining Chinese politics and that social constructivist approaches should also be included in the theoretical framework of Chinese politics. In addition, Lubina believed that it would be valuable to examine the relations between China and CEE countries within

---

30, 2023, <https://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/02/EU-Asia-at-a-glance-Richard-Turcsanyi-China-CEE.pdf>.

²⁹ Alicja Baculska, "Central and Eastern Europe is no Chinese Trojan Horse," EASTASIAFORUM, December 5, 2020, Date of Access: February 02, 2023, <https://www.eastasiaforum.org/2020/12/05/central-and-eastern-europe-is-no-chinese-trojan-horse/>.

³⁰ Jędrzej Górski et al, "One Belt One Road Initiative ('OBOR'): Editorial," *Transnational Dispute Management* 14, no 3 (2017):1-8, Date of Access: February 4, 2023, <https://ssrn.com/abstract=3051785>.

³¹ Marsela Musabelliu, "China's Belt and Road Initiative Extension to Central and Eastern European Countries - Sixteen Nations, Five Summits, Many Challenges," *Croatian International Relations Review* 23, no 78 (2017):57-76.

³² Bartosz Kowalski, "China's Foreign Policy towards Central and Eastern Europe: The "16+1" Format in the South-South Cooperation Perspective. Cases of the Czech Republic and Hungary," *Journal of Eurasian Studies* 1, no 1 (2017):1-16.

³³ Patrycja Pendrakowska, "Poland's Perspective on the Belt and Road Initiative," *Journal of Contemporary East Asia Studies* 7, no 2 (2018):190-206.

³⁴ Tamás Matura, "The Belt and Road Initiative Depicted in Hungary and Slovakia," *Journal of Contemporary East Asia* 7, no 2 (2018):174-89.

³⁵ Duško Dimitrijević and Nicola Jokanovic, "CEEC's-China Mechanism of Cooperation and the Belt and Road Initiative: From Idea to Institutionalisation - Six Years Later," *Medjunarodni Problemi* 72, no 2 (2020):311-336.

the framework of Brantly Womack's asymmetric theory.³⁶ According to Womack, in the process of asymmetric cooperation, such as China-CEE cooperation, weak actors can be restricted in determining their preferences and resources or at the point of application, while strong actors can exert leverage or control over their opponents. In addition, preferences and decisions in asymmetrical relationships can often result in (China) the strong side's favor.³⁷ Hongfei argues that the benefits obtained by the parties involved in the asymmetric cooperation will be asymmetric unless the zero-sum status is denied in the international relations competition.³⁸

Examining China-CEE cooperation in the context of symbolic power, Vangeli argued that China tried to influence the preferences, thoughts and behaviors of CEE countries with discourses such as historical heritage, common ideology, and mutual gain.³⁹ In his work, *China's Economic Diplomacy in Central and Eastern Europe: A Case of Offensive Mercantilism*, Garlick examined China's economic diplomacy towards the CEE region through the critical lens of Holslag's offensive mercantilism. According to Garlick, the Chinese approach to CEE countries needs to be examined empirically and there is no evidence to suggest that China's economic diplomacy is divisive and separatist for Europe.⁴⁰ Matura examined the theoretical framework of his doctoral thesis on China-CEE relations through the theory of structural realism. Matura then deepens the theoretical framework of his thesis by revealing how small states such as CEE states adjust their foreign policies according to structural realism, and finally focuses on the relationship between economic dependence and political cohesion in international relations.⁴¹ Sabbaghian and Singh

---

³⁶ Michał Lubina, "Three Boards: Security, Economy and the New Unknown. The Complicated Relationship between China and Central and Eastern Europe," *Nowa Polityka Wschodnia* 4, no 23 (2019):61-81.

³⁷ Brantly Womack, "Asymmetry and China's Tributary System," *The Chinese Journal of International Politics* 5, no 1 (2012):45-46.

³⁸ Hongfei Gu, "Can Asymmetric Relationships Work Together? A Quantitative Approach of "16+1" Cooperation Mechanism," *Chinese Academy of Social Sciences*, (2019):188, Date of Access: February 10, 2023, <https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/handle/11089/29297>.

³⁹ Anastas Vangeli, "Global China and Symbolic Power: The Case of 16 + 1 Cooperation," *Journal of Contemporary China* 27, no 113 (2018):674-87.

⁴⁰ Jeremy Garlick, "China's Economic Diplomacy in Central and Eastern Europe: A Case of Offensive Mercantilism?," *Europe-Asia Studies* 71, no 8 (2019):1390-94.

⁴¹ Tamás Matura, "Trade, Investment and Politics between China and Central and Eastern Europe Economic Necessity or a Trojan Horse?," (PhD Thesis, Corvinus University of Budapest, 2020), 120.

addressed China-CEE cooperation within the framework of Buzan's Regional Security Complex theory. According to them, China's increased presence in the CEE has adversely affected the EU's efforts to promote policy coherence and establish a common foreign and defense policy. Therefore, the EU started to securitize China in order to limit China's influence in the region.⁴²

This study examines the main motivations underlying China's policies towards CEE from a realist perspective. The study argues that China-CEE cooperation is essentially a pragmatic initiative led by China for the sustainability of its economic rise, the development of the BRI, the increase of its competitiveness and expansion of its political and economic sphere of influence in Europe.

II. The Rise of China on the Basis of Realist Ideas

Many politicians, statesmen, and observers question how China can turn its rising economic power into a global political and cultural influence. China frequently recalls that its economic rise is generally oriented towards peace and development and that Chinese foreign policy also tries to build a harmonious world. However, the United States (US) and the EU are skeptical about China's economic rise and view China's foreign policy actions from a realist perspective. Many realist thinkers argue that China's economic rise and military expansion are related to its desire to become a hegemonic power.⁴³

National interests, economic growth, and security concerns have been among the main priority issues in Chinese foreign policy from the past to the present. It allows the examination of China's foreign policy on the basis of realist ideas. The ancient Chinese military strategist Sun Zi and the wise Han Feizi can be described as the pioneers of realism with their ideas.⁴⁴ Sun Tzu's study, "The Art of War", contains political realist views.⁴⁵ According to Lo,

---

⁴² Ali Sabbaghian and Rajdeep Singh, "China-Central and Eastern Europe Cooperation and EU Response from the Perspective of the Regional Security Complex Theory," *Journal of World Sociopolitical Studies* 5, no 4 (2021):731-32.

⁴³ European Student Think Tank, "A Liberal and Realist Perspective of China's Rise," June 25, 2016, Date of Access: February 10, 2023, <https://esthinktank.com/2016/08/25/a-liberal-and-realist-perspective-of-chinas-rise/>.

⁴⁴ Lubina, "Three Boards," 62.

⁴⁵ Suvolaxmi D. Choudhury, "Sun Tzu's The Art of War through the Prism of Political Realism," *Economic and Political Weekly* 53, no 2 (2018):39-45.

Chinese ruling elites have grown up with a realist strategic culture shaped by the elements of struggle in a world where universal values are ignored.⁴⁶ Therefore, these ruling elites have acted according to realist assumptions in foreign policy. Because of this, China's foreign policy is based on a particular strategic culture and intellectual structure rather than on the objective structure of the international system.⁴⁷

Political realism argues that a rational foreign policy minimizes risks and maximizes benefits. It also asserts that state leaders think and act within the framework of interest, which has been defined as power.⁴⁸ While political realism assumes that the concept of interest is a universally valid objective category, it does not assign it an eternally fixed meaning. Interest is accepted as the essence of politics, and it is argued that it is affected by the conditions of time and place.⁴⁹ Classical realist Morgenthau argued that international politics is a struggle power and that states play a significant role in international affairs. According to him, states act as rational, self-seeking, and opportunistic individuals to protect their national interests and accumulate maximum power for themselves.⁵⁰ In other words, he asserted that state behavior is motivated by the pursuit of maximum power and that power is the all-inclusive interest of states and state leaders. Realists are aware that a nation's survival depends on the pursuit of power that serves the national interest. It can be argued that their view is embodied in Chinese foreign policy from the past to today. For instance, Mao's foreign policy was generally dominated by survival concerns. In this context, the Chinese foreign relations strategies under Mao were built on protecting national security, enhancing China's international status, and safeguarding China's hard-won state sovereignty and territorial integrity.⁵¹

---

⁴⁶ Bobo Lo, *the Axis of Convenience: Moscow, Beijing and the New Geopolitics*, (London: Chatham House, 2008).

⁴⁷ Lubina, "Three Boards," 62-63.

⁴⁸ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition, Revised, (New York: Alfred A. Knopf, 1978), 4-15.

⁴⁹ Morgenthau, *Politics Among Nations*, 1978, 4-15

⁵⁰ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, (New York: Knopf, 1948), 192.

⁵¹ Joseph Y. Cheng and Franklin W. Zhang, "Chinese Foreign Relation Strategies under Mao and Deng: A Systematic and Comparative Analysis," *Politics and Governance* 14, no 3 (2009):104.

Xiaoping shaped Chinese foreign policy with the motto of "hide your strength and bide your time."⁵² Xiaoping believed the Chinese state should have achieved something confidently and decisively without attracting attention and assuming leadership. In this context, Xiaoping adopted a foreign policy that did not make other countries anxious about sovereignty and was not based on a show of power. At first, Xiaoping's foreign policy did not get a strong reaction from realist thinkers. Xiaoping's reform and foreign policy strategies strengthened China's relations with other countries. China significantly benefited from Xiaoping's low-profile foreign policy. Xiaoping's successors, Jiang Zemin and Hu Jintao, also generally adhered to Xiaoping's foreign policy guidelines during their term in office.⁵³

After Jinping became President of China in 2013, China entered a new era in its global rise.⁵⁴ Jinping has adopted a more assertive foreign policy than his predecessors.⁵⁵ Jinping has prioritized protecting the country's national and international interests, increasing its reputation, and strengthening Chinese nationalism. To achieve China's dream, Jinping has used the "striving for achievement" slogan (*fen fa you wei*) based on taking more international responsibility, creating new strategies for regional security and economic development, as well as identifying friend and foe.⁵⁶ The "Chinese dream" term expresses the desire of China to become a great political, economic, and military power in the international arena.⁵⁷ The declaration of Jinping's Chinese dream was tried to be explained by many intellectuals and policymakers on the basis of realist ideas.⁵⁸

---

⁵² Scott D. McDonald, "Introduction-Strategic Competition," inside *China's Global Influence: Perspectives and Recommendations*, ed. Scott D. McDonald and Michael C. Burgoyne, (Honolulu: Daniel K. Inouye Asia-Pacific Center for Security Studies, 2019), 23.

⁵³ Nicholas Khoo, *China's Foreign Policy since 1978: Return to Power*, (Cheltenham: Edward Elgan Publishing, 2020), 1.

⁵⁴ Alejandra Peña, "China's Assertive Foreign Policy Strategy. Insights from the 19th Party Congress," *Tempo Exterior* 18, no 36 (2018):39.

⁵⁵ Camilla T. N. Sørensen, "The Significance of Xi Jinping's 'Chinese Dream' for Chinese Foreign Policy: From 'Tao Guang Yang Hui' to 'Fen Fa You Wei,'" *JCIR* 3, no 1 (2015):55.

⁵⁶ Xuetong Yan, "From Keeping a Low Profile to Striving for Achievement," *The Chinese Journal of International Politics* 7, no 2 (2014):153.

⁵⁷ Peña, "China's Assertive," 39.

⁵⁸ Nabil Hudda, "Interpreting the Rise of China: Realist and Liberalist Perspectives," *E-International Relations*, ISSN 2053-8626, (2015):1-10, Date of Access: February 12, 2023, <https://www.e-ir.info/pdf/54616>.

As Jinping aims to gradually maximize China's current strength within the scope of its 2021 and 2049 targets, it seems that realist ideas dominate the core of Jinping's foreign policy. China has aimed to 'build a moderately prosperous society in all respects' by 2021, and to 'build a modern socialist country that is prosperous, strong, democratic, culturally advanced and harmonious' by 2049. These two goals were included in the constitution of the Communist Party of China in 2012.⁵⁹ In May 2015, the Chinese government issued the Made in China 2025 document to further develop China's manufacturing sector and transform China into a technology-intensive powerhouse as part of the Thirteenth and Fourteenth Five-Year Plans. The Made in China 2025 initiative aims for China to catch the technological level of the West and then surpass it, thus making China a dominant power in global high-tech production.

In addition to the China-CEEC Cooperation Platform, China has initiated different regional cooperation initiatives, such as the Forum on China-Africa Cooperation, the Forum of China and Community of Latin American and Caribbean States (CELAC), the China-Pacific Island Countries Economic Development and Cooperation Forum, to maintain its economic rise and increase its global influence. Acting on Jinping's directives, Chinese state-owned enterprises have played a dominant role in tendering for many infrastructure projects in the CEE and other geographical regions. Most of these projects have been implemented with loans from Chinese state-owned banks. Conley and others identified a total of one hundred and two Chinese economic activities in the Balkans between 2012 and 2020, with a total value of \$17.9 billion. They concluded that only 15% of infrastructure projects in these activities were subject to competitive bidding, and 93% of contracts for projects with Chinese loans or investments were awarded to a Chinese contractor or supplier.⁶⁰

China has begun to change the world economic order currently led by the US with its increasing global influence and its international economic mechanisms, such as the Asian Infrastructure Investment Bank and the New Development Bank. In particular, BRI infrastructure projects, multilateral economic cooperation initiatives, and the acquisition of foreign strategic

---

⁵⁹ Ding Lu, "China's "Two Centenary Goals": Progress and Challenge," *East Asian Policy* 8, no 2 (2016):79-80.

⁶⁰ Heather A. Conley et al., "China's "Hub-and-Spoke" Strategy in the Balkans," CSIS, (2020): 12, Date of Access: March 20, 2023, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/200427_ChinaStrategy.pdf.

assets and high-tech companies have contributed to the formation of a China-centered global order.⁶¹

Sustaining the economic rise, ensuring energy supply security, and increasing the Chinese political and economic sphere of influence at the global level can be shown as the main motivations of China within the scope of the BRI. Thanks to the BRI strategy, China has increased its potential to become the economic center of Eurasia. The BRI strategy is consistent with political realism, which argues that states that increase their relative power will attempt to enhance their political influence in different countries or geographic regions.⁶² Among the priority objectives of the China-CEEC Cooperation Platform is the development of the BRI. Chinese banks and companies have paid particular attention to infrastructure and transport construction projects that will contribute to the BRI. This has resulted in a broad range of infrastructure cooperation in the CEE region. In particular, the Belgrade-Budapest railway construction has been the most striking project in China-CEE cooperation.⁶³ In addition, the acquisitions of the Piraeus Port by China's COSCO and its strategic investments in the Port of Gdynia and the Port of Thessaloniki have increased China's influence in the CEE. All these initiatives have contributed to the development of the BRI.⁶⁴ All the countries participating in the China-CEEC Cooperation Platform signed a memorandum of understanding (MoU) which includes cooperation within the scope of the BRI.⁶⁵

---

⁶¹ Arthur S. Ding and Jagannath P. Panda, "Preface," inside *Chinese Politics and Foreign Policy under Xi Jinping: The Future Political*, ed. Arthur S. Ding ve Jagannath P. Panda, (Oxon: Routledge, 2021).

⁶² Mustafa Malik, "Globalization with Chinese Characteristics: A Case Study of OBOR and CPEC (2013-2020)," *International Journal of Political Studies* 7, no 2 (2021):70.

⁶³ Flora Rencz, "The BRI in Europe and the Budapest-Belgrade Railway Link," Briefing Paper, no10 (2019):1-3, Date of Access: February 15, 2023, <https://www.eias.org/wp-content/uploads/2019/07/EIAS-Briefing-Paper-The-BRI-in-Europe-and-the-Budapest-Belgrade-Railway-Link-Final.pdf>.

⁶⁴ Frans-Paul V. D. Putten, "Ports and Chinese political influence in Europe," *Clingendael Institute*, (2019):9, Date of Access: February 15, 2023, <https://www.jstor.org/stable/resrep21415.4>.

⁶⁵ Green Finance and Development Center, "Countries of the Belt and Road Initiative," Date of Access: February 15, 2023, <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>.

Table 1: Sectoral Distribution of Major Investments Made by Chinese Companies in 17 CEE Countries⁶⁶, (2010-2022)

SECTOR	VALUE (million/dollar)	RATIO (%)
TRANSPORTATION	6270	31,39
ENERGY	4220	21,131
METAL	2190	10,96
CHEMICAL	2110	10,56
TECHNOLOGY	1970	9,86
ENTERTAINMENT	1050	5,25
FINANCE	550	2,75
REAL ESTATE	310	1,55
OTHER	930	4,65
PUBLIC SERVICE	140	0,70
HEALTH	100	0,50
AGRICULTURE	130	0,65
TOTAL	19970	-

Source: Created by the author using the China Global Investment Tracker dataset.

Security of energy supply and development of transportation networks are the most important elements for China for the sustainability of its economic rise and the success of the BRI. China has invested more in the transportation and energy sectors in the CEE region and other regions especially for the development of the BRI. Table 1 shows that the major investments (worth more than \$100 million) in the CEE region between 2010 and 2022 went mainly to the transportation and energy sectors.⁶⁷ In addition to the Belgrade-Budapest railway and Piraeus Port, projects in CEE region, such as Bar-Boljare Highway (Montenegro), Pelješac Bridge (Croatia), Pojate-Preljna and Novi Sad-Ruma Highway (Serbia), Preljina-Pozega Highway (Serbia), Miladinovci-Shtip Highway and Kichevo-Ohrid Highway (North Macedonia), Pan-European 5C Corridor Motorway (Bosnia and Herzegovina) and A2 Highway (Poland), are other major remarkable transportation projects financed by Chinese loans and built by Chinese companies.⁶⁸

⁶⁶ The 17 CEE countries are all CEE countries included in the China-CEEC Cooperation Platform.

⁶⁷ China Global Investment Tracker, "Worldwide Chinese Investments & Construction (2005 - 2023)," Date of Access: March 15, 2023, <https://www.aci.org/china-global-investment-tracker/>.

⁶⁸ Paweł Paszak, "Not only the Balkans – China enters the CEE infrastructure," Warsaw Institute, 2020, Date of Access: February 15, 2023, <https://warsawinstitute.org/not-only-the-balkans-china-enters-the-cee-infrastructure/>.

Realistically, the BRI may be considered as an international economic initiative launched by China to maximize its economic interests. The BRI appears to be a strategic initiative in which China is free to do what it wants and participating states generally follow the path determined by China. The BRI embodies the core element of China's global ambition and marks the shift from “a low-profile strategy” to “an assertive and striving for success” in Chinese foreign policy. Through the BRI, China aims to expand its economic and political influence in Eurasia and beyond, in line with its geoeconomic, geopolitical, and geostrategic interests.⁶⁹ The BRI has made China appear as a force that would weaken the US's global dominance and has increased global competition between China and the US.^{70 71} China seeks to get the lion's share of the global capitalist economy. The BRI paves the way for a change in the current global status quo by contributing to the enhancement of China's political and economic relations with the countries in the regions dominated by powers such as the EU and the US. In this context, it can be argued that the BRI is a balancing initiative or power balance strategy against global powers like the US. Many scholars, such as Cai⁷², Chi⁷³, Ghiasy and Zhou⁷⁴, believe that the BRI is China's most obvious revisionist trend to date and an attempt to challenge US influence.

III. China-CEE Cooperation: Power Competition and Conflict of Interest

The CEE region is a strategic area with a high geoeconomic dimension due to its economic potential, important ports, favorable natural conditions,

---

⁶⁹ Lukman Quadri, “One Belt One Road: Should Nigeria Sieve the Chinese Benevolence, or Accept It as a Free Lunch,” AHBV 2, no (2020):64-65.

⁷⁰ Weifeng Zhou ve Mario Estabén, “Beyond Balancing: China’s Approach towards the Belt and Road Initiative,” inside China’s New Global Strategy: The Belt and Road Initiative (BRI) and Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB), ed. Suisheng Zhao, (Routledge: Oxon, 2020), 36-37.

⁷¹ Thanasis Karlis and Dionyssios Polemis, “The Belt and Road Initiative. A Geopolitical Analysis,” (IAME Conference Paper, Greece, Athens, June 25th -28th, 2019), 7.

⁷² Peter Cai, “Understanding China’s Belt and Road Initiative,” Lowy Institute for International Policy, 2017, Date of Access: February 15, 2023, <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-china-s-belt-road-initiative>.

⁷³ Chi Lo, “China’s Silk Road Strategy,” International Economy 29, no 4 (2015):54-71.

⁷⁴ Richard Ghiasy and Jiayi Zhou, “The Silk Road Economic Belt: Considering Security Implications and EU-China Cooperation Prospects,” Stockholm International Peace Research Institute, (2017):1-60, Date of Access: February 18, 2023, <https://www.sipri.org/publications/2017/other-publications/silk-road-economic-belt>.

resources, cheap labor and workforce. The CEE region has historically served as a strategically important buffer between East and West in terms of geography, security, culture, and economy. For centuries, there was a struggle for power between the powerful historical Germanic and Russian states, especially in Central Europe, and major conflicts were witnessed there. In other words, the lands of Central Europe were a conflict zone where the great empires surrounding the region tried to establish dominance. Central Europe was primarily under Germanic dominance for ages, but it came under the influence of the Soviet Union following World War II.⁷⁵ Today, the CEE region is a strategic district and security corridor where actors such as Russia, Germany, the US, NATO, and the EU try to increase their sphere of influence for their geostrategic interests.⁷⁶ In addition to all these state and non-state actors, after the financial crisis, China also began to engage in power competition in the CEE region, especially for its economic, commercial and geopolitical interests.

Realist theories generally explain foreign policy issues through military and economic power pursuits and security concerns between states. Although China and CEE relations do not have a military security dimension, Serbia's import of the FK-3 missile defense system from China in April 2022, during the Russia-Ukraine War, increased suspicions that the current situation in the region would become more fragile. Serbia became the first European country to purchase air defense systems from China. Similarly, Serbia's import of CH-92A drones from China in 2020 was the first military aviation equipment shipment by China to Europe.⁷⁷ The military partnership between the two countries, on the one hand, strengthens China's presence in Serbia, and on the other hand, narrows the sphere of influence of the EU and NATO on Serbia.⁷⁸ Strengthening military ties between China and Serbia and equipping Serbia with Chinese weapons may

---

⁷⁵ Irah Kučerová, "Geopolitics of Central Europe - A Historical View," *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 19, no 1 (2015):169-70.

⁷⁶ Florin E. Grosaru, "The Strategic Importance and the Actors of South-Eastern Europe," *Journal of Defense Resources Management* 3, no 1 (4) (2012):101.

⁷⁷ Vuk Vuksanovic, "Serbia's Arms Deals Show It's Tilting Away From Russia and Toward China," *Foreign Policy*, May 11, 2022, Date of Access: August 10, 2023, <https://foreignpolicy.com/2022/05/11/serbias-arms-deals-show-its-tilting-away-from-russia-and-toward-china/>.

⁷⁸ Johan Knezevic, "Serbia the First and Only Operator of Chinese Drones and Missiles in Europe," *IARI*, January 31, 2023, Date of Access: August 10, 2023, <https://iari.site/2023/01/31/serbia-the-first-and-only-operator-of-chinese-drones-and-missiles-in-europe/>.

pose a risk for the fragile peace environment in the region. Since China does not recognize Kosovo, it did not include Kosovo in the China-CEEC Cooperation Platform. China has adopted a pro-Serbian stance on the Kosovo-Serbian issue. In addition to Serbia, China has tried to increase its official contacts regarding military cooperation with other CEE countries. For example, in March 2021, Chinese Defense Minister Wei Wenge visited Serbia, Hungary, North Macedonia, and Greece to strengthen military cooperation.⁷⁹ This official visit indicates China's desire to increase its influence in the defense policies of CEE countries.

China is acting in line with its national and international interests on international issues in Europe. China refrains from playing a dominant and active role in ending disputes or conflicts that threaten Europe's security. China is trying to create the impression that it is pursuing a neutral policy against Russia's increasingly aggressive behavior in the CEE region, especially considering its trade relations with the West. China remains silent towards Russia's increasingly aggressive attitude in the CEE region. For instance, China refrained from condemning Russia due to its attack on Georgia in 2008, its illegal annexation of Crimea in 2014, and its launch of a military operation against Ukraine in February 2022. China is not willing to apply pressure on Russia over its military intervention in Ukraine in order not to weaken its close economic and political ties with Russia.⁸⁰ China also tends to criticize US sanctions against Russia.⁸¹

Russia's isolation by the West due to its attack on Ukraine in 2022 increases Russia's dependence on China.⁸² In addition to the isolation of Russia, China's recent exposure to EU and US sanctions may trigger the onset of bipolarity against the US and its allies by uniting China and Russia.⁸³ The announcement of "unlimited friendship" by Russia and China

---

⁷⁹ Liu Xuanzun, "Chinese Defense Minister Visits Europe to Boost Military Ties, 'Future Joint Military Drills, Exchanges Likely'," *Global Times*, March 25, 2021, Date of Access: August 15, 2023, <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1219500.shtml>.

⁸⁰ Brian G. Carlson, "Russia's War in Ukraine", *Policy Perspective* 13, no 13 (2022):1-2.

⁸¹ Natasha Kuhrt and Marcin Kaczmarek, "Why is China More Likely to Support Russia in the War in Ukraine Than in the Past?," *KCL*, February 28, 2022, Date of Access: March 24, 2023, <https://www.kcl.ac.uk/ukraine-invasion-why-china-is-more-likely-to-support-russia-than-in-the-past>.

⁸² Alexander Gabuev, "China's New Vassal: How the War in Ukraine Turned Moscow into Beijing's Junior Partner," *Foreign Affairs*, August 9, 2022, Date of Access: March 28, 2023, <https://www.foreignaffairs.com/china/chinas-new-vassal>.

⁸³ Brian G. Carlson, "Fading or Staying? China's International Standing after the Ukraine Invasion," *The Future of Xi's China. Scenarios and Implications for Europe*, ed. Alessia Amighini, (Milan: Ledizioni LediPublishing, 2022), 97.

on the opening day of the Beijing Winter Olympics⁸⁴ indicates that regional and global power dynamics will be shaped in line with the alliance of these two countries. The end of the war in Ukraine in favor of Russia and the deepening of the China-Russia alliance may lead to China's further expansion of its sphere of influence in Europe. The strengthening alliance between China and Russia worries European countries and conflicts with their interests. For instance, after Chinese President Jinping's visit to Russia in March 2023, Poland's Prime Minister Mateusz Morawiecki stated that "the Sino-Russian alliance is dangerous". Additionally, he emphasized that Poland tried to persuade China not to support Russia's aggressive policies.⁸⁵

As mentioned above, the common idea of all realists is that states are rational unitary actors pursuing their national interests. It is arguable that this idea lies behind the initiation of regional cooperation with CEE countries in 2012 under the leadership of China. Because China's cooperation initiation with small and weak CEE countries thousands of kilometers away from its land is based on its desire to increase Chinese economic growth and global influence rather than its desire to contribute to their economic development. In other words, China's primary goal in establishing regional cooperation with CEE countries is to support the development of the BRI, sustain its global economic rise, increase its competitiveness in Europe, expand its political and economic influence, and gain political support within the EU.

It is generally preferable for Chinese companies to carry out BRI projects and cooperate in different fields with CEE countries, where local regulations and mechanisms of transparency and accountability are weaker than in Western European countries.⁸⁶ Furthermore, CEE countries' dependence on foreign investment provides an opportunity for Chinese companies to win infrastructure tenders and acquire strategic assets in the CEE.⁸⁷

---

⁸⁴ Ian Bond, "China and Russia: Are There Limits to 'No Limits' Friendship?," Centre For European Reform, (2022):1, Date of Access: May 29, 2023, https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_IB_ChinaRussia_15.12.22.pdf.

⁸⁵ "Poland Voices Concern About 'Dangerous' Russia-China Alliance," The Moscow Times, March 22, 2023, Date of Access: May 29, 2023, <https://www.themoscowtimes.com/2023/03/22/poland-voices-concern-about-dangerous-russia-china-alliance-a80575>.

⁸⁶ Erik Brattberg et al., "China's Influence in Southeastern, Central, and Eastern Europe: Vulnerabilities and Resilience in Four Countries," Carnegie Endowment for International Peace, (2021):9, Date of Access: February 20, 2023, <https://carnegieendowment.org/2021/10/13/china-s-influence-in-southeastern-central-and-eastern-europe-vulnerabilities-and-resilience-in-four-countries-pub-85415>.

⁸⁷ Erik Brattberg et al., 9-10.

During its cooperation with CEE countries, China has frequently repeated phrases such as "mutual benefit" and "common gain." However, the general opinion in the relevant literature is that China-CEE cooperation has not yet provided sufficient economic contribution to CEE countries in practice. China is not willing to facilitate trade with CEE countries. The trade deficit of virtually all CEE countries with China has gradually increased since 2012.⁸⁸ Furthermore, the external debt of some CEE countries to China, such as Montenegro and Serbia, has also increased considerably.⁸⁹ Furthermore, Chinese investments in the CEE region have lagged far behind what was promised.⁹⁰ Unsatisfactory economic results of China-CEE cooperation have triggered many CEE countries, especially the Latvia, Lithuania and Estonia, to question their cooperation with China. This situation has had a negative impact on the development and functioning of the China-CEEC Cooperation Platform.

IV. EU's Approach to China-CEE Cooperation: China as a Systemic Rival

The bilateral and multilateral cooperation initiatives initiated by China in the CEE region after the financial crisis attracted the attention of the EU and Germany, which are the dominant actors in the region. Many Western observers, some EU leaders and diplomats argue that the essence of China-CEE cooperation is based on the 'divide and rule' strategy.⁹¹ China's increasing influence in the CEE has increased their concerns about European integration and the functioning of the EU.⁹² ⁹³ ⁹⁴ To put it more clearly,

⁸⁸ Tamás Matura, "Editor's Welcome and Some Introductory Remarks," inside China and Central Europe: Success or Failure?, ed. Tamás Matura, (Budapest: Dialóg Campus, 2020), 14-15.

⁸⁹ UniCredit, "Western Balkans: The Burden of China's Lending to Governments," Macro Researchi EEMEA Special Topic, (2021):5, Date of Access: May 30, 2029, https://www.research.unicredit.eu/DocsKey/emergingmarkets_docs_2021_179967.ashx?EXT=pdf&KEY=l6KjPzSYBBGzROuioxedUNdVqq1wFeRoBg8dvzn51cwXIFTj0Rbl4w=&T=1.

⁹⁰ Ivana Karásková, "How China lost Central and Eastern Europe," MERICS, April 22, 2022, Date of Access: March 5, 2023, <https://www.merics.org/en/comment/how-china-lost-central-and-eastern-europe>.

⁹¹ Lau, "Borrell".

⁹² Gisele Grieger, "One Belt, One Road (OBOR): China's Regional Integration Initiative," European Parliamentary Research Service, (2016):10, Date of Access: March 2, 2023, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI\(2016\)586608_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI(2016)586608_EN.pdf).

according to those who consider China-CEE cooperation on the basis of realistic concerns, the increasing Chinese influence in the CEE may increase the political support for China in EU countries, such as Hungary, where far-right governments are in power. This may weaken the EU's ability to make decisions, especially on issues related to China, and could hinder the functioning of the EU's fundamental policies. Moreover, it may hinder the cohesion process of EU candidate countries to EU policies and move them away from the EU. In recent years, Serbia's distancing from the EU and deepening its partnership with China, as well as the veto of EU joint statements against China by Hungary and Greece, suggest that concerns about China-CEE cooperation are partly justified.

The fragile democratic structure and communist past of CEE countries are significant factors that trigger the EU's skepticism towards China-CEE cooperation. EU member states with weak democracies, such as Hungary, may use their partnership with China as a bargaining chip against the EU. A state with a weak democracy is highly likely to be influenced by strong and authoritarian states.⁹³ In addition, small and weak countries that are economically vulnerable are more likely to be exposed to excessive foreign debt. Debt policy is one of the basic strategies of Chinese economic diplomacy. The EU does not want CEE countries to be overburdened with Chinese loans. As EU member CEE countries benefit from attractive EU funds, China's concessional credits are not very attractive for them. However, non-EU CEE countries such as Serbia and Montenegro have been very interested in Chinese loans. As a result, their external debt to China has increased significantly compared to EU member CEE countries.

The EU has reacted strongly to China's 2012 proposal to create special economic zones in the CEE region for Chinese companies.⁹⁴ The EU has assessed this proposal as a separatist move. Under EU law, EU member

---

⁹³ Jan Gaspers, "China's '16+1' Equals Much A do About Nothing?," *Reconnecting Asia*, December 5, 2017, Date of Access: March 2, 2023, <https://reconasia.csis.org/chinas-161-equals-much-ado-about-nothing/>.

⁹⁴ Emilian Kavalski, "China's 16+1 Is Dead? Long Live the 17+1," *The Diplomat*, March 29, 2019, Date of Access: March 5, 2023, <https://thediplomat.com/2019/03/chinas-161-is-dead-long-live-the-171/>.

⁹⁵ Brantly Womack, "Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity," *Journal of Contemporary China* 13, no 39 (2004): 351-366.

⁹⁶ Justyna Szczudlik, "Seven Years of the 16+1 An Assessment of China's 'Multilateral Bilateralism' in Central Europe," *Asie.Visions, Ifri*, no 107 (2019):8-9, Date of Access: May 23, 2023, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/szczudlik_161_2019.pdf.

states cannot establish preferential zones for entrepreneurs from just one country.⁹⁷ The EU opposes the awarding of tenders for major projects in the CEE region to Chinese companies in violation of EU competition rules. The EU argues that competitive public tenders are required for new construction projects in the CEE. The EU has shown the strongest reaction to the projects financed by Chinese credits by initiating infringement proceedings in 2017 regarding the tender of the Budapest-Belgrade railway project. Following the infringement proceedings, the Hungarian government was obliged to tender for the construction of the Budapest-Belgrade railway line in Hungary.⁹⁸

The European Court of Auditors (ECA) argues that China's acquisition of European strategic assets may affect security and public order in the EU. The ECA also asserts that the signing of a MoU on the BRI by EU member states may undermine the EU and that Chinese projects carried out under the BRI may weaken the national infrastructure ownership of the member states with geopolitical effects. Furthermore, the ECA maintains that Chinese investments expand the connectivity infrastructure exploited by organized crime and cross-border smuggling.⁹⁹ Against this backdrop, the EU strives to prevent the strategic business sectors in Europe from being influenced by China. For instance, the European Commission introduced new investment screening measures in September 2017 for foreign state-owned companies wishing to acquire a European port, part of energy infrastructure, or a defense technology company.¹⁰⁰

The EU is aware of the rise of China on a global scale and the change in the balance of power in the world. Thus, the EU seeks to maintain its global status as an international power against multilateral cooperation initiatives that serve China's development. In this context, the European Commission

---

⁹⁷ Szczudlik, "Seven Years of the 16+1," 9.

⁹⁸ "Budapest to Belgrade", CEPA, April 24, 2020, Date of Access: 28 May, 2023, <https://cepa.org/article/budapest-to-belgrade/>.

⁹⁹ European Court of Auditors, "The EU's Response to China's State-Driven Investment Strategy," Review no3, (2020):70, Date of Access: March 10, 2023, https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/RW20_03/RW_EU_response_to_China_EN.pdf.

¹⁰⁰ European Commission, "State of the Union 2017 - Trade Package: European Commission Proposes Framework for Screening of Foreign Direct Investments," Press Release, September 14, 2017, Date of Access: March 15, 2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_3183.

introduced the Global Gateway Project in 2021¹⁰¹ so as to compete with China's BRI. The EU also deviates from its normative narrative in order to counter Chinese international cooperation initiatives. The EU views China's expanding sphere of influence globally from a realist perspective. The EU does not believe the China-CEEC Cooperation Platform and the BRI are based on win-win strategies. The EU asserts that these initiatives are divisive and mainly serve the rise of China. For instance, the High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy, Josep Borrell, argues that China tries to implement "a divide and conquer" strategy in Europe.¹⁰² Borrell also asserts that EU member states should act jointly against China because China benefits from diplomatic disagreements.¹⁰³ Chinese infrastructure projects, investments, and acquisitions in the framework of China-CEE cooperation and the BRI initiative have increased China's influence on the European continent. In addition to China's growing influence in Europe, China's inevitable economic rise and technological and military development have led the EU to characterize China as a "systemic rival" rather than a strategic partner.^{104 105} The term "systemic rival" refers to China's success in becoming an economic and technological competitor to the EU and the US. The term also means political and intellectual rival promoting alternative models of development and governance.¹⁰⁶

Germany is concerned that China will transform its economic power into greater global influence and that this will change the global order.¹⁰⁷ In this context, Germany tries to securitize China by seeking to restrict its infrastructure projects in the CEE region and its acquisitions of European

---

¹⁰¹ European Commission, "Global Gateway," Date of Access: May 24, 2023, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en.

¹⁰² Lau, "Borrell".

¹⁰³ Lau, "Borrell".

¹⁰⁴ European Commission, "EU-China – A Strategic Outlook," JOIN (2019) 5 final, (2019):1, Date of Access: March 15, 2023, <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>.

¹⁰⁵ European Union External Service, "EU-China Relations Factsheet," April 1, 2022, Date of Access: March 20, 2023, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-china-relations-factsheet_en.

¹⁰⁶ Li Xing and Fan Cungi, "By Defining China a 'Systemic Rival', the West may have other Thoughts," May 8, 2022, Date of Access: March 15, 2023, <https://www.globaltimes.cn/page/202205/1265100.shtml>.

¹⁰⁷ Han Liya and Li Chao, "Prospects of the New German Government's China Policy," CIR 32, no 2 (2022):63-70.

high-tech companies. German politician Christian Lindner argued that China did not respect German principles and portrayed China as a systematic rival to Germany.¹⁰⁸ Then-Germany's ambassador to China, Michael Clauss argued that China's parallel institutions/networks, such as the China-CEEC Cooperation Platform, are incompatible with a commitment to a strong and coherent EU.¹⁰⁹ Germany is prejudiced against the China-CEEC Cooperation Platform because Chinese investments in the CEE region violate the EU's strict investment rules, and regional cooperation with China could undermine the EU's political unity. In addition, Germany believes that CEE countries with small economies may come under Chinese influence and be exposed to Chinese political pressure in return for China's economic promises.¹¹⁰

China's active involvement in the production and transportation networks of Europe in the framework of the BRI initiative and the China-CEEC Cooperation Platform has geopolitical consequences.¹¹¹ The rapid development of Chinese technology and China's increasing influence in the CEE may put China in competition with Germany, the manufacturing power in the CEE region. Germany initially supported the BRI because of its strong commercial relationship with China and the possibility of easy access to the Chinese market. However, Germany's hesitations about the BRI increased in the following years.¹¹² Arguably, the Chinese targets under the Made in China 2025 have influenced Germany's change of attitude towards the BRI. China produces high-value-added goods as part of Made in China 2025. It is increasingly possible for these products to reach Germany's

---

¹⁰⁸ Zoe Schneeweiss, "China Is Systemic Rival Threatening German Economy, Lindner Says," Bloomberg, March 29, 2022, Date of Access: April 20, 2023, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-29/china-is-systemic-rival-threatening-german-economy-lindner-says>.

¹⁰⁹ Wendy Wu, "Berlin Uneasy about Beijing's Growing Clout in Eastern, Southern Europe," SCMP, February 18, 2017, Date of Access: March 20, 2023, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2072046/berlin-uneasy-about-beijings-growing-clout-eastern>.

¹¹⁰ Eszterhai Viktor, "The One Belt One Road from Germany's Perspective," GEOPOLITIKA, August 15, 2017, Date of Access: March 24, 2023, <http://www.geopolitika.hu/en/2017/08/15/the-one-belt-one-road-from-germanys-perspective/>.

¹¹¹ Mercy A. Kuo, "Germany, and Central Europe: Leveraging Fault Lines," THE DIPLOMAT, March 1, 2018, Date of Access: March 24, 2023, <https://thediplomat.com/2018/03/china-germany-and-central-europe-leveraging-fault-lines/>.

¹¹² Kuo, "Germany".

traditional markets faster and easier through rail and seaway projects carried out under the BRI. As a result, the German industry finds itself in a competitive position. In particular, the gradual development of Chinese high technology increases the potential of Chinese firms to compete with German firms. Moreover, the recent acquisition of high-tech companies by Chinese companies in Europe, such as the German intelligent robot manufacturer KUKA, has caused concern in Germany. Thereupon, Germany has begun to try to prevent strategic European companies from being purchased by Chinese companies.¹¹³ For instance, Germany has proposed creating a legal mechanism that would allow Brussels or Berlin to veto security-critical investments.¹¹⁴ Germany aims to prevent Chinese companies with political intentions from investing in and acquiring strategic assets. This means that Germany triggers the EU to adopt strict laws against the acquisition of European companies by Chinese companies.¹¹⁵ Moreover, Germany pioneered the initiation of the Berlin Process in 2014 to balance the Chinese influence in the CEE region and to keep the Western Balkan countries in the EU's orbit. The Berlin process has been a major initiative for the Western Balkan countries, which have lost hope of joining the EU, in order to regain their trust in the EU.¹¹⁶

Conclusion

In the CEE region, which witnessed great power struggles between the powerful Russian and Germanic historical states for centuries, today, on the one hand, the EU and the US, NATO and Germany, and on the other hand, Russia and China try to increase their influence, and all are in conflict of interest. Particularly following the financial crisis, China began to engage in power competition in the CEE region for its economic, commercial, and

---

¹¹³ Cynthia Wrage and Jakob Kullik, "After Kuka-Germany's Lessons Learned from Chinese Takeovers," CHOICE, July 2021, 2022, Date of Access: March 24, 2023, <https://chinaobservers.eu/after-kuka-germanys-lessons-learned-from-chinese-takeovers/>.

¹¹⁴ Kevin Klyman, "The EU Joins Washington's Campaign to Contain China," April 27, 2023, Just Security, Date of Access: May 28, 2023, <https://www.justsecurity.org/86185/the-eu-joins-washingtons-campaign-to-contain-china/>.

¹¹⁵ "German Minister Urges Fast Passage of EU Law on Chinese Takeovers," Reuters, January 28, 2018, Date of Access: March 28, 2023, <https://www.reuters.com/article/us-germany-china-mergers-idUSKBN1FG0XF>.

¹¹⁶ Marina Vulović, "The Berlin Process in the Western Balkans: Big Ideas, Difficult Implementation," Stiftung Wissenschaft und Politik, December 12, 2022, Date of Access: March 28, 2023, <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C70/>.

political interests. China's military partnership with Serbia and its official contacts to increase military cooperation with other CEE countries may affect internal and regional dynamics, increase the insecurity of neighboring states, and make the sensitive environment of peace in the CEE region more fragile. China's initiatives towards military cooperation indicate its desire to increase Chinese military presence in the CEE region.

The isolation of Russia by the West due to its military operation against Ukraine launched in February 2022 has increased Russia's dependence on China. Similarly, China's recent exposure to EU and US sanctions may further unite China and Russia. This may trigger the beginning of bipolarity against the US and its allies. The announcement of "friendship without limits" by the leaders of China and Russia in February 2022 suggests that regional and global power dynamics will be shaped in line with the Sino-Russian strategic partnership. Although China tries to create the impression that it is neutral on the Russia-Ukraine War, it has refrained from condemning Russia and criticized the sanctions imposed on Russia by the US. The end of the war in favor of Russia and the deepening of the alliance between China and Russia may trigger the expansion of China's sphere of influence in Europe and will increase Europe's security concerns.

The China-CEE Cooperation Platform, launched in 2012 under the leadership of China, has drawn attention as China's most effective initiative in the region. Realistically, China's main aim in its cooperation with small and weak CEE countries thousands of kilometers away from its territory is not to ensure their economic development but to sustain its own global economic rise, expand its economic and political influence, and increase its competitive power in Europe. The China-CEEC Cooperation Platform reflects an asymmetric relationship coordinated by the Chinese Ministry of Foreign Affairs. Through this cooperation platform, China aims to create a CEE region whose borders are determined by itself and which will act in line with Chinese interests and goals. While China is in the role of a dominant party controlling the functioning of the cooperation, CEE countries are in the role of a passive party that has to comply with China's plans and wishes.

The China-CEEC Cooperation Platform is an important complement to the BRI and serves the development of the BRI. The BRI appears to be essentially a policy initiative in which China is free to do whatever it wants, and participating states generally follow the path set by China. The BRI embodies the core of China's global ambition and refers to the transition from a "low-profile strategy" to an "assertive and proactive strategy" in

Chinese foreign policy. Realistically, it is arguable that the BRI serves the rise of China and tries to maximize Chinese national and international interests, and it can change the geopolitical balance in Eurasia and bring China into a major rivalry with the US.

China also frequently uses liberal phrases such as "mutual benefit" and "common gain" to win their political support and hearts. However, the common opinion in the literature is that China-CEE cooperation has not been able to provide sufficient economic contribution to CEE countries in practice so far. Many scholars agree that China's investments in the CEE region remain well below what was promised. China has not been willing enough to facilitate trade with CEE countries. The trade deficit of CEE countries with China has gradually increased since the establishment of the China-CEEC Cooperation Platform. Furthermore, non-EU member CEE countries, such as Serbia and Montenegro, have become increasingly indebted to China. The economic results of China-CEE cooperation have been a disappointment for most CEE countries. This has triggered some of them to leave the China-CEE Cooperation Platform.

China's access to CEE countries' critical infrastructure, such as logistical nodes and telecommunications systems, makes China advantageous in terms of intelligence gathering. ECA argues that China's acquisition of European strategic assets, such as ports, may affect security and public order in the EU. The ECA puts forward that the signing of a MoU on the BRI by EU member states may undermine the EU and that Chinese projects carried out under the BRI may weaken the national infrastructure ownership of EU member states with geopolitical effects. Therefore, the EU strives to prevent the strategic business sectors in Europe from being influenced by China. For instance, the European Commission adopted a proposal regarding the screening of FDI in September 2017 to restrict foreign state-owned companies wishing to acquire critical European ports, energy infrastructures, and defense technology companies.¹¹⁷ Germany, in particular, strongly supported the EU framework for FDI screening, which ensures that the essential interests of the EU are not undermined.

---

¹¹⁷ European Commission, "State of the Union 2017 - Trade Package: European Commission Proposes Framework for Screening of Foreign Direct Investments," Press Release, September 14, 2017, Date of Access: March 15, 2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_3183.

The EU considers the increase of Chinese influence in the CEE region a threat to its integrity. The EU opposes China's use of local linkages, which will undermine the functioning of its decision-making mechanism. The EU fears that CEE countries will increase their political support for China in return for economic promises. The EU believes that the increase in their political support for China may harm European integration, hinder a strong collective stance against China, and undermine the harmonization process of EU candidate countries.

The EU is aware of China's global rise and the change in the balance of power in the world. Thus, the EU tries to maintain its global status as an international power against multilateral cooperation initiatives that serve China's development. The tremendous development of the Chinese economy and technology and the expansion of China's sphere of influence in Europe in recent years have paved the way for the EU and Western European countries, especially Germany, to characterize China as a systemic rival. Germany is concerned about the weakening of the German sphere of influence in Europe due to China's growing presence in CEE and the acquisition of German technology companies by Chinese technology companies. Because of these concerns, Germany is trying to securitize China. In this context, Germany leads the EU to pass tougher laws to prevent the acquisition of European technology companies and strategic assets by Chinese companies. Germany also initiated the Berlin Process in 2014 to balance the Chinese influence in the Western Balkans.

Bibliography

- “Budapest to Belgrade.” CEPA, April 24, 2020. Date of Access: 28 May, 2023. <https://cepa.org/article/budapest-to-belgrade/>.
- “EU Must Resist Chinese Attempts to Divide it – Maas.” Reuters, June 13, 2018. Date of Access: March 14, 2022. <https://www.reuters.com/article/germany-europe-maas-china-idINS8N1PX049>.
- “German Minister Urges Fast Passage of EU law on Chinese Takeovers.” Reuters, January 28, 2018. Date of Access: March 28, 2023. <https://www.reuters.com/article/us-germany-china-mergers-idUSKBN1FG0XF>.
- “Poland Voices Concern About 'Dangerous' Russia-China Alliance.” The Moscow Times, March 22, 2023. Date of Access: May 29, 2023. <https://www.themoscowtimes.com/2023/03/22/poland-voices-concern-about-dangerous-russia-china-alliance-a80575>.
- Baculska, Alicja. “Central and Eastern Europe is no Chinese Trojan Horse.” EASTASIAFORUM, December 5, 2020. Date of Access: February 02, 2023. <https://www.eastasiaforum.org/2020/12/05/central-and-eastern-europe-is-no-chinese-trojan-horse/>.
- Bond, Ian. “China and Russia: Are there limits to ‘no limits’ friendship?.” Centre For European Reform, (2022):1. Date of Access: May 29, 2023. https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_IB_ChinaRussia_15.12.22.pdf.
- Brattberg, Philippe, Le Corre, Paul Stronski, Thomas de Waal. “China’s Influence in Southeastern, Central, and Eastern Europe: Vulnerabilities and Resilience in Four Countries.” Carnegie Endowment for International Peace, (2021):9. Date of Access: February 20, 2023. <https://carnegieendowment.org/2021/10/13/china-s-influence-in-southeastern-central-and-eastern-europe-vulnerabilities-and-resilience-in-four-countries-pub-85415>.
- Budeanu, Andreea I. “16+1 in China-EU Relations: A vehicle for a Sustainable Connectivity Platform.” inside 16+1 Cooperation and China-EU Relationships, ed. Chen Xin and He Zhiago, 56-69. Budapest: China-CEE Institute Nonprofit Ltd., 2018.
- Cai, Peter. “Understanding China’s Belt and Road Initiative.” Lowy Institute for International Policy, 2017. Date of Access: February 15, 2023. <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-china-s-belt-road-initiative>.
- Carlson, Brian G. “Fading or Staying? China’s International Standing After the Ukraine Invasion.” The Future of Xi's China. Scenarios and Implications for Europe, ed. Alessia Amighini, 97-113. Milan: Ledizioni LediPublishing, 2022.

- Carlson, Brian G. "Russia's War in Ukraine." *Policy Perspective* 13, no 13 (2022):1-2.
- Cheng, Joseph Y. and Franklin W. Zhang, "Chinese Foreign Relation Strategies under Mao and Deng: A Systematic and Comparative Analysis." *Politics and Governance* 14, no 3 (2009):91-114.
- China Global Investment Tracker. "Worldwide Chinese Investments & Construction (2005 - 2023)." Date of Access: March 15, 202. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>.
- Choudhury, Suvolaxmi D. "Sun Tzu's the Art of War through the Prism of Political Realism." *Economic and Political Weekly* 53, no 2 (2018):39-45.
- Conley Heather A., Jonathan E. Hillman, Donatienne Ruy and Maesea McCalpin. "China's "Hub-and-Spoke" Strategy in the Balkans." CSIS, (2020): 12. Date of Access: March 20, 2023. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/200427_ChinaStrategy.pdf.
- Dimitrijević, Duško. "Chinese Investments in Serbia-A Joint Pledge for the Future of the New Silk Road." *Baltic Journal of European Studies* 7, no 1 (2017):64-83.
- Dimitrijević, Duško and Nicola Jokanovic. "CEEC's-China Mechanism of Cooperation and the Belt and Road Initiative: From Idea to Institutionalisation - Six Years Later." *Medjunarodni Problemi* 72, no 2 (2020):311-336.
- Ding, Arthur S. and Jagannath P. Panda. "Preface." inside *Chinese Politics and Foreign Policy under Xi Jinping: The Future Political*, ed. Arthur S. Ding ve Jagannath P. Panda, xxv-xxix. Oxon: Routledge, 2021.
- European Commission. "EU-China – A Strategic Outlook." JOIN (2019) 5 final, 2019, Date of Access: March 15, 2023, <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>.
- European Commission, "Global Gateway," Date of Access: May 24, 2023, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en.
- European Commission. "State of the Union 2017 - Trade Package: European Commission Proposes Framework for Screening of Foreign Direct Investments." Press Release, September 14, 2017. Date of Access: March 15, 2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_3183.
- European Court of Auditors. "The EU's Response to China's State-Driven Investment Strategy." Review no3, (2020):1-83. Date of Access: March 10, 2023. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/RW20_03/RW_EU_response_to_China_EN.pdf.

- European Student Think Tank. "A Liberal and Realist Perspective of China's Rise." June 25, 2016. Date of Access: February 10, 2023. <https://esthinktank.com/2016/08/25/a-liberal-and-realist-perspective-of-chinas-rise/>.
- European Union External Service. "EU-China Relations Factsheet." April 1, 2022. Date of Access: March 20, 2023, https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-china-relations-factsheet_en.
- Gabuev, Alexander. "China's New Vassal: How the War in Ukraine Turned Moscow Into Beijing's Junior Partner." *Foreign Affairs*, August 9, 2022. Date of Access: March 28, 2023. <https://www.foreignaffairs.com/china/chinas-new-vassal>.
- Garlick, Jeremy. "China's Economic Diplomacy in Central and Eastern Europe: A Case of Offensive Mercantilism?." *Europe-Asia Studies* 71, no 8 (2019):1390-1414.
- Gaspers, Jan. "China's '16+1' Equals Much A Do About Nothing?," *Reconnecting Asia*, December 5, 2017. Date of Access: March 2, 2023. <https://reconasia.csis.org/chinas-161-equals-much-ado-about-nothing/>.
- Ghiasi, Richard and Jiayi Zhou, "The Silk Road Economic Belt: Considering Security Implications and EU-China Cooperation Prospects." *Stockholm International Peace Research Institute*, (2017):1-60. Date of Access: February 18, 2023, <https://www.sipri.org/publications/2017/other-publications/silk-road-economic-belt>.
- Gisela Grieger, "The EU Response to the 16+1 Format." *European Parliamentary Research Service*, PE 625.173, (2018): 1-8. Date of Access: January 20, 2023. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625173/EPRS_BRI\(2018\)625173_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625173/EPRS_BRI(2018)625173_EN.pdf).
- Glaser, Charles. "Will China's Rise Lead to War? Why Realism Does not Mean Pessimism." *Foreign Affairs* 90, no 2 (2011):80-91.
- Golonka, Marta. *Partners or Rivals?: Chinese Investments in Central and Eastern Europe*. Warsaw: Central and Eastern European Development Institute, 2012.
- Górski, Jędrzej, Julien Chaisse, Manjiao Chi, Ahmad Manzoor, and Teresa Cheng. "One Belt One Road Initiative ('OBOR'): Editorial." *Transnational Dispute Management* 14, no 3 (2017):1-8. Date of Access: February 4, 2023. <https://ssrn.com/abstract=3051785>.
- Green Finance and Development Center. "Countries of the Belt and Road Initiative." Date of Access: February 15, 2023. <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>.

- Grgic, Mladen. "Chinese infrastructural investments in the Balkans: Political Implications of the Highway Project in Montenegro." *Territory Politics Governance* 7, no 89 (2017):1-19.
- Grieger, Gisele. "One Belt, One Road (OBOR): China's Regional Integration Initiative." European Parliamentary Research Service, July 2016. Date of Access: March 2, 2023. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI\(2016\)586608_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EPRS_BRI(2016)586608_EN.pdf).
- Grosaru, Florin E. "The Strategic Importance and the Actors of South-Eastern Europe." *Journal of Defense Resources Management* 3, no 1 (4) (2012):101-112.
- Gu, Hongfei. "Can Asymmetric Relationships Work Together? A Quantitative Approach of "16+1" Cooperation Mechanism." *Chinese Academy of Social Sciences*, 2019:188. Date of Access: February 10, 2023. <https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/handle/11089/29297>.
- Heath, Ryan and Andrew Gray. "Beware Chinese Trojan horses in the Balkans, EU Warns." *POLITICO*, July 27, 2018. Date of Access: January 29, 2023. <https://www.politico.eu/article/johannes-hahn-beware-chinese-trojan-horses-in-the-balkans-eu-warns-enlargement-politico-podcast/>.
- Hudda, Nabil. "Interpreting the Rise of China: Realist and Liberalist Perspectives." *E-International Relations*, ISSN 2053-8626, (2015):1-10. Date of Access: February 12, 2023. <https://www.e-ir.info/pdf/54616>.
- Jaklič, Andreja and Marjan Svetličič. "China and Central and Eastern European Countries within '16+1': Group or Bilateral Relations?." *Entrepreneurial Business and Economics Review* 7, no 2 (2019):83-100.
- Jakóbowski, Jakub and Marcin Kaczmarek. "China on Central-Eastern Europe: '16+1' as Seen from Beijing." *OSW Commentary*, no 166 (2015):1-8. Date of Access: January 24, 2023. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-04-14/china-central-eastern-europe-161-seen-beijing>.
- Káráskova, Ivana, Alicja Bachulska, Ágnes Szunomar, Stefan T. Vladisavlej, Una A. B. Čerenkova, Konstantinas Andrijauskas, Liisi Karindi, Andreea Leonte and Nina Pejic, Filip Šebok. "Empty Shell No More: China's Growing Footprint in Central and Eastern Europe." *China Observers in Central and Eastern Europe (CHOICE) Policy Paper*, (2018):1-94. Date of Access: January 20, 2023. https://chinaobservers.eu/wp-content/uploads/2020/04/CHOICE_Empty-shell-no-more.pdf.

- Karásková, Ivana. "How China lost Central and Eastern Europe." MERICS, April 22, 2022. Date of Access: March 5, 2023. <https://www.merics.org/en/comment/how-china-lost-central-and-eastern-europe>.
- Karasková, Ivana. "When Will the Czech Republic Exit the 16+1?." China Observers in Central and Eastern Europe, July 28, 2022. Date of Access: March 2, 2023. <https://chinaobservers.eu/when-will-the-czech-republic-exit-the-161/>.
- Karlis, Thanasis and Dionyssios Polemis. "The Belt and Road Initiative. A Geopolitical Analysis." IAME Conference Paper, Greece, Athens, June 25th - 28th, 2019.
- Kavalski, Emilian. "China's 16+1 Is Dead? Long Live the 17+1." The Diplomat, March 29, 2019. Date of Access: March 5, 2023. <https://thediplomat.com/2019/03/chinas-161-is-dead-long-live-the-171/>.
- Khoo, Nicholas. *China's Foreign Policy since 1978: Return to Power*. Cheltenham: Edward Elgan Publishing, 2020.
- Klyman, Kevin. "The EU Joins Washington's Campaign to Contain China." April 27, 2023. Just Security, Date of Access: May 28, 2023, <https://www.justsecurity.org/86185/the-eu-joins-washingtons-campaign-to-contain-china/>.
- Knezevic, Johan. "Serbia the First and Only Operator of Chinese Drones and Missiles in Europe." IARI, January 31, 2023. Date of Access: August 10, 2023. <https://iari.site/2023/01/31/serbia-the-first-and-only-operator-of-chinese-drones-and-missiles-in-europe/>.
- Kowalski, Bartosz. "China's Foreign Policy towards Central and Eastern Europe: The "16+1" Format in the South-South Cooperation Perspective. Cases of the Czech Republic and Hungary." *Journal of Eurasian Studies* 1, no 1 (2017):1-16.
- Kučerová, Irah. "Geopolitics of Central Europe - A Historical View", *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 19, no 1 (2015):169-190.
- Kuhr, Natasha and Marcin Kaczmarski. "Why is China More Likely to Support Russia in the War in Ukraine Than in the Past?." KCL, February 28, 2022. Date of Access: March 24, 2023. <https://www.kcl.ac.uk/ukraine-invasion-why-china-is-more-likely-to-support-russia-than-in-the-past>.
- Kuo, Mercy A. "Germany, and Central Europe: Leveraging Fault Lines." THE DIPLOMAT, March 1, 2018. Date of Access: March 24, 2023. <https://thediplomat.com/2018/03/china-germany-and-central-europe-leveraging-fault-lines/>.

- Lau, Stuart. "China Trying to Divide and Rule in Europe, EU Foreign Policy Chief Josep Borrell Says." *South China Morning Post*, May 16, 2020. Date of Access: January 20, 2023. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3084684/china-trying-divide-and-rule-europe-eu-foreign-policy-chief>.
- Liya, Han and Li Chao. Prospects of the New German Government's China Policy, *CIR* 32, no 2 (2022):62-80.
- Lo, Bobo. *the Axis of Convenience: Moscow, Beijing and the New Geopolitics*. London: Chatham House, 2008.
- Lo, Chi. "China's Silk Road Strategy." *International Economy* 29, no 4 (2015):54-71.
- Lo, Kingling "Lithuania Quit 17+1 Because Access to Chinese Market did not Improve, Its Envoy Says." *South China Morning Post*, June 1, 2022. Date of Access: February 28, 2023. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3135522/lithuania-quit-171-because-access-chinese-market-did-not>.
- Lu, Ding. "China's "Two Centenary Goals": Progress and Challenge." *East Asian Policy* 8, no 2 (2016):79-93.
- Lubina, Michał. "Three Boards: Security, Economy and the New Unknown. The Complicated Relationship between China and Central and Eastern Europe." *Nowa Polityka Wschodnia*4, no 23 (2019):61-81.
- Malik, Mustafa. "Globalization with Chinese Characteristics: A Case Study of OBOR and CPEC (2013-2020)." *International Journal of Political Studies* 7, no 2 (2021):59-75.
- Matura, Tamás. "China-CEE Trade, Investment and Politics." *Europe-Asia Studies* 71, no 3, (2019):1-20.
- Matura, Tamás. "Editor's Welcome and Some Introductory Remarks," inside *China and Central Europe: Success or Failure?*, ed. Tamás Matura, 7-22. Budapest: Dialóg Campus, 2020.
- Matura, Tamás. "Chinese Investment in Central and Eastern Europe A Reality Check." A Research Report, the Central and Eastern European Center for Asian Studies, Research Report (2021):1-16. Date of Access: January 28, 2023. www.china-cee-investment.org.
- Matura, Tamás. "The Belt and Road Initiative Depicted in Hungary and Slovakia." *Journal of Contemporary East Asia* 7, no 2 (2018):174-89.
- Matura, Tamás. "Trade, Investment and Politics between China and Central and Eastern Europe Economic Necessity or a Trojan Horse?." PhD Thesis, Corvinus University of Budapest, 2020.

- Mix, Derek E. "Estonia, Latvia, and Lithuania: Background and U.S.-Baltic Relations: Summary." Congressional Research Service, CRS Report-R46139, (2022):1-19. Date of Access: March 20, 2023. <https://sgp.fas.org/crs/row/R46139.pdf>.
- McCaleb, Agnieszka and Agnes Szunomar. "Chinese Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe: An Institutional Perspective." inside Chinese Investment in Europe: Corporate Strategies and Labor Relations, ed. Jan Drahekoupil, 121-40. Haecht: European Trade Union Institute, 2017.
- McDonald, Scott D. "Introduction-Strategic Competition." inside China's Global Influence: Perspectives and Recommendations, ed. Scott D. McDonald and Michael C. Burgoyne, 5-37. Honolulu: Daniel K. Inouye Asia-Pacific Center for Security Studies, 2019.
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. "Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on February 10." February 10, 2021. Date of Access: January 20, 2023. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/202102/t20210210_9721141.html.
- Morgenthau, Hans J. *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knoph, 1946.
- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition, New York: Alfred A. Knopf, 1978.
- Musabelliu, Marsela. "China's Belt and Road Initiative Extension to Central and Eastern European Countries - Sixteen Nations, Five Summits, Many Challenges." *Croatian International Relations Review* 23, no 78 (2017):57-76.
- Pavličević, Dragan. "'China Threat' and 'China Opportunity': Politics of Dreams and Fears in China-Central and Eastern European Relations." *Journal of Contemporary China* 27, no 113 (2018):688-702.
- Paszak, Paweł. "Not only the Balkans – China enters the CEE infrastructure." Warsaw Institute, 2020. Date of Access: February 15, 2023. <https://warsawinstitute.org/not-only-the-balkans-china-enters-the-cee-infrastructure/>.
- Peña, Alejandra. "China's Assertive Foreign Policy Strategy. Insights from the 19th Party Congress." *Tempo Exterio*18, no 36 (2018):39-53.
- Pendrakowska, Patrycja. "Poland's Perspective on the Belt and Road Initiative." *Journal of Contemporary East Asia Studies* 7, no 2 (2018):190-206.
- Putten, Frans-Paul V. D. "Ports and Chinese political influence in Europe." Clingendael Institute, 2019:9. Date of Access: February 15, 2023. <https://www.jstor.org/stable/resrep21415.4>.

- Quadri, Lukman. "One Belt One Road: Should Nigeria Sieve the Chinese Benevolence, or Accept It as a Free Lunch." *AHBV* 2, no (2020):43-77.
- Rencz, Flora. "The BRI in Europe and the Budapest-Belgrade Railway Link." Briefing Paper, no10 (2019):1-11. Date of Access: February 15, 2023. <https://www.eias.org/wp-content/uploads/2019/07/EIAS-Briefing-Paper-The-BRI-in-Europe-and-the-Budapest-Belgrade-Railway-Link-Final.pdf>.
- Sabbaghian, Ali and Rajdeep Singh. "China-Central and Eastern Europe Cooperation and EU Response from the Perspective of the Regional Security Complex Theory." *Journal of World Sociopolitical Studies* 5, no 4 (2021):731-69.
- Sali, Evangjelia. "16+1 Initiative in China-EU Relations: 'Golden Opportunity' or 'Divide and Rule.'" *China-CEE Institute*, no 25 (2018):1-12. Date of Access: January 24, 2023, https://china-cee.eu/wp-content/uploads/2018/08/Work_paper-201825.pdf.
- Schneeweiss, Zoe. "China Is Systemic Rival Threatening German Economy, Lindner Says." *Bloomberg*, March 29, 2022. Date of Access: April 20, 2020. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-29/china-is-systemic-rival-threatening-german-economy-lindner-says>.
- Secretariat for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries. "Summit Documents." Date of Access: January 24, 2023. www.china-ceec.org/eng/zywj/ldrhcgwj/.
- Secretariat for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries. "The Bucharest Guidelines for Cooperation between China and Central and Eastern European Countries." Date of Access: January 25, 2023. www.china-ceec.org/eng/zywj/ldrhcgwj/202112/t20211222_10474155.htm.
- Song, Lilei and Dragan Pavličević. "China's Multilayered Multilateralism: A Case Study of China and Central and Eastern Europe Cooperation Framework." *Chinese Political Science Review* 4, (2019):277.
- Sørensen, Camilla T. N. "The Significance of Xi Jinping's 'Chinese Dream' for Chinese Foreign Policy: From 'Tao Guang Yang Hui' to 'Fen Fa You Wei.'" *JCIR* 3, no 1 (2015):53-73.
- Szczudlik, Justyna. "Seven Years of the 16+1 An Assessment of China's "Multilateral Bilateralism" in Central Europe." *Asie.Visions, Ifri*, no 107 (2019):1-36, Date of Access: May 23, 2023. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/szczudlik_161_2019.pdf.
- Tianping, Kong. "16+1 Cooperation Framework: Genesis, Characteristics and Prospect." *Medjunarodni Problemi*, (2015): 167-83. Date of Access: January 20, 2023. DOI: 10.2298/MEDJP1503167T.

- Turcsányi, Richard Q. "Central and Eastern Europe's Courtship with China: Trojan Horse Within the EU?." *European Institute for Asian Studies*, (2014):1-6. Date of Access: January 30, 2023. <https://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/02/EU-Asia-at-a-glance-Richard-Turcsanyi-China-CEE.pdf>.
- Turcsányi, Richard Q. "China and the Frustrated Region: Central and Eastern Europe's Repeating Troubles with Great Powers." *CHINA REPORT* 56, no 1 (2020):60-77.
- UniCredit. "Western Balkans: The Burden of China's Lending to Governments." *Macro Research EEMEA Special Topic*, (2021):5. Date of Access: May 30, 2029. https://www.research.unicredit.eu/DocsKey/emergingmarkets_docs_2021_179967.ashx?EXT=pdf&KEY=l6KjPzSYBBGzROuioxedUNdVqq1wFeRoBg8dvzn51cwxIFTj0Rbl4w==&T=1.
- Womack, Brantly. "Asymmetry and China's Tributary System." *The Chinese Journal of International Politics* 5, no 1 (2012):37-54.
- Womack, Brantly. "Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity." *Journal of Contemporary China* 13, no 39 (2004): 351-366.
- Wrage Cynthia and Jakob Kullik. "After Kuka-Germany's Lessons Learned from Chinese Takeovers." *CHOICE*, July 2021, 2022. Date of Access: March 24, 2023. <https://chinaobservers.eu/after-kuka-germanys-lessons-learned-from-chinese-takeovers/>.
- Wu, Wendy. "Berlin Uneasy About Beijing's Growing Clout in Eastern, Southern Europe." *SCMP*, February 18, 2017. Date of Access: March 20, 2023. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2072046/berlin-uneasy-about-beijings-growing-clout-eastern>.
- Wu, Wendy. "Is China Using 'Divide and Rule' Tactics to Gain Influence in Europe?." *SCMP*, March 1, 2018. Date of Access: September 19, 2022. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2135244/china-using-divide-and-rule-tactics-gain-influence>.
- Xing, Li and Fan Cungi. "By Defining China a 'Systemic Rival', the West may have other Thoughts." May 8, 2022. Date of Access: March 15, 2023. <https://www.globaltimes.cn/page/202205/1265100.shtml>.
- Vangeli, Anastas and Dragan Pavličević. "Introduction: New Perspectives on China-Central and Eastern Europe Relations," *Asia Europe Journal* 17, no 2 (2019):361-68.
- Vangeli, Anastas. "Global China and Symbolic Power: The Case of 16 + 1 Cooperation." *Journal of Contemporary China* 27, no 113 (2018):674-87.

- Venne, François. "China's Trojan Horse Canters Through Hungary." CEPA, April 19, 2021. Date of Access: January 29, 2023. <https://cepa.org/article/chinas-trojan-horse-canters-through-hungary/>.
- Viktor, Eszterhai. "The One Belt One Road from Germany's Perspective." GEOPOLITIKA, August 15, 2017. Date of Access: March 24, 2023. <http://www.geopolitika.hu/en/2017/08/15/the-one-belt-one-road-from-germanys-perspective/>.
- Vuksanovic, Vuk. "Serbia's Arms Deals Show It's Tilting Away From Russia and Toward China." Foreign Policy, May 11, 2022. Date of Access: August 10, 2023. <https://foreignpolicy.com/2022/05/11/serbias-arms-deals-show-its-tilting-away-from-russia-and-toward-china/>.
- Vulović, Marina. "The Berlin Process in the Western Balkans: Big Ideas, Difficult Implementation." Stiftung Wissenschaft und Politik, December 12, 2022. Date of Access: March 28, 2023. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C70/>.
- Xuanzun, Liu. "Chinese Defense Minister Visits Europe to Boost Military Ties, 'Future Joint Military Drills, Exchanges Likely'." Global Times, March 25, 2021. Date of Access: August 15, 2023. <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1219500.shtml>.
- Yan, Xuetong. "From Keeping a Low Profile to Striving for Achievement." *The Chinese Journal of International Politics* 7, no 2 (2014):153-84.
- Zhou, Weifeng ve Mario Estaben. "Beyond Balancing: China's Approach towards the Belt and Road Initiative." inside China's New Global Strategy: The Belt and Road Initiative (BRI) and Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB), ed. Suisheng Zhao. Roudledge: Oxon, 2020. 36-51.

ANKARA AVRUPA ÇALIŞMALARI DERGİSİ

GENEL YAYIN İLKELERİ

Ortak Kurallar

1. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, sosyal bilimler alanında yılda iki kez **Haziran ve Aralık** aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergi, Avrupa Birliği ve Avrupa çalışmaları alanlarındaki eserler ile ilgilenmektedir.
2. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi'ne makale, olay incelemesi ve kitap incelemesi gibi eserler gönderilebilir.
3. Eserler, **Türkçe veya İngilizce** dillerinden birisinde olabilir.
4. Dergiye gönderilecek olan eserler, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayıncı organında yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
5. Gönderilen eserlerin tüm yayın hakları yayımlanmasından sonra Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne (ATAUM) aittir. Yazarlar eserlerinin telif haklarını eser başvurusu sırasında dolduracakları “Yazarlık ve Telif Hakkı Devir Formu” aracılığıyla ATAUM'a devreder (Bkz. ¶ 13).
6. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi'nde editör ve/veya hakem değerlendirmesinden geçmiş bilimsel yayınlar, internet aracılığıyla; finansal, yasal ve teknik engeller olmaksızın, serbestçe erişilebilir, okunabilir, indirilebilir, kopyalanabilir, dağıtılabilir, basılabilir, taranabilir, tam metinlere bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir.
7. Ayrıca, açık erişim sağlama politikaları kapsamında Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi'nde editör ve/veya hakem değerlendirmesinden geçmiş bilimsel yayınlar “Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC-ND 4.0)” ile lisanslanmıştır.
8. Yayımlanan eserlerden alıntı yapılması halinde kaynak belirtilmesi zorunludur. Eserlerin tamamının kullanılması derginin iznine bağlıdır.
9. Yayımlanan eserin sorumluluğu yazara aittir. Eserdeki hiçbir görüş dergiye veya ATAUM'a yüklenemez.
10. Dergi, **Yayın Etiği Komitesinin (COPE)** “Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri” ve “Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları” belgelerini takip etmektedir.

COPE'nin belgeleri ile ilgili olarak bkz. <https://publicationethics.org>

Derginin **Yayın Etiği ve Hatalı Uygulama Bildirimi** için bkz.

<http://aacd.ankara.edu.tr/etik-rehber-ilkeler/>

11. Dergi, herhangi bir işlem ücreti veya başvuru ücreti talep etmemektedir.

12. Eserler, **Microsoft Word** programında, **Times New Roman** karakterinde yazılacaktır. Satır aralığı **1,5** olmalıdır. Metin için **12** punto, dipnotlar için **10** punto kullanılmalıdır.

13. Yazarlar, eserlerini, dolduracakları “Yazarlık ve Telif Hakkı Devir Formu” ile birlikte **aacd@ankara.edu.tr** adresine elektronik posta yoluyla gönderir.

Yazarlık ve Telif Hakkı Devir Formu ile ilgili olarak bkz.

<http://aacd.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/462/2018/06/Yazarlik-ve-Telif-Hakki-Devir-Formu.docx>

14. Sunulan eserler önce derginin yayın kıstaslarını karşılayıp karşılamadığı açısından editörler ve editör yardımcıları tarafından incelenir. Kıstasları karşılamayan eserler editörler ve editör yardımcıları tarafından reddedilebilir veya eserde bazı düzeltmeler istenebilir. Yazar, en kısa sürede, ilgili karar hakkında bilgilendirilir.

15. Sunulan eserler ayrıca intihali önleyebilmek adına iThenticate programına sokulur. Benzerlik oranının %20'nin altında olması beklenmektedir. Benzerlik oranı raporu çerçevesinde editörler ve editör yardımcıları ilgili eseri reddedebilir veya eserde bazı düzeltmeler isteyebilir. Yazar, en kısa sürede, ilgili karar hakkında bilgilendirilir.

16. Dergi'ye sunulan eser genel yayın ilkeleri ile uyumluysa hakem süreci eserin türü temelinde ilerler. Hakem süreci dış/bağımsız hakemlik şeklinde olup hakemler yazarlardan bağımsız olur. Bu bakımdan, asgari olarak, hakem yazar ile aynı kurumdan bir kişi olamaz.

Kitap İncelemeleri ve Benzerleri

17. Kitap incelemeleri, kural olarak, dipnotlar dâhil **1500-2000** kelime arasında olmalıdır.

18. Derginin yayın kıstaslarını karşılayan kitap incelemesi gibi eserler, editörler ve editör yardımcılarının kararına göre yayınlanmaya uygun bulunabilir, yayınlanmaya uygun bulunmayabilir ya da eserde bazı düzeltmeler istenebilir. Yazar, en kısa sürede, ilgili karar hakkında bilgilendirilir.

Olay İncelemeleri ve Benzerleri

19. Olay incelemeleri, kural olarak, dipnotlar dâhil **3000-5000** kelime arasında olmalıdır. Eserin sonuna kaynakça listesi eklenmelidir.

20. Derginin yayın kıstaslarını karşılayan olay incelemesi gibi eserler tek bir hakeme gönderilir. Eser hakeme gönderildikten sonra hakem, hakem raporu kıstasları çerçevesinde, eseri bir ay içinde değerlendirir ve kararını gönderir. Hakem mazeret belirtmeksizin hakem raporunu süresi içerisinde göndermezse eser başka bir hakeme gönderilir. İlgili eser, hakem kararı çerçevesinde yayınlanmaya uygun bulunabilir, yayınlanmaya uygun bulunmayabilir ya da eserde bazı düzeltmeler istenebilir. Yazar, en kısa sürede, ekinde hakem raporlu bir yazı ile karar hakkında bilgilendirilir.

Makaleler

21. Makale, kural olarak, dipnotlar dâhil **6.000-10.000** kelime arasında olmalıdır. Makalelerin sonuna kaynakça listesi eklenmelidir.

22. Makale, Türkçe dilinde yazılmışsa Türkçe ve İngilizce özet ve anahtar kelime, yabancı dilde yazılmışsa yazıldığı dilde ve Türkçe özet ve anahtar kelime makaleye eklenmelidir. Yabancı dildeki makaleler bakımından, gerektiğinde, editörler ve editör yardımcıları Türkçe özet ve anahtar kelime eklemesi yapabilir. Özetler en fazla **125** kelime olmalı, anahtar kelimeler ise **5'er** adedi geçmemelidir.

23. Derginin yayın kıstaslarını karşılayan makale aynı anda iki hakeme gönderilir. Makale hakeme gönderildikten sonra hakem, hakem raporu kıstasları çerçevesinde makaleyi bir ay içinde değerlendirir ve kararını gönderir. Herhangi bir hakem mazeret belirtmeksizin hakem raporunu süresi içerisinde göndermezse makale başka bir hakeme gönderilir. İlgili makale, hakem kararı çerçevesinde yayınlanmaya uygun bulunabilir, yayınlanmaya uygun bulunmayabilir ya da makalede bazı düzeltmeler istenebilir. Yazar, en kısa sürede, ekinde hakem raporlu bir yazı ile karar hakkında bilgilendirilir.

24. Bir makale yönünden iki hakemden bir tanesi olumlu, diğeri olumsuz hakem raporu verdiğinde editörler ve editör yardımcıları, ilgili makaleyi üçüncü bir hakeme gönderme imkânı saklı kalmak kaydıyla, makalenin yayımlanıp yayımlanmayacağı ile ilgili nihai kararı verir. Yazar, en kısa sürede, ilgili karar hakkında bilgilendirilir.

Başlık Sistemi ve Dipnot Usulü

25. Eserlerde kullanılacak alt başlık sisteminde ilk alt başlık "I-II-III-..." şeklinde, ikinci alt başlık "A-B-C-..." şeklinde, üçüncü alt başlık "1-2-3-..."

şeklinde, dördüncü alt başlık “a-b-c-...” şeklinde, beşinci alt başlık “i-ii-iii-...” şeklinde ve altıncı alt başlık “aa-bb-cc-...” şeklinde olacaktır.

26. Eserlerdeki dipnotlar, *Chicago stili (Notes and Bibliography / Dipnotlar ve Kaynakça)* ile uyumlu olmalıdır.

Chicago stili atıf usulü ile ilgili olarak bkz.
<http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>

Chicago stili (Notes and Bibliography / Dipnotlar ve Kaynakça) çerçevesinde hazırlanan “Dipnot Yazım İlkeleri” ile ilgili olarak bkz.
<http://aacd.ankara.edu.tr/dipnot-yazim-ilkeleri/>

Dergi Gönderimi

27. Eserin yayımlandığı 1 adet dergi hem basılı hem de PDF biçiminde olmak üzere yazara ücretsiz olarak verilecektir.

ANKARA REVIEW OF EUROPEAN STUDIES

GENERAL PUBLICATION PRINCIPLES

Common Rules

1. Ankara Review of European Studies is a refereed journal, published two times a year in **June and December** in the field of social sciences. The Review is interested in the works in the field of European Union or European studies.
2. Articles, case comments and book reviews etc. may be submitted to the Ankara Review of European Studies.
3. The works can be in **Turkish or English**.
4. The works to be sent to the Review should be original which introduces a new dimension to the topic it treats and should not have been sent to or be published in any other publication unit.
5. After its publication all publication rights of the works sent to the Review will belong to the European Union Research Centre of the Ankara University. The authors transfer their copyright to the European Union Research Centre of the Ankara University by fulfilling the “Authorship and Copyright Transfer Form” when submitting their works (See ¶ 13).
6. All publications in Ankara Review of European Studies have free availability on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself.
7. Besides all publications in Ankara Review of European Studies are licensed under the “Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License (CC BY-NC-ND 4.0)” within the context of open access policies.
8. The source should be mentioned, when the published work is quoted. The whole of the work can only be used with the permission of the Review.
9. The responsibility of the published work belongs to the author(s). None of the views in the work can be attributed to the Review or European Union Research Centre of the Ankara University.
10. The Review follows the “Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors” and “Code of Conduct for Journal Publishers” documents of **Committee on Publication Ethics (COPE)**.

For the documents of COPE, see: <https://publicationethics.org>

For **Publication Ethics and Malpractice Statement** of the Review, see:

<http://aacd.ankara.edu.tr/en/ethics-guidelines/>

11. The Review does not charge article processing charges or submission charges.

12. The works should be written in **Microsoft Word**, in **Times New Roman**. The row spacing should be **1,5**. The type size should be **12** for the text and **10** for the footnotes.

13. The authors should send their works to **aacd@ankara.edu.tr** electronically with the fulfilled “Authorship and Copyright Transfer Form” in the attachment.

For the **Authorship and Copyright Transfer Form**, see:

<http://aacd.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/462/2018/06/Authorship-and-Copyright-Transfer-Form.docx>

14. In the first place, the editors and assistant editors examine the works submitted with a view to check whether they meet the publication criteria of the Review. The editors and assistant editors may reject or request some adjustments to the works that do not meet those criteria. The author will be informed about this decision as soon as possible.

15. Besides, the works submitted undergo iThenticate software in order to preventing plagiarism. It is expected that the similarity rate is under 20%. Within the framework of the similarity rate report, the editors and assistant editors may reject or request some adjustments to the works. The author will be informed about this decision as soon as possible.

16. Where the work submitted to the Review is in line with the publication criteria, the review process continues based on the kind of the work. Peer review process is based on external/independent peer review and reviewers are independent of the authors. In this regard, as a minimum, a reviewer and an author cannot be affiliated with the same institution.

Book Reviews or the Like

17. Book reviews should be in principle **1500-2000** words (footnotes included).

18. The book reviews or the like which meet the publication criteria of the Review can be found suitable for publication or unsuitable for publication or some adjustments to the work can be requested, with the decision of the editors

and assistant editors. The author will be informed about this decision as soon as possible.

Case Comments or the Like

19. Case comments should be in principle **3000-5000** words (footnotes included). A bibliography should be added to the end of the work.

20. The case comments or the like which meet the publication criteria of the Review will be sent to a referee. After receiving the work, the referee will evaluate this work within the framework of referee report form criteria in one month and sends his/her decision. If the referee does not send his/her report within the time-limit without any justification, the work will be sent to another referee. This work can be found suitable for publication or unsuitable for publication or some adjustments to the work can be requested, within the framework of the referee report. The author will be informed about this decision as soon as possible, with the referee report attached to it.

Articles

21. Articles should be in principle **6.000-10.000** words (footnotes included). A bibliography should be added to the end of the work.

22. If written in Turkish the Article should include Turkish and English abstract and keywords. If written in a language other than Turkish the Article should include abstract and keywords in that language and Turkish. As regards the Articles written in a language other than Turkish, where appropriate, the editors and assistant editors may add the abstract and keywords in Turkish. The abstract should be **125** words at max and the key words should be **5** at max.

23. The Articles which meet the publication criteria of the Review will be sent to two referees. After receiving the Article, the referee will evaluate this Article within the framework of referee report form criteria in one month and sends his/her decision. If the referee does not send his/her report within the time-limit without any justification, the work will be sent to another referee. This Article can be found suitable for publication or unsuitable for publication or some adjustments to the Article can be requested, within the framework of the referee report. The author will be informed about this decision as soon as possible, with the referee report attached to it.

24. When one of the referees gives a positive and the other gives a negative report about an Article, save for the possibility of sending the Article to a third referee, the editors and assistant editors will decide finally upon whether the

Article will be published or not. The author will be informed about this decision as soon as possible.

Heading System and Footnote Style

25. The heading system to be used in the works should be as follows: First Heading will be like “I-II-III-...”, Second Heading will be like “A-B-C-...”, Third Heading will be like “1-2-3...”, Fourth Heading will be like “a-b-c-...”, Fifth Heading will be like “i-ii-iii-...” and Sixth Heading will be like “aa-bb-cc-...”.

26. The footnotes in the works should be in line with *Chicago* style (Notes and Bibliography).

For the *Chicago* style, see: <http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>

For the “Footnote Writing Principles” prepared in line with *Chicago* style (Notes and Bibliography), see <http://aacd.ankara.edu.tr/en/footnote-writing-principles/>

Journal Sending

27. The Review in which the work is published will be sent to the author in paperback and PDF form free of charge.

DİPNOT YAZIM İLKELERİ

Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi'ne yayınlanmak üzere gönderilen eserler, *Chicago* stili (*Notes and Bibliography* / Dipnotlar ve Kaynakça) ile uyumlu olmalıdır.

Dipnotlar ve Kaynakça: Atıf Örnekleri

Aşağıdaki örnekler, Notlar ve Kaynakça sistemini kullanan atıfları göstermektedir. Dipnot örnekleri, aynı kaynağa yönelik atıfların kısaltılmış biçimleri ile takip edilmektedir. Daha fazla detay ve çok daha fazla örnek için *The Chicago Manual of Style* Bölüm 14'e bakılabilir.

Kitap

Tek Yazarlı

1. Michael Pollan, *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*, 2. Baskı (New York: Penguin, 2006), 99–100.
2. Pollan, *Omnivore's Dilemma*, 3.

Pollan, Michael. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*. 2. Baskı. New York: Penguin, 2006.

İki ya da Daha Çok Yazarlı

1. Geoffrey C. Ward ve Ken Burns, *The War: An Intimate History, 1941–1945* (New York: Knopf, 2007), 52.
2. Ward ve Burns, *War*, 59–61.

Ward, Geoffrey C. ve Ken Burns. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf, 2007.

Dört veya daha çok yazar için kaynakçada tüm yazarlar listelenmelidir; ancak dipnotta yalnızca ilk yazar belirtilmeli ve bunu *et al.* (“ve diğerleri”) takip etmelidir:

1. Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s* . . .
2. Barnes et al., *Plastics* . . .

Yazar yerine Editör, Çevirmen veya Derleyen

1. Richmond Lattimore, çeviren, *The Iliad of Homer* (Chicago: University of Chicago Press, 1951), 91–92.

2. Lattimore, *Iliad*, 24.

Lattimore, Richmond, çeviren. *The Iliad of Homer*. Chicago: University of Chicago Press, 1951

Yazar ile birlikte Editör, Çevirmen veya Derleyen

1. Gabriel García Márquez, *Love in the Time of Cholera*, çeviren. Edith Grossman (London: Cape, 1988), 242–55.

2. García Márquez, *Cholera*, 33.

García Márquez, Gabriel. *Love in the Time of Cholera*. Çeviren Edith Grossman. London: Cape, 1988.

Kitap Bölümü veya Kitabın Bir Başka Kısmı

1. John D. Kelly, “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War,” içinde *Anthropology and Global Counterinsurgency*, ed. John D. Kelly et al. (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 77.

2. Kelly, “Seeing Red,” 81–82.

Kelly, John D. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” İçinde *Anthropology and Global Counterinsurgency*, editörler John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell ve Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press, 2010.

Orijinal Olarak Bir Başka Yerde Yayınlanmış Editörlü Ciltli Kitap Bölümü (Birincil Kaynaklarda Olduğu Gibi)

1. Quintus Tullius Cicero, “Handbook on Canvassing for the Consulship,” içinde *Rome: Late Republic and Principate*, ed. Walter Emil Kaegi Jr. ve Peter White, cilt 2, *University of Chicago Readings in Western Civilization*, ed. John Boyer ve Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.

2. Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.

Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” İçinde *Rome: Late Republic and Principate*, editörler Walter Emil Kaegi Jr. ve Peter White. cilt 2, *University of Chicago Readings in Western Civilization*, editörler John Boyer ve Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Orijinal yayın: Evelyn S. Shuckburgh, çeviren, *The Letters of Cicero*, cilt 1, (London: George Bell & Sons, 1908).

Kitabın Önsözü, Sunuşu, Girişi veya Benzer Bir Başka Kısım

1. James Rieger, introduction to *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx–xxi.

2. Rieger, introduction, xxxiii.

Rieger, James. Introduction to *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*, by Mary Wollstonecraft Shelley, xi–xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Elektronik Olarak Yayınlanan Kitaplar

Eğer bir kitap birden çok biçimde mevcutsa danışılan biçime atıf verilmelidir. Online olarak danışılan kitaplar için URL’si ve erişim tarihi belirtilmelidir. Eğer herhangi bir sabit sayfa numarası mevcut değilse kısım başlığı veya bölüm veya diğer bir numara belirtilebilir.

1. Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), Kindle edition.

2. Philip B. Kurland ve Ralph Lerner, eds., *The Founders’ Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), Erişim Tarihi: Şubat 28, 2010, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

3. Austen, *Pride and Prejudice*.

4. Kurland ve Lerner, *Founder’s Constitution*, bölüm 10.

Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle edition.

Kurland, Philip B. ve Ralph Lerner, eds. *The Founders’ Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. Erişim Tarihi: Şubat 28, 2010. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Dergi Makalesi

Basılı Dergideki Makale

Dipnotta –mevcutsa– danışılan spesifik sayfa numaralı belirtilmelidir. Kaynakçada makalenin bütününe sayfa aralığı belirtilmelidir.

1. Joshua I. Weinstein, “The Market in Plato’s *Republic*,” *Classical Philology* 104, no 2 (2009): 440.

2. Weinstein, “Plato’s *Republic*,” 452–53.

Weinstein, Joshua I. “The Market in Plato’s *Republic*.” *Classical Philology* 104, no 2 (2009): 439–58.

Online Dergideki Makale

Eğer dergi listeliyorsa DOI (*Digital Object Identifier* / Dijital Nesne Tanımlayıcısı) belirtilmelidir. DOI sabit bir kimlik kartı olup bir internet tarayıcısında <http://dx.doi.org/> adresine girildiğinde kaynağa erişilebilecektir. Eğer DOI yoksa URL ve erişim tarihi belirtilmelidir.

1. Gueorgi Kossinets ve Duncan J. Watts, “Origins of Homophily in an Evolving Social Network,” *American Journal of Sociology* 115 (2009): 411, Erişim Tarihi: Şubat 28, 2010, doi:10.1086/599247.

2. Kossinets ve Watts, “Origins of Homophily,” 439.

Kossinets, Gueorgi ve Duncan J. Watts. “Origins of Homophily in an Evolving Social Network.” *American Journal of Sociology* 115 (2009): 405–50. Erişim Tarihi: Şubat 28, 2010. doi:10.1086/599247.

Gazetedeği veya Popüler Dergideği Makale

Gazete ve popüler dergi makaleleri, dipnot yerine metin içerisinde belirtilebilir (“Sheryl Stolberg ve Robert Pear’in 27 Şubat 2010 tarihinde *New York Times*’taki makalelerinde belirttiği gibi ...”) ve genellikle kaynakçada yer almaz. Aşağıdaki örnekler atfın daha resmi biçimlerini göstermektedir. Eğer makaleye online olarak danışıldıysa URL ve erişim tarihi belirtilmelidir. Yazar belirtilmemişse atfa makale başlığı ile başlanmalıdır.

1. Daniel Mendelsohn, “But Enough about Me,” *New Yorker*, Ocak 25, 2010, 68.

2. Sheryl Gay Stolberg ve Robert Pear, “Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote,” *New York Times*, Şubat 27, 2010, Erişim Tarihi: Şubat 28, 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

3. Mendelsohn, “But Enough about Me,” 69.

4. Stolberg ve Pear, “Wary Centrists.”

Mendelsohn, Daniel. “But Enough about Me.” *New Yorker*, Ocak 25, 2010.

Stolberg, Sheryl Gay ve Robert Pear. “Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote.” *New York Times*, Şubat 27, 2010. Erişim Tarihi: Şubat 28, 2010. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

Kitap İncelemesi

1. David Kamp, “Deconstructing Dinner,” inceleme: *The Omnivore’s Dilemma: A Natural History of Four Meals*, Michael Pollan, *New York Times*, Nisan 23, 2006, Sunday Book Review, <http://www.nytimes.com/2006/04/23/books/review/23kamp.html>.

2. Kamp, “Deconstructing Dinner.”

Kamp, David. “Deconstructing Dinner.” İnceleme: *The Omnivore’s Dilemma: A Natural History of Four Meals*, Michael Pollan. *New York Times*, Nisan 23, 2006, Sunday Book Review. <http://www.nytimes.com/2006/04/23/books/review/23kamp.html>.

Tez veya Bitime Projesi

1. Mihwa Choi, “Contesting *Imaginaires* in Death Rituals during the Northern Song Dynasty” (Doktora Tezi, University of Chicago, 2008).

2. Choi, “Contesting *Imaginaires*.”

Choi, Mihwa. “Contesting *Imaginaires* in Death Rituals during the Northern Song Dynasty.” Doktora Tezi, University of Chicago, 2008.

Bir Toplantıda veya Konferansta Sunulan Tebliğ

1. Rachel Adelman, “ ‘Such Stuff as Dreams Are Made On’: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (Society of Biblical Literature’in yıllık toplantısında sunulan tebliğ, New Orleans, Louisiana, Kasım 21–24, 2009).

2. Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

Adelman, Rachel. “ ‘Such Stuff as Dreams Are Made On’: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Society of Biblical Literature’in yıllık toplantısında sunulan tebliğ, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

İnternet Sitesi

Bir internet sitesi içeriğine yönelik atıf, genellikle metin veya dipnot içerisinde belirtmekle sınırlı tutulabilir (“19 Temmuz 2008 itibarıyla McDonald’s Şirketinin kendi internet sitesinde listelediği üzere ...”). Daha

resmi atıf isteniyorsa aşağıdaki örnekler gibi stil seçilebilir. Bu tür içerik değişime tabi olduğundan erişim tarihi veya mevcutsa sitenin en son güncellendiği tarih belirtilmelidir.

1. “Google Privacy Policy,” Son Güncelleme: Mart 11, 2009, <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

2. “McDonald’s Happy Meal Toy Safety Facts,” McDonald’s Corporation, Erişim Tarihi: Temmuz 19, 2008, <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

3. “Google Privacy Policy.”

4. “Toy Safety Facts.”

Google. “Google Privacy Policy.” Son Güncelleme: Mart 11, 2009. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

McDonald’s Corporation. “McDonald’s Happy Meal Toy Safety Facts.” Erişim Tarihi: Temmuz 19, 2008. <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

Blog Girişi veya Yorumlar

Blog girişleri veya yorumlar, dipnot yerine metin içerisinde belirtilebilir (“23 Şubat 2010’da *The Becker-Posner Blog*’a gönderilen bir yorumda ...”) ve genellikle kaynakçada yer almaz. Aşağıdaki örnekler atfın daha resmi biçimlerini göstermektedir. Açıkça farazi veya gayri resmi isimlerden sonra “*pseud.*” eklemeye gerek yoktur. (Erişim tarihi belirtilmelidir, örnekler yukarıda bulunabilir.)

1. Jack, Şubat 25, 2010 (7:03 p.m.), Yorum: Richard Posner, “Double Exports in Five Years?,” *The Becker-Posner Blog*, Şubat 21, 2010, <http://uchicagolaw.typepad.com/beckerposner/2010/02/double-exports-in-five-years-posner.html>.

2. Jack, Yorum: Posner, “Double Exports.”

Becker-Posner Blog, The. <http://uchicagolaw.typepad.com/beckerposner/>.

E-posta veya cep telefonu mesajı

E-posta veya cep telefonu mesajları dipnot yerine metin içerisinde belirtilebilir (“1 Mart 2010’daki yazara gönderdiği cep telefonu mesajı ile John Doe açıklığa kavuşturmuştur ki...”) ve genellikle kaynakçada yer almaz. Aşağıdaki örnek dipnotun daha resmi biçimini göstermektedir.

1. John Doe, yazara dönük e-posta mesajı, Şubat 28, 2010.

Ticari Veritabanındaki Öge

Ticari veritabanından alınan ögeler için yayının bilgileri girildikten sonra veritabanının adı ve erişim numarası eklenmelidir. Aşağıdaki örnekte yukarıda atıfta bulunulan tez ProQuest'in tezler ve bitirme projeleri veritabanından alınsaydı nasıl atıf yapılacağını göstermektedir.

Choi, Mihwa. "Contesting *Imaginaires* in Death Rituals during the Northern Song Dynasty." Doktora Tezi, University of Chicago, 2008. ProQuest (AAT 3300426).

FOOTNOTE WRITING PRINCIPLES

The footnotes in the works that are submitted to be published in Ankara Review of European Studies should be in line with *Chicago* style (Notes and Bibliography).

Notes and Bibliography: Sample Citations

The following examples illustrate citations using the notes and bibliography system. Examples of notes are followed by shortened versions of citations to the same source. For more details and many more examples, see chapter 14 of *The Chicago Manual of Style*.

Book

One author

1. Michael Pollan, *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*, 2nd ed. (New York: Penguin, 2006), 99–100.

2. Pollan, *Omnivore's Dilemma*, 3.

Pollan, Michael. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*. 2nd ed. New York: Penguin, 2006.

Two or more authors

1. Geoffrey C. Ward and Ken Burns, *The War: An Intimate History, 1941–1945* (New York: Knopf, 2007), 52.

2. Ward and Burns, *War*, 59–61.

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf, 2007.

For four or more authors, list all of the authors in the bibliography; in the note, list only the first author, followed by *et al.* (“and others”):

1. Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s . . .*

2. Barnes et al., *Plastics . . .*

Editor, translator, or compiler instead of author

1. Richmond Lattimore, trans., *The Iliad of Homer* (Chicago: University of Chicago Press, 1951), 91–92.

2. Lattimore, *Iliad*, 24.

Lattimore, Richmond, trans. *The Iliad of Homer*. Chicago: University of Chicago Press, 1951.

Editor, translator, or compiler in addition to author

1. Gabriel García Márquez, *Love in the Time of Cholera*, trans. Edith Grossman (London: Cape, 1988), 242–55.

2. García Márquez, *Cholera*, 33.

García Márquez, Gabriel. *Love in the Time of Cholera*. Translated by Edith Grossman. London: Cape, 1988.

Chapter or other part of a book

1. John D. Kelly, “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War,” in *Anthropology and Global Counterinsurgency*, ed. John D. Kelly et al. (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 77.

2. Kelly, “Seeing Red,” 81–82.

Kelly, John D. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press, 2010.

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources)

1. Quintus Tullius Cicero, “Handbook on Canvassing for the Consulship,” in *Rome: Late Republic and Principate*, ed. Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White, vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, ed. John Boyer and Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.

2. Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.

Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In *Rome: Late Republic and Principate*, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

Preface, foreword, introduction, or similar part of a book

1. James Rieger, introduction to *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx–xxi.

2. Rieger, introduction, xxxiii.

Rieger, James. Introduction to *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*, by Mary Wollstonecraft Shelley, xi–xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Book published electronically

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL and include an access date. If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a chapter or other number.

1. Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), Kindle edition.

2. Philip B. Kurland and Ralph Lerner, eds., *The Founders' Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), accessed February 28, 2010, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

3. Austen, *Pride and Prejudice*.

4. Kurland and Lerner, *Founder's Constitution*, chap. 10, doc. 19.

Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle edition.

Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. Accessed February 28, 2010. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Journal article

Article in a print journal

In a note, list the specific page numbers consulted, if any. In the bibliography, list the page range for the whole article.

1. Joshua I. Weinstein, "The Market in Plato's *Republic*," *Classical Philology* 104, no 2 (2009): 440.

2. Weinstein, "Plato's *Republic*," 452–53.

Weinstein, Joshua I. "The Market in Plato's *Republic*." *Classical Philology* 104, no 2 (2009): 439–58.

Article in an online journal

Include a DOI (Digital Object Identifier) if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL and include an access date.

1. Gueorgi Kossinets and Duncan J. Watts, "Origins of Homophily in an Evolving Social Network," *American Journal of Sociology* 115 (2009): 411, accessed February 28, 2010, doi:10.1086/599247.

2. Kossinets and Watts, "Origins of Homophily," 439.

Kossinets, Gueorgi, and Duncan J. Watts. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115 (2009): 405–50. Accessed February 28, 2010. doi:10.1086/599247.

Article in a newspaper or popular magazine

Newspaper and magazine articles may be cited in running text ("As Sheryl Stolberg and Robert Pear noted in a *New York Times* article on February 27, 2010, . . .") instead of in a note, and they are commonly omitted from a bibliography. The following examples show the more formal versions of the citations. If you consulted the article online, include a URL and include an access date. If no author is identified, begin the citation with the article title.

1. Daniel Mendelsohn, "But Enough about Me," *New Yorker*, January 25, 2010, 68.

2. Sheryl Gay Stolberg and Robert Pear, "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote," *New York Times*, February 27, 2010, accessed February 28, 2010, <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

3. Mendelsohn, "But Enough about Me," 69.

4. Stolberg and Pear, "Wary Centrists."

Mendelsohn, Daniel. "But Enough about Me." *New Yorker*, January 25, 2010.

Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." *New York Times*, February 27, 2010. Accessed February 28, 2010. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

Book review

1. David Kamp, "Deconstructing Dinner," review of *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*, by Michael Pollan, *New York Times*, April 23, 2006, Sunday Book Review, <http://www.nytimes.com/2006/04/23/books/review/23kamp.html>.

2. Kamp, "Deconstructing Dinner."

Kamp, David. "Deconstructing Dinner." Review of *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*, by Michael Pollan. *New York Times*, April 23, 2006, Sunday Book Review. <http://www.nytimes.com/2006/04/23/books/review/23kamp.html>.

Thesis or dissertation

1. Mihwa Choi, "Contesting *Imaginaires* in Death Rituals during the Northern Song Dynasty" (PhD diss., University of Chicago, 2008).

2. Choi, "Contesting *Imaginaires*."

Choi, Mihwa. "Contesting *Imaginaires* in Death Rituals during the Northern Song Dynasty." PhD diss., University of Chicago, 2008.

Paper presented at a meeting or conference

1. Rachel Adelman, "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition" (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

2. Adelman, "Such Stuff as Dreams."

Adelman, Rachel. "'Such Stuff as Dreams Are Made On': God's Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition." Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Website

A citation to website content can often be limited to a mention in the text or in a note ("As of July 19, 2008, the McDonald's Corporation listed on its

website . . .”). If a more formal citation is desired, it may be styled as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified.

1. “Google Privacy Policy,” last modified March 11, 2009, <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.
2. “McDonald’s Happy Meal Toy Safety Facts,” McDonald’s Corporation, accessed July 19, 2008, <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.
3. “Google Privacy Policy.”
4. “Toy Safety Facts.”

Google. “Google Privacy Policy.” Last modified March 11, 2009. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

McDonald’s Corporation. “McDonald’s Happy Meal Toy Safety Facts.” Accessed July 19, 2008. <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

Blog entry or comment

Blog entries or comments may be cited in running text (“In a comment posted to *The Becker-Posner Blog* on February 23, 2010, . . .”) instead of in a note, and they are commonly omitted from a bibliography. The following examples show the more formal versions of the citations. There is no need to add *pseud.* after an apparently fictitious or informal name. (An access date is required, see examples elsewhere in this guide.)

1. Jack, February 25, 2010 (7:03 p.m.), comment on Richard Posner, “Double Exports in Five Years?,” *The Becker-Posner Blog*, February 21, 2010, <http://uchicagolaw.typepad.com/beckerposner/2010/02/double-exports-in-five-years-posner.html>.

2. Jack, comment on Posner, “Double Exports.”

Becker-Posner Blog, The. <http://uchicagolaw.typepad.com/beckerposner/>.

E-mail or text message

E-mail and text messages may be cited in running text (“In a text message to the author on March 1, 2010, John Doe revealed . . .”) instead of in a note, and they are rarely listed in a bibliography. The following example shows the more formal version of a note.

1. John Doe, e-mail message to author, February 28, 2010.

Item in a commercial database

For items retrieved from a commercial database, add the name of the database and an accession number following the facts of publication. In this example, the dissertation cited above is shown as it would be cited if it were retrieved from ProQuest's database for dissertations and theses.

Choi, Mihwa. "Contesting *Imaginaires* in Death Rituals during the Northern Song Dynasty." PhD diss., University of Chicago, 2008. ProQuest (AAT 3300426).